

Antall József

orvostörténeti írásai

Összeállította: Kapronczay Károly

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Magyar Tudománytörténeti Intézet

Budapest, 2014

Készült a [Magyar Tudományos Akadémia](#) támogatásával

Összeállította és az életrajzi bevezetőt írta:

Kapronczay Károly DSc

akadémiai doktor

c. főigazgató

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A kötetet szerkesztette és sajtó alá rendezte:

Gazda István CSc

kandidátus

igazgató

Magyar Tudománytörténeti Intézet

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes

Magyar Tudománytörténeti Intézet

© Dr. Antall József jogutódai, 2014

A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt.

TARTALOM

BEVEZETÉS

Antall József és az orvostörténelem (*Kapronczay Károly*)

ORVOSTÖRTÉNET

Antall József: A magyar orvosképzés a XVIII–XIX. században

Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806

Antall József: Magyar–holland orvostörténeti kapcsolatok

Antall József: A török–magyar történelmi-orvosi kapcsolatok múltjából

Antall József – Kapronczay Károly: Toldy Ferenc, az orvos

Antall József – Doleviczényi Péter – Kapronczay Károly: Jan Nepomuk Czermak (1828–1873) – a gégetükrözés egyik felfedezője

A pesti orvosi iskola néhány tagjáról

Antall József: Markusovszky Lajos (1815–1893)

Antall József: Lumniczer Sándor (1821–1892)

Antall József – Kapronczay Károly: Korányi Frigyes (1828–1913)

Antall József: A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a pesti orvosi iskola

Antall József – Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában

Antall József: Adatok Táncsics Mihály szemműtétjéhez [1869]

Antall József: Jókai Mór ismeretlen levele Korányi Frigyeshez [1886] és Laborfalvi Róza halála

Antall József – Buzinkay Géza – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: A magyar balneológia irodalmának kezdetei és törekvések egyetemi oktatására

Antall József – Karasszon Dénes: Babeş Viktor és a magyar orvostudomány

Antall József: A pszichoanalízis magyarországi történetéről

Johan Béla és a Magyar Orvostörténelmi Társaság

Levél a Markusovszky-óra ajándékozásáról

Az Országos Közegészségügyi Intézet 1925–1945 közötti működéséről.
Tudományos ülés az ott megjelent Johan Béla tiszteletére

SEMMEIWEIS

Antall József: Semmelweis Ignác tabáni szülőháza és utolsó pesti lakhelye

Antall József: Semmelweis Ignác

Antall József: Benedek István „Semmelweis és kora” címmel 1967-ben a Gondolat Kiadónál megjelent kötetről

Ki ölte meg Semmelweist? Silló-Seidl György nyilatkozata és Antall József „Semmelweist nem ölték meg” című válasza

Antall József: Zárzó a Semmelweis-vitához

Antall József: Semmelweis betegsége és halála. Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához (*Szállási Árpád kiegészítésével*)

BEVEZETÉS

Kapronczay Károly

Antall József és az orvostörténelem

Antall József kormányfővé választása előtt nem a politika világában élt, bár a politika – mint kutató történelmet – mindig is érdekelte csak az a politikai légkör, amelyben majd hat évtizeden át élt, nem vonzott, ellentétes volt nézeteivel, etikai felfogásával. Amikor a politika színpadára lépett, sokoldalú felkészültségével, etikus magatartásával valóban kortársai fölé emelkedett. „A politika forgandó, a politikusi „mesterség” nem örök életű, de jövője ezen a pályán annak van, aki kellő erkölcsi töltéssel és elkötelezettséggel rendelkezik. Lehet, hogy a változó idő forgószele sok politikus lába alól kifújta a politika futóhomokját, sokan visszatértek eredeti munkájukhoz, hivatásukhoz és továbbra is hazájuknak értékes tevékenységet fejtenek ki” – írta a kiegyezést előkészítő politizáló magyar értelmiségi nemzedékről.

Antall József annak idején tanítványainak gyakran kifejtette, hogy a kiegyezés nagy politikai nemzedékének többsége igazi alkotó értelmiség volt, s amikor a hazai politika olyan fordulatot vett, amiben etikusán nem tudtak (vagy nem akartak) részt venni, visszatértek a szellemi alkotó munka legkülönbözőbb műhelyeibe és maradandót alkottak az utókor számára. Ezt értékelte nagyra Teleki Pál politikai és tudományos tevékenységében, amikor úgy kívánta az ország érdeke, újból a politikai színpadra lépett és vállalta a tragikus véget.. Nem lettek – mai szóhasználattal élve – „megélhetési politikusok. Volt szilárd jellemük, felkészültségük, ízlésük: ha kellett politizáltak, ha kellett a szellemi élet területén alkottak maradandót.

Valahol ebben kell keresni Antall József önfegyelmét, elhivatottságát, azt az elkötelezettséget, amely a politikus Antall Józsefet is jellemezte: volt komoly eredményeket felmutató értelmiségi múltja, felkészültsége a politikai életre, volt olyan háttere, ami erősítette hitét a magyarság jövőjében. Nem volt megalkuvó, múltját tekintve nem is lehetett és nem lett volna „megélhetési” politikus, ha túléli testét pusztító kórt. Ahogy múlnak az évek, úgy igazolódik be politikájának lényege, törekvéseinek igaz volt, amit egykori politikai ellenfelei ma már elismeréssel adóznak kivételes egyénisége előtt.

Antall József mindössze négy évet töltött az aktív politika színterén, előtte komoly pedagógusi, tudományszervezői és történészi múlt áll, amely a politikai pályafutásától függetlenül beépült a hazai történelem- és művelődéstörténet tudományába.

Jelentős személyiség életművének felvázolását nagyban segíti, ha rendelkezésre állnak személyes visszaemlékezések, feljegyzések, de Antall József – sajnálatunkra – nem írt ilyeneket. Viszont miniszterelnökként olyan interjúkat készítettek vele, ahol életéről, 1990 előtti tevékenységéről, választott és hosszú évtizedeken át „űzött” hivatásáról, azzal kapcsolatos kérdésekről, felfogásáról vallott. Munkásságának értékelésénél izézni kell ezekből, illetve azok visszaemlékezéseiből, akik kapcsolódtak Antall József életútjának egy-egy szakaszához.

Család, iskola, pályakezdés

Antall József 1932. április 9-én született Budapesten. Apja id. dr. Antall József (1896–1974) jogász, politikus, miniszter, édesanyja Szűcs Irén (1905–1991), Szűcs István politikus és nemzetgyűlési képviselő leánya volt.

Édesapja, id. Antall József kiemelkedő kigazdapárti politikus, a két világháború közötti szociálpolitika jeles szervezője volt, aki a második világháború éveiben a magyar földre menekült lengyel, olasz, délszláv, francia, orosz menekültek, szökött hadifoglyok ellátását szervezte és irányította. Segítette a magyar földön kibontakozott németellenes lengyel ellenállást, a honi hadsereggel és a londoni emigráns lengyel kormánnyal és katonai parancsnoksággal való kapcsolattartást, kiépítette szociális és anyagi ellátásukat, emigrációs iskolaügyüket stb.

Magyarország német megszállása után, 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta, a menekültek és a zsidók segítése miatt hosszú hónapokon keresztül fogva tartotta. Az ideiglenes nemzeti kormány, Nagy Ferenc újjáépítési miniszter – mint államtitkárt – a gazdasági és pénzügyi erőt az ország felépítésére összpontosító minisztérium megszervezésével bízta meg. Az első két koalíciós kormányban, Tildy Zoltán és Nagy Ferenc miniszterelnöksége idején újjáépítési miniszter, illetve 1946. április–májusban ideiglenes pénzügyminiszter. Az 1945. évi nemzetgyűlési, illetve az 1947. évi országgyűlési választásokon – mint a Független Kigazdapárt tagja – Veszprém, Zala és Somogy megye képviselője. 1947 után kiszorult a politikai életből, vidéki visszavonultságban élt át az 1950-es éveket, de 1956 októberében Nagy Imre belügyminiszter-jelöltje. 1956. november 3-án a Szovjetunióval Varsóban folytatandó tárgyalásokra utazó magyar kormányküldöttség tagjává

nevezték ki, amely tárgyalásokra a szovjet intervenció miatt nem kerülhetett sor.

Az Antall-család Veszprém és Somogy megye legrégebbi nemesi családjai közé tartozott, amelyről Antall József így emlékezett meg egy 1988-ban született interjújában:

„...A Csallóközből (Terjed) kerültek a törökök elleni harcok idején a Dunántúlra, ahol Zala (Dörgicse), Somogy (Kötcse) és Veszprém vármegyében (Somló környéke) voltak birtokosok, a jelentősebb középirtokosságtól a »hétszilvafás« kisnemesség életformájáig. A XVI. században már e néven élő család »Antall« névalakját az 1668-ban kelt nemességújító armális rögzítette, amelyet Antall János dörgicsei ispán a török elleni harcokban szerzett érdemeiért kapott. Ezután a névhasználat váltakozva szerepelt a szokásos »Antal« névalakkal együtt. Sümegen hirdették ki 1670-ben az akkor egyesített – Zala és Somogy vármegye – közgyűlésén a nemességüket. Később ifj. Antall János megszerezte – mint somogyi szolgabíró – a pusztává vált Kötcset és Csicsalt, majd 1730-ban betelepítette magyar és német telepeseikkel... A mi családunk Dörgicséről, majd Kötcseről került a Somló vidékére, ahol már éltek a korábban odatelepült Antalok is. ...Az elmúlt századok valamennyi függetlenségi háborújában részt vettek a család tagjai, beleértve az 1848/49. évi szabadságharcot is. Nagypám és apám pedig egyszerre vonult be az első világháború idején, majd 1915-ben mindketten orosz hadifogságba kerültek.”

Különös hatással voltak Antall Józsefre az Antall-család hagyományai. Emberi és politikai eszményképe édesapja volt. 1988-as interjújában így szólt:

„...Rendkívül erős volt apámban a különösebb gesztusok nélküli magyarságtudat, a jó értelemben vett »fajszeretet« – ahogy mondta. Számára a nemesi hagyomány éppen úgy. Mint nagypámnak, több kötelezettséget, egyszerűen szolgálatot jelentett. Rendkívül erős szociális érzés jellemezte. Persze ez a patriarchálisnak tűnő magatartás apámban már tudatos politikai hitvallássá vált, része volt pályájának

Ez a magyarságtudat nem jelentett számára »magyarkodást«, hiszen adottságnak tekintette. Idegenkedett ennek külső formáitól, nem akart »magyar ruhát« hordani, amikor ez divat volt a harmincas-negyvenes években. »Az ember lelkében legyen magyar, ne a ruhájában«. – mondta.

Szociális érzékenysége teret kapott a szociálpolitikában, aminek hivatásos művelésére is módja volt. De szoros kapcsolatban állt a szociális feladatokat ellátó egyházi intézményekkel, éppen úgy, mint a falukutató írókkal vagy szociáldemokratákkal. Humanizmusa eleve megóvta a más népekkel szembeni gyűlölelettől vagy megvetéstől. Apámat a nevelésben is a nagy dolgok érdekelték. Szemléletét meghatározta, hogy ha az embert az Alpoktól keletre nem akasztják fel, akkor a többi már részletkérdés. A másik tanítása: az önuralmat sohase veszítsük el. Valószínűleg ezzel olyan szilárd tartást nevelt belém, ami már második énemmé vált és aminek nagyon sok jó és részkövetkezménye van. Neki is nagy önuralma volt, a nevelésben pedig a végtelen szeretet vezérelte. Mindig azt mondta: edzeni, edződni kell, apád az Urálból, nagyapád pedig Szamarkandból gyalog jött haza. Ha ilyen helyzetbe kerülsz és nem vagy elég erős, nincs állóképességed, lelki erőd és önuralmad, akkor ezt nem éled túl. Egy magyar fiúnak, itt, ebben a térségben, mindig arra kell felkészülni, hogy képes legyen bármit túlélni... Ezért rendkívül hálás vagyok neki, és ma is egyetértek vele, hogy a lelki és fizikai megpróbáltatásokra felkészített... Ha az embert nagy önuralomra nevelik és nagyon erős tartást plántálnak bele gyermekkorában, ez azzal is jár, hogy sokan azt hiszik, merev vagy érzéketlen ember. Pedig apán nagyon mély emberi és szociális magatartást is nevelt belém, amit nem kívül kell viselni. Eötvös József mondta, hogy egyesek a műveltségüket bojtként viselik a díszkarjukon. Én úgy gondolom, hogy az embernek az érzésvilágát és jó szándékát nem díszkardként vagy bojtként kell kifelé viselni. Az emberek iránti elkötelezettséget, a szegényekkel való együttérzést és az azokért való cselekedeteket abban is érvényre kell juttatni, hogy az ember megtesz mindent, amit csak tud....”.

A másik nagy hatást a budapesti Piarista Gimnázium (1942–1950) gyakorolta rá. Kiváló tanárai voltak és mindig vallotta, hogy nem lehet később jó tanár az, akinek rossz tanárai voltak. Elég csapongó diák volt, hiszen kezdetben a természettudományok, az agrárismeretek felé vonzódott, csak 15–16 éves korában fordult a történelem és az irodalom felé. Ekkor írta – önképzőköri dolgozatként – tanulmányát „*Az Egyesült Államok a világpolitikában*” címmel. Továbbra is érdekelte a mezőgazdaság, főleg a lótenyésztés, ilyen könyvgyűjteménnyel is rendelkezett, sőt amikor az 1960-as évek elején eltiltották a nyilvános publikálástól, álnéven – ismerősei révén – agrár és állattenyésztéssel kapcsolatos írásokat jelentett meg vidéki lapokban, recenziókat készített a Mezőgazdasági Könyvtár sajtószemléiben.

Gimnáziumi évei alatt kitűnt kitűnő szellemi és szervezői adottságaival. Ennek egyik „területe” a „Kultúra” címet viselt iskolai folyóirat szerkesztésével, amit stencilezett formában terjesztettek. 1949-ben törést jelentett az iskolák államosításakor a piarista tanárok eltávolítása a katedráktól, a diákok állami gimnáziummá nyilvánított iskolában tették le érettségi vizsgáikat. Azt már eldöntötte, hogy a bölcsészettudományi kar történelem-magyar szakán folytatja tanulmányait, de rendszeresen végzett stúdiumokat a jogtudományi karon is. A kötelező tananyag majdnem minden témaköre érdekelte, bár elkötelezettséget a reformkor, a nemzeti liberalizmus és a centralisták iránt érzett, így egyetemi szakdolgozatát Eötvös József népiskolai politikájáról írta, s ez volt témája későbbi bölcsészdoktori disszertációjának is. Az egyetemen néprajzi, antropológiai, jogi, közgazdasági és orientalisztikai tárgyakat is hallgatott, így fűzte barátság később Bartucz Lajoshoz és Germanus Gyulához. Egészen kimagasló antropológiai ismeretekkel rendelkezett, ami az 1950-es években nem tartozott a marxista tudományok „kedvenc tárgyai” közé. Bölcséleti tanulmányai alatt harmadik tárgyként felvette a levéltár szakot is, hiszen a jó kutató alapvető ismerettárának tartotta e szakot.

Történelem-magyar nyelv és irodalom szakos tanár lett, levéltárosi, könyvtárosi és muzeológusi diplomát szerzett, de ilyen felkészültséggel sem volt könnyű az 1950-es években tanári vagy kutatói állást kapni, főleg ha valaki polgári és „politikai” múlttal is rendelkező családból származott. A Magyar Országos Levéltárban kezdte meg szolgálatát (1954–1955), ahol első feladatának a Görgey Artúr-iratok rendezését kapta. Túl a manuális rendezésen, elmélyült a szabadságharc hadvezetésének és a Görgey-kérdés problémakörében. Görgey Artúr, az áruló éppen ezekben az években volt központi kérdése a magyar marxista történelemtudománynak, amellyel szemben merőben más véleményt képviselt és ennek gyakran hangot is adott. Erről szóló írása sajnos nem láthatott nyomdai nyilvánosságot, csak töredéke az életművét bemutató egyik kötetben. Az 1970-es években megkísérelte ismét tudományos folyóiratban leközölni, leadott kézirata eltűnt, a megismételt másolati példányának is hasonló sorsa lett.

Ezt követően a Pedagógiai Tudományos Intézettől kapott kutatói megbízást és ezt a lehetőséget azután is megtartotta, miután gimnáziumi tanár lett.

A tanári pályán

1955 őszén nevezték ki a patinás Eötvös Gimnázium tanári karába történelem-magyar szakos tanárnak, egyben megbízták az egyik első osztály osztályfőnökének is. Nagy kihívás volt e feladat egy huszonnégy éves ifjú tanárnak, viszont egykori tanártársai és diákjai visszaemlékezései szerint határozottsága, következetes tanári és pedagógiai elvei olyan formában jelentkeztek, amelyek későbbi intézetvezetői és politikai pályáját, megnyilatkozásait jellemezték. Antall József később gyakran emlegette, hogy akinek nincs jó „tanár élménye” a múltból, nem lesz igazán jó tanár. Tény, középiskolai pályáját kiemelkedő piarista paptanárok formálták, „lebegett” előtte sok jó példa.

Az 1950-es évek derekán rendkívüli merészségnek számított, ha egy tanár eltért a hivatalos tankönyv tartalmától és szövegétől. Antall József történelem óráin a hivatalos tankönyvet „kiegészítette”, a tanórán olyan kiegészítő előadásokat tartott, ami nemcsak rávilágított a hivatalos szövegek hiányosságaira, hanem egy nagy összefüggésbe helyezte azokat, következtetésre készítette tanítványait. Ugyancsak szokatlannak tűnt, hogy Antall József diákjait egyenrangúnak „nyilvánította”, úgy kezelte őket, mint a felnőtteket. Gyakran élt a kötetlen beszélgetés módszerével, felmérte képességeiket, a tizenéves kamaszokat igazi tehetségüknek és érdeklődésüknek megfelelő pályára irányította. Rendkívül következetes és szigorú tanár volt, bár a szigorúság gyakran humoros formában jelent meg. Nem kiabált, csendes szóval, humorral mondta meg mindenki tudásáról az igazat. Az általa adott osztályzatokon a diákok nem vitatkoztak, valós eredménynek ismerték el. Nem akart népszerű tanár lenni, csupán a rábízott tanulókból a legjobb képességeket kihozni, a meggyőzés és az észérvek alapján tehetségeiket kibontani, sokoldalúan felkészíteni jövő pályájukra. Ezt 1993-ban tett interjújában így fogalmazta meg:

„...Rövid tanári pályafutásom során ismertem olyan kollegát, aki a folyóson hercigessedett a diákjaival. Közismert volt, hogy milyen jóindulatú, kedves ember, de az égvilágon semmit sem tett a diákjaiért. Az én diákjaim azért ragaszkodtak hozzám ennyi évtized után is – pedig sohasem voltam kedves fiú, a legnehezebb szituációkban sem kerestem népszerűséget –, mert tudták, hogy nem lehetett olyan problémájuk, amivel ne fordulhattak hozzám...”

Erről a pályakezdő évről egyik tanítványa így emlékezett:

„Szerette tanítványait. Ezt kezdettől fogva éreztük, noha soha nem »bratyzított«, nem jópofásodott, nem vágott hátba és nem veregette a vállunkat. Ellenkezőleg, mindig volt benne egy bizonyos tartózkodás, egy bizonyos kiméertség. De ezt soha nem éreztük távolságtartásnak vagy ridegségnek. Ellenkezőleg, olyan közvetlenül lehetett vele beszélgetni, mint egy idősebb baráttal, akinek éppenséggel megvannak a viselkedési normái. Jóindulata, megértése külsődleges gesztusok nélkül »működött«, egyszerűen egyéniségének lényegéhez tartozott. Hányszor védett meg bennünket kisebb-nagyobb balhéink következményeitől. Nagyvonalúan nézett át stiklijeink fölött, csak a destruktív magatartást nem tűrte, azt, ha valaki a közösséget bomlasztotta.”

Közösségteremtő tanár volt, aki nemcsak közvetlenségével, hanem nagy tárgyi tudásával is hatott a tanulókra, sőt ez imponált óráin. A tanári pályán „megöregedett” tapasztalt kollégának is ezt tűnt fel elsőnek. Részlet Kiss István tanár úr visszaemlékezéséből:

„1957-ben én, az idősebb tanár »szárnyam alá vettem« a fiatalabbat, hiszen egy ismeretlen tantestületbe belecsöppenni nem volt könnyű. Megbeszéltük, hogy kívül lehet nyíltan beszélni, kire kell vigyázni és így tovább. 1957 júniusáig voltunk egy testületben. Mint tanár, és mint osztályfőnök beültem órájára. Valóban nagyon közvetlenül tudott a gyerekekkel beszélni, lenyűgöző volt a stílusa és módszertana. A gyerekeken keresztül szerettem meg igazán, mert rajongtak érte. Sokat beszéltek róla, mert a kedves tanárokról a gyerekek beszélnek a másik tanárnak is. Vele bármiről is beszélgettünk végül mindig a gyerekeknél kötöttünk ki...”

A tanári pályát nem „munkának”, hanem hivatásnak és különös erőpróbának tartotta. Hivatásnak, mert csak „hivatásszerűen” lehet a tudást átadni, formálni a serdülő ifjak érdeklődését olyan irányba terelni, hogy az ismeretanyag befogadását nem „biflázással”, a kötelező tananyag szigorú visszakérdezésével érte el. Rávezette a gyerekeket a történelem és az irodalom ízére, szemléletére, tágitotta szemléletüket, egyéni látásaik „visszaadására”. Osztályfőnökként valóban felmérte minden tanuló képességét, nemcsak az egyéni adottságoknak megfelelő pályára irányította őket, hanem, más-más követelményt állított fel – saját tantárgyaival kapcsolatban – a humán és a reál érdeklődésűeknek. A tanári pályát

erőpróbának tekintette: adott időben és keretek között a lehető legtöbbet és a legérthetőbb formában tudjon előadni, úgy, hogy ez tartósan elsajátítható legyen. Később is mindenkinek ajánlotta a tanári gyakorlatot azoknak, akik gondolataikat írásban vagy szóban akarták kifejtetni, avagy kisebb vagy nagyobb közösség össze fogásával akartak foglalkozni, mert igazi gyakorlatot és igazi gyakorlatot és „képességfelmérést” csak itt lehet szerezni. Évekkel később tudományos üléseken kedvenc „szórakozása” volt, hogy megfigyelte az előadók stílusát, előadói készségét, majd bizton állapította meg: ki volt élete során tanár vagy sem. „A parttalan locsogás vagy a lábjegyzeteknek az előadása agyon üti a gondolatot, unalmassá teszi a legizgalmasabb témát is!” – tanácsolta később ifjú kollégáinak is. Kiváló előadói és szónoki képességeinek első igazi gyakorló tere a tanári katedra volt.

Közösségteremtés legjobb eszközének a kirándulásokat tartotta: híresek voltak osztálykirándulásai, ahol nemcsak a diák-tanár, de a gyerekek közötti kapcsolatok is oldódtak, igazi – a felnőtt korra is kiható – barátságok szövődtek. 1956 tavaszán Eötvös gimnáziumi osztályával lengyelországi kirándulásra utazott, amelyen a résztvevők – évtizedekkel később is – nem a turisztikai és műemléki látványosságokra emlékeztek a legjobban, hanem „Antall tanár úr előadásaira, komoly beszélgetéseikre”.

1956 októbere valóban fordulat volt nemcsak az ország, hanem Antall József életében is. A nevezetes napokban valóban együtt élt tanítványaival, a forradalom kezdetét jelentő október 23-i tüntetésen az Eötvös József Gimnázium diákjaival volt a Bem téren és a Parlament előtt, a Gimnáziumban a forradalmi bizottság elnökének választották. Jelen volt a Kisgazdapárt újjászervezésénél, október 30-án leutazott gépkocsival Somlóra édesapjáért, akinek jelentős szerepet szántak a koalíciós kormányban. 1956. november 1-jén id. Antall Józseffel együtt kereste fel a Parlamentben Nagy Imrét, Tildy Zoltánt és a kormányzásban részt vállalt volt polgári politikusokat. Részesen volt a Kisgazdapárt székházának visszafoglalásában, majd november 4-e után Kecskeméti utcai lakásukban tartózkodó Kovács Bélával és más kisgazdapárti politikussal dolgozták ki azt a tervezetet, amely egy ígért koalíciós kormányzat alapja lehetett volna. A terv megsemmisült, amikor 1956. december 6-án a Kádár-kormány szakított ezzel a gondolattal. Antall József és családja soha nem foglalkozott az emigráció gondolatával, sőt 1957 januárjában a szovjet katonai hatóságok is kihallgatták, szabadulása után is állandóan figyelemmel tartották.

A forradalom után, 1957 tavaszán az Eötvös Gimnáziumban folytatta tanári pályáját. A visszaemlékezések szerint a történelem- és az osztályfőnöki órákon nyíltan beszélt a forradalom kirobbanásának okairól, eseményeiről és a várható következményekről, higgadtságra, nyugalomra és főleg önuralomra intette tanítványait. A rendszer pedig rendkívül

ideges volt a közelgő 1957. március 15-e miatt, főleg az után, hogy a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) feliratok és titokzatosnak tűnő szervezkedésekről igen kevés információval rendelkezett. Az országot 240 ezer ember hagyta el, többen hallgatták a Szabad Európa rádiót, mint a magyar adásokat. Ezekben, a napokban ismét őrizetbe került, majd néhány nap múlva folytathatta munkáját az Eötvös Gimnáziumban, de április elején – nem váratlanul – tanárcserével áthelyezték a Toldy Ferenc Gimnáziumba, megint egy „problémás” színhelyre, ahol a rendszer számára nemcsak a tanári kar, de a diákság is megbízhatatlan volt.

A Toldy Ferenc Gimnáziumban, abban a felfogásban folytatta tanári munkáját, amit kénytelen volt abbahagyni az Eötvös Gimnáziumban, olyan osztály vezetését bízták rá, ahol talán tanári munkájának legnagyobb sikerét érte el 1959-ben: 41 érettségizőből 15-en kitűnően, 15-en jelesre, 10-en jó és 1 közepes eredménnyel tette le vizsgáit, aminek „valódiságának” vizsgálatát a Fővárosi Oktatási Osztály és a Fővárosi MSZMP is megvizsgálta. Pedig ezek az évek sem teltek el „eseménytelenül”: az 1957. október 23-i iskolai néma tüntetést – rendőrségi kihallgatásokkal, monstre fegyelmi eljárásokkal – előbb a tanulók, majd a tanárok körében kívánták megtorolni, végül a vizsgálatot befejező jegyzőkönyvhöz csatolt (de titkosított) határozattal zárták le: Antall József osztályát két évre kizárták a felsőfokú továbbtanulás lehetőségéből, amit be is tartottak. Az 1959-ben érettségizett osztályának tanulói csak 1961-től nyertek egyetemi felvételt. (Itt jegyzem meg, hogy ezen osztály mindegyik tanulója egyetemi, főiskolai diplomát szerzett, több egyetemi tanár, szakterületén jeles szakember került ki.) Más osztályokban is hasonló eredményt ért el szaktárgyából. Természetesen gáncsoskodásban mindig volt része, végül 1959 augusztusában – az ún. C. Pont alapján – a tanári pályától eltiltották, alkalmatlannak és politikailag veszélyesnek nyilvánították.

Az egykori toldys tanítványok közül csak egy – az azóta elhunyt Megay László – visszaemlékezéséből idézek:

„...Idekerült Antall József ötvenhét tavaszán tanítani. Nem emlékszem, hogy állított be az első órájára, de alighanem úriasan elegáns volt, és mint azonnal kiderült, nagyon sokat tudott. Úgy tűnt, hogy a tárgyhoz lazán kötődő ismereteket csak úgy mellékesen, a zakója zsebéből húzná elő. Hamarosan elsőprő volt. Különösen, miután kiderült, hogy Antall tanár úr a forradalom alatt »megpörkölt« egy kicsit, aminek köszönhetően, néha ballonkabátos urak kíséretik. A fiúk közül a legtöbben pont ilyen, kissé fölényes, merész, sokat tudó gentlemanek szerettek volna lenni, akinek láttán egy iskola, vagy másmilyen

párttitkár azonnal rájön, hogy az osztályharc végképp elveszett. Ekkor szerveződött köréje az a hűséges csapat, amely végig kitartott mellette – és viszont. Mondják, túl sokat bízott később tanítványaira, és ha lehetett, kedvezett nekik. Így igaz, de ezek nem voltak akármilyen képességű fiúk. És ez nem volt akármilyen kapcsolat. Elvinni egy kompromittált tanárnak egy kompromittált osztályt az érettségiig a forradalmat követő megtorlás éveiben – nem volt csekélység, nem volt »hétköznapi« tanári bravúr.”

A tanári állásából történt eltávolítása nem volt számára váratlan, bár rossz „káderralappal” nehéz volt értelmiségi álláshoz jutni. Végül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Vadász utcai fiókjába került, feldolgozó és tájékoztató könyvtárosnak, ami számára megélhetést és viszonylagos nyugalmat adott. Itt folytatta jogi tanulmányait, életre szóló barátságot kötött Fényes Istvánnal, aki Dalmáth Ferencként vált ismertté a „Ludas Matyi” hasábjain. Ő is politikai „száműzött” volt. Abban az időben a könyvtárak, levéltárak és különböző múzeumi gyűjtemények „megteltek” olyan értelmiségiekkel, akik a közélet, a tudományos élet vagy éppen a tanári pályáról „száműztek” ide, nehogy kártékony propagandát fejtsenek ki. Dalmáth Ferenc erről visszaemlékezésében így írt:

„A Vadász utcai könyvtárban most már az én dekkoló cionista haverjaimon kívül, be-bekukkantottak az egykori kisgazda-ifjak is... A szolid közművelődési fiókkönyvtárból sikerült afféle fél-illegális találkozóhelyet csinálnunk mindazon barátaink számára, akik ilyen vagy olyan okból nem adták be a derekukat. De Gasperi olasz miniszterelnök is egy könyvtárban vészelt át a fasizmust! – mondta Antall –, aki kifogyhatatlan volt a történelmi példálózásban.

Az egyik pult fölé nyugodtan kiírhattuk volna, hogy »Cionisták«, a másik fölé pedig »Ötvenhatosok«, hogy mindenki azonnal megtalálja a maga társaságát.”

Antall József életében változást az 1963. évi amnesztia törvény jelentett, amikor megengedték neki is, hogy tanárként is működhessen. Az esti tagozatos felnőttoktatásban, a budapesti I. kerületi Jurányi utcai Gimnáziumban taníthatott. Majd egy évtizedig tanított itt, bár 1964-től már a szervezés alatt állt Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos munkatársa volt.

Intézetvezető és tudományszervező

Amikor Antall József munkatársa lett (1963) az akkor szervezés alatt álló Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak, előtte új terület volt az orvos- és gyógyszerésztörténelem, az a világ, amelyet akkor zömében a gyakorlati pályától búcsút mondó orvosok, gyógyszerészek műveltek, vagy olyanok, akik a gyógyító munka mellett többre vágytak. Ezzel szemben a nyugati és amerikai országokban „profí” orvos- és gyógyszerésztörténészek működtek, az egyetemi karokon tanszékek és intézetek léteztek, múzeumi gyűjtemények álltak a kutatók rendelkezésére. E sajátos szakterületnek az 1960-as évek derekáig voltak ugyan hagyományai a magyar tudományos életben, de szervezettség hiányában a perifériákon helyezkedtek el.

A tudományos élet 1948 után kialakított szervezeti formáiban az orvos-gyógyszerésztörténelem – sajnos egymástól mereven elkülönült két szakterületnek tekintették – nem kapott helyet. Ugyan Magyarországon 1951-ben létrehozták az Orvostörténeti Könyvtárat (1952-től Országos Orvostörténeti Könyvtár), ahová a feloszlatott gyógyító szerzetesrendek könyvtárainak, valamint a megszüntetett Budapesti Királyi Orvosegyesület 1837-től gyűjtött könyvtárának maradványait ömlesztve odaszállították. Az utóbbi könyvtár azért vált feleslegessé, mert az Orvosegyesület volt székházában az Orvosok Szabad Szakszervezete és a Szovjet Orvostudományi Dokumentációs Központ kapott helyet, így a feleslegessé vált volt egyesületi könyvtár 60–80 ezer kötetnyi gyűjteményét a pincébe hordták le. Ezt a könyvgyűjteményt szállították át 1951/52-ben az Orvostörténeti Könyvtárba.

A Könyvtár szerény költségvetéssel, három munkaerővel kezdte működését, 1956 tavaszán megkapta a Budapest II. kerület Török utca 12. szám alatt épületét. E Könyvtár körül gyülekezett az orvos- és gyógyszerésztörténelem iránt érdeklődők nem nagy létszámú csoportja, akik önmaguk művelésére 1953-ban elindították az orvostörténelmi előadások sorozatát, amelynek nyomtatott tükre 1955-től megjelenő „Orvostörténelmi Közlemények” lettek. Csak a forradalom után, 1958-ban jöhetett létre az Orvostörténeti Szakcsoport, ami az akkori tudományos társasági élet szervezeti formái között egy korlátozott mozgástérrel rendelkező tudományos társaságnak felelt meg. Ebben az évben alakult meg az Orvostörténeti Múzeumi Bizottság, hogy Semmelweis Ignácnak (1818–1865) a második világháború alatt romba dőlt szülőházában egy Emlékmúzeumot hozzon létre, ahol lehetőség nyílik bizonyos tárgyi gyűjtemények elhelyezésére, kiállításokon történő bemutatására. Az alapot az a „gyűjtemény” adta, amely az orvosegyesületi könyvtár anyag átadásakor került az Országos Orvostörténeti Könyvtárba, ami még szerepelt az Orvosegyesület 1909-ben megnyitott

múzeumi kiállításán. Ez csak töredéke volt annak a hajdani nagy orvosegyesületi múzeumi gyűjteménynek, amelyet még az 1905-ben felállított orvostörténeti bizottság kezdett el gyűjteni és Győry Tibor dolgozott fel. A szervezés alatt állt orvostörténeti múzeum élére 1962-ben Fekete Sándor kiváló nőgyógyász-professzort nevezték ki, aki előtt ismeretlen volt nemcsak a múzeumi élet, és az orvostörténelemmel is csak kinevezése után kezdett elfoglalkozni. Kiváló ember volt, akit 1945-ben nemcsak az egyetemi oktatástól távolítottak el, a volt Poliklinika épületében kialakított közkórházi főorvosként működött, de innen is méltatlan körülmények között távolították el. Valóban szakmai rehabilitációja lett a múzeumigazgatói kinevezése.

A Múzeumot szervezetileg és költségvetésben elkülönítették az Országos Orvostörténeti Könyvtártól, ami épp olyan lehetetlen dolog volt, mint ahogy csak két tudományos munkaezrt engedélyeztek a múzeumi tudományos és eldolgozó munkára.

Ekkor került ide Antall József, akire mint történészre azonnal hatalmas feladatok vártak: ki kellett dolgoznia a Múzeum gyűjteményi rendjét, a gyűjtőköri rendszert, a működéssel kapcsolatos összes szervezeti és működési szabályzatot. Javaslatot kellett tennie a működést biztosító rendeletekre, tervezetet kellett készítenie a kiállításokra, a tárgyi gyűjtemények begyűjtésére stb. Az alaptervezetben már külön kiemelte a Múzeum és a Könyvtár egyesítésének szükségességét, lehetetlen dolognak tartotta a párhuzamos, valójában azonos célokat betöltő intézmények fenntartását.

Antall József kiválóan képzett történészként felismerte, hogy a művelődéstörténet egyik sajátos területét képező orvos- és gyógyszerésztörténetet lehetetlen a humán és az orvos-gyógyszerészeti tudományos végzettségűek együttműködése nélkül feltárni, továbbá, hogy e munkát ki kell terjeszteni a rokon- és érintkező tudományokra is. Ez a szemlélet ma már természetes, de az 1960-as években sokan idegenkedtek ettől. Ehhez kellett intézeti háttérter teremteni, ahol egy gyűjteményi egységet képez a múzeumi, könyvtári és levéltári terület. Ez a modell új volt – nemcsak hazánkban, hanem Európában is. Ezekben az években nemcsak a szervezés, a gyűjteményi rendszer kidolgozása és felépítése kötötte le energiáját, hanem az előbb említett „idegenkedés” feloldása is.

Itt érvényesült diplomáciai érzéke, amikor a két szemléletet „tárgyalóasztalhoz” tudta ültetni, és meg tudta nyerni elképzeléseinek az ellentételesen, sokszor ellenségesen gondolkodókat, s végül eredményesen együttműködő társasággá formálta őket. Soha nem titkolta politikai nézeteit, mielőtt bármit elkezdett volna kifejtette álláspontját, még e szűknek ítélt területen sem tett kompromisszumokat, ami a másként gondolkodókban is tiszteletet váltott ki. Az intézet szervezésének éveiben megkeresett minden olyan szakembert, akit az

akkori politika háttérbe szorított. Működési lehetőséget kínált nekik, megnyerte vagy visszavette őket arra a területre, ahol – ahogyan gyakran mondta – sikerélményhez juthatnak, alkothatnak, és az adott körülmények között kicsit jobban érezhetik magukat. Nemcsak a humán területek iránt érdeklődő orvosokat és gyógyszerészeket kellett megnyernie, hanem a humán tudományokat művelőkben is le kellett győznie azt az idegenkedést, amit számukra a reáltudományok jelentettek.

Amikor 1963-ban a hatalom Antall Józsefnek „engedte” az orvostörténelem területén való működést, úgy vélte, hogy itt „nyugton marad”, olyan dolgokkal kell megbirkóznia, amihez nem ért, előbb vagy utóbb kedveszegett ember lesz. Nemcsak Antal Józseffel, de más kiváló, de politikailag megbízhatatlan értelmiséggel tették ezt: múzeumokban, könyvtárakban és levéltárakban valóságos „tudományos akadémiák” működtek, olyanok, akik a legkisebb engedmény árán, egyetemeken, tudományos intézetekben kiemelkedő karriert futhattak volna be. Ezek „táborában” Antall József került talán legmesszebbre, a politika és a diplomáciatörténet jeles kutatója a természettudomány-történet igen sajátos területére „vetődött”.

Már a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum helyettes igazgatója volt, amikor 1968-ban egyesítették az addig külön intézményként működő Országos Orvostörténeti Könyvtárat és Múzeumot, s az intézet 1972-ben levéltári jogkörrel is bővült. Az egyesített intézmény az 1970-es években indult gyors fejlődésnek: Antall József fiatal munkatársakat (főleg volt tanítványait) hívott meg, olyan tudományos közösséget formált ki, amely vállalta a nem mindennapi feladatot, hogy egyetemen nem oktatott szaktudománynak kötelezze el magát. Valóban az ő elképzelései szerint és irányítása mellett szerveződött meg az orvos- és gyógyszerésztörténet írott és tárgyi emlékeinek országos feltárása, begyűjtése és intézetben belüli gyűjteményi rendjének kialakítása, a tárgyi vonatkozású kutatások megkezdése. A páratlan gyűjteménynek tükrre lett a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum állandó kiállítása (1968-ban, 1974-ben, 1981-ben átalakítva), a budai Várnegyedben levő Arany Sas Patikamúzeum, a vidéki orvos- és gyógyszerésztörténeti kiállítások (Győr, Sopron, Kőszeg, Székesfehérvár, Pécs, Kaposvár, Eger, Kecskemét, Nagykálló, Tiszavasvári stb.) sora, amelyből kiemelkedett a kőszegi és a soproni Patika Múzeum, a védett gyógyszerári berendezésekkel működő patikák láncolata. A gyűjtemények egyesítéséből kialakult intézményből a hazai orvos- és gyógyszerésztörténészek tudományos bázisa lett, olyan európai modell lett, amelyet Londonban „felhasználtak” a Wellcome Institut átszervezésénél. Az intézménynek nagyobb volt külföldi hírneve, mint a hazai.

Az intézet jelentőségét csak emelte, hogy az 1980-as években orvosegyetemeinken – éppen Antall József szakadatlan kezdeményezésére – megindult az orvos- gyógyszerész-

történeti oktatás, igaz, csak fakultatív keretek között, illetve az orvosi karon a társadalom-orvostan és egészségügyi szervezés tárgyaiba beiktatott néhány kötelező előadással. Ezek a diszciplínák csak az 1990-es években lettek kötelező tantárgyak. Igaz, a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen 1996-ban megszüntették az orvostörténelem oktatását, de a vidéki orvosi karokon eltérő – fakultatív és kötelező – formában tanították tovább. A Semmelweis Egyetem általános orvosi és fogorvosi karain 2000-ben állt vissza a „rend”, szabadon választott tárgyként oktatják az orvostörténelmet.

Antall József tisztán látta, hogy jó szakember csak az lehet, aki alapjaiban ismeri választott szakterületének múltját, eszmerendszerét, gondolkodás módjának fejlődését. Ennek szellemében alakította ki az intézet munkatársi gárdáját, gondosan ügyelt a szakképesítések sokszínűségére, az új munkatársak nyelvtudására, sőt a munka mellett továbbtanulási lehetőségek igénybevételére. Újabb és újabb képesítések, megszerzésére ösztönözte munkatársait. Az intézetben dolgozókat soha nem tekintette beosztottjainak, mindenkit munkatársnak hívott, akiknek munkakörét egyéni adottságaik nagyban meghatározták. Nem szerette a beskatulyázást, gyakran élt azzal a lehetőséggel, hogy a munkatársak alap feladatkörének megtartása mellett más feladatokkal is megbízta őket. Sokoldalú, széles szaktudású munkatársi gárdát nevelt. Munkatársnevelő felfogására misem jellemzőbb, mint hogy az intézetből eltávozott volt munkatársai más intézményeknél csak vezető beosztásba kerültek. Az intézetbe vezetői állásra senkit nem hívott meg kívülről, mert ezen tisztségekre a munkatársi gárdából kérte fel azokat, akik elképzeléseinek megfeleltek, és eleget tudtak tenni szigorú követelményrendszerének.

Alapelve volt, hogy semmilyen munkakörben – beleértve a speciális feladatokat is – nem szabad szakbarbárrá válni, ezért mindenki számára lehetővé tette az alapképzettségének és érdeklődési körének megfelelő tudományos tevékenységet. A sokszínűség és alaposság volt a másik kívánsága munkatársaival szemben. Számptalan lehetőséget biztosított a tudományos ismeretterjesztéstől az elmélyült tudományos feltáró munkáig kollégáinak. Ösztönzött, de senkit nem kényszerített a publikálásra.

Antall József tevékenysége nem korlátozódott kizárólag az intézeti munkára: a Magyar Orvostörténelmi Társaság felfelé ívelő szakasza (1970–1985) főtitkársága, majd pedig elnöksége (1985–1993) idejére esik. 1968-tól az „Orvostörténeti Közlemények” szerkesztőjeként is tevékenykedett. Céljának tekintette a többi orvosi és természettudományi társasággal való együttműködést. A közös területek megtalálása után olyan tudományos rendezvényeket szervezett, vagy támogatta szervezésüket, ahol a legkülönbözőbb tudományágak képviselői közös pontokat és témákat találtak az orvos- és gyógyszerész-

történelemmel. Tágította az intézet és a Társaság hazai és külföldi kapcsolatrendszerét, ami részben a Társaságon belüli szakosztályi rendszer, részben a személyes levelezés során kialakított kapcsolatok jelentették. Elsősorban a Nyugat-Európában működő hasonló intézetekkel és társaságokkal keresett kapcsolatot, ami az 1970-es években még nem volt természetes jelenség és az agyonszabályozott nemzetközi kapcsolattartás viszonyai között sok nehézségbe ütközött. Nyugatra csak 1974-ben utazhatott először, és később sem mehetett gyakran. Magyar nemzeti érdeknek tekintette, hogy minden európai szakmai fórumon tisztességesen képviselve legyen a magyar orvos- és gyógyszerésztörténelem, és olyanok képviseljék, akik erre méltóak és alkalmasak. Tiltakozott minden olyan jelenség ellen, amikor a magyar orvostörténelmi kutatásokról és eredményekről nem az egyenlő elbírálás elve alapján nyilatkoztak, vagy elferdítették a tényeket. Legkeményebb összetűzése a szocialista országokkal való kapcsolattartásban voltak: nem tűrte a lekezelést, az „utolsó csatló” megillető bánásmódot, nyíltan és keményen védte a magyar tudomány érdekeit. E szemlélet fórumává tette a szerkesztésében megjelenő „Orvostörténelmi Közlemények”-et, amely hamarosan a hazai és a külföldi szerzők színvonalas lapjává vált.

1970-ben kezdeményezte, hogy az 1974. évi Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszust Budapesten rendezzék meg, amelynek szervező főtitkára lett. Ez a kongresszus teljes nemzetközi elismerést hozott a magyar orvos- és gyógyszerésztörténelmi kutatásoknak, amit az 1981. évi Nemzetközi Gyógyszerésztörténelmi Kongresszus csak megerősített.

Ezek a sikerek valóban elcsendesítették hazai ellenfeleit, akik nem nézték jó szemmel a „bölcész” Antall tevékenységét az Orvos- és Gyógyszerésztörténelmi Társaság életében, a bölcész-orvos ellentétet. Rokonszenves egyénisége, kiemelkedő tudása, rendkívüli diplomáciai érzéke, kapcsolatteremtő készsége rengeteg hívet szerzett az intézetnek és a Társaságnak. Ezekben az években külföldön jobban ismerték a Múzeum és a Társaság tevékenységét, kiállításainak és kiadványainak nagyszerűségét, mint itthon. Az 1974. évi kongresszuson találkozott Antall először európai és amerikai partnereivel, akikkel régóta levelezett, véleményt cserélt, gyakran kérték állásfoglalását, szakmai megítélését.

Mielőtt még a politikai pályára lépett volna, majdnem minden európai orvos- és gyógyszerésztörténelmi társaság tiszteleti vagy levelező tagjává hívta meg, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság 1990-ben alelnökévé választotta. Ez utóbbi tisztség nem a miniszterelnök Antall Józsefnek szólt, hanem a nemzetközi szervezet nagyra értékelését fejezte ki több évtizedes munkájáért, tudományos tevékenységéért. „Kedvenc” tagsága nem volt, de nagyra értékelte a Lengyel Orvostörténelmi Társaság és a Krakkói Jagelló Egyetem Tudományos Társaságának tiszteltbeli tagságát, a Finn Orvostörténelmi Társaság megtisztelő

tagsági oklevelét, a német orvos- és tudománytörténeti társaság tiszteletbeli tagságait. Az előbbieket egy évszázados történeti kapcsolat, másik a rokonság kifejezésének megnyilvánulása volt. Érdekes jelenség volt, hogy egy-egy nemzetközi konferencia után azok kerestek vele szorosabb kapcsolatot, akikkel – legtöbbször a magyarság és a magyar tudomány védelme miatt – valamilyen szakmai vitába került. Határozott és szakmailag megalapozott véleményét elfogadták, nagyra értékelték emberi magatartását is.

Antall valóban többoldalú szakmai felkészültséggel rendelkezett: alapképesítése történelem-magyar szakos tanár volt, amit levéltárosi és könyvtárosi oklevéllel is kiegészített, majd bölcsészdoktori disszertációját is megvédte. 1967-ben – Palla Ákos halála után – megbízták az Országos Orvostörténeti Könyvtár vezetésével is, majd a Könyvtárat és a Múzeumot 1968-ban egy intézetté szervezték át. Könyvtárigazgatói feladatkörét azután is megtartotta, hogy egyesítették a két intézményt, a könyvtár fejlődése igazgatása alatt indult meg, nőtt a munkatársak száma, kiszélesedett a hazai és a külföldi kapcsolatrendszer. A belső, szakszerű feldolgozó munkát nem szervezte át, de az intézet egyesítése során kimondta, hogy ez a gyűjtemény speciális „könyvmúzeum”, nem tartozik egyetlen könyvtári hálózatba, ennél fogva sajátos területként kell továbbfejleszteni. Nemzetközi kiadványcserével gyarapította a könyvállományt, hazai könyvgyűjteményekből átvette az orvostörténeti könyveket, folyóiratokat, mindazt, amit ott „elfekvőnek és feleslegesnek” véltek. Így szinte teljessé vált a magyar orvosi könyvkiadás 1900 előtti könyvállománya, miközben vásárlásokkal egészen ritka ősnymtatványokat és XVIII. századi és az előtti orvosi könyvekkel gazdagította a könyvtárat.

Az 1960-as években rendkívül nehéz volt a „devizaigényes” nyugati szakkönyveket beszerezni, ezért az „Orvostörténeti Közlemények” főszerkesztőjeként és a Könyvtár igazgatójaként levélben megkereste minden európai és tengerentúli orvosi könyvkiadót, jelezve, hogy a Közlemények referáló rovatában ismerteti kiadványaikat, a folyóiratot pedig cserepéldányként felajánlotta nekik. E kapcsolatteremtésnek köszönhető, hogy az 1970-es években gyakran 100–150 darab, amúgy csak devizáért beszerezhető – úgynevezett tám- és cserepéldányként – kiadvány érkezett. Gyakran okozott gondot, hogy a beérkezett könyvek referálására kevésnek bizonyult a Közleményekben adott lehetőség. Valóban sok olyan szakkönyv és kiadvány érkezett az Orvostörténeti Könyvtárba, amelyek beszerzésére más forrásból nem lett volna lehetőség. A könyvtári állomány gyarapításának másik elve, az orvos- és gyógyszerésztörténeti rokon szakágak és általános történeti munkák gyűjteményeinek kialakítása, illetve fejlesztése volt. Két év alatt a könyvtári állomány 140 ezerre emelkedett. Az állománygyarapítás nem volt öncélú, hiszen a kőszegi Patikamúzeum mellett kutatóhelyet alakítottak ki, amelynek közel tízezer kötetes könyvtárát az intézeti könyvállományból alakították ki.

Ez lett a feladata az 1981-ben a budapesti Mátyás téren létesített Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtárnak is. A könyvtár eredeti, közel húszezeres állománya a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerésztudományi Karának egyik pincéjében várta jobb napjait. A könyvek a feloszlatott Magyar Gyógyszerésztudományi Társulat könyvtárának „maradék” volt, s az egyesületek feloszlatása után került ebbe a helyiségbe. Antall József intézkedéseinek nyomán az igen rossz körülmények között tárolt könyvállomány feldolgozásra került, majd 1970-ben az Orvostörténeti Könyvtár állományához csatolták. Ez került át 1981-ben a védett patikabútorzatból kialakított Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtárba.

Antall József tervei között szerepelt, hogy minden vidéki orvos- és gyógyszerésztörténeti múzeum mellett kisebb kutatóhelyek is szerveződjenek, melyek a helyi és helytörténeti vizsgálódások állomásai lehetnek. Ezzel a tervével megszüntetni kívánta a szakterületen belül Budapest központúságát. Ilyen jellegű elképzeléseket dolgozott ki a Semmelweis Orvostudományi Egyetem szakmatörténeti gyűjteményeinek felállítására is. Mintának a német egyetemek hagyományait tekintette, ezt kívánta követni Magyarországon is. Elképzelései sajnos nem valósultak meg, de az alapok megeremtődtek, a végső megvalósítást viszont az anyagiak határozták meg. Ezek az elvek vezérelték, amikor a Semmelweis Orvostudományi Egyetem közel kétszáz éves Kari Könyvtárának elhelyezésének javítását, az önálló egyetemi könyvtár felállítását javasolta. Nem vezérelték önző szándékok, hiszen a rendezetlen jogi állapotok mellett egyszerűbb lett volna ezen értékes gyűjteményeknek az intézethez való csatolását szorgalmazni. Mindig ésszerű rendszerekben gondolkodott, építeni és nem rombolni akart.

Az 1970-es években a múzeumi világ legismertebb igazgatója lett, az éves igazgatói értekezleteken ésszerű javaslatokat tett, kezdeményezett. 1978–1986 között az Országos Múzeumi Tanács főtitkára volt, ami szakmai elismerésnek számított, mentes volt minden kormányzati kezdeményezéstől.

Ilyen szempontokból lett 1972-ben a Hazafias Népfronton belül megalakított Nemzeti Panteon (Sírkert) Bizottság titkára, amely célul tűzte ki a magyar történelem, tudomány- és művészeti terület jelesebb egyéniségei sírjainak megőrzését, a Nemzeti Panteon felállítását a budapesti Kerepesi úti temetőben. A feladat nagy és valóban veszélyes volt, hiszen a rendszer nem éppen kedvelt történeti személyiségeinek sírját kellett volna megmenteni az utókornak, megőriztetni. Hosszú és bonyolult javaslatok után összeállt az a névjegyzék, amelyről végül kimondták a védelmet. Igen lényeges kérdés volt a Kossuth Mauzóleum közelében levő 1956-os parcella, amelyben, a harcokban elesetteket temették el. Valóban Antall József véleménye

érvényesült, aki a kormányhoz írott levelében határozottan kimondta, hogy ez a parcella éppen olyan része a magyar történelemnek, mint a kormány oldalán elesettek parcellája. Ha válasz nem is érkezett, de nem számolták fel e sírkerti részt.

Jelentős szerepe volt a művészeti síremlékek katalógusának felállításában, az 1848/49-es parcella megszervezésében, több síremlék restaurálásában. A Bizottság 1976-ban önmagát oszlatta fel, amikor a Nemzeti Panteon védelmét nemcsak az összes hazai temetőre, hanem a határon túli sírkertekre is ki akarta terjeszteni, amit a kormány végképpen nem tűrt el. E Bizottság munkája nyomán formálódott ki a Nemzeti Panteon, terjedt ki a védelem a Farkasréti, a Rákoskeresztúri és több fővárosi temetőre. Ekkor vetődött fel a székesfehérvári királysírok kérdése. A romkertben levő kriptát 1986-ban nyitották fel, de a hosszú azonosítási eljárás miatt ez napjainkig sem fejeződött be.

A kutató történész és a szakíró

A történelemkutató Antall József közel három évtizedes szakmai munkássága az Országos Levéltár munkatársaként 1953-ban kezdődött. Ekkor készítette el gondos ismertetését Görgey Artúr 1848/1849-es működését feltáró iratokból, majd ezt követően – csak kéziratban megmaradt – tanulmányát. Amikor 1959-ben eltiltották a tanári pályától, a nyilvános közszerepléstől, ez azt is jelentette, hogy egyetlen szerkesztőség sem fogadhatott el tőle kéziratot sem. Baráti kapcsolatok révén az 1960-as évek elejétől a Károly Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ „Mezőgazdasági Világirodalom” című, havonta megjelenő külföldi agrárfolyóiratokból összeállított referáló folyóirata – felesége nevében – külső munkatársként foglalkoztatta, elsősorban német nyelvű szaklapok állattenyésztési (ló- és szarvasmarhatartás), szőlőtermesztési, kertgazdálkodási témájú írásait összegezte 15–20 sorban, valamint vidéki napilapok „olvasói levelek” rovatában jelentek meg kisebb írásai. Hagyatékában fennmaradt „Mezőgazdasági Világirodalom” 1962–1966 közötti számaiban megjelölte referátumait, amelyek száma pontosan 84 tételt tesznek ki.

Tudományos munkásságát csak az 1960-as években kezdhette meg. Kutatómunkája főleg a magyar polgári-nemzeti átalakulásra, a nemzeti liberalizmus időszakára, a reformkor és a kiegyezés évtizedei felé irányultak. Később a politikatörténet kiszélesült a művelődés-, a tudomány, az orvos- és egészségügy történetével. Behatóbban foglalkozott a nemzeti liberális reform, ezen belül a centralista irányzat kiemelkedő alakjaival, főleg Eötvös József és Trefort Ágoston szerepével, akiknek tevékenysége kiterjedt a művelődéspolitikai nagy területeire. Több tanulmány elemezte Eötvös József politikai publicisztikáját a kiegyezést megelőző

években, második oktatásügyi miniszterségét, a középiskolai és népiskolai reform előkészítését, az orvostörténelem vonatkozásában a centralisták egészségügyi politikáját, az orvosképzés reformjában való szerepüket. Az 1980-as években felkérésre elkészítette a „Magyar sajtótörténet” részére Eötvös Politikai Hetilapjának elemzését.

Az oktatástörténet szempontjából kiemelkedően fontos, hogy részleteiben foglalkozott a magyar reformkornak az amerikai polgári társadalom „modellje” iránti érdeklődésével, így Bölöni Farkas Sándor úti jegyzeteinek az amerikai iskolaüggyel, kapcsolatos vonatkozásaival. Az oktatástörténet szempontjából ugyancsak lényeges az áttekintés, amely a hazai felsőoktatás fejlődésvonalát vázolja a reformkor, a forradalom, az abszolutizmus és a dualizmus korában, ebben külön hangsúlyt adott az orvos és természettudományos képzésnek.

Kosáry Domokos akadémikus egy későbbi értékelésében a következőkben foglalta össze Antall József szakirodalmi jelentőségét az orvostörténelem területén, illetve ennek jelentőségét a magyar művelődéstörténet vonatkozásában:

„...a tematikai bővülés másik előmozdítója az orvostörténelem felé, nyilvánvalóan Antall József, új munkaköre révén 1964-től kezdve, az általa fokozatosan újjászervezett és továbbépített intézményen keresztül. Így Antall feldolgozta a hazai egészségügyi nevelés fejlődését a XVIII–XIX. században (Orvostörténeti Közlemények, 1978), valamint a hazai orvosképzés alakulását ugyanebben az időszakban, némi áttekintésül pedig az orvosi kar első pest-budai éveit (társszerzőkkel, 1971). Részint pedig a centralisták és a »pesti orvosi iskola« (Balassa, Markusovszky, Korányi, Lumniczer, Semmelweis stb.) eszmei kapcsolatait. A »pesti orvosi iskola« fogalmának elfogadása és bevezetése, a »bécsi orvosi iskola« mellé állítva, nemzetközi szakkörökben nagyrészt Antall több idegen nyelven is közzétett írásainak, illetve különböző nemzetközi orvostörténeti kongresszusokon tartott előadásainak volt köszönhető, Ilyen külföldi kongresszusok számára dolgozta fel az abszolutizmus és a liberalizmus egészségügyi politikájának történetét (1970), valamint az 1848/1849-i magyar szabadságharc katonai szervezetének kérdéseit (1980) is. Több külön tanulmányban foglalkozott Korányi, Lumniczer, Jendrassik Ernő és mások szerepével és írásaival, főleg pedig Semmelweis Ignác életének és működésének jelentőségével és különböző mozzanataival, itthon és külföldön egyaránt...”

Igen lényeges vonatkozása ezen tevékenységnek Semmelweis Ignác halála körülményeinek tisztázása, amely közel száz éve foglalkoztatta a magyar és a külföldi kutatókat. A kórtörténeti konferencia a bécsi kórtörténet megkerülésének vitája (1977) sok homályos pontra derített igazságot, ami elsősorban Antall József kitartásának volt köszönhető. Utolsó jelentős publikációja, a „Semmelweis élete és munkássága”, éppen a témakörhöz kapcsolódott, németül jelent meg – miniszterelnökségének idején –, a kéziratot még az 1980-as végén készítette el. Nem kis részben neki köszönhető, hogy a külföld lassan elfogadta a magyar Semmelweis Ignác felismerésének elsőbbségét, s ennek tudható be, hogy 2013-ban az UNESCO a Világ Emlékezete Program keretében múltunk megőrzésre méltó szellemi alkotásainak jegyzékébe felvette Semmelweis Ignácot, különös tekintettel a gyermekágyi láz kóroktanáról, fogalmáról és megelőzéséről 1847 és 1861 között készített publikációira.

Rendkívül foglalkoztatta a második világháború idejéből a magyar polgári ellenzék tevékenysége, a németellenes hazai tevékenység, amelynek részese volt édesapja, id. Antall József, a magyarországi lengyel menekültügy magyar kormányzati szervezője. Részben a családi kapcsolat, részben pedig kutatási területe tartotta vissza, hogy e kérdéssel írásban is foglalkozzon, de ösztönözte e kérdésekkel foglalkozókat. A téma hosszú évtizedeken történt „elhallgatásának” valóban politikai okai voltak, de a viszonylagos enyhülés után az Európa Könyvkiadónál szervezte a „*Barátok a bajban*” címet viselő (1985) visszaemlékezéseket tartalmazó kötet kiadását, amely nemcsak a lengyel menekültekkel, életükkel, a velük való bánásmóddal, hanem a „másik Magyarország” németellenes tevékenységével is foglalkozott. Maga csak a lektori szerepet vállalta el, de valójában a háttérből szervezte a kiadást. E témakörrel foglalkozó konferenciák „örökös” résztvevője, bölcs és a lényegre rávilágító hozzászólója volt. Ezekből kiemelkedett az 1976 novemberében a Kossuth Klubban rendezett vita, ahol elmondott hozzászólása a „rendőri körök” figyelmét is élenken felkeltette. E témakörben – miniszterelnöki megnyilvánulásait kivéve – egyetlen előadást tartott 1989. szeptember 17-én Balatonbogláron, a második világháború kitörésének és a lengyel menekültek magyarországi megjelenésének 50. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, ahol nemcsak a kutatás további menetét határozta meg, de a nagy politikai változások hónapjaiban politikusi hitvallás is volt.

Búcsú a történész világtól és a politikai pályán

Az 1980-as évek második fele valóban sorsdöntő volt Magyarország és a kelet-európai szocialista országok számára. Bebizonyosodott, hogy a Szovjetunió ereje megroppant, a gazdasági válság felé rohan, így hatalmát belföldön és a szocialista országok vonatkozásában vagy drasztikus terrorral, vagy bizonyos kompromisszumokkal tudja fenntartani. Az utóbbit választotta. Magyarország – sikertelen és rosszul kivitelezett gazdasági reformok után – eladósodott, gazdaságilag megroggyant államként csak engedmények árán tudhatott kiutat. A rendszer „túlélését” a többpártrendszer engedésével, a demokratikus átalakulás engedélyezésével remélte.

A látványos személycserék, hangező demokratizálási programok nemhogy kiutat, hanem zsákutcát jelentettek. A felülről hozott reformok, az áldemokratikus intézkedések csődöt mondtak, a rendszer kénytelen lett az ellenzékkel tárgyalóasztalhoz ülni, engedni olyan kérdésekben, amit néhány hónappal előbb még üldözött. Ez az ellenzék valójában az 1970-es évektől létezett. Szűk körökben olyan eszmék kerültek megvitatásra – ilyen vagy olyan módon kinyilvánításra-, amit a rendszer szigorúan büntetett. A szervezkedés elsősorban értelmiségi körökben kezdődött, kifomálódta azok a körök, amelyek 1988-ban pártokká is szerveződtek, meghatározták az 1990 utáni évtized hazai politikai életét. Tény, hogy Antall József nem volt a rendszer „kedvence”, többször volt (pl. 1968-ban és az 1970-es években több alkalommal is) megfigyelés alatt, ismerték nézeteit, megnyilatkozásait és a múltból fűződő érzelmeit. 1990-ben, mint az Magyar Demokrata Fórum (MDF) elnöke erről így nyilatkozott:

„...A szembenállásban nyilvánvalóan ahhoz a körhöz álltam közelebb, amelyet például Csoóri Sándor neve fémjelzett. Én szakmai területen működtem, ennek megfelelően nem fejtettem ki ellenzéki tevékenységet, hanem a szakmámon belül, történeti és politikatörténeti munkámban tettem azt, amit tehettem, és amiről úgy gondoltam, hogy hasznos. Ez nyilvánvalóan politikai magatartásomat is meghatározta. Külföldön kapcsolatokat is csupán akkor építhettem, amikor erre lehetőség volt. (Például nyugati útlevelet csak 1974-ben kaptam, főigazgató helyettesként.) A demokratikus ellenzék néven szereplő Beszélő-kör működését azonban mindig figyelemmel kísértem, a lapot megkaptam, ma is megvan az első száma és szinte teljes sorozata. E csoport egy-két tagját igen jól ismertem.

Az összekötőm Oltványi Ambrus volt, azonban én magam szervezetten nem voltam velük kapcsolatban. Ez részben korosztályi kérdés, részben pedig annak

függvénye, hogy én Lukács Györgyhöz akkor sem álltam közel, amikor egyetemre jártam, tőlem idegen volt a Lukács-iskola, bár meg kell jegyeznem, hogy például Fehér Ferencsel jó személyes viszonyban voltam. Úgy gondolom, hogy a demokratikus ellenzék igen fontos szerepet töltött be a magyar szellemi, politikai élet aktivitásának fenntartásában, de én soha nem értettem egyet azokkal, akik azt mondták, hogy ez is hozzátartozik a Kádár-rendszer politikai bábszínházához, azért, mert a szigorítások és lazítások rendszerében retorziókkal és zaklatásokkal hagyták őket működni. Nyilvánvalóan, hogy bizonyos megfontolások nem tették indokolttá, sem szükségessé, hogy egyszerűen megsemmisítsék őket, de a Kádár-rendszer akkori politikai képével már nem is lett volna összeegyeztethető...”

Az első lakitelki találkozó előtt Szabad György hívására, felvette azzal a körrel a kapcsolatot, amely csoportból kikristályosodott az MDF szervezete. Külföldi útja miatt csak a második lakitelki találkozón vehetett részt, viszont az értelmiségi körökből szerveződött ellenzéki csoportokban jól ismerték nézeteit, politikai képességei miatt is hívták. Kötődése az MDF-hez közismert volt, hiszen ennek eszmerendszerével azonosulni tudott. Ezt 1990-ben a következőkben összegezte:

„Amióta az MDF létrejött, kihangsúlyozza, hogy három fő politikai eszmekör tradícióját vallja. Az egyik a népi-irodalomból és politikából bekerült irányzat, az a bizonyos »harmadik út«. A másik a liberalizmus, a harmadik a kereszténydemokrácia. A legfontosabb törekvésünknek annak kell lennie, hogy a három irányzat egy európai néppárt sokszínűségében, de ugyanakkor eszmei, politikai egységében tudjuk képviselni... A többpártrendszer és az ezen nyugvó politikai demokrácia azon alapszik, ha a politikai pártok között legalább annyi hasonlóságnak kell lennie, mint különbségnek, hiszen egymást teljesen kizáró szemléletnek a demokrácia játékszabályai szerint nem is tudnak működni.”

Ebben a rendszerben jelentős szerepet kaptak a történeti pártok (kereszténydemokraták, kiskgazdák stb.), amint a baloldali gondolkodást megtestesítő pártok is. Talán ennek a felfogásnak tudható be, hogy amikor 1988. november 18-án újjászervezték a Kiskgazdapártot, Antall Józsefet – bár nem volt tagja a pártnak – főtitkárnak jelölték. Ilyen ajánlattal keresték meg a kereszténydemokraták is, miközben felkérték a párizsi székhelyű Emberi Jogok Ligája

budapesti tagozatának megszervezésével is.

Az 1989 júniusában megkezdődött kerekasztal-megbeszélésekben az MDF egyik delegátusa lett, s az MDF részéről az egyik aláírója lett a végső megállapodás jegyzőkönyvének. 1989. szeptember 16-án az MDF elnökévé választották, döntő szerepe volt abban, hogy pártja megnyerte az 1990 áprilisi, első szabad választást. Valóban államférfiként lépett az első koalíciós kormány élére.

Határozott programot hirdetett. Világosan kifejtette, hogy az ország nemcsak egyszerűen egy kormányt váltást él át és nemcsak egy politikai rendszernek egy másikra történő váltását, hanem az egész társadalmat és gazdasági rendszert teljesen át kell alakítani. Ez olyan feladat, ami előtt még senki nem állt. A jogrendszer átalakítása, a gazdasági szerkezet átformálása, sok bajjal és megpróbáltatással jár. Ugyancsak fel kell számolni a múltat, a Varsói Szerződést, a KGST-t, hiszen ezek nélkül nincs teljes átalakulás. Az Európai Közösséghez (Unió) vezető út csak hazánk nemzetközi tekintélyének helyreállításával nyílik meg. Miniszterelnökké választását követő nyilatkozatában a következőket emelte ki:

„Meg kell találnunk a középutat: a magyarok számára egyrészt világossá kell tenni a nyomasztó helyzetet, ugyanakkor hitet kell adni nekik ahhoz, hogy ebből a szükségállapotból ki lehet lábalni. Nehéz lesz! Meg kell őrizni a politikai stabilitást, és egyidejűleg féken kell tartani a nép gyűlöletét és bosszúvágyát mindazokkal szemben, akik mindezt okozták nekik.”

Tudatában volt annak, hogy a feladatok és a nehézségek elkoptatják a koalíciós kormányt, de soha nem lépett a demagógia, a populista politika mezejére. Mindig az igazságnak, a valóságnak és a várható lehetőségeknek megfelelően nyilatkozott és tett. Stílust vitt a magyar politikai életbe, amit legkeményebb ellenfelei is elismertek, sőt kicsit utánóztak is.

A magyar és a kelet-európai rendszerváltás egyik legnagyobb formátumú politikusának tartották, olyannak, aki nemcsak hazája, hanem a térség átalakulását is meghatározta. Kormányfővé választása után derült ki, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved, de vállalta a betegséget és a kezelés gyötrelmeit, és haláláig – 1993. december 12-ig – ellátta feladatát, mindazt, amit kormányfői esküjében vállalt.

*

Antall József életmű-bibliográfiáját lásd: <http://real.mtak.hu/13892/>

Antall József
orvostörténeti írásai

Antall József

A magyar orvosképzés a XVIII–XIX. században¹

A lengyel és a magyar évezredes testvéri barátságot szinte közhely újra és újra megemlíteni. Ha mégis megtesszük, akkor csak azért, hogy az élet minden területén agyunkba véssük, sohasem felejtjük. Történelmünket tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a szerencse és balszerencse nem mindig azonos időben köszöntött reánk és így – ez a tényleges szerencse – volt módunk egymásnak segíteni. De azt is megállapíthatjuk – közeli földrajzi fekvésünk következményeként –; hogy gyakran azonos időben értek bennünket kedvezőtlen hatások, a kül- és katonapolitikai helyzet következményei, amikor nem sokat tehattünk egymásért.

A középkor és a reneszánsz századaiban a krakkóihoz hasonló jelentőségű felsőoktatási intézménye nem volt hazánknak. Középkori egyetemeink (Pécs, Óbuda, Buda) nehezen éltek túl alapítóikat, az Anjoukat és Hunyadi Mátyást. De a legsúlyosabb következménnyel éppen a XVI–XVII. században a török hódoltság járt. Pázmány Péter nagyszombati (ma: Trnava – Szlovákia) egyeteme (1635), a későbbi budapesti egyetem első székhelyeként, azonban gyökeret vert és a kontinuitás sohasem szakadt meg. A legsivárabb időkben is nagy szerepet játszott a magyar egyetemi képzésben Krakkó és ma ennek hódolunk, a lengyel-magyar barátság e rendkívüli jelentőségű szakaszában.

A Magyar orvosi kar felállítására csak a XVIII. században került sor, amikor Mária Terézia Gerard van Swietent (1700–1772), udvari orvosát és a Monarchia egészségügyének átszervezőjét bízta meg a nagyszombati egyetem orvosi karának előkészítésével. A kar megszervezését elsősorban a súlyos orvoshiány indokolta, mivel a magyar orvosjelöltek külföldi tanulmányait 1725-ben külön engedélyhez, a kancellária jóváhagyásához és a Helytartótanács útleveléhez kötötték. Ez a rendelkezés a bécsi egyetem jogainak védelme érdekében született, de a magyarországi protestáns ifjak mellett érintette a katolikusokat is. Viszont a nagyszombati orvosi kar megszervezésénél ismét előtérbe került a bécsi egyetem

¹ Forrás: Antall József előadásának kézírata. Az előadás elhangzott a Kopernikusz Orvostudományi Egyetem és a Krakkói Orvostudományi Társaság IX. Kongresszusa a krakkói Orvostudományi Kar átszervezésének 200. évfordulójára és az első lengyel klinika alapításának tiszteletére. Krakkó, 1980. okt. 10. Itt jelenik meg először nyomtatásban.

védelve, hiszen a magyar egyetemen szerzett oklevél csak a magyar korona területére volt érvényes, míg a Bécsben kapott diplomával a Monarchia bármely országában működési engedélyt lehetett nyerni. E rendelkezés következtében – és a bécsi első orvosi iskola hírneve miatt – jelentős létszámban végeztek magyarok Bécsben orvosi tanulmányokat, sokszor többen, mint Nagyszombatban vagy később Pesten. E rendelkezést II. József visszavonta, de a XVIII. század végén ismét életbe lépett és maradt Eötvös József második miniszterségéig (1867–1871).

A Nagyszombatba kinevezett első öt orvostanár – Plenck Jakab, Prandt Ádám, Trnka Vencel, Schoretich Mihály és Winterl Jakab – részben már a bécsi egyetem neveltjei voltak, Van Swieten választotta ki őket, s reformjai szellemét valósították meg Magyarországon. Egységes, jól összeszokott csoportot képeztek, a Monarchia szakértelmiségéhez tartoztak, akiket Bécs a szükségnek megfelelően helyezett bárhová. Helyzetük nem volt könnyű, de orvosi tudásuk legjavát, igyekeztek hallgatóiknak átadni és az oktatás feltételeit biztosítani. Nehézségük volt bőven: Nagyszombatban hiányzott a gyakorló kórház, szegényes volt a felszerelés és a város kiesett az ország szellemi vérkeringéséből. Nem csoda, hogy az egyetemet és az orvosi kart 1777-ben Budára áthelyezték, ahol az orvosi kar a Várpalota melletti ún. Stöckl-féle házban kapott helyet, rendelkezésére bocsátották a budai városi kórházat. Az általános helyzetet Townson, a hazánkban járt angol utazó így jellemezte: „...a kórház rossz, bár az jó, hogy az egyetemhez tartozik, de csak nagyon kevés beteget tud felvenni, az egyetem gazdag alapítványokkal rendelkezik, jó a természetrajzi és a fizikai gyűjteménye. A könyvtár szép, nagy termekben helyezkedik el, de kevés új tudományos könyvvel rendelkezik. Használata akadálytalan, mégis úgy találom, kevesen látogatják...”.

Az egyetemet támogató II. Józsefet a budai orvosi kar helyzete nem elégítette ki, sőt a városi kórházban uralkodó állapotok egyenesen felháborították. A gyakorló kórházat a Várpalotában helyeztette el (1783), majd az egész egyetemet 1784-ben Pestre költöztette át. Jelentős rendelkezéseket hozott a magyar orvosi karral kapcsolatban: az orvosi diploma érvényességét a Monarchia egész területére kiterjesztette, a protestánsok is diplomát nyerhettek, a természetrajzi tanszéket az orvosi karra helyeztette át, felállította az állatgyógyászati intézetet.

A Pestre történt áthelyezés után az egyetem élvezhette a gyorsan fejlődő város támogatását, közlekedési szempontból is jobban elérhetővé vált. Az orvosi kart a jezsuiták Újvilág és Hatvani utca sarkán lévő (ma a Semmelweis és a Kossuth Lajos utca) egykori kolostorában helyezték el, újabb pénzküitalásokkal kívántak segíteni a helyzeten. Ennek ellenére Bécshez képest szegényesnek tűnt a magyar orvosi kar. Viszont fellendült a hallgatók

létszáma, a Nagyszombatban működő tanárok helyett (eltávoztak vagy elhunytak) tehetséges magyarok (Bene Ferenc, Stáhly György és Ignác, Rácz Sámuel stb.) foglalták el. Nevelő munkájuk nyomán már a XIX. században számos kiváló, a pesti egyetemen végzett orvos működött. Időközben jelentős fejlődésen ment át az orvosi kar: önálló tanszékké vált a sebészet, a szemészet, amelynek élén 1817-től Fabini János Teofil (1782–1847), a kor európai jelentőségű magyar szemorvosa állt. Külön kell szólnunk Bene Ferencről (1775–1858), az elméleti orvostan tanáráról, aki az elsők között alkalmazta hazánkban a Jenner-féle himlőoltást. Hozzá hasonló nagyság Bugát Pál (1792–1865), az első magyar orvosi folyóirat, az Orvosi Tár (1831) megalapítója, az orvosi nyelvújítás elindítója, aki Bene Ferencsel együtt 1840-ben létrehozta a Magyar Természetvizsgálók és Orvosok Vándorgyűlését és a Magyar Természettudományi Társulatot.

Az 1848-as márciusi forradalom után a magyar orvostudomány szempontjából a legfontosabb a magyar egyetemről szóló XIX. tc., amely az egyetemet közvetlenül a közoktatásügyi minisztérium felügyelete alá helyezte, kimondta az egyetem önkormányzatát, s azt a kötelezettséget, hogy az egyetemi szervezettel kapcsolatban külön, rendelkezést hoznak. Továbbá eltörölték a bécsi cenzúrához kötött tankönyvek használatát, bevezették a magántanári intézményt. Reformbizottságot alakítottak, amely az új szellemnek megfelelő intézkedésekre dolgozott ki javaslatokat. E tervek között szerepelt a sebészet és az orvostudomány közötti különbség oktatási vonatkozásának felszámolása, a központi egyetemi kórház felépítése, az orvostörténelem, a gyermekgyógyászat, a kór- és gyógyszer-tan, a törvényszéki és államorvostan tanszékének, valamint a kórápolási intézet felállítása.

Az 1848/49. évi szabadságharc bukása után a pesti egyetemen is az abszolutizmus korának felsőoktatási politikája érvényesült, amely 1849. szeptember 27-én jóváhagyott egyetemi szervezeti szabályzaton alapult. Az ausztriai egyetemek megkapták az autonómiájukat, míg ezt a pesti egyetem esetében felfüggesztették. A bécsi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1850. február 15-én kelt rendelete szerint a pesti egyetem tanulmányi ügyekben közvetlenül alája tartozott. Ezzel a pesti egyetemet besorolták az osztrák egyetemek közé, azok jogai nélkül. Az orvosi karral kapcsolatban vitatható rendelet e korból, hogy a Monarchia többi orvosi karaihoz hasonlóan, a pesti egyetemen is eltörölték az orvosok kötelező doktori disszertációját, ami azóta is érvényben van nálunk.

E politika során is érték el vitathatatlanul eredményeket, kiváló tanárokat neveztek ki (például Czermak Jánost, a kiváló élettani kutatót, a gégetükrözés elvének kidolgozóját), akiknek mint magyarul nem tudóknak, az abszolutizmus bukása után később el kellett hagyniuk a magyar egyetemet. Az Októberi Diploma kiadása (1860), az 1861. évi magyar országgyűlés összehívása, a kibontakozó politikai harc és a megszületett provizórium kora még alapvető szervezeti változást nem eredményezett, de a magyar nyelv jogainak visszaállítása az oktatás területén már bizonyos eredménynek számított.

A kiegyezés után (1867) Eötvös József második vallás- és közoktatásügyi minisztersége (1867–1871) döntő változást hozott a magyar orvostudományban. Igaz, a reformok előkészítése időt vett igénybe, de addig is az orvosi kart megfelelő felszerelések biztosításával kívánták segíteni. Így e korban született a kémiai tanszék, a gyakorlati szülészeti minden orvosnak kötelező tantárggyá tették. A pesti egyetem átszervezéséről szóló törvényjavaslat beterjesztésével egy időben történt a második magyar, a kolozsvári egyetem felállítását elrendelő intézkedés is. (1870) Már 1870 őszén meg akarták indítani a Báthory István által alapított egykori egyetem (1879) maradványaként hol megszüntetett, hol kiegészített intézmények egyesítését, a Lyceum, a Jogakadémia és az Orvos-sebészeti Tanintézet összevonását egyetemmé. Felállítása és tényleges működése csak Trefort Ágoston alatt, 1872-ben következett be, bár már Eötvös József négy egyetem megszervezését tervezte.

Az orvosi karral kapcsolatos tervek megvalósításában jelentős szerepet játszott a minisztériumban az egyetemi ügyek irányítója, Markusovszky Lajos, a magyar orvosi múlt kiemelkedő szervező egyénisége. Még Eötvös József vette maga mellé, aki személyében képviselte a magyar felsőoktatási politika folytonosságát a dualizmus első felében. Markusovszky előtt világosan állt Trefort Ágoston programja: a közgazdaságtan, a közművelődés és a közegészségügy egysége, a fejlődésben játszott harmonikus szerepe. Az orvosi karon az új tanszékek sora jöhetett létre, felépültek a bölcsészettudományi és az orvosi karon az egységes elméleti intézetek, az 1880-as években a pesti klinikai telep, az orvosi kar új épülete, iskolateremtő professzorokat neveztek ki, akik a pesti orvosi iskola szellemében nevelték az új orvos-generációt.

Az orvostudomány területén jelentős az 1876. évi új tanulmányi rend, mely végleg eltörölte a sebészképzést, egységes orvostudományt teremtett Budapesten és Kolozsváron egyaránt. A két magyar orvosi karon szerzett okleveleket már nem érték káros megkülönböztetések, egységes érvénnyel rendelkeztek a Monarchia egész területén. A kolozsvári egyetem orvosi kara semmivel sem volt rosszabb a budapestinél, hiszen a Pesten hírnevet szerzett tanárok előbb – hosszabb-rövidebb ideig – Kolozsváron is működtek (pld. Fodor József, Högyes Endre,

Schulek Vilmos stb.), bár tudományos fénykoruk a magyar fővároshoz kötődik. Viszont a két magyar orvosi kar védelmére született meg 1886-ban az az adminisztratív intézkedés, amely rendeletileg tiltotta meg a magyar orvosjelöltek külföldi tanulmányait, de továbbképzési célra jelentős egyetemi és állami ösztöndíjak létesültek.

Eötvös eredetileg, mint már említettük, négy egyetem felállítását kívánó tervét csak az első világháború előtt, a századforduló éveiben tudták megvalósítani, bár már a XIX. század utolsó évtizedében, a magyar orvostársadalom részéről számtalan javaslat született a harmadik, illetve a negyedik orvosi kar megszervezésére. Az 1912-ben született törvény értelmében megszervezték Debrecenben a harmadik egyetemet, de orvosi karán – az első világháborúval kapcsolatos gazdasági nehézségek miatt – csak 1918. október 23-án nyílt meg. A debreceni orvosi karon számos kiváló tanszékvezető és kutató működött, akik közül többen a budapesti orvosi karra nyertek később kinevezést.

Közvetlenül az első világháború kitörése előtt rendelték el a negyedik, a pozsonyi tudományegyetem megszervezését, természetesen orvosi karral együtt. Igaz, az orvosi kar csak az első világháború végén kezdte el működését a pozsonyi kórházakban létesített ideiglenes tanszékeken, majd a háborús összeomlás és a területi elcsatolások miatt a kar – az egyetemmel együtt – Pécsre került, hasonlóan Szegeden kapott menedéket a kolozsvári egyetem. Ez utóbbi 1940-ben újból visszaköltözött Kolozsvárra és jogilag ekkor alakult meg a szegedi Tudományegyetem.

A modern magyar orvoscépzés egységes szemlélete korlátozott anyagi lehetőségek ellenére – az első világháború kitöréséig töretlenül formálódott, magas tudományos színvonala európai hírnévre tett szert. Talán nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy a magyar orvoscépzés kitűnő hagyománya az elméleti diszciplínák és klinikai szakmák egysége, a magasan meghatározott követelményrendszer, amit számos külföldre került magyar orvos egyéni sikere is bizonyít. Az orvostudomány és az egészségügy hazai fejlődési irányára is érvényesek Eötvös József szavai, akit az Orvosok és Természetvizsgálók 1863. évi Vándorgyűlésén mondott: „...Meg vagyok győződve, hogy ez ország természettudósai a tudomány általános értékeit éppen az által mozgíthatják elő leginkább, ha feladatukat e hazai szempontból fogják fel... a cél, mely felé törekednünk kell, el fog éretni: mert valamint e hon felvirágzása, úgy e hon tudományos ismerete is nem egyesek, hanem csak a nemzet műve lehet.”

Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806²

A magyar orvosi kar budai és pesti három évtizedes fejlődéstörténetének megértéséhez szemügyre kell vennünk alapítása körülményeit és a Nagyszombatban töltött első évek jelentőségét.

Ismert tény, hogy az Alföld török megszállása meggátolta az egyetem központibb elhelyezését; Nagyszombatba telepítése 1635-ben eleve ideiglenes jellegű volt,³ de ez az ideiglenesség kezdetben a gyakorlatban nem mutatkozott. A Bécshez és Pozsonyhoz közeli Nagyszombat ebben az időszakban nem volt annyira periférikus, mint amennyire a XVIII. század végére lett, amikor az ország megváltozott helyzete és kibontakozó fejlődése Budát és Pestet az ország szívévé tette. Ez a változás döntő fordulatot hozott az egyetem, illetve az orvosi kar történetében is.

A hazai orvosi kar felállításával és szervezésével Mária Terézia Van Swieten⁴ bízta meg, akinek nevéhez fűződött a bécsi egyetem orvosi karának gyökeres megreformálása és az ún. első bécsi orvosi iskola kialakítása. Van Swieten egyéniségét, munkásságának jelentőségét, művelődéstörténeti szerepét már többen méltatták,⁵ vele kapcsolatban most azt a kérdést vennénk közelebbről szemügyre, milyen szempontok alapján döntött a nagyszombati orvosi karra kinevezendő tanárok személyét illetően. Feltételezhető, hogy kiválasztásuknál

² Előadás formájában részben elhangzott a nagyszombati egyetem orvostudományi kara (a mai budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem) 200. éves évfordulójának tiszteletére 1969. október 9–10-én, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által Szomolányban (Smolenice) rendezett konferencián. A szövegközlés alapja: Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 57–59. (1971) pp. 119–139.

³ Részlet a nagyszombati érseki egyetem alapítóleveléből. Latinul közli: Pauler Tivadar: A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem története. I. köt. Bp., 1880. Egy. ny. p. 474.

„Ha az idő folyamán Isten megszabadítja Magyarországot a török igtól és alkalmasabb város adódik az egyetem számára, álljon szabadságában a társaságnak az alapítványt az egyetemmel együtt máshová átvinni, csupán ne tegyék az esztergomi egyházmegyén kívülre.”

⁴ Van Swieten, Gerard (1700–1772) közel húsz évig működött az akkori Európa legnagyobb klinikusa, a leydeni Boerhaave professzor mellett, akinek világhírű munkáját: „Institutiones de methodo medendi” a saját magyarázataival, több éven át tartó munkával, 8 kötetben kiadta. Katolikus volta miatt Boerhaave halála után eltávolítják az egyetemről, Londonba is hívják, de ő hosszú gondolkodás után Mária Terézia ajánlatát fogadja el, és 1774-ben családjával együtt letelepszik Bécsben, mint Mária Terézia személyi orvosa és hagyományszerűleg ez álláshoz kötötte az udvari könyvtár prefektusaként. Maradandó alkotásokat vitt végbe nemcsak az osztrák egészségügy területén, hanem aktív részese volt a magyarországi orvostudomány megindításának is.

⁵ Györy Tibor: A nagyszombati egyetem orvosi fakultásának első évei. Van Swieten emlékezete. Balassa-előadás (1931. okt. 17.) = Klny. az Orvostudomány 1931. évi 6. számából.

Lesky, Erna: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz–Köln, 1965. Hermann Böhlau Nachfolger. 660 p.

nem vezette és nem is vezethette a nemzeti hovatartozás szempontjának érvényesítése. Ha szem előtt tartott volna ilyen szempontot, akkor is támadtak volna nehézségei a kiválasztásban. Hiába éltek és működtek ugyanis kiváló magyar származású orvosok, ezek a magyar orvosi köz- és tudományos életnek magános alakjai voltak, akiket nem kötött össze egy orvosi iskola egységes tudományos és tanítási szelleme.

A Van Swieten által kiválasztott tanárok,⁶ akik munkásságukat folytatták a budai és pesti orvosi karon is (így nem közömbös számunkra, kinevezésük milyen alapon történt) – részben érthetően – a bécsi egyetem neveltjei, az első bécsi orvosi iskola tanítványai voltak. Nem vitatható, hogy kiváló szakmai ismeretekkel rendelkeztek, közülük többen élénk szakirodalmi tevékenységet folytattak, és mivel egységes és jól összeszoktatható csoportot alkottak, megvoltak az adottságaik egységes és jó didaktikai eredmények eléréséhez. Ezek a tanárok nem voltak magyar származásúak, de szinte anakronisztikus is velük kapcsolatban a nemzetiségi kérdés felvetése. A Monarchia valamelyik népéhez tartoztak, de nemzeti öntudatuk nem mérhető a nemzeti kibontakozás későbbi korszakának mércéjével. A Mária Terézia- és II. József-féle abszolutisztikus állam hivatalos szakértelmiségéhez tartoztak, alattvalók voltak és nem hazafiak. A Habsburg-hivatalnokok hűségével tettek eleget tudományuk és az állam követelményeinek. Bécsből szükség szerint helyezték őket Nagyszombatba, de kerülhettek volna bármelyik más egyetemi városba a Monarchia területén. Bár a felvilágosodás századában vagyunk, nem kereshetjük közöttük a felvilágosodás bajnokait. Ennek képviselői általában nem az államhivatalnokok közül kerültek ki.

Nem volt könnyű az öt tanár helyzete, amikor munkáját Nagyszombatban megkezdte, sőt folytatta. Hét évet töltöttek itt, s ezeket az éveket szegénység, szervezetlenség jellemezte. Magatartásuk nem volt belenyugvó a problémákkal szemben, hanem első perctől kezdve küzdöttek a tanításhoz és tanuláshoz szükséges elemi feltételek biztosításáért. Nem rajtuk múlt, hogy a nagyszombati időszak nem vált a hazai orvostudomány jelentős korszakává.

A Nagyszombatban támadt nehézségek, különösen az orvosi kar jogos igényei, eljutottak a megfelelő fórumokig, sőt döntő súllyal estek latba, amikor Mária Terézia a Ratio Educationis elfogadásával egyidejűleg döntött az Egyetem Budára helyezéséről.⁷

⁶ Plenck József Jakab (1735–1807); Prandt Ádám Ignác (1739–1817); Schoretich Mihály (1741–1786); Trnka Vencel (1739–1791) és Winterl Jakab József (1739–1809).

⁷ 1777. május 6.

A Budára helyezés története

Az egyetem átköltöztetésével kapcsolatos kérdés tanulmányozására Mária Terézia háromtagú bizottságot nevezett ki Niczky Kristóf, Kempelen Farkas és Szabó András személyében, akik egyhangúlag javasolta az áthelyezést, 1766. december 22-én adták be felterjesztésüket a királynőnek.⁸ A korabeli dokumentumok tanulmányozása megerősíti az eddigi feltételezést, hogy az áthelyezés javaslatánál döntő súllyal estek latba az orvosi kar igényei. Alábbiakban kiemeljük a latin és német nyelvű, általunk tanulmányozott idevágó levéltári anyag orvostudományi problémáival foglalkozó részeit állításunk igazolására.⁹

Nagyszombatban a legnagyobb nehézséget az oktatás céljait szolgáló gyakorló kórház hiánya okozta. Schoretich Mihály, az orvosi gyakorlat tanára részletes beadványában kifejti, miért van szükség ilyen kórházra, és hogy lehet ilyet alapítani, illetve felépíteni:

„Az orvosi tanulmány valamennyi előadásának a fő célja: a betegek gyógyítása. Ennek sikeres haladása végett a gyakorlat tanára a betegek ágyához vezeti az elméleti alapelvekbe elégségesen bevezetett orvosjelölteket, mint ahogyan ez bevett szokás valamennyi jól szervezett egyetemen. Ott aztán megtanítják őket arra, hogy megvalósítsák azt, amit a tanszékekről hallottak. Még pedig mielőtt közgyakorlatra bocsátanak őket, ne hogy megessék, hogy az emberek életveszélye árán legyenek kénytelenek megtanulni a gyakorlatot. Ennél fogva bár világos, mennyire hasznos és szükséges a gyakorló kórház, még inkább kitűnik ez abból, hogy sokkal kevesebb a tanulók száma amiatt, hogy a kar híján van a gyakorló kórháznak, hiszen azok az ifjak, akik az orvostudománynak szentelik magukat, nagyon jól látják ennek szükségességét, miért is máshol keresik a tapasztalás alkalmát. Mivel pedig a versengés legnagyobb részben a hallgatók számától függ, szükségképpen következik, hogy nagyobb lesz a versengés ott, ahol van gyakorló kórház. Ennek hiánya akadályozza az újonnan avatott orvosok boldogulását és alkalmaztatását, hiszen mindenki inkább akarja rábízni életét olyan orvosra, aki jártas a gyakorlatban, mint a pusztán elméletileg képzettre.”

⁸ OL C67 1160 Helytartótanácsi Levéltár, Departementum litterario-politicum – Acta ad translationem Universitatis Tyrnaviensis spectantia – 1770–1786. 330–357 lev. – Uo. 120–121. lev.: belecsúsztatva a „Projecta Reparationis comoditatum in Arce Regia Budensi feliratú aktába: Schoretich felterjesztése.

⁹ OL C67 1160 AT 108–117. „Summarische Erläuterung der die Übersetzung der Universität von Tyrnau nach Ofen, betreffenden Fragen.”

Továbbiakban kifejti *Schoretich*, milyen legyen a gyakorló kórház épülete, berendezése, az egyes helyiségek rendeltetése. A bemutatás és gyakorlat céljára elégnek tartja a nyolcas beteglétszámot, de ezek kiválogatásához nagyobb kórházi anyag szükséges:

„A számos beteg kiváló alkalmat ad a tanárnak, hogy megfigyeléseket tehessen, új tapasztalatokra tegyen szert. Ezeket aztán nyomtatásban megjelentetik, és így mi közben előmozdítják a gyógyítás tudományának gyarapodását a betegek javára, a tudós világban hírt és megbecsülést szereznek a karnak és az egyetemnek. A gyakorlat folytán a hallgató sokszor egyetlen ránézéssel több dolgot lát meg és több rejtett dolgot fedez fel a betegen, mintha a gyakorlatot tanulva, órákat kutatva kínlódik.”

Felsorolja továbbiakban a szükséges asztalos-, lakatos-, kárpitosmunkákat, mennyi ágyneműre, asztalneműre, ruházati cikkekre, konyhai, fürdőszobai berendezésre van szükség; miért kell kert is a kórháznak stb. Évi költségvetést is ad, beleértve minden fogyóanyag-, gyógyszerkiadást.

Schoretichhez hasonlóan a többi tanár is feltárja problémáit a Királyi Bizottságnak, mi hiányzik a sebészet, szülészeti, vegytan, botanika területén „*e tudományok hasznos és gyümölcsöző gyakorlásához*”. A bizottság, meggyőződve a kórház-probléma égető voltáról, megvizsgálta, miképpen lehetne Nagyszombatban kórházat építeni. Először arra gondoltak, hogy talán át lehetne alakítani erre a célra a szegényházat; a bővítéshez elég nagy telek áll rendelkezésre, de mivel alapítvány nincs a betegek ellátására, fenntartása sokba kerülne. Másik szempont:

„Továbbra is kétes maradna, vajon meglenne-e a betegeknek olyan választéka, amit megkövetelnek a betegágynál tartott kollégiumok? Ebben a városban nem sok idegen fordul meg, a szegényekről gondoskodnak, ezek nem könnyen engednék meg, hogy átszállítsák őket közkórházakba.”

A bizottságnak küldött jelentésben kitérnek a könyvtár állapotának jellemzésére is:

„A könyvtár egyelőre inkább könyvei számával és díszes külsejével érdemel figyelmet, mint könyvei választékával. Legnagyobb részben ugyanis tele van bölcseleti, hittudományos, aszkétikai és más hasznavehetetlen könyvekkel.

Leszámítva a péterváriakat, nincsenek benne semmiféle Tudományos Közlemények, semmilyen újság sem, sőt majdnem semmi sincs az orvostudományra (– kiemelés a szerzőktől), az egyetemes történelemre, természetrajzra és irodalomtörténetre vonatkozóan... ennél fogva hiányt szenved nemcsak a tanulóifjúság, hanem a tanárok dicséretes igyekezete is a könyveknek e szegénysége miatt.”

A kapott vélemények alapján állást foglal a bizottság az egyetem Budára költöztetése mellett és indoklásában felhossa, hogy az orvosi kar épülete könnyen eladható Nagyszombatban magánosnak vagy alkalmas közintézmény céljára is. Ha itt maradna az egyetem, elkerülhetetlen lenne egy új kórház építése és javadalommal való ellátása, viszont ilyen kiadással az ország belsejében is létre hívható hasonló intézmény. Megállapítják, hogy

„...a helyváltoztatással nem kell tartani semmiféle zavartól a tudomány terén, sőt az orvosi kar, amely Nagyszombatban tesped, csakhamar gyarapodni fog, ha olyan helyre kerül, ahol kórházak vannak, s így mihelyt odaérkezett, mindjárt a betegek ágyánál lesznek megtarthatók az előadások és ennek az oly hasznos tudománynak a növendékeit tudományuknak mintegy elővételezett gyakorlatával lehet majd felkészíteni a közjó szolgálatára,”

A valószínűleg Kempelen által fogalmazott és Niczky jegyzeteivel ellátott latin nyelvű irat azzal fejeződik be, hogy *„...az orvostudomány valamennyi részének helyes és rendes gyakorlata számára lenne már két kórház, lenne hely a fűvészkert számára; ...ezért a Királyi Bizottság úgy véli, hogy Magyarországnak ez a fővárosa nagyon alkalmas a Királyi Egyetem létesítésére”.*

Egy másik levéltári dokumentum, mely mintegy összefoglalja a nagyszombati egyetem Budára helyezésével kapcsolatos kérdéseket (Niczky szignójával), szintén megállapítja, hogy „az orvosi karnál nincsenek kórházak, így egy része ennek a tudománynak nem tanítható megfelelően. Ebből a hiányosságból fakad aztán, hogy nem szívesen alkalmaznak városi vagy megyei orvosnak olyan doktort, akinek nem volt alkalmja egyetemi tanulmányai során az előadott Praxis Medicát valóban gyakorolni. Ez a felszerelésben való hiányossága a karnak az ott elvégzett tanulmányi évek eredményességét annyira csökkenti, hogy kevés fiatal embernek támad kedve tanulmányait itt folytatni.

Ugyanez vonatkozik a sebészetre; az anatómiai oktatás is kárát látja a kórház hiányának; nincs hulla boncolásra; mióta az egyetem fennáll, egy hullát kaptak.”

A Budára helyezés mellett szól a jelentés szerint, hogy „az orvosi kar részére máris rendelkezésre áll egy jól felszerelt polgári kórház, ahol 50–60 különféle bajokban szenvedő beteget lehet egyszerre elhelyezni. A sebészet és szülészet gyakorlata itt folytatható, mivel sebesült, beteg és szülő nők fekszenek itt.

A kórház szolgáltatja a szükséges hullamennyiséget is. A lábadozó betegek is megtalálhatják nyugalmaikat, mivel a kórház könnyen megközelíthető, jól felszerelt és az épületek is jó állapotban vannak.”

Egy újabban előkerült jegyzőkönyv tanúsága szerint,¹⁰ mely egy vegyes bizottsági ülésen készült, az egyetem Budára költözésével kapcsolatban 1777. január 16-án, az orvosi kart teljes egészében az anatómiai és kémiai intézettel együtt a Várba akarták költöztetni, és elrendelték, hogy mérjék ki nemcsak a kémiai kísérletekhez szükséges kályha helyét, hanem minden más gyakorlat számára szükséges helyiséget is. Az iraton szerepel Mária Terézia saját kezű bejegyzése, mely szerint: „semmi anatómia, sem kémia, sem könyvnyomda a vár főépületében; a kémia a tűzveszély miatt”. Valószínűleg ez a vélemény került előtérbe, mikor nem az eredeti elgondolás szerint helyezték el az orvosi kar különböző részlegeit. A jegyzőkönyv szerint a bizottság a kórház problémáját a kar vezetői személyes intézkedési jogkörébe utalta. A botanikus kert céljára megfelelő telek keresését is elrendelték.

A bizottsági jegyzőkönyvekhez fűződő királyi döntések alapján 1777. február 17-én megszületett az egyetem átköltöztetése iránt intézkedő jogszabály, márciusban a gyakorlati intézkedések, májusban az épületek átadása, átvétele. Kijelölték a Várpalotában és azon kívül elhelyezkedő, egyetemi célokat szolgáló helyiségeket. Az orvosi kar lényegében a Várpalota melletti, ún. Stöckl-épületben¹¹ helyezkedett el; itt tartották az elméleti előadások egy részét, a gyakorlatiakat pedig a városi kórházban. A múzeumok a Várpalotába kerültek, és a nagy egyetemi épületben tartották a bonctan, elméleti sebészet, patológia, élettan és gyógyszeratan előadásait.

A fűvészkertet a Krisztinavárosban alakították ki, ide szállították a nagyszombati botanikus kert csekély számú növényét. A kezdetleges állapotokon Budán sem sikerült túljutni a fűvészkerttel kapcsolatban.

¹⁰ Szalatnai Rezső: Kempelen Farkas és az Egyetem átköltöztetése Budára. Bp., 1959. Budapesti Történeti Múzeum. pp. 14–21. Klny. Tanulmányok Budapest múltjából 13. kötetéből. Jegyzőkönyv a bécsi udvari kamara levéltári anyagából; először közli németül a tanulmány szerzője. (1777. jan. 16. 24, cs. No. 35. Protocol. Com. Mixtae...)

¹¹ Melléképület a Várpalota közelében; 1849-ben leégett és helyére került az ún. Stöckl-épület, melyben az udvari plébános lakott.

Az egyetem átköltözése simán és tervszerűen történt. 1777. november 3-án megkezdhetők az első budai egyetemi tanévet, mely még természetesen nehézségekkel volt teli: előre nem látott tervezési hibák, a szükséges munkálatok lassú üteme, anyagihiány stb. Belső szervezésre, az elhelyezkedés részletproblémái megoldására ezután került sor.

Az orvosi kar budai működése (1777–1784)

Az egyetem áthelyezésének egyik döntő szempontja az orvosi oktatásban oly fontos szerepet játszó kórházprobléma volt, és sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az maradt Budán is. A orvosok gyakorlati képzése a budai városi kórház két szobájában történt, mely a régi Szent János kórház volt. A pestisjárványok idején keletkezett; 1713-ban kis földszintes, négy szobából álló ház volt, 12 szegény sorsú beteg részére berendezve. Alapítványok biztosították fennmaradását, de nem felelt meg a kórházi igényeknek.

Townson, Magyarországon járt angol utazó¹² lehangoló jellemzést ad a budai kórházi, egyetemi viszonyokról: „a kórház rossz; bár az jó, hogy az egyetemhez tartozik, de csak nagyon kevés beteget tud felvenni, 12–15-öt; az egyetem gazdag alapítvánnyal rendelkezik; jó a természetrajzi és fizikai gyűjtemény. A könyvtár szép, nagy teremben helyezkedik el, de kevés új tudományos könyvvel rendelkezik. Használata akadálytalan, mégis úgy találtam, kevesen látogatják. A botanikus kert jó, de nagyon kicsi a melegháza.”

1783-ban II. József meglátogatta az egyetemi kórházat és ittjártakor olyan felháborító állapotokat talált, hogy utasítást adott, ideiglenesen a Várpalotában helyezték el a klinikát, egészségesebb helyen.¹³ A budai kórház igazgatósága nem intézhette rendesen a kórház gazdasági ügyeit sem, mert egy királyi leirat szerint¹⁴ meg kell követelni tőlük az elszámolást, melyet a számvevőség szigorúan vizsgáljon át és nyilvánítson utána véleményt, hogyan lehet a jövőben a hanyagságot elkerülni.

Rendelkezésre állnak az egyetem budai korszakából az épületek, berendezések és ingóságok állapotával foglalkozó jegyzőkönyvek.¹⁵ Ezek tanulmányozása alapján megállapíthatjuk, hogy bár ekkorra a berendezkedés megtörtént, az egyetem ünnepélyes megnyitása lezajlott, az alapítólevél büszkeséggel szól a Budára költözésről, a palota átengedéséről, az építkezésekről, megállapítja, hogy „mindazt, amire őszinte szándékkal

¹² Townson, Robert: Travels in Hungary. London, 1797. p. 71.

¹³ OL C67 1160 No. 14127 Királyi Parancs, amit 1784. május 26-án adtak ki; 235. lev. verso, 17. pont.

¹⁴ Uo., annak folytatása.

¹⁵ OL C141 No. 16 Acta Senatus Regiae Universitatis Budensis, 1782. április; Visitationis Aedificiorum Protocollum remittitur, 430–460. lev.

törekedtünk, a befejezettség állapotába juttassuk el”, de az orvosi kar viszonylatában erről nem lehetett szó. Anyagi vonatkozásban a legigényesebb kar lévén, állandóan folyt a harc – hasonlóan a nagyszombati időszakhoz – a nagyobb pénzügyi támogatásért, technikai eszközök, könyvek beszerzéséért, a kórházi viszonyok javításáért.

Az anatómiai intézet leltára (teljes csontváz nem volt; összesen 4 teljes koponyán tanultak; 4 anatómiai tárgyú könyv szerepel a leltárban; fel is említik, hogy „nincs több valamit érő anatómiai könyvünk, bár történnék e téren rövidesen kellő gondoskodás!”), melyet Rácz Sámuel¹⁶ vett fel vagy a Winterl által beadott vegyi laboratóriumi leltár, mely külön sorolja fel a Nagyszombatból hozott és a Budán beszerzett dolgokat, szinte hihetetlen szegénységről árulkodnak. Winterl is szóvá teszi az előadásokhoz és a kémia műveléséhez szükséges könyvek hiányát. A jegyzőkönyv szerint: „nem kételkedünk benne, hogy lassanként gondoskodás történik e hiány kiküszöböléséről Trnka és Plenck urak könyvtárának megvételével és más könyvek folyamatos beszerzésével, amelyeknek szükségére a tanárok rámutattak.”

A sebészeti tárgyak leltárát nem is küldik fel, csak akkor, ha az ezer forintért rendelt eszközök megérkeznek. Ebből is arra következtethetünk, hogy nem volt érdemes leltárt csinálni a szegényes felszerelésről. További építkezést látnak szükségesnek, legsürgősebbnek a fűvész- és gazdasági kertben.

Ebben a jegyzőkönyvben foglalkoznak a sebészeti előadóterem problémájával, ez is sokat elárul az oktatás körülményeiről:

„Mivel az elmúlt évben (1780) a sebészet tanára, Plenck József úr kérte a királyi tanácsot, hogy cseréljék ki a sebészeti előadóterem padjait, amelyek közel vannak a kályhához, tűzveszély miatt, és helyezték el azokat másképpen, a július 22-i ülésen elhatároztuk, hogy az épületek felülvizsgálata alkalmával szemügyre vesszük a sebészeti előadótermet és jelenteni fogjuk, hogyan lehetne a padokat a helyzethez jobban alkalmaznunk. Az előadótermet megismerve azt tapasztaltuk, hogy a padok nagyon közel vannak a kályhához, nehezen tudták őket itt elhelyezni, a tanterem szűk. Úgy véltük, hogy átmenetileg a következőképp lehet kiküszöbölni ezeket a hiányosságokat: a falon nyitott közbülső bolthajtással összekötendő a sebészeti előadóterem és a szomszédos szoba, melyet ugyanaz az

¹⁶ Rácz Sámuel (1774–1807) Pesten született, orvosi tanulmányait Bécsben végezte. Eleinte Nagybányán működött, itt kezdte meg szakirodalmi működését is (Orvosi Oktatás; Borbélyi Tanítás). 1777-ben ő lett a magyar orvosi karon az első külső tag; 101 aranyat fizetett a tagságért. 1783-tól az anatómia professzora. Kinevezésével az orvoskari tanárok száma 6-ra emelkedett. Négyyszer volt dékán, és a rektori tisztséget is viselte. Nagy harcosa volt a magyar oktatási nyelv bevezetéséért vívott küzdelemnek.

évfolyam használ és áthelyezendő a tanár asztala rácsozattal együtt a teremhez csatolandó térségbe. Ha ezt kis költséggel megteszik, az előadóterem megfelelőbbé válik és jobban elhelyezhetők a padok a kályhától.”

A rendelkezésre álló további dokumentumok mozgalmasnak mutatják szervezeti és dologi ügyek szempontjából az orvosi kar életét. A felmerült problémákat sorra továbbítják illetékes helyre, s II. József ismert egyetemlátogatásai eredményeként, bár ő többször hangsúlyozta, hogy nem ért az orvosi dolgokhoz, gyors és személyes uralkodói intézkedéseket foganatosít. Abból a királyi parancsból idézünk apró intézkedésektől a jelentősekig, melyet Ürményi udvari tanácsos a Budai Egyetem helyzetével kapcsolatos beszámolójának több pontjára nézve folytatásként adtak ki.¹⁷

„Az anatómia tanára használja előadásaihoz Leber Anatómiáját. – 60 forintért vehet anatómiai készítményeket. – A sebészet tanára vehet 500 forintért eszközöket. – A botanika és vegytan tanára felhasználhat 800 forintot. – Kitaibel Pált rendeljék mellé évi 400 forint fizetéssel. Buzdítani kell a fiziológia tanárát, Prandtót, hogy foglalja össze röviden Haller Elementa-it. Az orvosi kar a legteljesebb szigort alkalmazza a doktorrá avatások terén. – A fűvészkert és az állatorvosi iskola ugyanazon a helyen legyen. – A hittudomány megszüntetett repetenseinek egyik ösztöndíját át kell vinni az orvosi karra és szét kell osztani két szegény sorsú orvosjelölt és ugyanennyi kiváló sebésztanuló között. – Mindenek előtt azokat kell majd tanári állásra alkalmazni, akik jártasak a külföldi, német, francia, olasz és angol nyelvekben, magukat a tanárokat pedig ösztönözni kell arra, hogy megtanulják azokat legalább annyira, hogy megértsék az elismert szerzőket. – Buzdítani kell azokat a tanárokat a Budai Egyetem orvosi és bölcsészeti karán, akik külföldi egyetemekre jártak, hogy ápolják tudományos kapcsolataikat, és kezdeményezzék egy tudományos társulat megalapítását. – Azzal kapcsolatban, hogy Magyarországon minél hamarabb általánossá tegyék a német nyelv használatát, elhatározzuk, hogy mostantól fogva ... csak olyanokat nevezzenek ki egyetemi tanári állásra, akik annyira bírják a német nyelvet, hogy ezen a nyelven legyenek képesek tanítani az ifjúságot.”

¹⁷ OL C67 1160 No. 14127 Királyi Parancs, amit 1784. május 26-án adtak ki; 235. lev. verso, 17. pont, annak folytatása.

Az oktatás színvonala Budán

Az első rendelkezésünkre álló nyomtatott tanrend a Budai Királyi Tudományegyetemen az 1778/79-i,¹⁸ mely szerint nyáron reggel fél 7-től fél 8-ig a növénytant adják elő. Utána klinikai gyakorlat 8–9-ig, majd 9–10-ig élettan vagy sebészeti klinikai gyakorlat. 10-től 11-ig anatómia és szülészet, de csak kedden és pénteken. A délutáni órákban 2–3-ig gyógyszertert, 3–4-ig elméleti kórtan és sebészet. 4–5-ig télen vegytan, ugyanebben az órában a tanév során orvos-sebészi előadások magyarul. Bár 1780-tól a hivatalos előadási nyelv a német (előzőleg latin volt), a sebészek számára engedélyezték a magyar nyelvű előadásokat, ahogyan Rácz Sámuel sugalmazására kérték a hallgatók.

A Budára költözés kezdetétől a Ratio Educationis tanrendszere volt érvényben, mely lényegében az orvosképzés addig kialakult rendjét változatlanul hagyta, tankönyveket sem írt elő, hanem szorgalmazta inkább nálunk is a bécsi egyetem, illetve orvosi kar számára előírt tankönyvek használatát. 1783-ban összeírták a budai egyetemen használt tankönyvek jegyzékét, így az orvosi karét is.¹⁹ A kötelező és olvasásra ajánlott szerzők között találjuk a kortárs híres és elismert szerzőket: Linné, Boerhaave, Van Swieten, Haller, Stoll, Murray, Winslow, Vogel, Leber, Heister, Crantz, Plenck; kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy e szerzők művei mellett a tanárok használják saját jegyzeteiket, közölik kutatásaik legfrissebb eredményeit hallgatóikkal.

Súlyt helyeztek arra is, hogy a tanárok alakítsanak ki saját tudományos könyvgyűjteményt az oktatás eredményességének fokozására. II. József 1783. február 7-én írja Piller tanár könyvbeszerzéssel kapcsolatos pénzkérésére:²⁰ *„Minden egyes tanár köteles a tanításhoz szükséges könyveket saját költségén beszerezni; azokat a műveket pedig, amelyeknek nagyobb az ára, bocsássa rendelkezésükre az egyetem könyvtára”*.

II. József élénken érdeklődött mindig az egyetem élete, sorsa iránt. Ezt bizonyítják nemcsak személyes látogatásai, hanem intézkedései egész sora: türelmi pátense (nem katolikus is doktorrá avatható), az orvosi gyakorlatüzés jogának kölcsönösségét elrendeli a monarchia minden egyetemének okleveleire nézve; állatgyógyászati intézet létesítését rendeli el és az orvosi karhoz csatolja; a természettudományi tanszék átkerül a bölcsészkarra; első tanára az orvosi karon Piller Mátyás.²¹

¹⁸ Fejér, Georgius: Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis ac M. Theresianae Regiae literaria... Budae, 1835. Univ. Appendix. No. X. (A függelék 10. számú irata szól az orvosi fakultásról – újabban a teljes mű elérhető az interneten – a szerk. megj.)

¹⁹ OL ASRUB (Acta Senatus Regiae Universitatis Budensis) 1783. okt. No. 14. 120. lev.

²⁰ Pauler Tivadar id. műve p. 295.; latinul közli; 1783. febr. 7.

²¹ Piller Mátyás (1733–1788) jezsuita, bölcsészdoktor. Számos művet írt. Előbb a Bécsi Theresianum igazgatója,

Arra nincs mód, hogy a budai korszak második felére oly jellemző jozefinista szellem következtében kialakult döntő változásokat az egész egyetem szempontjából ecseteljük. Annak megállapítására szorítkozunk, hogy az új rend intézkedései az orvosi karon is éreztették hatásukat, és a budai években gyökerezik a már Pesten, 1786-ban végrehajtott nagy „Reformatio Studiorum Josephina”, melynek intézkedései következtében az új orvosi tanulmányi rend alaposabb orvosi-sebészi kiképzést tett lehetővé, rövidebb idő alatt.

A hallgatói létszám a budai évek alatt emelkedett; természetesen, a végzettek száma kevesebb, mint a hallgatóké. A budai időszakban 45-en szereztek orvosi diplomát.

Nem csökkent a felvidéki származású hallgatók számaránya, ugyanúgy a külföldi hallgatók száma sem a nagyszombati időszakhoz viszonyítva. Ennek okát elemezve, legtöbb szerző abban látja, hogy a szigorlatokon enyhén osztályoztak. A hallgatók lakhelye szerint, jöttek Erdélyből, a Felvidékről, Délvidékről, a Jászságból, öten voltak budai lakosok. Feltűnő, hogy a türelmi rendelet ellenére sem jöttek a protestánsok lakta területről. 1784-ben végzett Budán az első Debrecenből jött orvosdoktor: Tattay József.

A budai évek alatti legmagasabb orvoskari hallgatói létszám 11 (1783/84) és a legkevesebb 1779-ben: 2; ezek is külföldiek. Az egyetem budai korszaka alatt végzett orvosdoktorok közül kiemelkedik Benkő Sámuel,²² aki később Borsod vármegye főorvosa lett, az egészségügyi helyrajzírás, orvosmeteorológiai megfigyelések és rendszeres kórboncolás hazai megteremtője. Kiemelkedő orvosírói tevékenységet a többi Budán végzett orvosdoktor nem folytatott, csak disszertációikat jelentették meg. Orvosi tevékenységük megítélése most nem feladatunk, de nem érdektelen, ha a rendelkezésre álló adatok alapján²³ elemezzük disszertációikat. A 45 orvos értekezése körül 38 esetben sikerült megállapítanunk, milyen témakörből készítették dolgozataikat. Legtöbbször belgyógyászatból doktoráltak (21-en); bőrgyógyászatból hatan, hárman botanikából, szintén hárman gyógyszerтанból, hárman szülészetből, 1–1 hallgató anatómiából, kórbonctanból, de sebészetből egy hallgató sem választott témát (gyakorlat hiánya!). Kiemelkedik témaválasztásával, felkészültségével, végzett munkája aktualitásával Oesterreicher Manes József, aki elvégezte Winterl tanár módszerével a budai gyógyforrások elemzését.

A végzett hallgatók témáik kifejtése során többé-kevésbé alkalmazták a tudományos munka elemi módszereit. Bár sokat idézik az ókori klasszikus orvosszerzőket, korabeli irodalomra is támaszkodnak. Forrásaikat lapalji jegyzetben közlik, az értekezés végén pedig

majd Budán és Pesten a természetrajz tanára. Állattant és ásványtant tanított. Nagy értékű természetrajzi gyűjteménye volt, mely később az egyetem birtokába került.

²² Benkő Sámuel (1743–1825), Trnka halála után 1793-ban jelölték a praxis clinica tanszékére is. Működése külföldön is elismerést vívott ki számára.

²³ Lásd bővebben: Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliográfiája. 1472–1899 (Bp., 1900) c. munkájában.

általában felsorolják az idézett szerzők nevét (műveik adatait nem). Feltűnő, hogy többször idéznek külföldi korabeli folyóirat-irodalomból. Feltehetőleg használták az Egyetemi Könyvtár folyóiratállományát. Az idézett szerzők között nemcsak a kötelező tankönyvek írói nevével találkozunk, hanem olvasottságuk ennél szélesebb bázisú. E pozitív megállapítások mellett nem hallgathatjuk el, hogy az átnézett disszertációk elméleti, spekulatív megfontolások eredményei és összefoglalásai a témával kapcsolatos rendelkezésre álló nyomtatott irodalomnak. Nem egyéni és gyakorlaton alapuló megfigyelések szolgáltatták az értekezések alapanyagát. Ez a jelenség érthető, ha figyelembe vesszük, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő kórházi beteganyag és a kémiai, anatómiai intézetek felszerelése sem volt korszerű.

A budai korszakban írt doktori értekezések pár kivételtől eltekintve, nagyon egyszerű nyomdai kivitelben, kis formátumban és kis terjedelemben készültek.

Az orvostudományi kar budai éveinek értékelése

Azon túlmenően, hogy a Budára költözés ténye nem zökkentette ki az orvosi kart a már Nagyszombatban kialakult pályájáról, biztosította az orvosképzésben a kontinuitást, lassan emelkedő, de érzékelhetően magasabb színvonalon. A Ratio Educationis bevezetése, az 1780-ban kiadásra került és az egyetem alkotmányát biztosító Diploma inaugurale Mária Teréziának feltétlenül nagy érdeme. A budai éveknek különösen a második felére eső II. József-féle reformintézkedések és a közegészségügy szempontjából is alkotó császár saját szavai illenek: „Soha sem hagytam figyelmen kívül, bármit találtak is ki a beteg és sebesült emberek gyógyítására, könnyítésére és életben tartására; minden egyes ember értékes volt előttem.”²⁴

Az ő személye, törődése és intézkedései nélkül az orvosi kar budai korszaka sivár szakaszát jelentette volna a magyar orvosképzésnek.

Az egyetem Pestre helyezése (1784)

Az egyetem Budára helyezése alapos megfontolás és körülményes előkészítő munka után és globálisan értékelve, nemcsak az orvosi kar szempontjából, szerencsésen ment végbe. Annál drámaibbnak tűnik a Pestre helyezés; az uralkodó kevéssel előtte tett intézkedései (kórház

²⁴ Vö.: Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935.

felállításának elrendelése a Várban stb.) ezt sejteni sem engedték. Itt az áttelepítés indoka sem az egyetem érdeke volt, hanem 1783-ban az országos kormányshékek áthelyezése Pozsonyból (Helytartótanács, udvari kamara, királyi kúria) az egyetem elhelyezését vonta maga után. Az áthelyezésnek kétségtelenül voltak előnyei: a hegy miatt Buda nehezebben volt megközelíthető, Pest fejlődése nagyot lendült, épült a Lipótváros, az egyetem is növelte a városfejlesztő kedvet, bár a város vezetősége sokszor kitért az egyetem méltányos kérései elől, de ugyanakkor féltették az ifjúság erkölcsét a nagyváros káros hatásaitól, s újra felmerült az egyetem Pestről való elhelyezésének gondolata. Ebben a kérdésben végső döntést csak 1802-ben hozta meg I. Ferenc, aki nem az egyetem továbbhelyezését látta indokoltnak, hanem az ifjúság erkölcsének megjavítását és rendeletileg tiltotta el az egyetemi hallgatókat a színház- és tánctermekek látogatásától.

A költözés az orvosi kar szempontjából nehéz helyzetet teremtett. Egyik hátránya volt, hogy a protomedikusai hivatal,²⁵ mely tk. az orvosi karon belül működött, Budán maradt. Nem költözhetett a kar végleges helyére. Az 1784/85. tanévet a célra nem alkalmas pálos kolostorban töltötték. Ez alatt folyt a kar otthonául kijelölt volt jezsuita ház (Újvilág és Hatvani u. sarkán; ma: Semmelweis és Kossuth L. u. sarok) átalakítása. A gyakorlati órákat a városi kórházban tartották 1780-ig, majd az Újvilág utcai épületben rendeztek be két kórtermet 16 beteg részére összezsúfolt helyen. Ez a volt jezsuita kolostor kétemeletes épület volt, itt helyezték el az egész orvosi fakultást, a dékáni hivatalt, az intézeteket, múzeumokat, a kémiai laboratóriumot, bonctermet, konyhát, előadótermeket. A legjobb helyet a természetrajzi gyűjtemény kapta, a kórtermek a II. emeleten szűk, szellőztethetetlen szobákban kerültek berendezésre, ahová a kémiai laboratórium szaga is behatolt. A földszinten állandó lármá zavarta az előadásokat. Az átfoltozott épület eleve nem volt alkalmas (kis szerzetesi cellák sora) az orvosi kar céljaira, és a további nagyobb arányú fejlesztés is már eleve ki volt itt zárva. A felszerelés sem volt kielégítő. Mind az elméleti, mind a gyakorlati szakok silányul voltak ellátva. 36 helyiség volt összesen az épületben, ezek közül is csak 18-nak volt két ablaka, a többi egyablakos volt. Tetem alig volt, amelyen a bonctant tanítani lehetett volna. Kevés volt a demonstrálandó beteg is.

A botanikus kertet a mai Szép utca környékén, a Ferenciek zárdájának kertjében helyezték el. Az állatgyógyintézet többször költözött; előbb Pesten a józsefvárosi Skopetz-majorban, majd a közelben levő Tavasz utcai Hülff-házban helyezik el; 1795-ben kerül a Rókus-kápolna melletti Krenedics-házba.

²⁵ A protomedicusai hivatal feladata volt többek között az orvosképzés ellenőrzése és igazgatása. 1803-tól az orvosi könyvek cenzúrázását is itt végezték. A Pestre költözésig helyileg is a fakultáson volt.

Az orvosi kar pesti működése 1806-ig

Az orvosi kar vezetői nem törődtek bele az adott helyzetbe; különösen éles harcot vívtak a klinikák jobb elhelyezéseért. Előbb a volt pálos kolostort kérték, de itt már akkorra papnevelő intézet létesült, majd a Rókus-kórházban igényelték 20 ágyat, de a város vezetősége kérésüket elutasította.

1786-ban maga II. József volt az első látogatók egyike; felháborodott a látottakon és pénzkiutalások formájában intézkedéseket hozott a viszonyok megjavítására, de döntő változás az épület hiányosságai miatt nem következett be.

1791-ben sikerült a klinikai ágyak számát szaporítani, de Bécshez képest ezen a téren még mindig nagy a lemaradásunk.

Oktatás szempontjából a tárgyalt időszak termékenynek mondható. 1786-ban életbe lépett II. József új egyesített tanulmányi rendje az orvosok és sebészek számára, 4 éves tanulmányi idővel. Eltörlik a promotiós esküt, helyébe ünnepélyes fogadalom letétele kerül; eltörlik a disszertációkat és disputációkat, helyébe gyakorlati vizsgák letétele kerül. Változások következnek be a tanárok személyében és tárgyaik elosztásában. Plenck már előzőleg Bécsbe került; meghalt Schoretich, majd Piller; utóbb Trnka; új oktatók kerülnek a karra: Stáhly György,²⁶ Stipsics Ferdinánd,²⁷ Veza Gábor (protomedikus),²⁸ Tolnay Sándor,²⁹ Schönbauer József,³⁰ Szening János,³¹ Schraud Ferenc,³² Eckstein Ferenc,³³ Bene Ferenc³⁴ és Stáhly Ignác.³⁵

II. József halála után I. Ferenc megszünteti a német nyelv használatát, helyébe a latin kerül; visszaállítják a disputációkat, a disszertációkészítést. Megkezdí működését az első országos szemorvos, Stáhly György. Önálló tanszék lesz a sebészeti.

²⁶ Stáhly György (1755–1802) előbb katonaorvos volt, majd sebészetet és szülészeti tanított 1784-től, később Magyarország szemorvosa lett.

²⁷ Stipsics Ferdinánd (1754–1820) elméleti orvostant, majd ált. kórtant és gyógyszeriant tanított. Többször volt dékán és rektor.

²⁸ Veza Gábor kari igazgató 1786–1799-ig.

²⁹ Tolnay Sándor (1747–1818) Bécsben végzett; Pesten az állatorvostan tanára 1786-tól haláláig.

³⁰ Schönbauer József (1757–1807), állattan és ásványtan tanára 1789-től haláláig. Helyettesként egy tanévben kór- és gyógytani is tanított.

³¹ Szening János (1757–1806) előbb katonaorvos, sebész, az egyetemen a bonctan tanára, később szülészeti is tanított.

³² Schraud Ferenc (1761–1806) Bécsben végzett, előbb megyei főorvos volt, majd 1793-tól az államorvostan tanította. Nagy érdemeket szerzett a tehénhimlőoltás és járványok leküzdése terén. Ő maga is hivatása áldozata lett: tifusban halt meg.

³³ Eckstein Ferenc (1769–1833) 1803-tól a gyakorlati sebészet tanára.

³⁴ Bene Ferenc (1775–1858) 1803-tól az elméleti orvostan és államorvostan tanára, majd 1813-tól, illetve végleg 1816-tól a különös kór- és gyógytani tanára. Többször tett nagy külföldi utazásokat; első között hozta be a himlőoltást, megalapítója a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének. Az egyik legjelentősebb magyar orvosegyéniség.

³⁵ Stáhly Ignác (1787–1849) 1806-tól a sebészeti tanszék adjunktusa.

Az egész tárgyalt pesti korszak tk. a tanulmányi reformok sürgetésével és különböző tervek, javaslatok, beadványok készítésével jellemezhető. Ugyanis az 1790-es országgyűlés a le nem tárgyalhatott ügyek szabályozására, kidolgozására országos bizottságokat nevezett ki, így oktatásügyit is, főleg egy új Ratio Educationis megalkotására. Az ún. regnicolaris bizottság elnöke Ürményi József lett, az előkészítő munka a tervezettnél tovább tartott, 43 ülésen foglalkoztak a különböző javaslatokkal. Kiemeljük Winterl, Rácz, Stáhly György, Stipsics, Tolnay, Veza Gábor beadványait. Eddig még nem közölt, ismeretlen, idevágó latin nyelvű dokumentum került birtokunkba,³⁶ melynek lényeges pontjait az alábbiakban közöljük:

„Az Egyetem Rektor Magnificusának.

Minthogy Kegyes Királyi Határozat ... megparancsolta az Orvosi Karnak, hogy terjessze elő az Országos Bizottság által kidolgozott Orvosi Tanulmányi Tervhez fűzött megjegyzéseit: egyúttal azonban azt hiszi, hogy mivel az említett terv, amely rászorul az Orvosi Kar jogos megjegyzéseire, semmiképp sem egyeztethető össze a gyógyítás tudományát tanulmányozók valódi javával, az a kötelesség hárul reá, hogy ehelyett más, konkrétabb tervet készítsen és terjesszen elő legfelsőbb helyen, nem csupán megjegyzéseket az említett tervhez, hanem itt mellékelten más tervezetet nyújt be az Orvosi Kar, amely tartalmazza az orvosi kidolgozott tanulmányok tervezett rendjét, és kéri, hogy mielőbb továbbítsák a Magas Kir. Helytartótanácsnak.

A Kar rendkívüli üléséről, melyet Pesten tartottak 1803. január 7-én.

Dékán s.k.

A Magyar Kir. Tudományegyetem Orvosi Kara

Az Orvosi kar megjegyzései:

- I. Általános megjegyzések 1-ször Az Orvosi Kar megjegyzései az Országos bizottság által kidolgozott orvostanulmányi tervvel kapcsolatban.
 1. A preparátumok elkészítése nem a tanulók, hanem a tanárok feladata.
 2. Helytelen a fiziológia tanítása mindjárt az első évben. Következzék az anatómia és kémia után.

³⁶ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár XI. (Tört. dok. szakgyűjtemény). Gy. sz. 4986. – Jelenleg az intézmény levéltárában található (– a szerk. megj.)

3. A természetrajz tanára ne terjeszkedjék ki a természet mindhárom tartományára, hiszen a botanikát úgyis külön tanítják.
4. Nem helyes a kémiát mindjárt a gyógyszerészeti vegytannal kezdeni, hanem előbb ennek elemeit kell előadni. Alkímia oktatása felesleges.
5. Helytelen előbb a sebészeti kórtant tanítani és aztán az általános kórtant.
6. A második évben felesleges a botanika tanítása.
7. Helytelen elválasztani a sebészeti műtéttantól a műszerekről és kötésekről szóló tanítást.
8. A közegészségtant és a törvényszéki orvostant csak az utolsó évben lehet tanítani.
9. A kétéves tanfolyamon helytelen mindjárt az első félévben az orvosi tárgyak előadása.
10. A kétéves tanfolyam hallgatói számára helytelen kötelezővé tenni a közegészségügy tanulását.
11. Az állatgyógyászat tanítására bőven elegendő egy esztendő.

II. Az orvostudományi tantárgyak helyesebb elrendezésének terve

A. Alapelvek.

1. Az orvostudomány és sebészet együttes tanítása feltétlenül szükséges.
2. Akár ember-, akár állatorvosról van szó, tanulja meg valamennyi számára és a köz számára hasznos orvosi tantárgyat.
3. Bölcséleti tanulmányok bevezető végzése nélkül senki se kezdhesen orvostudományi tanulmányokat.
4. Tárgyalandó valamennyi orvosi és sebészeti tantárgy logikus rendben; az egyes tárgyak ismeretei legyenek egymással kapcsolatban.
5. A tantárgyakat osszák szét négy évre a doktori fokozat jelöltjei számára, két évre pedig a magisteri fokozat jelöltjei részére. Ezzel meglesz az egyenlőség a többi cs. kir. egyetemmel.
6. Nem kell elárasztani a hallgatókat tananyaggal. Ezért a tanfolyam minden egyes évében csak három rendes, kötelező tárgyat adjanak elő számukra.
7. A legfontosabb és a leggyakorlatibb tárgyakat teljesen le kell adni, s ezeket napjában kétszer kell tanítani, délelőtt és délután is.”

A tervezet ezután ismerteti az orvos-sebészeti tanulmányok rendjét, külön a négyéves tanfolyamét és külön a kétévesét. Külön terjedelmes fejezetben foglalkozik a megjegyzések kifejtésével, mit-mikor-miért kell tanítani, illetve tanulni.

1803-ban kezdték tárgyalni a magyar regnicolaris bizottság elaboratuma alapján az orvosi tanulmányok reformtervezetét az államtanácsban. A javaslatok alapján 6 éves tanfolyamrendet alakítottak ki (az általunk ismertetett kari tervezetet ilyen szempontból nem vették figyelembe), de mivel a jóváhagyás előtt a bécsi egyetemen már 5 éves tanulmányi rendet vezettek be, a conformetur-elv kísértése nyomán, nálunk is 5 éves lett az orvosképzés, s ez lett a 15 éves előkészítő hatalmas munkának a legkézzelfoghatóbb eredménye azon kívül, hogy az eddigi tárgyakhoz csatlakozott a szemészet, az állatgyógytan, a therapia specialis, a törvényszéki orvostan és orvosi rendészet. E két utóbbi tárgy alkotta tk. az államorvostant, amely nálunk 1793-ban kapott önálló tanszéket, megelőzve sok évvel Ausztria és a német örökös tartományok egyetemeit.

A pesti időszak tárgyalt 22 éve alatt összesen 255 orvosdoktor végzett. A hallgatók száma természetesen ennél jóval több volt. Az évi csaknem 12 fős átlag létszámnövekedést jelent a budai évekhez viszonyítva. Még mindig magas a külföldi hallgatók létszáma, 8% (enyhe szigorlatoztatás vádja még mindig éri a kart), aránytalan az egyes országrészekről jövő hallgatók számbeli megoszlása.

Kiváló hallgatók sora végez ezekben az években; Kitaibel Pál, Nyulas Ferenc, Földi János, Szening János, Kováts Mihály, Pataki Sámuel, Eckstein Ferenc, Lenhossék Mihály, Schuster János, Stáhly Ignác és sokan mások. Pár sikeres értekezéstől eltekintve a disszertációk még mindig nem önálló laboratóriumi vagy klinikai vizsgálaton alapuló munkák, hanem elméleti rekapitulációk és irodalmi kompilációk.

A pesti időszak mérlege

Pozitív jelentőségű, hogy az orvosképzés az újabb kényszerű költözés következtében sem veszítette el lendületét, kontinuitása megmaradt; az adott körülményekhez rugalmasan és nem belenyugvóan alkalmazkodva harcolt tovább a kar jobb elhelyezésért, felszerelésért, több betegágyért. Bár az oktatói gárdában több személyi változás bekövetkezett, ezek a változások nem támadták alapjaiban a kar szellemét. A hallgatói létszám szaporodott, több lett az évenként végző diplomások száma. A kar vezetői sok időt, energiát fektettek a jobb orvosképzés megvalósítását célzó tanulmányi reformok kialakításába, elfogadtatására.

Számos tárggyal gyarapították a tantervet, bizonyos ponton (államorvostan) megelőzték Európa többi egyetemét. Számos olyan kiváló egyéniségű és adottságú orvos nyert oklevelet ezekben a pesti években, akik később sokat megvalósítottak elődjeik megíúsult terveiből.

Nem fejezhetjük be értekezésünket anélkül, hogy az orvosi kar budai és pesti évei értékelésénél meg ne emlékeznénk az Egyetemi Könyvtár és Egyetemi Nyomda szerepéről az orvosképzésben.

Az 1777-i Ratio Educationis³⁷ külön paragrafusokban emlékezik meg az Egyetemi Könyvtár és az egyetemi könyvnyomda jelentőségéről az oktatásban: *„A könyvtárak nélkülözhetetlenségéről már történt említés. Itt kell a leggazdagabbnak lennie, ahol a hallgatónak nem felületes mázt kell kapniuk a tudományokból, hanem a legteljesebb kiképzésben kell részesülniük, amit a legjobb könyvek kitartó olvasása nélkül egyáltalán el nem érhetnek.”* *„A tanügy bővebb gyarapítására az egyetemhez könyvnyomda is csatoltatott. Ez a nyomda kizárólagos kiváltságot fog élvezni az összes könyvek nyomtatására, melyek ... a tanintézetek számára meg vannak állapítva.”*

Szemügyre véve az Egyetemi Könyvtár történetét, az egyidősnek mondható az egyetemével. Kezdetben jól kielégítette az oktatás szükségleteit. Vezetői az egyetem tanárai közül kerültek ki. Lényeges változás a könyvtár életében a jezsuita rend feloszlatása és az egyetem királyi egyetemmé válása után sem történt; bár funkciója kibővült, szerzeményezési politikája ugyanaz maradt: mind a régi, mind az újabb állomány háromnegyede teológiai jellegű volt.

Feltétlenül érdemesnek látszik azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy az orvosi kar felállítása előtt volt-e egyáltalán, és ha igen, milyen jellegű orvosi irodalom állt rendelkezésre. Szerencsére 1090-ből rendelkezik az Egyetemi Könyvtár katalógussal, melyből pontosan megállapítható az orvosi irodalom mennyisége és minősége.

Az orvosi könyvek száma meghaladja a 100 kötetet; „*Medici*” címszó alatt szerepelnek a katalógusban, és bár vannak besorolási hibák, felmérhető és jellemezhető az állomány. Röviden: inkább könyvészeti szempontból jelentős klasszikus orvosi művekből áll az orvosi irodalom, a korabeli szakmunkák száma elenyészően kevés. Ugyanígy jellemezhető egy 1774-ből származó katalógus alapján a későbbi állomány, az orvosi kar működésének ötödik évében.

Az egyetem Budára költöztetése előtt az állomány kétharmadát visszatartották, ennek ellenére szépen fejlődésnek indult a könyvtár, és 1783-ban már több mint 15 ezer kötet van a könyvtárban. Az egyetem rendelkezésére álló 48 helyiségből ötöt kapott a könyvtár:

³⁷ Az 1777-i Ratio Educationis. Ford., bev. és jegyz. Friml Aladár Bp., 1913. CC. és CCI. par.

olvasóterem, olvasószoba a tanárok részére, írnoki helyiség és kétszobás igazgatói lakás. Lassan krónikussá válik a helyhiány, zsúfoltság. A kötetek rossz állapotban, a berendezés szegényes, a feldolgozó munka hiányos. 7–8 olvasó fordul meg naponta a könyvtárban; 1781-ben az összes olvasók száma 709 volt. A beszerzési keret évi 500 forint volt, de nem kapta a könyvtár folyamatosan. II. József intézkedései nyomán javult kissé a helyzet. Az orvosi művek száma 1790-ig 766 kötetre emelkedett; az állomány 5%-át jelentették. Az 1690-es katalógusban szereplő, inkább könyvészeti szempontból jelentős művek kicserélődtek, eltűntek, modernebb lett az állomány jellege.

Az egyetemi könyvtár vezetői – felismerve az orvosi kar nagyon szerénynek mondható könyvtári ellátottságát –, a rossz anyagi lehetőségek ellenére, törekedtek az egyetem orvoskari tanárai értékes könyvgyűjteményei megszerzésére, így került az állományba, jelentősen gazdagítva azt, Winterl, Plenck, Trnka és Veza orvosi jellegű könyvtára.

Az Egyetemi Nyomda szerves része már a nagyszombati egyetemnek is. Sok privilégiumot élvezett, a XVIII. század elejétől működése fellendült, az ország vezető nyomdájává vált. Itt nyomják a disszertációk jelentős részét, a tankönyveket, a hivatalos egyetemi nyomtatványokat, az egyetemi tanulmányokat elősegítő teológiai, bölcsészeti, orvostudományi viták anyagát. Az egyetem Budára költözésekor követte az egyetemet; elnevezése 1778-tól Királyi Egyetemi Nyomda. Anyagi szempontból a nyomda működése a következő két évtizedben nem mondható sikeresnek. Az egyedüli szabadalmak ellenére egy fillér jövedelme nincs. 1798-ban fellendül a nyomda működése: megkezdik a betűöntőde bővítését, átszervezését, Budára jön Bikfalvi Falka Sámuel; de az ezután következő korszak, mellyel nagy fejlődés indul meg a nyomda életében, már nem tárgya mostani vizsgálódásunknak.

Az egyetem budai és pesti évei (1806-ig) alatt sok munkát adott a nyomdának. Az innen kikerült nyomtatványok ebben az időszakban szerfölött egyszerűek külső kiállítás szempontjából, egyébként elfogadhatók. Az orvosi kar tanárai az első évtizedekben műveiket általában nem itt nyomtattatták, mivel vagy egyáltalán nem kaptak szerzői honoráriumot, vagy nagyon csekély összeget. Ugyanakkor Bécsben lényegesen magasabb szerzői tiszteletdíjat fizettek.

Külön elemzésre vár, hogy pontosan hány orvosi művet, disszertációt és milyen példányszámban jelentettek meg az orvosi kar felállításától kezdve a kar kétszáz éves történetén át az Egyetemi Nyomdában.

Pár szót kell még ejtenünk a tárgyalt időszakban a *cenzúrakérdésről*. Az orvosi könyvek cenzúráját az orvosi kar felállítása előtt is már Bécs látta el. Ebből a szempontból nem

közömbös, hogy 1751-től Van Swieten az újjászervezett cenzori hivatal vezetője. Bár Mária Terézia idejében volt preventív *cenzúra* (tiltott könyvek katalógusa) és represszív *könyvvizsgálat*, de voltak ún. félig tiltott könyvek, melyeket engedély mellett, kutatók, tudósok használhattak.

II. József 1781-es cenzúrendeletének több pontját maga dolgozta ki: eredetileg teljesen mentesíteni akarta a cenzúra alól a jogi, *orvosi* és katonai irodalmat, bár erre aztán – valószínűleg környezete befolyására – nem került sor. Bécsre központosított cenzúraszervezet épített ki, melyben minden feladatot világi személyek láttak el.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ha figyelembe vesszük a hazai orvoscépzés kezdeti szakaszában rendelkezésre álló orvosi jellegű egyetemi könyvtári szakirodalmat, annak öröndetes gyarapodását, a tanárok példamutató szeretetét a saját könyvtár létesítése, gyarapítása, sorsának alakulása iránt; azt az orvosi könyvek kiadása körüli szabadabb légkört, a külföldi eredetű szakkönyvek szabadabb revízióját és beengedését az országba, a Ratio Educationis és több királyi rendelet progresszív intézkedését az orvosi tankönyvek használata területén és a kitűnő lehetőségeket, amelyeket az Egyetemi Nyomda szolgáltatott, nem tartjuk indokoltnak az eddig kialakult pesszimista felfogást az orvosi kar könyvtári és nyomdai ellátottsága területén. Nem volt kirívó ellentét a könyvek, könyvtári, nyomdai ellátottság és az orvosi kar egyéb technikai, anyagi felszerelése tekintetében a tárgyalt időszakban.

A II. Ratio Educationis bevezetésével kezdődő időszak már egy újabb fejezetét jelenti a magyar orvoscépzés történetének, ezért vizsgálódásunkat itt lezárjuk.

Magyar–holland orvostörténeti kapcsolatok³⁸

I.

Hollandia és Magyarország Európa viszonylag távoli két sarkában helyezkedik el, a németiség, a német nyelvű államok nyugati és keleti szomszédságában. Nem kötik nyelvi kapcsolatok, eltérő történelmi tényezők formálták a két nemzetet. Ritkán esett egybe a két nép történetében az emelkedés és hanyatlás hintajátéka. A megélt és megért történelem eltérő karakterűvé faragta a Németalföld és a Kárpát-medence népeit, a lehetőségek és vágyak pszichológiája más lelkületet alakított ki. Nem titkolhatjuk el azt sem, hogy az adás-kapás egyensúlyáról is ritka századokban szólhatunk, a szerencsésebb földrajzi fekvésű Hollandia a gazdasági fejlődés és a történelem élére törve, inkább modellül szolgálhatott szellemében és intézményeiben az élethalálharcát vívó magyarságnak.

A gazdasági hatalmat és külpolitikai jelentőséget hordozó középkori Magyarország, Közép-Európa egyik jelentős állama Mohácsnál (1526) összeomlott – három részre szakadt. Németalföld pedig épp ekkoriban indult el azon a fejlődési úton, amellyel évszázadokra Európa egyik vezető tényezőjévé, az európai szellemiség és tudományosság mintaállmává válhatott. Így nem véletlen, hogy éppen Hollandia felemelkedésének és világtörténelmi jelentőségű szerepvállalásának időszakában a holland–magyar kapcsolatokat igen egyoldalúan és egyértelműen Hollandia javára, nem titkolhatóan általános „magyar deficittel” kell értékelnünk. A holland függetlenségi harcok, az önálló államiság megteremtése után csak Mekkaként vonzhatta a magyar szellemi zarándokokat a XVII–XVIII. században. Azokban az évszázadokban, amikor Hollandia szellemi nagyhatalom volt Nyugat-Európában, Magyarország az állandó háborúskodás, visszafejlődés és „stagnálás” évtizedeit élte.

A szétszakított ország – a királyi Magyarország, Erdély és a török kézen lévő területek – lakossága a felére esett a Mohács előtti Magyarországhoz viszonyítva. Szétzúzták intézményeit, nem tarthatott lépést Európának azzal a térségével, amelyhez hagyományai, kulturális öröksége és gazdasági kapcsolatai kötődtek. A függetlenségi küzdelmeket követő, ellentmondásokkal teli, de mégis építő évtizedeket teremtő XVIII. században már minden oldalon érvényesül Hollandia jótékony hatása, ha szellemiekről, ha tudományról szólunk.

³⁸ Forrás: Antall József: Magyar–holland orvostörténeti kapcsolatok. Gondolatok, teendők, kutatási irányok. In: Bernáth István (szerk.): Hollandból magyarra... Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények. Bp., 1986. Terra. pp. 133–148.

II.

E két, ma már megközelítően azonos nagyságrendű ország és nép soha nem érzett egymás iránt ellenszenvet, éppen ellenkezőleg, igen sokszor rokonszenvet. Nem mellőzve a tényeket, a felsorolható különbségek mellett találtam hasonlóságokat is. A függetlenségi vágyat, a toleranciát más népekkel szemben, a küzdelmet a jobbért, és ha értelme van, az önpusztításig menő szorgalmat. Romantikus hurokat pengetve, az elszántságban, a vállalkozó kedvben és a lovagiasságban van valami rokonság a tengerész- és lovasnépek között. Így nem véletlen az, hogy a bukott szabadságküzdelmek után Hollandia éppen úgy menedéket nyújtott a magyaroknak, ahogy mélységes humanizmussal fogadta be a trianoni békeszerződés után, az első világháborúban az anyagi összeomlás szélére jutó Magyarország gyermekeinek ezreit. Bár talán csak szimbolikus, „tömegeiben” nem hasonlítható gesztusa volt Magyarországnak, hogy a második világháború alatt a náci Németország fogolytáboraiból hozzánk szökött hollandoknak éppen úgy menedéket nyújtott, ahogy a lengyeleknek, franciáknak és annyi más nemzet fiának.

Ez az az örökség, amely arra kötelez bennünket, hogy nagyobb igyekezettel fogjunk a teendők elvégzéséhez, a magyar–holland történelmi kapcsolatok vizsgálatához. Nem harci cselekmények, nem az egymás ellen vagy az egymás mellett vívott csaták hőseinek megbékítő vagy lelkesítő küzdelme a kutatás tárgya. Éppen ellenkezőleg! A virágzó Hollandia hatása azokban a századokban, amikor hiányoztak vagy hiányosan működtek azok az intézmények, amelyek a magyar értelmiség, a magyar vezető elit kiképzésére voltak hivatottak – ez a vizsgálat iránya! A vallási ellentétek, a katolicizmus és a protestantizmus különböző irányzatainak küzdelme, az európai vallásháborúk természetesen nem hagyták közömbösen Magyarországot sem. Bár a vallásellentéteket nálunk mindig elhalványították a magyarságon belül a nemzeti összetartozás közös élményei a külső hatalmakkal szemben. De az is kétségtelen, hogy éppen a magyar–holland kapcsolatokban igen fontos szerepet játszottak a vallási tényezők. A magyar kálvinizmus nyugati, nyugat-európai támogatásában, szellemi vonzásában Svájc (Genf) és Skócia (Anglia) mellett, de azoknál is erősebb hatást, éppen Hollandia gyakorolt. A másik oldalon, ez éppen az orvostörténelem területén jelentkezik, a Hollandiában hátrányos helyzetben lévő katolikusok kiemelkedő képviselője, Van Swieten (1700–1772) a Habsburg-birodalomban és ezen keresztül Magyarországon fejthet ki rendkívüli jelentőségű tudományos és felsőoktatási tevékenységet.

III.

Az a meghatározó jelentőségű szellemi hatás, amelyet a gazdasági és művelődési virágkorát élő Hollandia gyakorolt Magyarországra, a XVII. században és a XVIII. század nyolcvanas éveiiig érvényesült. A középkori magyar egyetemek nem tudtak gyökeret verni, egy-egy nagy uralkodóhoz (Nagy Lajos, Mátyás király) kötődve nem válhattak a kontinuitás szolgálóivá. A tanulni vágyó magyar ifjúság útja a Mohácsot követő századokban még sokáig külföldre, külföldi egyetemekre vezetett. Itália, Németország, Svájc, Anglia, korábban Lengyelország egyetemei gyakorolták a legnagyobb vonzást. De a XVII–XVIII. században Hollandia egyetemei a legfontosabbak közé emelkedtek. Természetesen a holland egyetemeken végzett lelkészek, tudósok, orvosok nagy része visszatért hazájába, de közülük nem egy új hazát talált Hollandiában vagy más európai országban, a nagy hírű intézmények diplomájával a zsebében. A kutatásnak arra is kell irányulnia, hogy mit hoztak magukkal ezekről az egyetemekről, mit kezdtek vele magyar földön. De az sem érdektelen, hogy mi lett azokkal, akik hosszabb időt töltöttek külföldön vagy végleg ottmaradtak.

A magyar szellemi élet, a különböző értelmiségi foglalkozásúak bizonyos értelemben nyertek is azzal, hogy a tehetséges és vállalkozó szellemű ifjak külföldi egyetemekre mentek. A magyar középfokú oktatás mellett a különböző felsőfokúnak is minősíthető intézmények (kollégiumok stb.) a filozófiai, teológiai és jogi képzést szolgálták. A viharos történelmi időknek megfelelően változó színvonalon és eredménnyel. Ezek közé tartoztak a királyi Magyarország és Erdély intézetei. De a természettudományok, az orvosi ismeretek már háttérbe szorultak, alárendelt helyzetbe kerültek. Egy-egy kiváló ember körül „magániskolaként” működtek, illetve egy-egy nagy tudós vagy szakember működése idején virágzásnak indultak, de igen gyenge intézményes alapokon. Fordulópontot a magyar felsőoktatásban vitathatatlanul az 1635-ben megalapított nagyszombati egyetem jelentett, amely bölcsészeti, teológiai és jogi karral kezdte meg működését. A jezsuita alapítású egyetem – Pázmány Péter hatalmas érdemeivel – azonban nem válhatott a protestáns diákok főiskolájává. Orvosi kart csak 1769-ben kapott az egyetem, Van Swieten reformtörekvései keretében. Ez az 1770/71. tanévben meg is kezdte működését, majd 1777-ben Budára került a Királyi Egyetem többi karával együtt, végül pedig 1784-ben Pestre, történelmi és jogelődjeként a mai Eötvös Loránd Tudományegyetemnek és a többi önállóvá vált egyetemnek, így a Semmelweis Orvostudományi Egyetemnek is.

A hazai egyetemi oktatás kiszélesedése óriási jelentőségű volt, a vallási türelem kibontakozásával (joezefinizmus), a XIX. század nemzeti liberalizmusának későbbi

szellemével a vallási különbségek jelentősége megszűnt vagy lecsökkent. De a XVIII. század utolsó harmadáig a protestánsok, különösen pedig a kálvinisták egyetemi képzésében döntő jelentőségű volt a holland egyetemek szerepe: Franeker, Groningen, Utrecht, Leyden, Amsterdam, Harderwijk számos magyar hallgatónak adott otthont. Az a kiemelkedő szellemi folyamat, amely a reneszánsz és humanizmus, valamint a reformáció kibontakozásával indul meg Európában, meghatározza a tudományos haladást, a tudományok, különösképpen a természettudományok egész rendszerét. Ezekben a századokban válik a modern kor tudománya a technikai fejlődés és a természettudományos haladás, ezen belül az „alkalmazott tudományok” alapjává. Természetesen ennek a filozófiában és az eszmék irányában is meghatározó szerepe van, ezekben az évtizedekben, évszázadokban alakul ki az európai gondolkodás, eszmerendszer, amely majd a felvilágosodáson keresztül a XIX. század politikai liberalizmusán vezet a XX. századhoz.

Hollandia az európai tudományos haladásban igen nagy szerepet játszott, a modern természettudományok fejlődésében úttörő jelentőségű volt az újkor hajnalán kibontakozó szellemi központok, egyetemek teljesítménye. Nem ok nélkül vonzotta a magyar tehetségeket, új világot nyitva előttük.

IV.

A magyar tudományos élet kiemelkedő egyénisége, Apáczai Csere János (1625–1659) kolozsvári és gyulafehérvári tanulmányai után került Hollandiába, 1648 és 1651 között a franekeri, a leydeni, majd az utrechti egyetem hallgatója volt, végül pedig az újonnan alapított harderwijki egyetem első teológiai doktora lett. Tanulmányai végeztével feleségül vette egy jómódú utrechti család leányát, Aletta van der Maetot. Apáczai Csere Hollandiában Descartes hatása alá került, de megismerkedett Alsted, Comenius, Copernicus, Ramus tanításaival, aminek összegzéseként még Utrechtben megalkotta „Magyar Encyclopedia” (1653) című művét. Tulajdonképpen tankönyvnek tekinthető, amely tudományos igénnyel foglalta korszerű rendszerbe a szükséges ismereteket. Külön érdeme az Encyclopediának, hogy jó kétharmad része foglalkozik a természettudományokkal és az orvosi ismeretekkel, nyíltan Copernicus tanításai szellemében. 1653-ban tért vissza Erdélybe, és a gyulafehérvári kollégium tanára lett. Vele a puritanizmus modern, sőt radikális iránya kapott képviselőt a protestantizmus legkeletibb országában, országrészében, Erdélyben. (Később el kellett hagynia a helyét, miután az ortodox kálvinizmus képviselője, Basire (Angliából menekült

Erdélybe) támadást indított ellene. Irodalmi működése, művelődési és pedagógiai programja modern, a Hollandiában megismert eszmék és intézmények példáján alapult, azokat kívánta magyar földön megvalósítani, alkalmazni a magyar hagyományokhoz. De azt sem hallgathatjuk el, hogy az orvosi ismeretei egyértelműen kompilációk, nem tekinthetők önálló eredményeknek. De nagy érdeme az orvosi nyelv megmagyarosítása, egyes orvosi kifejezések lefordítására tett kísérlete (javallás, „lehöllés” – lehelés, tenyésztés, életér stb.).

Mielőtt azonban a XVIII. századi Magyarországnak, e sokat és sokszor félreértett kornak a tárgyalásához érkezünk, utaljunk a XVII. században Hollandiában tanuló és végző magyar orvosokra. Mutatóban néhány nevet ezek közül. Martinus Carceus (de Karczag-Újszállás), aki De la Boe Sylvius munkatársaként hosszabb ideig élt Hollandiában. Leydenben végzett Dimjén Pál (1655–1720) orvos és unitárius pap, a kolozsvári unitárius gimnázium tanára. Utrechtben és Franekerben tanult Enyedi Sámuel (1630–1720), nagyváradi rektor (igazgató) és alvinci prédikátor. Erdély híres orvosa lett Fejérvári István ugyancsak Leydenben folytatta tanulmányait. Huszthi Szabó István (1671–1704) Leydenben, egy ideig Lipcsében tanult, majd Halléban működött. Később II. Apafi Mihály (1676–1713) erdélyi fejedelem orvosa, majd 1700-tól debreceni kollégiumi tanár és városi fizikus (orvos). Leindenben és Utrechtben tanult Kováts György, akinek Hollandiában könyve is jelent meg. Apafi Mihály erdélyi fejedelem orvosa volt az egykori leydeni diák, Köpeczi János is, aki később Sárospatakon lett tanár.

Ha e sort folytatjuk, még sokféle magyar és magyarországi diákra akadunk. Franekerben végzett Németh István orvos, Harderwijkben Seuler Lukács (1661–1735), aki előbb Hollandiában orvosi praxist folytatott, majd visszatérve Magyarországra városbíró lett. Érdekes karriert járt be Sinapius (Senff) Mihály Lajos, aki ugyancsak Harderwijkben végzett, jelentős filozófusként és orvosként volt ismert. A híres litván Radziwill hercegi család udvari orvosaként halt meg. Az idősebb és ifjabb Spilenberger (Spillenbergh) Dávid is leydeni diák volt, akik lőcsei városi fizikusként (orvos) írták be nevüket a Szepesség történetébe, tárgyi és művészeti emlékeik díszai a magyar múzeumoknak, egyike a híres magyar érzelmű cipster családoknak. Franekerben végzett Szoboszlai N. Sámuel, Viszánik Mihály is. Teutsch András, aki Utrechtben adta ki orvosi disszertációját (1669–1730), az erdélyi szászok grófja, Nagyszeben polgármestere lett. Tarczali Pál Leydenben diákoskodott, orvos, majd Sárospatakon tanár lett. Végül említsük meg Vízaknai Bereczk Györgyöt (1668–1720), aki Franekerben és Leydenben végzett, majd Kolozsvár városi főorvosa lett. Nincs módunkban további életrajzi adatokat, ismertetéseket adni, de nem mulaszthatjuk el felhívni a figyelmet a magyar orvostörténet-írás megalapítójára, máig legtöbbet forgatott életrajzírójára, Weszprémi

(Csanády) Istvánra (1723–1799), aki nemcsak az utrechti egyetemen szerezte orvosdoktori oklevelét (1756), hanem „Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza” c. latin nyelvű munkájával (Lipcse, 1774–1787) négy kötetben feldolgozta saját koráig a magyar orvosok életútját és irodalmi működését is. Külön is kitért a hollandiai tanulmányokat folytatókra, idézem:

„Azt gondolom, hozzátartozik hazánk tudományos életéhez, hogy a leydeni levéltár akadémiai naplójából ezekre a jegyzetlapokra kiírtam és kíváncsi polgártársaim kielégítésére nyilvánosságra hoztam ezeken a Felfalusiakéin (*ti. id. és ifjabb Felfalusi József – A. J. megj.*) kívül több honfitársunk nevét is, akik a múlt század (*ti. a XVII. század – A. J. megj.*) közepe óta egészen a mi időnkig a híres leydeni egyetemet látogatták tanulmányaik tökéletesítése végett.”

Weszprémi István műve új kiadásban újra megjelent négy kötetben 1960–70 között az Országos Orvostörténeti Könyvtár (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár) kiadásában két nyelven. Az idézett szöveg³⁹ után szorgosan „kigyűjtve” megtaláljuk a hallgatók névsorát,⁴⁰ majd megjegyzi Weszprémi:

„Legyen szabad közben ide iktatnunk azoknak a magyar nemzetiségű diákoknak a névsorát is, akik az évek során beírták nevüket az utrechti egyetem albumába, mégpedig 1636 óta, amikor az egyetemet felállították, és megerősítették új kiváltságlevéllel. Nevezettek a rendek nagylelkű bőkezűségéből ott végezték tanulmányaikat vagy pedig a hittudományban, bölcséletben, jog-és orvostudományban elnyerték a legmagasabb fokozatot és kiváltságot.”⁴¹

Ezt követően alapos jegyzékét találjuk a végzetteknek.⁴² Szép számmal találunk doktori disszertációkat a fentieknek megfelelően a könyvtárakban, de legalábbis a bibliográfiákban. Franekerben (Fogarasi Sámuel, Cseh [Csuzi] János, Herczegh János, Buzinkay György, Szathmári Paksy Pál, Miliesz József stb.), Groningenben (Chernak László stb.), Harderwijkben (Gyöngyösi Pál stb.), Leydenben (Schwab Keresztély, Raymann János Ádám [I.], Maléter

³⁹ Lásd: Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz. I. és II. tized. – Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria tertia. Decas I. et II. Ford.: Vida Tivadar. [4. köt.] Bp., 1970. Medicina. p. 199. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae)

⁴⁰ Uo. pp. 299–309.

⁴¹ Uo. p. 309.

⁴² Uo. pp. 309–321.

János, Mylius János, Diószegi István, Perliczy János Dániel, Mátyus István, Weszprémi [Csanády] István, Domby Sámuel, Pétsi Péter stb.), hogy csak néhány egyetemet és néhány kiemelt személyt említsünk annak bizonyítására, hogy mennyi teendő vár még a kutatókra. Már láttuk azt is, hogy nemcsak kálvinisták, hanem unitáriusok is tanultak a holland egyetemeken. Ezek sorában az orvosokon kívül még említsünk meg olyan jeles tudósokat is, mint Szent-Ábrahám Lombard Mihályt (1683–1758) és Ágh Istvánt (1709–1786), akik a kolozsvári unitárius kollégium tanárai lettek, és kéziratos tankönyveik, matematikai és csillagászati stb. munkáik maradtak fenn. Nemcsak a copernicusi elmélet úttörői és továbbvivői voltak Erdélyben, hanem Ágh István mint unitárius püspök is jelentős működést fejtett ki. Talán az is természetes, hogy a nyomdászat terén a világhírű és egyetemes művelődéstörténeti jelentőségű holland nyomdászat sem maradt hatás nélkül. Számos mű jelent meg az említett szerzőkről Hollandiában. A legismertebbeken kívül érdemes még megemlíteni például Miskolczi Csulyak Ferencet, aki 1713-tól irányította a kolozsvári nyomdát, amelyet feldúltak a császári csapatok. Tótfalusi Kis Miklós mellett tanult és Leydenben intézte a bibliafordítás ügyeit. Külön meg kell még említeni Szathmári Pap Sándort (1679–1745), aki Hollandiából visszatérve lendítette fel a kolozsvári nyomdát.

V.

A magyar orvostörténet, az orvostudomány hazai történetének fejlődése szempontjából természetesen a modern holland orvostudomány kiemelkedő alakja, a klinikai oktatás úttörője, Herman Boerhaave (1668–1738) leydeni egyetemi tanár hatása a legfontosabb. Nem térhetünk most ki orvosi elméleti munkásságára, a newtonizmus hatására, az emberi test egyensúlya és a gyógymódok kapcsolatára stb.

A kiemelkedő leydeni egyetemnek számos magyar hallgatója volt Boerhaave tanítványa, akiken keresztül közvetlenül is érvényesült a hatása. Említsük meg Raymann János Ádámot (1690–1770), a híres eperjesi orvost, Sáros vármegye főorvosát. De a legnagyobb hatást természetesen mégsem a felsorolt leydeni hallgatókon, a Hollandiát megjárt protestáns diákokon keresztül fejtette ki Boerhaave Magyarországon, hanem Gerard van Swieten (1700–1772) közvetítésével, aki 1774-ben költözött Bécsbe Mária Terézia udvari orvosaként. A kiváló képességű orvos, Boerhaave tanítványa – éppen katolikus vallása miatt – nem lehetett az utóda. Nehéz lenne működését összegezni, de hamarosan az orvosi kar igazgatója, a birodalom polgári és katonai egészségügyi főnöke stb. lett. Az 1365-ben alapított

bécsi egyetem orvosi karát 1749–56 között teljesen átszervezte, bevezette a betegágy mellett folyó klinikai oktatást. Alapítója lett az „első bécsi orvosi iskolának”.

De Van Swietennek igen sokat köszönhet a birodalmon belül Magyarország is. A szabályozott magyarországi egészségügy, a korszerű egészségügyi igazgatás megteremtése az ő nevéhez fűződik. Világosan felismerte, hogy szükség van a nagyszombati egyetem orvosi karának felállítására, amelyre azután 1769-ben sor is került. Bár az első tanári kar tagjai nem tekinthetők a magyar kultúra és tudomány elkötelezett tagjainak, sokkal inkább a birodalom hűséges alattvalói voltak. De részesei voltak annak a korszerű értelmiségi elitnek, amely a felvilágosult abszolutizmus időszakában, az első bécsi iskola tanítványaiként került a birodalom különböző egyetemi katedrái élére. Egységes csapatot alkottak, Van Swieten orvosi reformtörekvéseinek voltak a letéteményesei. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a protestáns Perliczy János Dániel (1705–1778) utrechti diák, Nógrád megyei főorvos 1751-ben tervezetet nyújtott be az uralkodónak orvosi-sebészeti főiskola létesítésére, ami nyilván hozzájárult a későbbi egyetemi kar létesítéséhez. Részletes vizsgálatot érdemelne Hatvani István (1718–1786) munkássága és hollandiai időszaka, aki teológiát és orvostudományt hallgatott Hollandiában, Musschenbroek tanítványaként fizikát, Newton, Wolf és a holland fizikusok követője volt. Pataki Sámuel (1692–1766) Kolozsvár neves orvosa, a Teleki család háziorvosa, számos munkát írt latin nyelven. Tehát a XVIII. században Magyarországon az egészségügy és az orvostudomány felemelkedésének vagyunk a tanúi. Érdekes módon mind a protestáns orvosok külföldi kiképzésében, mind pedig a megalakult egyetemi orvosi karon, a katolikus Van Swieten reformtörekvései révén a holland orvostudomány rendkívül jelentős befolyását érzékelhetjük.

Ezzel a korról nem foglalkozunk részleteiben, csak felhívjuk a figyelmet Kosáry Domokos művelődéstörténeti szintézisére,⁴³ amely eligazítást ad minden vonatkozásban. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy éppen a holland hatás, a hollandiai kapcsolatok kutatása nem lenne fontos, és részleteiben aligha beszélhetünk még teljes ismeretekről. Elindult a magyar tudományosság azon a hosszú úton, amely a XIX. században már önálló utakat is jelez. Az orvostudomány terén a nagyszombati kar és a külföldön végzett kiváló orvosok együttes hatásaként kibontakozik a modern magyar orvostudomány és egészségügy első nagy iskolája, a Balassa János, Markusovszky Lajos, Semmelweis Ignác, Korányi Frigyes, Lumniczer Sándor és mások nevével fémjelzett „pesti orvosi iskola”, ahol már háttérbe szorultak a vallási szempontok, és a nemzeti liberalizmus eszmerendszerében katolikusok, protestánsok együttműködése érvényesül.

⁴³ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. Akadémiai. 757 p.

Ekkorra már a második bécsi iskolának (Rokitansky, Skoda) volt elsőrendű hatása, jelentősen csökkent a Hollandiában tanulók száma. Ez a kor már nem a holland–magyar kapcsolatok virágkora. Az érdeklődés azonban nem szűnt meg, hiszen más tudományterületekben, elsősorban a református teológusok külföldi képzésében és tanulmányútjain továbbra is nagy szerepet játszottak a holland egyetemek. A két világháború között, talán éppen az első világháborúban semleges Hollandia már említett emberbaráti segítségnyújtása révén is, fokozódott a kölcsönös érdeklődés. Darányi Gyula érdekes cikket közölt „A hollandiai egészségügyi viszonyokról”.⁴⁴ De az is kétségtelen, hogy a medicina területén már nem találkozunk olyan arányú érdeklődéssel, mint korábban. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a tudomány nemzetközi világában kialakult természetes „erőviszonyoknak” megfelelően, az eredmények kölcsönös ismeretében és tiszteletben tartásában mutatkozott ez meg.

Mit tehetünk ma? Folytathatjuk elődeink munkáját, meg kell keresnünk azokat a területeket, ahol az együttműködés, a kölcsönös kapcsolatok léteznek. Ezek közé tartoznak a múzeumi gyűjtemények is. Számos holland művészeti és iparművészeti termék található nagy országos gyűjteményeinkben és a területi múzeumokban is. Így a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár több olyan orvosi-gyógyszerészeti vonatkozású művészeti alkotással rendelkezik, amely holland szempontból sem érdektelen. A gyógyszerészet területén a delfti kerámiaedények nemcsak eredetiben kerültek Magyarországra, hanem hatásuk felismerhető a magyar kerámiákon, így habán fűszertartókon is, sőt közvetítői voltak a kínai hatásnak is.

A numizmatikai gyűjteményben holland érmekeket találunk, a könyvtár ritkaságai között pedig kiemelkedő holland orvosi munkák jelzik kapcsolataink értelmét. Ahhoz, hogy jól sáfárkodjunk közös örökségünkkel, további elmélyült kutatásokra, ezek lehetőségének megteremtésére is szükség van. Érdemes lenne általában felmérni a holland gyűjteményekben lévő magyar, illetve a magyar gyűjteményekben lévő holland műtárgyakat, dokumentációs anyagot. Ez mindkét nemzet számára nyereséget jelentene. A természettudományok és az orvostudomány területén természetesen azokat az időszakokat kell elsősorban vizsgálnunk, amikor közvetlen kapcsolatokról szólhatunk.

Érdemes a nagy országok vonzásában élő kisebb nemzeteknek egymás múltját és művelődési eredményeit megismerni, az eltérések és hasonlóságok gyakran csalóka világában új szintézisre találni. Ez volt a célja az inkább csak mozaikok és szilánkok összegyűjtésére vállalkozó, rendszert aligha teremtő értekezésnek. Örülünk annak, hogy van egy másik,

⁴⁴ Gyógyászat, 1932. pp. 692–693.

velünk azonos nagyságrendű nemzet, amely sohasem háborúk, sohasem egymás megszállása vagy abban való részvétel révén élhet emlékezetünkben, hanem amellyel a gályarab-szabadító De Ruyter admirálistól a második világháborúig a humanizmus és a tudományok szolgálata, azok elmélyült vizsgálata köthet össze.

A török–magyar történelmi-orvosi kapcsolatok múltjából⁴⁵

Elnök Úr!

Hölgyeim és Uraim!

Köszönetet mondok szíves meghívásukért, a részvétel lehetőségéért azon a Symposiumon, ahol a „Militärmedizinische Akademie Gülhane” megalapításának 90. évfordulójára emlékezve a törökországi modernizáló folyamatával, az európai medicina hatásával foglalkozunk. Külön öröm számomra, hogy ugyanakkor itt köszönhetjük Herr Prof. Dr. Dr. h. c. mult. H. Goerke-t 70. születésnapja alkalmából, aki nemcsak a török orvostörténészek megbecsülését élvezi, hanem a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak is tiszteleti tagja. Személy szerint pedig külön köszöntöm Prof. Dr. Arslan Terzioğlu urat, akihez több mint másfél évtizedes személyes kapcsolat és igen sok, értékes eszmecsere emléke fűz, aki az egész orvostörténelmi szakterületen széleskörű megbecsülést élvez, akinek külön is köszönöm a meghívást. Teszem mindezt a Semmelweis-Intézet főigazgatójaként, a Magyar Tudományos Akadémia Orvostörténelmi Bizottsága és a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnökeként, tolmácsolva kollégáim üdvözlését.

A török–magyar történelmi kapcsolatok népeink eredetéig nyúlnak vissza. A magyarság finnugor és török etnikumú népek együtteseként, jelentős iráni elemeket olvasztva magába tünt fel a népvándorlások hullámán Kelet-Közép-Európában, akiket a történelmi források életformájuk, kultúrájuk alapján „türkökként” jegyzett fel. Török népek között – ekkor még finnugor és török nyelvvel – érkezett mai hazájába a IX. század végén.

Új környezetében, a kereszténység felvételével hamar beilleszkedett az európai nemzetek közösségébe a magyarság. Számos európai népelem (germánok, latinok, szlávok) olvadt belé, további török népek (avarok, besenyők, úzok, kunok) maradékaival együtt. Így amikor a török hadak elindultak Közép-Európa irányába, már a harcmezőn találkoztak elődeink. Nem két nép, nem két nemzet szállt szembe egymással, hanem a kereszténység védőpajzsaként a magyarság és az iszlám kardjaként a törökség, világvallások és ezzel eszmerendszerek feszültek egymásnak.

⁴⁵ Kézirat a Magyar Orvostörténelmi Társaság Irattárában. A konferenciát Ankarában rendezték 1988. márc. 12–14. között.

E helyen nem szükséges mérleget vonnom az 1526 és 1686 közötti időszakról, amelyet „Török világ Magyarországon” c. történelmi fejezetként is kezelhetünk (különben e címet adta művének a török megszállást inkább rokonszenvvel tárgyaló Takáts Sándor piarista szerzetes történetíró a század elején). Magyarország geopolitikai és stratégiai helyzete következtében a világhatalmi, de legalábbis az európai ellentétek fő erővonalánál fekszik évszázadok óta. Katonapolitikai kulcspozíciója következtében nem könnyen hagyták el a történelem folyamán az idegen csapatok, inkább csak váltás keretében került erre sor. Anélkül, hogy az osztrák vagy török csapatok magatartását értékelnénk, hasonlítanánk össze, sokkal történetibb, ha azt mondjuk: másfél évszázadnál hosszabb ideig voltunk frontország, sőt harctér! Ez iszonyatos anyagi pusztulással, intézmények összeomlásával és a lakosság abszolút számmal mérhető 50%-os csökkenésével járt.

A magyar történetírás sohasem tagadta, hiszen ez szükségszerű is, az idegen imperiumok hasznos intézkedéseit, részeredményeit bizonyos területeken, de az önálló államiság, a függetlenség természetes törekvése volt mindig a magyarságnak is akár a Habsburg-, akár a Török Birodalomról volt is szó. Őseink így mindkét irányba harcoltak. Úgy vélem, hogy emléküik megbecsülése, gyakran a saját korukban is tapasztalt lovagiasságuk megőrzése mellett, ez ma nem szétválaszthat, hanem éppen összeköthet bennünket.

A törökök magyarországi jelenléte idejéből számos vallási és balneológiai építészeti emlék áll ma is, közöttük Gül Baba türbéje a XVI. századból, amely egyike az iszlám szent helyeinek. A török uralom emléke beivódott a köztudatba, része történelmünknek, irodalmunknak, művészetünknek. De a két nép között sohasem hiányoztak a rokonszenvmegnyilvánulásai sem. Nem véletlen, hogy már a XVII. század végén Thököly Imre fejedelem éppen úgy török földön talált menedéket, mint a XVIII. században Rákóczi Ferenc fejedelem és kísérete, aki török földön is hunyt el. Apródjának, Mikes Kelemennek levelei a korabeli török életnek is művészi feljegyzései.

Az sem véletlen, hogy az 1848/49. évi szabadságharc bukása után török földön kaptak menedéket Kossuth Lajos kormányzó elnök és hívei. Több ezer katona és polgári személy érkezett Törökországba, akiket a császári és cári kormány nyomására sem adtak ki. Sokan maradtak végleg török földön, akikről még később fogok szólni, közöttük számos orvos. De a történelem kereke forgandó, szövetségesek és ellenfelek gyakran váltakoznak. A XIX. század vérén egy szövetségi rendszerben találkozhattak újra törökök, magyarok és természetesen németek és osztrákok. Nemcsak a harctereken, hanem a hadifogság körülményei közepette is. Ez megnyilvánult a Vöröskereszt és a Vörös Félhold egymást segítő humanisztikus világban is. De nem kevésbé imponált Törökország az első világháborút követő békerendszerekkel

történő szembeszállásával, Kelmál Atatürk modernizációs törekvéseivel, ami példaként került sok magyar gondolkodásába. Nem tagadom, hogy Törökország semlegessége a második világháborúban, bölcs politikai magatartása, a lehetőség kihasználása is jó értelemben vett irigységünk tárgya volt.

A régi ellenségeskedések, a régi barátságok egymásba olvadó érzelmi közösségében, az egykori együttélések emlékével köszöntöm a mai Törökország kedves vendéglátóit, valamint többi külföldi kollégáimat, akiknek hazájához szintén szoros történelmi kötelékek fűznek bennünket.

A török–magyar orvosi kapcsolatok történetéből

A török–magyar orvosi kapcsolatok története nem választható el a két nép általános történetétől, akár a török–magyar együttélés két évszázadáról van szó a XVI–XVII. században, akár pedig a Török Birodalom területén működő magyar orvosokról a későbbi évszázadokban. Bátran mondhatjuk, hogy a török uralom (1526–1686) egészségügyi viszonyai még feltáratlan területét alkotják az orvostörténetnek, szinte a török fürdőkultúra magyarországi emlékeire korlátozódik a legtöbb ismertetés. Természetesen érdemes lenne foglalkoznunk a XVIII. században a két szomszéd, a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom egészségügyi problémáival, elsősorban a járványüggyel, amiben a „cordon sanitaire” problémaköre a leginkább ismeretes.

A török–magyar orvosi kapcsolatok igazán új és áttekinthetőbb korszaka a XIX. században kezdődik, innen kezdve szinte napjainkig követhetők az események. Számos visszaemlékezés, a magyar orvosi szakajtóban közölt ismertetés foglalkozik az egykori Török Birodalom egészségügyi viszonyaival. Néhány feldolgozás is elkészült. Legutóbb Kapronczay Károly orvostörténész foglalkozott a XIX. században török földre került magyar orvosokkal, akinek munkáját figyelembe vettük jelen előadásunk elkészítésénél is. Bízom benne, hogy a jelen találkozásunk e munkálatok folytatására is hatással lesz. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi szűkre szabott időben csak érinthetjük e kapcsolatokat, inkább csak mozaikokat mutathatunk be.

Érdemes megjegyeznünk, hogy az 1825 utáni évek mindkét nemzet életében kiemelkedő fontosságúak. Magyarországon ez az esztendő a nemzeti liberalizmus kibontakozásának ideje, az önálló nemzeti állam megteremtése és a, gazdasági-társadalmi viszonyok modernizálása a fő cél három évszázaddal a középkori magyar államiság

összeomlása után. Közjogi kérdések álltak a középpontban, a szellemi és tudományos élet felvirágoztatása részét képezte a romantika korának. Az abszolutisztikus uralommal szemben szükségszerűen ellenzéki mozgalomról beszélhetünk gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, báró Eötvös József vezetése alatt.

Ha nem is a liberalizmus rendszerében fogant és nem az európai romantika közegében bontakozott ki, de a belső válságokkal küzdő hatalmas Török Birodalom is reformokra szorult.

II. Mahmud szultán (1809–39), majd fia, I. Abdülmecid (1839–61) felismerte, hogy Törökország létérdeke a modernizálódás, az európai tudományos eredmények, intézmények adaptálása, a „nyugatosodás” irányába tett első lépések megtétele. A magyar reformkor ellenzéki jellegével szemben az ekkor kibontakozó török reformtörekvések az Udvarból indultak ki és szükségszerűen a Birodalom alapkövéénél, a hadseregnél kezdődtek.

A hadsereg reformja, francia és porosz katonai szakértők meghívása, műszaki tanácsadók szerződtetése mellett helyet kaptak az orvosok is. Francia, német, osztrák orvosok jelentek meg a Török Birodalomban és ezzel megkezdődött az európai medicina hatása. Természetesen az európai medicina a nagy iszlám hagyományokra is támaszkodhatott, nem elhanyagolhatóak a higiénés előírások sem. Utalnunk kell az iszlám vallású országokban, elsősorban Törökországban a sebesültek ellátása terén érvényesülő hagyományokra, ami nem egyszer megelőzte az európaiakat.

Az 1830-as esztendőt követően a török–magyar orvosi kapcsolatokban az alábbi szakaszokat jelölhetjük meg:

1. Az 1830–1849. közötti időszak jellemzője, hogy szerződéssel kerülnek magyar orvosok a Török Birodalomba, másokkal, elsősorban osztrákokkal együtt.
2. Az 1848–1849. évi szabadságharc és 1867 között hivatalosan szerződéssel igen kevesen kerülhetnek oda, ellenben ekkor kapnak a legnagyobb szerepet azok a magyar orvosok, akik menekülteként érkeztek török földre.
3. Az 1867-es kiegyezést követő időben, az Osztrák-Magyar Monarchia éveiben is több magyar orvos működik a Török Birodalomban, de egyre fontosabb szerepet kapnak az állami és hivatalos kapcsolatok, elsősorban a Vöröskereszt és Vörös Félhold Társaság keretében nyújtanak segítséget.
4. Végül pedig az új Törökország, ahol számos magyar orvos telepedett le, talán a legismertebb nevet Péterfi Tibor szerzett a 30-as és negyvenes években.

Milyen volt a magyar orvosképzés, milyen múltja volt a medicinának Magyarországon, ami az 1830-as évektől lehetővé tette orvosok szerződtetését? Igen röviden állapítsuk meg, hogy a középkori egyetemalapítási és szervezési kísérletek megbuktak, nem tudtak gyökeret verni. Alig vagy egyáltalán nem éltek túl az alapító uralkodókat: Nagy Lajos 1367-ben Pécsen, Zsigmond a XV. század elején Óbudán, Mátyás király (Corvin) 1467-ben Pozsonyban, majd Budán alapított orvosi karral is rendelkező egyetemet. A magyar diákok százai azonban külföldön tanultak, Itáliától Angliáig, Franciaországtól Lengyelorszáig, de legnagyobb számban Bécsben és a különböző német egyetemeken. (Az egyetemek elsorvadásának politikai, társadalmi okairól e helyen nem szólhatunk.) Így a máig folyamatosan működő orvosi kart 1769-ben alapította Mária Terézia az 1635-ben Pázmány Péter által megalapított nagyszombati Egyetemen, amelyet később Budára (1777), illetve Pestre (1784) helyeztek. Noha a Van Swieten reformjai szellemében felállított Egyetem jó képzést nyújtott, változatlanul látogatták a bécsi és egyéb külföldi egyetemeket a magyar orvosok.

Ezért az 1830-as években a Török Birodalomba szerződött magyar orvosok is részben Bécsben végeztek, amit még az is elősegített, hogy csak Bécsben működött a török követség, amely a szerződéseket kötötte, szervezte az alkalmazásokat. A legtöbb orvos a Habsburg Birodalomtól került ki, általában öt évre szerződtek és kötelezettséget vállaltak, hogy a Birodalom bármelyik részében szolgálatot teljesítenek és katonai fegyelem alatt állnak, általában magasabb katonai parancsnokságok mellett és kórházakban működtek. Ezek között – az adataink szerint – kb. 20 magyar születésű vagy Magyarországról származó orvost találunk.

Bár a nagyszombati orvosi kar megalapítása (1769) óta két nagy orvosnemzedék is megformálódott Magyarországon, igazi jelentős orvosi iskolát az a kör jelentett, amely Balassa János, Markusovszky Lajos, Lumniczer Sándor, Semmelweis Ignác, Korányi Sándor és mások körül alakult ki az 1840-es években. E számos szakmát összefogó kör a legmodernebb tudományos színvonalon állt, mestereik között a második bécsi iskola nagyjai (Rokitansky, Skoda, Hebra stb.) találhatók. Szoros kapcsolatban álltak a magyar reformkor liberális politikusaival, majd pedig az 1848/49. évi szabadságharcban is részt vettek mint katonaeorvosok. Természetesen kapcsolatuk a háború időszakában nem szakadt meg a bécsi reformerekkel, a bécsi Légión tagjaival, akik később Magyarországon küzdöttek a honvédseregek oldalán a császári és cári csapatok ellen.

A második szakasz, amikor igen sok orvos került török földre rövidebb-hosszabb időre, az éppen az 1848/49. évi szabadságharc bukása után volt. A Habsburg Birodalomból változatlanul sok orvost szerződtetett Törökország, főleg a krími háború (1853) után. De –

éppen az ott lévő erős emigráció miatt – ezek közé magyarokat nem engedtek ki a neoabszolutizmus (1849–67) időszakában. E magyar emigrációnak igen nagy a forrásanyaga, eddigi adatainkat sem ismertethetjük, csak néhány szót erről. Amikor a közel 400.000 főből álló császári és cári orosz csapatok legyőzték a 160.000 főből álló honvédsereget a menekültekkel számos orvos került oda. Csak a honvédség 840 tiszti állományú orvosa közül is 41 fő. A menekültek nagy része hamarosan tovább ment, de igen sokan maradtak a Török Birodalomban. Velük együtt igen sok, a magyar oldalon harcolt lengyel, olasz és német tiszt (a 62 német tiszt közül 12 orvos volt).

A Kossuth-kormányzat sztambuli követe, a későbbi közös külügyminiszter, gróf Andrássy Gyula 1849. szeptember 18-án a kiadatási veszélyre hívta fel a menekültek figyelmét, sokan ekkor áttértek muzulmán hitre és török nevet vettek fel. Most azonban néhány honvédorvosról szólok, akik közül Gaál Gusztáv (1816–1862), Rokitsansky, Skoda tanítványa, 1848/49-ben törzsorvos, a tábori kórházak felügyelője Veli bej néven lett török katonaeorvos (vezérorvos), részt vett a krími háborúban és tanárként is működött Isztambulban. Hammerschmidt Károly (1800–1874) Bem József mellett harcolt, e honvéd törzsorvos hasonló karriert futott be Abdullah efendiként a török hadseregben, vele együtt fivére is. Robay János törzsorvos Ahmed pasaként Bagdadban hunyt el 1855-ben a török hadsereg kötelékében, Schneider Antal (1816–1897) Hussein bejként szolgált, jelen volt (a magyar szabadságharcban is parancsnoka), Bem tábornok halálos ágyánál. Neves orvos volt még Mustárdy János (1789–1858) is, aki időst kora ellenére Jussuf efendiként vált a török hadsereg orvosává. De megemlíthetjük Kálazdy Móricot (1819–1875) is, aki Wattman tanítványaként, Lumniczer kitűnő minősítésével vált ismert sebésszé, kórház-parancsnokká a török hadseregben. Az emlékiratok tanúsága szerint ő tanította török nyelvre Kossuthot a törökországi emigráció időszakában. Talán ennyi is elég mutatóban a sok magyar és magyarországi német családból származó orvosok közül.

Még említsük meg a később, politikai magatartásuk miatt börtönre ítélt és Törökországba emigrált orvosok közül Oroszhegyi Józst (1822–1870), akinek felesége török volt. Törökországi beszámolóik igen értékes forrásai a kornak, a magyar orvosi szaksajtóban láttak napvilágot. Hasonlóan fontos források Tarczay Kálmán és Regéczy Nagy Imre levelei, akik az 1878. évi boszniai okkupáció idején jártak a balkáni török tartományokban és adnak hiteles beszámolót tapasztalataikról, a lakosság egészségügyi viszonyairól. Ezzel azonban már egy másik korszakba léptünk, az 1867-es kiegyezést követő időszakra utaltunk.

Az 1870-es évektől kezdve – a külföldi szolgálatot engedélyező levéltári iratok tanúsága szerint – kb. 70 magyar orvos távozott hosszabb-rövidebb időre a Török Birodalomba,

legtöbbjük 2–3 éves szerződéssel. (Sokkal nagyobb volt a vasútépítő mérnökök és műszaki szakemberek száma.) A Magyar Vöröskereszt 1881-ben történt hivatalos megalakulása után szoros kapcsolatot épített ki a török Vörös Félhold Társasággal. Ebben az időszakban 31 magyar orvos török kitüntetéséről tudunk, akik közvetlenül a helyszínen vagy közvetve nyújtottak segítséget. Számos egyetemi tanár és neves kórházi igazgató szerepel közöttük (Babarczi Schwartz Ottó, Farkas László, Puky Ákos, Kuzmik Pál, Dollinger Gyula, Kresz Géza stb.). A Vörös Félhold egészségügyi szoltatában való közreműködésre Farkas László ment Sztambulba 1891-ben, majd 1897-ben, 1912/13-ban tábori kórházat szerveztek és küldtek Budapestről Törökországba. Több magyar orvos-tábornok gyűjtött tapasztalatokat a háborúban, illetve több neves orvos nyújtott segítséget (Dollinger, Réczey Imre, Janny Gyula, Szundy Károly, Mutschenbacher Tivadar stb.).

Még két nevet kívánok említeni, akik ugyan nem voltak orvosok, de közvetve mégis itt is megemlíthetők. A nagy magyar államférfi, gróf Széchenyi István ifjabbik fia, Széchenyi Ödön (1839–1922) 1874-ben megszervezte a török tűzoltó szolgálatot, amely akkor a tűzérséghez tartozott és tábornokként, pasaként haláláig Törökországban, Isztambulban élt. A tűzoltóság adott keretet részben a mentőszolgálatnak is, amely külön orvosi részleggel rendelkezett és ennek keretében részesült a magyar mentőszolgálat megteremtője, Kresz Géza és Kovách Aladár is a Medzsidge-rend kitüntetésében. A másik személy, Abdul Karim Julius Germanus (1884–1979), aki később muzulmán hitre tért és a budapesti egyetem tanára volt. Prof. Germanus a magyar Vörös Félhold képviselőjeként vett részt 1915-ben a Dardanelláknál lefolyt ütközetben és megsebesült. Könyveiben, tanulmányaiban igen sokat foglalkozott a régi és az új Törökországgal.

Elérkeztünk az utolsó fejezethez, amely szinte már összeköti a mával. Mustafa Kemal Atatürk Törökországra igen nagy hatást tett a két háború között a magyar politikusokra, írókra. Számos mű látott napvilágot magyar nyelven is. Igen sok szakember fordult meg Magyarországról Törökországban, közöttük számos orvos. Most azonban csak egy orvost kívánunk név szerint megemlíteni, Péterfi Tibort (1883–1953), akinek életútját ugyancsak a politikai változások határozták meg. 1905-ben szerzett orvosi diplomát a ma Romániához tartozó kolozsvári Ferenc József Egyetemen, ahol a neves magyar orvos és zoológus, Apáthy István (1863–1922) tanársegédje lett. (Apáthy kontinuitás tana ellentétben állt Ramón y Cajal neuron-tanával, de számos téren gyarapította tudásunkat.)

Péterfi 1908–14 között a budapesti Egyetem Anatómiai Intézetében dolgozott, 1916-ban habilitálták magántanárrá a zsigerek bonctana és szövettana tárgykörben. 1918-ban nevezték ki a pozsonyi Egyetem professzorává, de Észak-Magyarország Csehszlovákiához csatolása

után a pozsonyi magyar Egyetem elmenekült (ma Pécsen működik). A baloldali érzelmű, azonban nem marxista Apáthy hatással volt a fiatal Péterfire, aki részt vett az 1918/19. évi forradalmi mozgalmakban, szolgált a Közoktatásügyi Népbizottságon. Ezért 1919 után emigrált. A forradalmi események után Prágába, Jénába, majd Berlinbe ment. Magyarul megjelent könyvei, tanulmányai után németül publikált (Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, Jena, 1923. c. műben tőle van: „Die mikrochirurgische Methode” c. rész). A neves hisztológus a hitleri Németország elhagyása után meghívták Isztambulba, ahol egyetemi tanárként működött, majd 1946-ban visszatért Budapestre, ahol haláláig volt professzor. Mikromanipulátort és egyéb eszközöket szerkesztett mikroszkóp alatti műtétek végzéséhez, továbbá leírta a tixotrópia jelenségét, a protoplazma látens elváltozásait, az idegrostocskák képződései mechanizmusát.

Azt hiszem, hogy a mozaikokban bemutatott anyag is elér meggyőző volt a kapcsolatok értékéről. Mindnyájunkat megragad a török nemzet életeréje, megújulási képessége. A modern világgal való találkozás, a hagyományok megőrzése és a nyugati tudományos és technikai eredmények adaptálása, a nagy kihívásra adott válasz sehol sem jelentkezik olyan élességgel, mint Ázsia két végén, Japánban és Törökországban. Az előbbihez aligha kell kommentár, de nem kétséges a Törökország előtt álló nagy fejlődés lehetősége a jövőben, amely még tartogathat meglepetéseket a világnak.

Ehhez mi sok szerencsét kívánunk, köszönöm a figyelmüket.

Toldy Ferenc, az orvos⁴⁶

Különös korszak volt a magyar szellemi életben a XIX. század első fele. A francia forradalom és a magyar jakobinus mozgalom bukása (1795), a magyar nemesi reformpolitika első kísérletének kudarca (1790–1792) után a XIX. század első évtizedeiben az irodalom, a művészetek területén jelentkeztek elsősorban a korszerű eszmék. A gazdasági és társadalmi rend változását is elsősorban az irodalom jelezte. A nemzeti nyelv megújításának követelése megelőzte a politikai rendszer megváltoztatásának hirdetését. Kazinczy és a nyelvújítás első nagy hulláma átszakította a maradiság gátját és győzött a szépirodalomban. Az 1825-ben létrejött Magyar Tudományos Akadémia (Tudós Társaság) feladata volt a küzdelem továbbvitele. Teleki József, későbbi elnöke, még 1821-ben elkészítette munkáját „Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja” címen, majd 1831-ben megalakult a szótári bizottság, élén Vörösmarty Mihállyal. Ezzel egyidőben megindult a magyar szaktudományi nyelv kialakítása is, amelyben nem kisebb egyéniség mint Széchenyi István vállalta a szerzők támogatását. Kölcsey Ferenc a jogi nyelvet, Fülepp József, Debreczeni Márton és Horkay András a bányászati műnyelvet magyarosította meg, míg Bugát Pál és Toldy Ferenc az orvosi nyelv magyarrá tételében szereztek maguknak elévülhetetlen érdemeket. Bugát előtt Schuster Jánost kell megemlítenünk, mint a vegyészeti és gyógyszerészeti nyelvezet magyarosítóját, valamint Földi, Diószegi, Fazekas érdemeit a botanika terén. Noha senki nem vonja kétségbe az elődök és kortársak (Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Pápai Páriz Ferenc, Kováts Mihály, Zsoldos János stb.) érdemeit az orvosi műnyelv magyarrá tételében, de ez elsősorban mégis Bugát Pál és Toldy Ferenc életművéhez kapcsolódik.

A XIX. század első felében a szellemi élet kiválóságai aránylag széles területen érezhették magukat „szakembereknek”, érdeklődési és működési körük nem mindig határolódott el a tudományok zárt kategóriái szerint. Igaz tájékozottságaikat részben az egyes szaktudományok elmaradottsága tette lehetővé. Ennek következtében a szorosan vett szaktudományok művelői is elmélyülten foglalkoztak a nem alapképesítésükkel összefüggő tudományok kérdéseivel, vagy a tudományos életet érintő problémákat igyekeztek

⁴⁶ Forrás: Antall József – Kapronczay Károly: Toldy Ferenc az orvos. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 87–88. (1979) pp. 105–122.

megvalósítani saját szakterületükön is. Ez jellemezte például a nyelvújítást is, amit legjobban éppen Bugát Pál és Toldy Ferenc nyelvújítási tevékenysége is bizonyít.

Toldy (Schedel) Ferenc „a magyar irodalomtörténet atyja”, kora egyik legnagyobb kritikusa és esztétája, orvos volt. Egyike volt azoknak, akiknek tájékozottsága kiterjedt a filozófia, a természettudományok és a társadalomtudományok szinte egész területére. Két messze tekintő szaktudománynak, az orvostudománynak és az irodalomtörténetnek volt, ha nem is azonos jelentőségű, de hivatásos művelője. Azok közé tartozott, akik nehezen tudnak lemondani az egyik tudományról a másik kedvéért, egyszerre két szaktudományt is képesek magas szinten művelni.

A pályakezdés évei

Toldy Ferenc német anyanyelvű, de magyar érzésű szülők gyermekeként született Budán 1805. augusztus 10-én. Atyja, Schedel Ferenc postatiszt, művelt embernek számított, és 500 kötetes könyvtára bármelyik vidéki nemesnek is dicséretére vált volna. Céltudatosan iskoláztatta fiát: Pesten, Cegléden és Kassán. A serdülő ifjúnak a magyarosodás és a nyelvújítás nemcsak program, hanem családi és gyermekkori élmény, sőt gyakorlat volt. Először csak írói névként, majd 1847-től hivatalosan is felvette a Toldy nevet. A nemzeti megújulás és a polgári átalakulás korszaka, sőt már eszmei-irodalmi előkészítése magával ragadta a művelt ifjút.

Tizenhat esztendő volt, amikor a bölcsészeti tanfolyam befejezése után beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára. Kapcsolatba került kora ismert íróival és tudósaival, így Virág Benedekkel és Horváth Istvánnal, levelezett Kazinczy Ferencsel és megismerkedett Kisfaludy Károllyal, Döbrentei Gáborral, Szemere Pállal, Kölcsey Ferencsel, majd bemutatták Széchenyi Istvánnak is. Néhány kisebb és névtelen cikk után 1822-ben jelent meg első könyve: „Isokrates erkölcsi intései”. Szépirodalmi kísérletei után ráeszmélt, hogy mint író, alkotó művész nem eléggé tehetséges, de mint kritikus és tudós megörökítheti a nevét.

Az irodalom és az orvostudomány együttes vagy külön való művelésének kérdése sokáig súlyos dilemmaként merült fel az ifjú orvosban. Bajza Józsefhez írott levelében számolt be szörnyű vajúdságairól. Elborzadva írt a kémiáról, amely akadályozta irodalmi tervei megvalósítását. Amikor túljutott az „alaptudományokon” és kapcsolatba került az emberrel és a gyógyítással, szárnyakat kapott lelkesedése. Boldog volt, hogy segített a szenvedőkön és az elesetteken. *„Úgy érzem, úgy leszen, mint nálam, ki most minden gyönyörűségemet a*

medicinában lelem’’⁴⁷ – írta tanulmányai végén.

Rendkívüli munkabírása és termékenysége ebben az időben mutatkozott meg legjobban, írói és kritikusi működése mellett megalkotta és kiadta „Handbuch der Ungarischen Poesie” (1827–1828) c. hatalmas könyvét. Német nyelvű könyvével helyet kért irodalmunknak az európai költészetben. A munka megírása közben sem hagyott fel orvosi tanulmányaival, sőt ekkor jelent meg első orvosi cikke is (1827). A Tudományos Gyűjteményben ismertette Gebhardt Ferenc „Útmutatás az orvosi gyakorlásra vagy bevezetésre beteg ágy mellett való orvosi tanításra” című munkáját. A kettős feladat teljesítése közben a nyári szüneteket utazásoknak, külföldi tanulmányutaknak szentelte: 1823-ban Bécsben időzött, felkereste az egyetemet, majd 1824-ben Kassán át a Szepességbe és Galíciába utazott, visszajövet Eperjesen és Kassán tartózkodott. 1826-ban Móron, Lamberg gróf birtokán át Pozsonyba ment az országgyűlésre.

Alapos felkészültséggel, hihetetlen szorgalommal dolgozott orvosdoktori értekezésén, amelyben az érverés élettanát tárgyalta. Ezzel kapcsolatban írta Bajzának 1828. november 10-én: „*Gondold el, édes Józsim, hét hónapja lesz, hogy a pulzust nyaggatom, s még sem kész a munka. De reménylem, e héten elkészül. Latinul irtam. Compilatio, de nem csak compilatio, hanem combinatio is, és ha a mi orvosaink a tudománnyal gondolnának: nekik nagy becsű lehetne. Rendkívül való fontosságú dolgok foglaltatnak benne, melyek még nálunk soha el nem voltak mondva, sőt Németországban is olly igen újak, hogy kevesen tudják így..*”⁴⁸

Toldy Ferenc áttanulmányozta az érverés régi és új szakirodalmát Galenustól kezdve az 1827-ben megjelent német, francia és angol nyelvű orvosi munkáig. Részletesen ismertette a különböző véleményeket, sőt szembeállította azokat egymással. Külön fejezetet szentelt a szív, az ütőér és a vér szerepének. Megvilágította az érverést az anatómia, a fizika és a kémia szempontjából. Munkája elmélyültségét és sikerét jelentette, hogy a legjobb kritikát kapta a számottevő német szaklapokban és Hecker orvostudományi évkönyveiben is.⁴⁹ Bugát Pál viszont a Tudományos Gyűjteményben⁵⁰ magyar nyelven is közölte Toldy disszertációját, megjegyzéseiben pedig kiemelte a szerző „könnyen felfogható és kellemes előadását”, valamint azt, hogy „célját a szerző oly mértékben érte el, hogy neki az orvosi közönség tapsait meg nem nyerni nem lehet”. Ugyancsak külön szólt az áttekinthetőség és a tartalmi

⁴⁷ Schedel Ferenc levele Bajza Józsefnek. 1824. máj. 12. Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Bp., 1969. Akadémiai. p. 133. (A továbbiakban: Bajza–Toldy levelezés).

⁴⁸ Uo. pp. 447–448.

⁴⁹ Schuschny Henrik: Toldy Ferenc mint orvosi író. Bp., 1908. Klly. (Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik évfordulójára. Bp., 1908.); Hecker, H.: Handbuch der Inn. Medizin. I. Bd. Berlin, 1830. pp. 119–121.

⁵⁰ Bugát Pál ismertetése Schedel Ferenc disszertációjáról lásd: Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) No. 9. pp. 117–118.

gazdagság erényeiről, bár megjegyezte: „ezen értékes értekezés azt a kívánságot gerjeszti, vajha a szerző a pathológiai viszonyokra is kiterjeszkedett volna”.

Nagy munka állott tehát mögötte, amikor 1829. június 24-én szemézmesterré, 30-án pedig orvosdoktorrá avatták.⁵¹ A magyar nyelv elfogadtatására csak 1833-ban került sor a disszertációk megvédésénél. Győry Tibor szerint Flór Ferenc volt az első, akinek ezt lehetővé tették.⁵² Toldy egyik levelében (1829. július 4.) viszont azt írja: „*Én voltam az első mindeddig, ki magyarul is disputált. Jelen volt Gr. Széchenyi, Fejér, az én Kisfaludym és Bártfaym, Waltherr, Vörösmarty, Stettner és más barátaim. ...Adják az egek, hogy jót, igen sok jót tehessek embertársaimnak ezen a legszebb pályán, s hogy emlékemet egykor a jók áldása kövesse.*”⁵³

Egyetemi tanulmányai befejezése után Berlinbe utazott, ahol a téli hónapokban (1829–30) több neves orvostanár előadását hallgatta, tökéletesítette tudását. Sőt gyakori vendég Hufeland, Osann és Rust professzoroknál. A legnagyobb hatással Hufeland volt rá, aki a belső betegségek gyógyításának volt előadója. A német orvostudományi irodalomban páratlan tekintélynek örvendett, Makrobiotika című művét magyarra is lefordították (1825).⁵⁴ Bugát jellemezte a legjobban: „*az eklektikusok kevés számához tartozik, kik minden iskolából, minden rendszerből azt, ami jó, elfogadják... egy orvosi szisztémát sem vet meg általában, mely ezen nemes tudománynak tökéletesítésére ajánlatott, de egyet sem fogadott el vakon, mint az orvosok nagy része.*”⁵⁵ Toldy hazatérése után Hufeland több munkáját magyarra fordította.

Berlin után látogatást tett Göttingenben, Bonnban, majd 1830. február 10-én Londonba utazott, ahol ugyancsak számos intézetet, kórházat, klinikát és szegényházat tekintett meg. Külön figyelmet érdemel Párizsban tett látogatása: itt szakkönyveket és egy sztetoszkópot vásárolt, majd beiratkozott egy tanfolyamra, ahol az orvosi diagnosztika új módszereivel, a kopogtatással és a hallgatódzással foglalkoztak. A látottakról naplót vezetett, tapasztalatairól kritikai megjegyzéseket tett. Itt is szorgalmasan látogatta a kórházakat és tudományos egyesületek üléseit, lelkes hívévé vált az egyesületi gondolatnak, a szaktudomány művelői társasági összefogásának. Még július 10-én, a forradalom kitörése előtt elhagyta Párizst, majd

⁵¹ Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Bp., 1896. MOKT. p. 142.

⁵² Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935. Egy. ny. p. 358.

⁵³ Bajza–Toldy levelezés id. mű p. 456. Egyébként Győry is, Toldy is tévedett, mert az első magyar nyelvű orvosdoktori értekezést Terhes Benjamin írta 1822-ben. Vö. Réti Endre: Egykori doctori dissertatiók. Bp., 1974. SOTE. p. 3.

⁵⁴ Vö.: Makrobiotika, vagy az ember életét meghosszabbító mesterség. Szerző Hufeland Kristóf Vilmány. Ford.: Kovács Mihály. Harmadik magyar kiad. 1–2. köt. Buda, 1825. Landerer Anna.

⁵⁵ Schuschny id. mű p. 5.

Genfen, Milánón és Pávián át Fiumébe ment, ahonnan már egyenesen haza vezetett az útja. Útjáról is küldött haza cikkeket, ismertetéseket. A Tudományos Gyűjteményben ismertette a „Magazin für die philosoph-medizinische, gerichtliche Seelenkunde” című würzburgi folyóiratot, amelynek bevezetőjében leszögezte, hogy *„az a pszichológia, amely nem a fizikának, hanem a metafizikának része, s a lelket mint egy magánálló és nem szükségesen a testtel együtt, sőt csak ezzel és ez által életető valamit tekint, nem állapodhatván semmi bizonyos alapon, hanem csak a spekuláció légalkotmányain, minden következtetéseivel együtt nem egyéb, mint dialektikai álmok szövevénye.”*⁵⁶ A továbbiakban a lap egyes kiemelkedő cikkeit ismertette rövid kivonatban. Különösen figyelemre méltó az öngyilkossággal foglalkozó tanulmányhoz fűzött megjegyzése: *„buzgón kell óhajtánunk, hogy a közönséges nevelésről minél inkább gondoskodjanak a nemzet atyái.”* A bűnözéssel és a börtönökkel kapcsolatban teszi a következő megjegyzést: *„Dologházakat a bűnösök számára, hazám fiai! Az emberiség kívánja ezt töletek!”*

Ekkor bontakozott ki Magyarországon is az első vita a homeopátiáról. Toldy Ferenc miután értesült arról, hogy Hufeland Berlinben erről tartott előadást, hozzá fordult és kérte, hogy állásfoglalását magyarul is megjelentethesse. Hufeland – a Tudományos Gyűjteményben is közölt – nyilatkozatában megcáfolta azt a vádat, hogy a homeopátiával kacérkodik.⁵⁷ Bizonyos esetekben azonban használhatónak minősítette, már csak a tudományos gondolkodás és kutatás szabadsága nevében is. Közben azonban – 1830 szeptemberében – Toldy megérkezve külföldi útjáról, az írókat egymással éles ellentétben találta, Kisfaludy Károlyt pedig a halálos ágyán.

Kisfaludy Károly betegségét később (1838-ban) Bugát Pál írta le, kegyeletből név nélkül – szifilisz volt. Kisfaludy betegségéről és egészségi állapotának romlásáról Bajza József külföldön is rendszeresen tájékoztatta Toldyt. A Toldy által „tudvalévő betegségben” szenvedő költő gyakran váltogatta orvosait, előbb a homeopata Forgó, majd Bugát kezelte eredménytelenül.⁵⁸ Utolsó napjaiban Toldy állt mellette, mint író, mint barát és mint orvos.⁵⁹ Szemere Bertalan írta naplójában: *„Múlt éjjel oly rosszul lett, hogy Schedelért kellett futni: és Schedel azt mondja, de Stáhly is, hogy 24 óra sem telik bele – s túl eshetik”.*

Hazatérése után a másik lényeges esemény, hogy nemsokára kitört Magyarországon a kolera. Toldy szívesen elfogadta a kerületi orvosi állást, amely nemcsak tapasztalatainak

⁵⁶ Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) No. 2. pp. 102–109.

⁵⁷ Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) No. 3. pp. 209–215.

⁵⁸ Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) No. 3.

⁵⁹ Toldy Ferenc levele Bajza Józsefnek. 1830. jún. 19. *Bajza–Toldy levelezés* id. mű pp. 502–506.; uo. 1830. nov. 19.

bővítésére, hanem hivatásának gyakorlására is lehetőséget nyújtott. Toldy sokirányú tevékenysége mellett csak rövid ideig folytatott orvosi gyakorlatot, noha Párizsból még ezt írta Bajzának: „*A praxisba is be kell magamat dolgoznom, a mi nem csekélység*”⁶⁰ Pesti kerületi orvosként nyílt erre lehetősége, és tapasztalatait igyekezett összevetni a szakirodalommal. A mesterének tekintett Hufeland álláspontjával szemben kitartott téves nézete mellett, hogy a kolera nem fertőző betegség.⁶¹ A táplálkozási tényezőkre akarta visszavezetni a kolera eredetét. Valóban csak Koch felismerése után dőlt meg véglegesen a Toldy által is képviselt téves nézet. Az egyetem tanári kara viszont már a kolera betörésekor kijelentette, hogy a kolera egy fajlagos contagium által előidézett ragályos betegség. Sokan voltak azonban Toldyval azonos állásponton, többek között Rupp János, valamint számos hatósági orvos.

Az Orvosi Tár szerkesztője

Az orvosi szaksajtó hiánya súlyosan visszavetette a magyar orvostudomány és gyakorlat fejlődését, mivel a német és a latin nyelvű folyóiratok, más sajtótermékekben (így a Tudományos Gyűjteményben) elszórtan megjelenő cikkek nem pótolhatták a magyar szaksajtó hiányát. Óriási szükség volt egy olyan lapra, amely az orvosi gyakorlat támogatására, a tudományos haladás elősegítésére szolgál, de ezek mellett megteremti és elterjeszti az egységes magyar orvosi terminológiát. Valójában ezt a szerepet töltötte be az Orvosi Tár. Bugát Pál és Toldy Ferenc vállalkozott megteremtésének korszakalkotó feladatára. „*Prof. Bugáttal, ki a boncztudományt adta magyarul, már összeköttetésben vagyok, járunk egymáshoz, s ha a mi összeköttetésünk nem fog hasznot adni a hazának, gonosznak kell lenni a sorsnak, mert az ő tudománya és buzgósága semmivel sem kisebb mint az én tüzem*”⁶² – írta e sorokat még 1828-ban Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Franciaországi tapasztalatai hatására még inkább meggyőződésé vált Toldyban a lapalapításnak, a magyar nyelvű orvosi folyóirat megindításának szüksége. A „Lexikon-per” azonban, amely annyira megosztotta az írókat és a tudósokat, letörte Bugátot: „*annak egy kissé el kell felejtetnie*”.

Valóban a tüzet, a lendületet a folyóirat elindításához Toldy adhatta meg. Alaposan elő akarta készíteni a szerkesztőséget, az állandó munkatársak „társaságát”. „*Ez a folyóirat*

⁶⁰ Toldy levele Bajzának. 1830. máj. 29. Bajza–Toldy levelezés id. mű pp. 498–502.

⁶¹ Orvosi Tár 1 (1831) No. 3. pp. 281–282.

⁶² Bajza–Toldy levelezés id. mű pp. 452–454.

nekem minden szerelmem”⁶³ – írta. Az engedélyt 1830. november 23-án adta meg a Helytartótanács, ezért még ebben az évben ismertették a lap programját a Tudományos Gyűjteményben a Hazánk orvosaihoz! című felhívásban.⁶⁴ Az Orvosi Tár valójában 1831-ben indult meg, havonta megjelenő füzetekkel, évi négy kötetben. Három évfolyamot (1831–1833) szerkesztett együtt Bugát és Toldy. Foglalkoztak az orvostudomány minden ágával, valamint a hozzá kapcsolódó természettudományokkal. Az önálló cikkek, kórtörténetek mellett helyet biztosítottak a külföldi lapok és könyvek ismertetésének, valamint a fontosabb hazai orvosi hírek közlésének is. „*A literatura* – írta Greguss –, *valamint a vegyes közlések kivonatokban nagyrészt Schedeltől vannak, aláírással s a nélkül*”.⁶⁵

Számos külföldi cikket, fordítást közölt Toldy az Orvosi Tárban. Különösen a kor elterjedt betegsége, a kolera foglalkoztatta,⁶⁶ amint azt már előbb is bemutattuk. Ismertette továbbá Osann berlini egyetemi tanárnak, a tudományos balneológia megalapítójának munkáját is. Toldy előkészítette az ismert európai fürdők leírását a magyarországiakkal együtt. Erdély, Fiume után rátért a Balaton tárgyalására, melynek tanulmányozására szólította fel a hazai orvosokat.⁶⁷ Egyik első népszerűsítője lett a Balatonnak és a környékbeli gyógyfürdőknek. Számos kisebb cikke után jelentősebb „A füzedék gyógyszeres és orvosi tekintetben” című dolgozata (1833).⁶⁸ Személyes tapasztalata alapján számol be a fűzfa hajából előállított füzedék (salicina) kémiai és orvosi szerepéről. A szerrel még Párizsban ismerkedett meg 1830. május 10-én, amikor a Francia Akadémia egyik tudományos ülésén Gay-Lussac és Magendie – őket bízta meg az Akadémia a salicina vizsgálatával – előterjesztette véleményét a füzedékkal kapcsolatban. Az ülés után Toldy Ferenc vásárolt a nagy jövőt jósolt salicina készítményből; a külföldről importált kinin helyettesítését remélte tőle. Hazatérése után betegeket kezelt vele Budán. A váltólázban szenvedőkre tett hatását írta le Toldy tanulmányában, miközben felhívta a figyelmet a váltóláz okaira is: „*a váltóláz posványos vidékeinket ostromolja és miután késünk alacsony partú folyóinkat szabályozni, a vizmellékeket gátakkal védeni, iszapainkat kiszárítani, legalább az orvosok lehetőleg fegyverkezzenek fel azon ártalmak ellen, melyeket ama késedelem következtetése szülnek az emberi egészségre*”. A szerrel kapcsolatban szintén optimista véleményt alkotott: „*a cél,*

⁶³ Uo.

⁶⁴ Hazánk orvosaihoz! Az Orvosi Tár programja. = Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) No. 11. p. 151.

⁶⁵ Greguss Ágost (összeáll.): 1821–1871. Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. Athenaeum. p. 11.

⁶⁶ Orvosi Tár 2 (1832) No. 5. pp. 270–277.

⁶⁷ Orvosi Tár 1 (1831) No. 3. p. 296.; Kisfaludy Károly betegsége. In: Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. Eggenberger. pp. 311–315. (A Magyar Orvosi Könyvtár Társulat könyvtára 121–122.)

⁶⁸ Orvosi Tár 3 (1833) No. 12. pp. 190–198.

amelynek elérését (a szer) elő fogja segíteni, az emberi nem java: s ezt mindenkép előmozdítani szép és szent kötelesség.”

A lap fenntartása nagy áldozatokkal járt. A nehézségeket fokozta, hogy a kolera idején Bugát hosszú ideig távol volt a fővárostól, bár addigi együttműködésük sem volt zavartalan. Ennek oka részben anyagi, részben pedig személyi természetű volt. Toldy ugyanis ellenezte Bugát túlzó nyelvújító tevékenységét; maga mérsékeltnek számított e kérdésben. Pedig ez is a lap programjához tartozott: *„az idő int, hogy mi orvosok is iparkodjunk a nemzeti nyelvet komolyabb tanulmányaink eszközévé tenni... Az idegen műszavak tömérdek serege, nem emlékeztet többé minden lépten-nyomon nyelvünknek e részbeli miveletlenségére, szegénységére, de menekszik azon rosszul képzett, hosszú és új összetételekre alkalmatlan szavaktól is, mellyel nem igen szerencsés elődeink akartak megajándékozni”*. Tudták, hogy az új szóalkotások többsége vagy egyáltalán nem, vagy még nem vert gyökeret az alakuló magyar orvosi nyelvben, ezért *„az új terminológiának teljes kiterjedésben való használatát egy folyóírásban még korainak tartjuk”*.⁶⁹ Ezért az Orvosi Tárban az új műszavak után mindig zárójelben közölték a régi és a latin formáját. Az orvosi nyelvújításban Bugát járt elől, hiszen már 1828-ban kiadta a „boncztudományi szójegyzéket”, az Orvosi Tár szerkesztése közben pedig mások által alkotott vagy képzett műszavakat is átvették. Toldy részéről az első szójegyzék összeállítása Hufeland „Szegények patikája” (1831) című munkájához csatolt szótár.⁷⁰ A fordításon kívül ez volt az első orvosi szótáralkotási kísérlet, bár ebben Toldy számos olyan szót alkotott (alkohol = lang, Spiritus = léi, aether = égény, chlor = zöldlő stb.), amely nem vert gyökeret a magyar nyelvben, de például a cink „horgany” változata ma is használatos. Azonban egyre sürgősebbé vált az Orvosi Tárban használt új műszavak összegyűjtése, hiszen bábeli zűrzavar fenyegetett a helyes kezdeményezés mellett.

Bugát és Toldy együtt adták ki „Magyar-deák és deák-magyar Orvosi Szótár” című művüket 1833-ban, amely közel 5000 új műszót közölt. Erre az előbb mondottak a jellemzők: számos szóalkotásukat később új szavak váltották fel. A bevezetőben közölték, hogy szóalkotásaik között lesznek *„jobbak és silányabbak, valamint vannak ezek közt is elsültebbek és ingadozóbbak, sőt olyak is, melyek nyelvünk természete és fenkövét nehezen állandják ki, ideje tehát, hogy azokat mind összegyűjtve bírálat végett a tisztelt közönség elébe állítsuk”*. Szótáruk sokak által a támadások középpontjába került, de hibái ellenére a szóalkotási törekvések akkori legtökéletesebb gyűjteményét képezte, és az is tény, hogy

⁶⁹ Orvosi Tár I (1831) No. 3. p. 106.

⁷⁰ Dr. Hufeland K. V.: Szegények patikája, egyszersmind tapasztalt hosszú gyógyszerek és orvosságok gyűjteménye. A hatodik kiadás szerint fordította s a gyógyszerek magyar szótárával az Orvosi Tár kedvéért megtoldá Dr. Schedel Ferenc. Pest, 1831. Az Orvosi Tár hiv. VI, 154 p.

szóalkotásaik többsége gyökeret vert a magyar nyelvben (étvágy, rokonszenv stb.), míg a használhatatlanok kihullottak a nyelvérzék rostáján (elmély = filozófia, berz = villamosság, hátsorv = gerincvelő sorvadás, láblap = lúdtalp stb.).

Figyelemre méltó, hogy Toldy a nyelvújítást egyes szavak esetén nem alkalmazta, amit a következőképpen indokolt: „*minden idegen szót nem lehet minden nyelven visszaadni... egyesek inkább élnek idegen elnevezéssel, mint magyarral, noha a magyar nyelv, a magyar név, mely talán ajánlott, jó, s az idegen olynemű, hogy írásunkból felette kiri. Ellenben némely műszó magyarul kivetésére oly dühös kedvök van, hogy azzal nem is látszanak gondolni, kiteszi-e ez az új szó, vagy tesz-e mást, mint amit kellene.*”⁷¹ Ezzel kapcsolatban Toldy a kolera szót emelte ki, amit akkor hánytató vérhasnak, epekórnak, epekórságnak, epedögnek, epemirigynek stb. neveztek. Orvosi érvek alapján Toldy a kolera szót fordíthatatlannak tartotta, bár hozzáfűzte: „*ha mégis magyar szóval akarjuk kipótolni, akkor kénytelenek leszünk a nyavalya ideáját a képzendő szó alapjává tenni. Ha ki ilyet fog ajánlani, s jót, üdvözljük, mert írásaink általa is kevésbé lesznek tarkák.*”⁷² Toldy a mérsékelt nyelvújítás híve volt (bár maga is alkotott használhatatlan szavakat!), így lassan szembe helyezkedett Bugát merész és néha túlzó nyelvújításával.

Külön kell szólnunk Toldy Ferencnek az Orvosi Tárból megjelentetett nem eredeti közleményeiről, melyek elsősorban könyvismertetések, a külföldi lapokban közölt közlemények kivonatai és kritikái. Ezek több száz oldalt tesznek ki, és e téren rendkívül korszerű Toldy Ferenc lapszerkesztői elve. Elsősorban a gyakorlati és használhatósági szempontot tartotta fontosnak a szakfolyóiratnál, mintának a berlini, páviai, párizsi lapokat tekintette. Nem az eredeti közlések publikálását tekintette a szakfolyóirat fő feladatának, hanem a bő és széles információk feltárását, kritikai alapon történő válogatását. Az eredeti közlemények közül csak azokat tartotta közlésre méltónak, melyek valóban eredetiek voltak, míg az oldalakkal való ügyes és jó gazdálkodás lényegét a külföldi lapokból átvett cikkek kritikai közlésében kereste. Ezt az elvet tükrözték az Orvosi Tárból megjelent írásai is. Így közölte Hildebrand arcfájdalom-ellenes gyógymódját,⁷³ Hufelandnak az érmetszésről szóló írását⁷⁴ vagy a „kolera ragadósságáról” szóló írását.⁷⁵ Ugyancsak fordításban közölte Hufeland „A keleti choleránál tapasztalt megbetegedési és halálozási különféleség” című tanulmányát, amelyben Hufeland kifejtette, hogy a kolera elsősorban az életmódtól és az étrendtől függő megbetegedés. Ez a kiemelés már Toldy Ferenc igazi orvosi érdeklődési körével kapcsolatos,

⁷¹ Orvosi Tárból 1 (1831) No. 2. p. 106.

⁷² Orvosi Tárból 1 (1831) No. 3. p. 108.

⁷³ Orvosi Tárból 1 (1831) No. 2. pp. 251–258.

⁷⁴ Orvosi Tárból 1 (1831) No. 3. pp. 195–213.

⁷⁵ Orvosi Tárból 2 (1832) No. 5. pp. 270–277.

hiszen hamarosan a pesti egyetem dietetika tanára lett, így különösen nagy figyelmet szentelt Hufeland étrenddel kapcsolatos fejtegetéseinek. Maga is osztotta Hufeland véleményét, hogy „*ez főoka (t. i. a táplálkozás) annak, miért szenved a kolerától legtöbbet a szegénység. Angliában a legszegényebb is hússal él, de nem disznóhússal, mint hazánk gazdagabb vidékeinek parasztsága, mely közt a járvány annyira dühösködött*”.⁷⁶ Ebből kiindulva a táplálkozást lényegesnek tartja a betegségekkel szembeni fogékonyság szempontjából és ennek megfelelően a helyes étrendet az ellenállóképesség növelőjének minősíti.

A vegyes közlések című rovatban megjelent írásai között szerepelt Quetelet „Az esztendő részeinek befolyása az emberre”⁷⁷ című tanulmányának kivonata, Cuvier nekrológja,⁷⁸ akinek előadásait még Párizsban hallgatta, majd Hufeland ötvenéves tanári jubileumára szóló felhívása, amelynek méltó megünneplésére szólította fel a magyar orvostársadalmat, „*mert hazánknak e részben is becsületét munkáljuk, ha jeleit adjuk annak, miképen a külföld nagy embereit tiszteljük, munkáit olvassuk, használjuk, s ezt nyilván és szívesen kifejezzük!*”⁷⁹

Toldy Ferenc 1833-ban megvált az Orvosi Tártól és ezzel szakirodalmi tevékenységének első korszaka lezárult. Bugát Pál Toldy helyett Flór Ferencsel adta ki az Orvosi Tárt, míg Toldy Ferencet 1833. július 16-án az egyetem diétetika és makrobiotika rendkívüli tanárává nevezték ki.

A diétetika tanára

A diétetika az egyetemes orvostudomány ősi szakága, amely Hippokratész óta évszázadokon keresztül nagy szerepet játszott. Régen nemcsak a táplálkozás, hanem az egész életmód szabályozása volt a tárgya. Csak a XIX. század második felében vált táplálkozástudománnyá, majd az egészségügyi szempontból irányított élelmezés tudományos és gyakorlati rendszerévé.

A diétetika vagy egyéni egészségtan magyar mesterei közül ki kell emelnünk Kibédi Mátyus Istvánt (1725–1802), akinek „Diétetika, azaz a jó egészség megtartásának módját fundamentumosan előadó könyv”-e állandóan bővült és nagy népszerűségnek örvendett. Utána Zsoldos János, Csorba József, valamint Toldy Ferenc voltak jeles művelői. De

⁷⁶ Orvosi Tár 2 (1832) No. 5. p. 276.

⁷⁷ Orvosi Tár 1 (1831) No. 9. pp. 150–158.

⁷⁸ Orvosi Tár 3 (1833) No. 9. pp. 159–161.

⁷⁹ Orvosi Tár 3 (1833) No. 12. p. 230.

nyugodtan megemlíthetjük Bugát 1830-ban megjelent „Éptan” című munkáját is, ami szintén magába foglalta e tanításokat. Még az Orvosi Tár társszerkesztője volt Toldy, amikor Lenhossék Mihály 1833 februárjában előterjesztette a makrobiotika és a diétetika rendkívüli tanárságára, mivel Hufelandnál tanulta választott szakágát és szerezte szakismereteit. Díjtalanul nem kötelező tárgyként adhatta elő szaktárgyát az egyetem orvosi karán. A megnevezés nem fedi a későbbi címet, inkább az egyetemi magántanárság előfutárának tekinthetjük. Előtte csak Wekerle Györgynek engedélyezték ezen előadási módot a gyermek- és nőgyógyászat tárgyköréből, míg az egyetem harmadik rendkívüli tanára Schöpf-Merei Ágoston volt az orvostörténelem tárgyköréből.⁸⁰

A Kancellária engedélye még 1833 júliusában megérkezett, azonban hivatalos beiktatásra és székfoglaló előadásra csak 1834. április 5-én került sor. A székfoglaló előadás teljes pompájában tükrözi Toldy tehetségét és széles látókörét. Beszédében rávilágított a civilizáció hatására az emberi szervezet fejlődésében. Gyakran elfelejtjük, hogy *„a léleknek jólléte mindennek előtt a test jóllététől függ.”* Nagy hiányossága nevelésünknek – mondja –, hogy csak létünk szellemi oldalát műveli, a testet pedig elhanyagolja. Tárgya a makrobiotika hivatott arra, hogy az egészséget fenntartsa és az életet is meghosszabbítsa. Ennek hasznát látja az egyén és a közösség egyaránt. *„Általában az álladalom egészséges munkabíró polgárokat nyer.”*⁸¹

Előadásában azonban előbukkant az orvostörténész is. Tárgyát nemcsak kora, hanem a múlt tapasztalataival is alátámasztotta. Áttekintette az orvoslás fejlődését és tárgyát, az *„életrendtant”,* amely szinte az emberiséggel egyidős és *„melyből maga az orvostudomány is keletkezett”.* Megvilágította a vallás és az orvoslás kapcsolatát az egészség fenntartására szolgáló ősi vallási és orvosi kapcsolatokat, az ősi vallási szabályokat a zsidóknál, a görögöknél és az araboknál. *„A középkor hosszú éjszakája”* után az újabb kor nagy fejlődését tárgyalta. Egyben rámutatott veszélyeire is. A lovagkor letűnésével elfeledték a *„testgyakorlatok”* szükségességét, elpuhultak és fényűzésben éltek az emberek. Idegen ételek és fűszerek divatja, a *„kávé, tea, dohány használata”* aggasztotta. Az orvostudomány összes eredményét fel akarta használni előadásaiban, *„nem mellőzve a hasonszenves rendszer tiszta tapasztalásait sem.”*⁸² A homeopátia – minden tévedése mellett – éppen a helyes táplálkozás és életrend népszerűsítése terén szerzett érdemeket.

Székfoglalója után előadásait magyar és német nyelven tartotta: a magyar előadások hallgatóinak száma 20 és 36 között mozgott, míg a német nyelvűt általában 16–52 orvos

⁸⁰ Lásd: Győry Tibor 1935-ös kartörténetében, pp. 389–390.

⁸¹ Toldy Ferenc irodalmi beszédei. II. köt. Bp., 1888. Ráth. pp. 269–277.

⁸² Uo.

látogatta.⁸³ Ez utóbbinál kell megjegyeznünk, hogy a német nyelvű előadások hallgatóinak nagy része sebész volt, akiknek többsége Galíciából jött Pestre tanulni. Miután előadásait 1834 után számtalan hallgatója lejegyezte és hasonló jellegű értekezések láttak napvilágot, nyomtatásban is kiadta előadásainak kéziratát a „Diétetika elemei” (Pest, 1839) címen.

Könyve valójában dióhéjban írt egészségtan, amit *„a hallgatók vegyültsége miatt igyekezett a szerző minél világosabban és némileg népszerűen megírni.”* A népszerű mód viszont nem jelentette, hogy műve nem volt tudományos feldolgozás. *„Az alkalmatlan leírástól akarata a szerző, hallgatóit felszabadítani, midőn leckéi fonalát sajtó alá bocsátá”.* Két fő részre osztotta művét, mivel korának terminológiája szerint az emberi élet megnyilatkozásai is kétfélék: egyrészt amiben *„minden életműves (organikus) testekhez hasonlítunk”*, a növényi élet köréhez tartozik: egyedfenntartás, ezen belül táplálkozás, lélegzetvétel, el és kiválasztások: nemfenntartás, ezen belül a férfi és a nő nemi élete, a terhesség, a szülés stb. Másrészt az állati élet, amelynek *„középpontja a lélek: azon eszközök, mellyekkel az a külső világból szedi tárgyait, az érzékek; azok pedig, mellyek által a lélek a külső világra hat, az önkényes mozgás izmai.”* Tehát ide sorolta az érzékeléstől az álomig, az izomgyakorlástól a kényszermozgásig, az egészséges élet fontosabb megnyilvánulásait.

Művében részletesen jellemzi a fontosabb ételeket és italokat. A csokoládét dicséri, azonban igen nagy óvatosságra int a kávé és a tea fogyasztásával kapcsolatban. Könyve nem tudományos jelentőségének köszönhetette sikerét, hanem ismeretterjesztő, népszerűsítő hatásának. A XIX. század közepének egyik legolvasottabb munkája volt. Jellemző, hogy 1848 októberében újra nyomdába adta, azonban – a katonai események következtében – csak három esztendő múlva jelenhetett meg második javított kiadása *„Toldy Ferenc két könyve az egészség fenntartásáról”* (Pest, 1851) címmel. Egyike volt tehát Toldy Ferenc az egészségügyi felvilágosítás úttörőinek, a népszerű orvosi irodalom mestereinek.

Orvosi irodalmi működése különben nem volt gazdag ezekben az években. Még 1837-ben a Figyelmező című lapban ismertette Chelius német sebész Bugát Pál fordításában megjelent Sebészség című munkáját;⁸⁴ méltató szavakat mond Bugát fordítói tevékenységéről, külön kiemelve a nyelvújító munkásságát. Igaz, ehhez hozzáfűzi, hogy Bugátnál *„a szócsinálás szüksége némi szeretetét gerjeszté benne a különködésnek.”* Nem sokkal később – ugyancsak a Figyelmezőben – ismertet egy újabb Bugát-fordítást, Fritze *„Kisded sebészi eszköztár”* című munkáját,⁸⁵ amely ebben az időben rendkívüli népszerűségnek örvendett

⁸³ Schuschny id. mű p. 15.

⁸⁴ Chelius, M. J.: Sebészség. I. köt. Ford.: Bugát Pál. Buda, 1836. Egy. ny. XX, 352 p. – Figyelmező 1 (1837) I. félév. pp. 11–13.

⁸⁵ Fritze, E.: Kisded sebészi eszköztan (armamentarium chirurgicum), vagy a legnevezetesebb sebészi eszközök rajzai. 670 ábrával. Ford.: Bugát Pál. Buda, 1837. Egy. ny. 84 p. – Figyelmező 1 (1837) I. félév. pp. 81–82.

Európában. Külön figyelmet érdemel Toldy Ferenc ismertetése Jankovich Antal „Pest és Buda lakossága orvosi és embertani szempontból” című könyvéről, hiszen találó és elemző megjegyzései értékes vonatkozásokkal egészítették ki Jankovich munkáját.⁸⁶

Nem közömbös szempont, hogy Toldy Ferenc könyvreferátumaival is az egészségügyi felvilágosítást és a helyes életmódra való nevelést kívánta szolgálni. E szempontból lényeges a „Pállinkakórságról szóló ismertetés”-e;⁸⁷ a könyvet egy eredeti német munkából Teleki Mihály fordította magyarra. Toldy síkra szállt az alkoholizmus ellen, valamint javasolta „antialkoholista” egyesületek megszervezését: „*s mi ismét közelebb állandunk azon ranghoz, melyet a polgárisodott népek közt elfoglalnunk kell*” – fejezte be. Más esszézerű ismertetéseiben, így Czilchert Róbert Szliácsról írott könyvének kritikájában,⁸⁸ ismét a magyar fürdők helyzetére hívja fel a figyelmet, szorgalmazza a magyar fürdők kiépítését és a gyógyvizek feltárását, mivel „*maholnap itthon találnák föl azt, mit gyakran oly tetemes áldozatokkal, s néha mégis siker nélkül a külföldön keressük: az egészséget.*”

Bugát Pál fordításairól szólva ismét visszatért az orvosi műnyelv kialakítása körül dúló vitákra.⁸⁹ Toldy minden írásában támogatta Bugát nyelvújító munkásságát, akinek „*kisded elcsúszások*” mellett „*a magyar orvosliteratura körül szerzett mulhatatlan érdemei méltánylása csorbulást sem szenved.*” A támadókkal szemben írja, hogy Bugát „*magyarul szólaltatója e tudománynak, s mit mi mások abban tesszük vagy tettük, az ő érdemeihez képest szót sem érdemel*”.

Örömmel üdvözlí, hogy az orvosi nyelvújítás következtében már érthető magyarsággal képes mindenki anyanyelvén orvosi tanulmányt megjelentetni: „*visszatekintve az előttünk fekvő dolgozatokra, szerencsét kívánhatunk magunknak e lelkes iparkodásokhoz, melyek egyszersmind legnyomósabb megcáfolói minden leghalkabb kétkedésnek nyelvünk tökéletes tudományi képessége iránt. S ezt tudni kell azoknak, kiktől a nemzeti nyelvnek a tanítószéke iktatása függ, ezen, mindennemű ismereteknek hússá és vérré lételének, az életbe hatásának és teljes gyümölcsözésének mulhatatlan feltétele.*” Az előbb ismertetett témakon kívül foglalkozott még más orvosi kérdésekkel is, így beható elemzést adott Fejes Mihály egri

⁸⁶ Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medizinischer und anthropologischer Hinsicht, dargestellt von Dr. Anton Jankovich. Ofen, 1838. Univ. XIII, 261, 14 p. – Figyelmező 2 (1838) I. félév. pp. 261–268, 309–317, 348–355.

⁸⁷ Pállinkakórság. Németből szabadon fordította G. T. M. [Gróf Teleki Mihály]. Kolozsvárt, 1838. Az ev. ref. kollegyom bet. 142 p. – Figyelmező 3 (1839) No. 25. pp. 410–412.

⁸⁸ Szliács. Írta orvosok és betegek számára Czilchert Róbert orvos doktor. Pest, 1838. Trattner és Károlyi. XII, 159 p. – Figyelmező 3 (1839) No. 26. pp. 428–431.

⁸⁹ Chelius, M. J.: Sebészség. II. köt. Ford.: Bugát Pál. Buda, 1837. Egy. ny. 464 p.; III. köt. Ford.: Smalkovics Mihály. Buda, 1839. Egy. ny. 304 p.; IV. köt. Ford.: Kún Tamás. Buda, 1844. Egy. ny. 329 p.; Réczey Imre: A sebészeti műtan alapvonatai. Buda, 1838. Gyurián és Bagó. XIV, 267 p.; Fritze, E.: A nevezetesebb sebészeti véres műtételek. Bevezetve Diffenbach által. Magyar és latin nyelven kiadva az Orvosi Társaság szerkesztői által. Pest, 1839. Trattner-Károlyi. VII, 148 p. – Figyelmező 3 (1839) No. 30. pp. 501–509.

orvos fürdőügyi és orvos-földrajzi írásáról,⁹⁰ Wurga János „Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra” című könyvéről.⁹¹

A most tárgyalt korszakban Toldy Ferenc tollából az egyetlen eredeti orvosi közleménye az Athenaeumban megjelent „A légmérések befolyása az újszülöttek halandóságára” címet viselő tanulmánya.⁹² Toldy két francia orvos véleményéből kiindulva foglalkozott a csecsemők és kiskorú gyermekek hőszabályozásával és azzal a szokással, hogy téli időben hosszabb időre szabad levegőre visznek kisdedeket. Maga nem ellenzi ezt az eljárást, csupán – éppen a hőszabályozás életkori sajátossága miatt – a meghűlés veszélye miatt kívánja ezt korlátozni. Az ilyen eredetű betegségek következtében – Toldy Ferenc írása idején – jelentős volt a gyermekhalandóság, éppen ezért óvta az anyákat, hogy gyermekeiket hosszabb időre a hideg levegőre vigyék.

Toldy Ferenc és az orvostársasági élet

Toldy Ferenc ifjúkori nagy európai körútja alatt ízlelte meg Londonban, Párizsban, Genfben és Berlinben az orvostársasági életet, szerzett tapasztalatokat a különböző orvosi tudományos társaságokban folyó szakmai életéről, és ebből elsősorban az ragadta meg, hogy milyen óriási jelentőséggel rendelkeznek az egyéni szakmai továbbképzés és a tudományos információcsere szempontjából. Főleg a párizsi szaktudományi társasági élet tett rá mély benyomást. Ennek során vásárolt magának sztetoszkópot, kért a párizsi akadémia ülésén a „füzedékből”, amit később Budán betegein is eredményesen próbált ki. Valóban lelkes hívévé vált a tudományos társasági életnek, örömmel üdvözölt minden olyan kezdeményezést, amely ennek kialakítását célozta. Már az Orvosi Tár társszerkesztője volt, amikor széleskörű lapszerkesztői, orvosi és irodalomtörténeti munkája mellett időt szakított magának arra, hogy részt vegyen 1832 szeptemberében a Német Természettudósok és Orvosok Bécsben tartott X. Vándorgyűlésén.⁹³ Magyarországról és Erdélyből rajta kívül még 33-an vettek részt, és a vándorgyűlésről hosszú beszámolót közölt az Orvosi Tárból. A vándorgyűlésen maga is tartott előadást a helyes életrendről. Ebből a szempontból is korának gyermeke volt, hiszen a reformkor élénk társadalmi és politikai élete szinte magától kínálta a társulás gondolatát. Már megvált az Orvosi Tár szerkesztésétől és az egyetem rendkívüli tanára volt, amikor Pesten megalakult a

⁹⁰ Fejes Mihály orvos doktor: Az egri fürdőkről orvosi s helyleirási tekintetben. Eger, 1839. Érseki lye. IV, 84 p. – Figyelmező 3 (1839) No. 44. pp. 713–718.

⁹¹ Figyelmező 3 (1839) No. 42. pp. 683–688.

⁹² Athenaeum, 1838. No. 2. p. 32.

⁹³ Orvosi Tár 2 (1832) No. 8. pp. 67–72.

Pest-Budai Kir. Orvosegyesület 1837. október 14-én. Toldy Ferenc kezdettől fogva támogatta a 16 pesti és budai gyakorló orvos kezdeményezését, hogy önmaguk továbbképzésére tudományos társaságot létesítsenek, bár az egyetem tanári kara egyetemellenesnek minősítette a szervezkedést.

Toldy részt vett az 1837. december 2-án tartott alakuló ülésen,⁹⁴ de – éppen az egyetem álláspontja miatt – még nem kérte az alakuló társaságtól rendes tagságát. Az alapítókkal – például Szuhány Mártonnal, az első elnökkel, Jankovich Antallal, Mokossinyi Mihállyal stb. – szoros, szinte tanácsadó kapcsolatot tartott fenn, sőt nem tagként több tudományos ülésen is megjelent. Az egyesület hivatalos elismerése és az egyetem orvosi karának az egyesülettel kapcsolatos véleményváltozása után Toldy is kérte tagságát, hivatalosan is csatlakozott az Orvosegyesülethez. Két esztendő múlva (1844) már az Orvosegyesület választmányi tagja volt és az egyesület könyvtára felállításának egyik javaslója. Rendszeresen látogatta a tudományos üléseket még azután is, miután felhagyott orvosi gyakorlatával és megvált egyetemi előadói tisztségétől. Az Orvosegyesület maradt számára az a hely, ahol eredeti képezésének megfelelő környezetben az orvostudomány haladásáról, újabb eredményeiről ismereteket szerzett.

Különösen érdekes az, hogy figyelemmel kísérte a pesti orvosi iskola néven ismert baráti kör előadásait: gyakran volt hallgatója Balassa, Markusovszky, Hirschler, Kovács Sebestény, később Korányi, Balogh, Fodor előadásainak, bár – a korábbi időszakokkal ellentétben – nem szólt hozzá az elmondottakhoz.⁹⁵ Már hallgató és néma figyelője volt az új generációnak, de érdeklődött irántuk, figyelemmel kísérte tevékenységüket. Nem véletlen, hogy az Orvosegyesület 1862-ben alapító tagjai sorába választotta és ajánlója Balassa János, Wagner János és Markusovszky Lajos volt.⁹⁶ Különösebb indokot nem fűztek ajánlásukhoz, csupán a jegyzőkönyv említi, hogy Toldy Ferenc nagy érdemeket szerzett magának az Orvosegyesület megalapításában, valamint abban, hogy 1853-ban visszakapta az egyesület működési engedélyét. Halála után az Orvosegyesületben – 1875. december 17-én – Hirschler Ignác elnök emlékezett meg Toldy Ferencről, az orvostól, az egyesület kiemelkedő tagjáról, aki annyit tett a magyar orvosi nyelv tisztaságáért, és a magyar diétetika oktatásának és tudományának jeles egyénisége volt.⁹⁷

⁹⁴ Lásd: Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár. A Bp-i Kir. Orvosegyesület Levéltára. 1837–1841. Ülésjegyzőkönyvek.

⁹⁵ Uo. Tudományos ülések jegyzőkönyvei (1853–1867).

⁹⁶ Uo. 1862. Igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyvei.

⁹⁷ Lásd Győry kartörténetében, p. 467.

Búcsú az orvosi pályától

A kétféle tudomány szolgálata azonban még olyan hatalmas munkabírási embernek is sok volt, mint Toldy Ferenc. Egyre több idejét kötötte le a tudományos élet szervezése. Már 1830-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, nem sokkal később, 1835-ben pedig annak titkárává választották. Tisztségét 1861-ig, a magyar nyelv és irodalom professzorává történt kinevezéséig viselte. Így nem csoda, hogy amikor 1844-ben kinevezték az Egyetemi Könyvtár igazgatójává, lemondott a diétetika rendkívüli tanárságáról. Helyét – nehogy „a közhasznú tanszék továbbá árván maradjon” – 1847-ben utóda, Wagner János foglalta el.⁹⁸

Orvostudományi érdemei vitathatatlanok. Már ebben is érvényesült hatalmas ismeretanyaga, racionalizmusa és összefoglaló képessége. De ennél sokkal többet tett – Bugáttal karöltve – az orvosi szaknyelv megmagyarosításában és az orvosi szaksajtó megteremtésében vállalt tevékenységével. Tegyük ehhez még hozzá, az orvostudomány népszerűsítésében és az egészségügyi felvilágosításban játszott szerepét. Elismeréssel szólhatunk magyar irodalomtörténeti kutatásairól: az irodalomtörténet rendszeres művelésében, pontosságában nemcsak egy „pozitívista” elme, hanem a természettudományok és az orvostudományok művelésében gyakorlott tudós módszeressége is megismerhető.

A méltatásban nem lehetünk ünneprontók, ha hüek vagyunk az igazsághoz. Akkor sem, ha befejezésül felrójuk tévedéseit, hiszen tévedései is csak azoknak lehetnek, akiknek tettei is voltak.

Az egykor még Kazinczyt és Döbrenteit is ostromozó Toldy értetlen maradt az irodalmi népiességgel, Petőfi és Arany munkásságával szemben. A harmincas éveket tartotta a magyar irodalom csúcspontjának. De nem tartozott a szabadságharc elszánt követői közé sem. Bár vissza sem vonult, nagy óvatossággal vezette az Akadémiát és „*adomával veszélyes compromissiótól óvta meg*”. Még 1849. június 10-én kelt levelében is szolgálatkészen értesítette Bayer vezérkari főnököt – mint a Görgey Artúr iratai között őrzött levél bizonyítja – az Akadémia könyveinek kölcsönzéséről a honvéd vezérkar részére.⁹⁹

A szabadságharc bukása után mint az Egyetemi Könyvtár igazgatója és az orvosi kar volt rk. tanára még rossz minősítést kapott az igazolások alkalmával, mivel „*politikai érzelmeiben nem mindig lehet megbízni*”.¹⁰⁰ Úgy látszik azonban, hogy pártfogói hamarosan kiálltak mellette, gyorsan elnyerte a kormányzat bizalmát. 1850-ben már az esztétika és az egyetemes irodalomtörténet magántanára az egyetemen. Befolyását azonban arra használta

⁹⁸ Lásd Győry kartörténetében, p. 495.

⁹⁹ OL, Görgey A. 1848–49. évi iratai.

¹⁰⁰ Lásd Győry kartörténetében, p. 503.

fel, hogy megmentse nemzeti értékeinket.

Világszemlélete és politikai hitvallása sokkal összetettebb és ellentmondásosabb volt, mint kortársaié. Jozefinista hagyományokat örökölt atyjától, dinasztiahűséget anyjától. Távol állt a magyar köznemesi rend korlátaitól, de idegen volt tőle a köznemesség kuruc ellenzéki séget is magába szívó kossuthi reformpolitikája, nem is szólva a nemesi értelmiség forradalmi demokratizmusáról. Polgár volt, de nem a francia forradalom citoyenje, hanem a koronás fő és az arisztokráciát tisztelő német vagy – mentségül mondjuk – angol polgárok fajtájából. A lojális polgár és a neofita vállalt hitével tisztelte a történelmi jogfolytonosságot és a tradíciókat a kuruckodó radikalizmussal szemben. Alattvaló és hazafi akart lenni egyszerre, ez pedig nem mindig sikerült. De így sem tagadhatja senki, hogy történelmünk és tudománytörténetünk nagy egyénisége távozott, amikor 1875. december 10-én – munka közben – elhunyt.

Jan Nepomuk Czermak (1828–1873) – a gégetükrözés egyik felfedezője¹⁰¹

Egy évtizeddel a világosi fegyverletétel után megbukott a Bach-rendszer. A nemzeti követelésektől visszhangzott az ország, a magyar nyelv érvényesítése vált a harc egyik célpontjává. Ez megnyilvánult minden fórumon, felmerült az egyetemi oktatásban és a közigazgatásban egyaránt. Természetesen jelentkezett az orvosi karon is, ahol az önkényuralom éveiben – magyarul nem tudó – külföldi szakemberek kaptak katedrát, háttérbe szorítva több magyar tehetséget. Azonban volt közöttük olyan kiváló egyéniség, mint a gégetükrözés világhírű bevezetője, Jan Nepomuk Czermak, a fiziológia professzora, aki új alapokra helyezte hazánkban az élettan oktatását. Az idegen tanerő eltávolítása őt is érintette, ami vitathatatlanul a magyar orvostudományt sújtotta.¹⁰²

Prágától Krakkóig

Jan Nepomuk Czermak 1828. június 28-án született Prágában.¹⁰³ Családja több nemzedéken át az orvosi pályán tevékenykedett: apja, nagyapja, szépapja és több nagybátyja orvos, sőt apja egyik fivére – Julius Czermak – Bécsben az élettan tanára volt. Később az ifjabb Czermak is követte a család hagyományát. Gyermekkorá és iskolai éve Prágában telnek, abban a Prágában, ahol a cseh és a német ellenségeskedés osztja meg a várost. A csehek a bécsi udvartól várták a nemzeti jogok helyreállítását, így szívvel-lélekkel támogatták az összmonarchikus elveket. Maga a Czermak-család is udvarhű, a cseh nemzeti mozgalom támogatója.

Középiskoláinak befejezése után a prágai egyetem orvosi karára iratkozott be, majd innen Bécsbe, Breslauba és Würzburgba vezetett az útja. Bécsben és Boroszlóban

¹⁰¹ Forrás: Antall József – Doleviczényi Péter – Kapronczay Károly: Jan Nepomuk Czermak (1828–1873). A gégetükrözés egyik felfedezője. = Orvostörténeti Közlemények Vol. 78–79. (1976) pp. 43–55.

¹⁰² Antall József: Egy ismeretlen levél – Poor Imre szakítása Markusovszky Lajossal. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 50. (1969) pp. 141–148.; Antall, József: The Birth of the Medical School of Pest and the Health Policy of the Centralists. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 57–59. (1971) pp. 173–185.

¹⁰³ Götze Árpád: Czermák Jánosról a gyakorlati gégevizsgálat felfedezésének századik évfordulóján. = Orvosi Hetilap 100 (1959) No. 1. pp. 35–37.; Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Bp., 1896. MOKT. p. 176.

(Breslauban) különösen lényeges tanulmányokat végzett: Bécsben nagybátyja irányítása mellett megismerkedett az élettan szépségeivel, majd Breslauban Purkyne kedvenc tanítványa lett. Orvostudományi oklevelének megszerzése után Würzburgból Breslauba tért meg és hamarosan Purkyne első asszisztensévé lépett elő. Itt ismerkedett meg a modern mikroszkópos technikával, az élettan egészét átfogó Purkyne módszereivel. A kor furcsasága, hogy az udvarhű Czermak és a cseh nemzeti mozgalom egyik vezére mély barátságot kötött és ezért is követte 1851-ben Czermak mesterét Prágába. Valóban Purkyne irányításával szerezte meg magántanári képesítését az élettan és a mikroszkópos anatómia tárgyköréből.

Távolléte alatt szülővárosa is megváltozott. Még élesebb formában dúlt a csehek és a csehországi németek küzdelme, ami az ősi egyetem falai között is nyílt harccá vált. A csehek anyanyelvük jogaiért küzdöttek, míg a németek a német nyelv „internacionális” jellegéből kiindulva vitatták a tudományos életben a cseh nyelv létjogosultságát. A hazájától közel harminc évig távol élt Purkyne lett a nemzetiek vezére, míg Czermak idegennek érezte magát a viharos légkörben. Ezért is vállalta el 1855-ben a grazi egyetem meghívását az állattani és az összehasonlító anatómiai tanszék élére. Egy esztendő múlva már a krakkói egyetem tanára.

Azonban a lengyel egyetemen sem érzi magát otthon: a légkör Prágához hasonló, azzal a különbséggel, hogy itt a hazafias lengyel tanári kar a neoabszolutizmus ellen küzd, tiltakozik a német nyelv ellen.¹⁰⁴ A krakkói egyetem tanárai viszont megosztott hangulatban fogadták Czermakot: örömmel üdvözölték a kiváló képességű Purkyne-tanítványt, viszont bizalmatlanul figyelték az osztrák politikai exponens hírében állt Czermakot. Krakkó Czermak életében a sikerek és a kudarcok színtere lett. Székfoglaló beszédében (1856. július 4.) a nyálképzést irányító idegek működéséről szólt, egyben vázolta a modern élettani kutatást és problémáit.¹⁰⁵

A lengyelek örömmel üdvözölték a korszerű tudományos elvek meghirdetését az ősi lengyel egyetem falai között, viszont elutasították a német nyelv kizárólagos jogairól mondott szavait. Később is ez a kettősség kísérte krakkói működését. A tanulóifjúság kezdetben távol maradt előadásairól, hogy távozása előtt lelkesebben hallgassa Czermakot, bár németül szólt hozzájuk.

Talán a krakkói egyetem legelhanyagoltabb intézetét vette át, amely mindössze egy rosszul felszerelt, sötét földszinti helyiségből állt. Közbenjárására még 1857-ben 1100 arany segílyt kapott és három világos emeleti szobát. Rövid idő alatt Bécsből vásárolt műszerekkel szerelte fel intézetét és megteremtette az oktatás és a kutatás ideális feltételeit. Munkatársaitól

¹⁰⁴ Sześćsetlecie medycyny krakowskiej. Tom. II. Historia katedra. Kraków, 1964. Państwowe Wydawn, Naukowe. p. 401.

¹⁰⁵ Uo. p. 402.

is magas szintű felkészültséget és teljes odaadást követelt. Annak ellenére, hogy új életet vitt a lengyel orvoscépzésbe, mégsem vált népszerűvé. Az egyre súlyosbodó nyelvi vitában alulmaradt és bár elismerte az anyanyelv jogait a nemzeti kultúrában, a tudományos életben ellenezte. Megpróbálkozott lengyel nyelvű előadásokkal, de 1858-ban – kicsit csalódottan – elfogadta a pesti egyetem meghívását a megürült élettani intézet élére.¹⁰⁶ Később Gustaw Piotrowskival, kedvelt lengyel munkatársával váltott levelezéséből kitűnik, hogy nehéz szívvel vált meg krakkói intézetétől. E korszakból csupán Piotrowskival közösen írt tanulmánya – a szívgyörcs élettani magyarázata – maradt fenn.¹⁰⁷

A pesti évek

A fejlődő magyar fővárosban Czermak otthonosabban mozgott mint Krakkóban. Talán Pest jobban emlékeztette Prágára vagy divatosabb volt a német szó – ma már nem tudjuk biztosan. Igaz, a pesti tanári kar több neves tagját még medikus korából ismerte Bécsből. Elsősorban Semmelweis Ignáchoz fűzték baráti szálak, de ismerte Balassa Jánost és Markusovszky Lajost is, a kibontakozó pesti orvosi iskola vezetőit.

A pesti egyetemen is mindent előről kellett kezdeni. Czermak tanszéki elődjének, Schordannak minden erőfeszítése ellenére sem sikerült a hallgatókkal megkedveltetni az élettant, sőt az intézet átszervezésével kapcsolatos erőfeszítései is kudarcba fulladtak. Pesten először intézetet kellett teremteni: ismét nagyobb összegű segílyt kért, majd új helyiségekben megteremtí az élettani kutatás és oktatás műhelyét. Igen rövid idő alatt a magyar egyetem fiziológiai oktatását és kutatását európai színvonalra emelte.¹⁰⁸ Már 1858. november 3-án megnyitja új pesti intézetét és megtartja székfoglaló előadását az élettani kutatás fontosságáról.

Pesti működése valóban új fejezet a magyar egyetem élettani oktatásában. Elsősorban a légzés, a vizeletkiválasztás, az ideg-, az izomműködés és az emésztés folyamata, a vérkeringés és a vérnyomás kérdései foglalkoztatták. Vizsgálatai a mikroszkópos és a vegytani kutatáson alapultak. A vérkeringés és a vérnyomás műszeres vizsgálata felkeltette a pesti gyakorló orvosok figyelmét, és kérésükre egyetemi előadássorozatot megismételte –

¹⁰⁶ Uo. p. 405.

¹⁰⁷ Gustaw Piotrowski (1833–1884), a krakkói egyetem élettan tanára. Bécsben végzett, majd Göttingenben és Heidelbergben dolgozott. Czermak távozása után haláláig vezette a krakkói egyetem élettani intézetét. Több lengyel nyelvű tankönyvet írt.

¹⁰⁸ Daday András: Megemlékezés Czermak Jánosról, születésének 100. évfordulóján. = Orvosi Hetilap, 1928. pp. 727–728.

1859 tavaszán – az Orvosegyesületben.¹⁰⁹

Népszerűsége mégsem egyértelmű. Az egyetemi ifjúság Pesten is elhanyagolja német nyelvű előadásait, sőt az orvostanári karban is kisebbségbe szorult. A Helytartótanács viszont örömmel üdvözölte, hogy a „rebellis” magyarokkal szemben a német nyelv jogait védte, viszont a „bomba” az anatómiai tanszék átszervezésére kiírt pályázaton robbant. Az egyetem vezetősége Balassa Jánost és Czermakot bízta meg a tervezet elkészítésével, amit – rokonszenvük ellenére – külön-külön nyújtottak be. Balassa minden körülmények között ragaszkodott a magyar nyelv használatához és indokul azt hozta fel, hogy a hallgatók kétharmada magyar, aki négy-ötévi tanulás után sem tud tökéletesen németül. Ezzel szemben Czermak azzal érvelt, hogy legalább kénytelenek lesznek tökéletesen elsajátítani az orvostudomány nemzetközi nyelvét. Ezzel szemben hajlandó volt kompromisszumra: javasolta, hogy a tanszék élére kizsemelt tanár – saját költségén – olyan asszisztenst alkalmazzon, aki tud magyarul és alkalmanként tolmácsol az előadásokon, míg a tanárt kötelezzék a magyar nyelv elsajátítására. A vita lényegét az előadás nyelve képezte és nem – mint később többen állították – a kinevezendő tanár nyelvtudása. Ebben a vitában Czermak alulmaradt, mivel az orvostanári kar joggal nem tűrte a kompromisszumos megoldást.¹¹⁰

Balassa és Czermak nyelvi vitája még nem volt ok arra, hogy a kiváló cseh tudós távozzon a pesti egyetemről. Balassa majdnem minden Czermak előadáson jelen volt, nagyra értékelte felkészültségét, tanári képességét és azt, hogy nélküle nem lehetett volna kimozdítani a magyar élettan oktatását a holtpontból. Hasonló véleményt alkotott róla a pesti orvosi iskola többi kiválósága is, valamint a hatásuk alatt álló budapesti Kir. Orvosegyesület. Markusovszky, Hirschler és Semmelweis ajánlására az egyesület 1858. október 14-én kooptálta tagjai közé Czermakot,¹¹¹ aki nem sokkal később első egyesületi előadását éppen a gégetükrözésről tartotta, majd az elméleti ismertetés után bemutatta annak új fényreflektálásos alkalmazását.¹¹² Két héttel később a Teichmann-féle vérjegecesedést ismertette. Ez az eljárás éppen ebben az időben honosodott meg Európában.¹¹³

Czermak az egyesület majdnem minden tudományos előadásán megjelent, hozzászólásaiban az éppen tárgyalt problémát az élettan oldaláról világította meg. Újabb egyesületi előadását 1859. március 15-én tartotta, amikor is egy operált gyomorsipolyos

¹⁰⁹ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935. Egy. ny. p. 526.

¹¹⁰ Uo. p. 538.

¹¹¹ Lásd: Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár. Bp.-i Kir. Orvosegyesület Levéltára. 1857/58. év (nagygyűlési jegyzőkönyvek)

¹¹² A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837–1937. Szerk.: Salacz Pál. Bp., 1937. MTI. ny. p. 153.

¹¹³ Teichmann, Ludwig: Über die Krystallisation der organischen Bestandtheile des Blutes. Göttingen, 1853.

kutyát mutatott be és az emésztés élettani vonatkozásait tárgyalta.¹¹⁴ Ugyanebben a hónapban megismételte a pesti és a budai orvosok előtt a vérkeringésről és a vérnyomásról, annak méréséről tartott egyetemi előadását.¹¹⁵

A német nyelv használata körüli vita nem érintette közvetlenül az Orvosegyesületet, hiszen ott az alapszabály is kimondta a magyar és a német nyelv szabad előadási gyakorlatát. Itt, a kétnyelvű tudományos társaságban otthon érezte magát, sőt biztatást is kapott a magyar orvosi közélet nagyjaitól találmányának tökéletesítésére és népszerűsítésére.¹¹⁶

A Czermák-féle gégetükrözési eljárás

Czermak indirekt laryngoscopja a gégevizsgálás új korszakát vezette be, amely a gégetükrözés két alapvető kérdését – a tükrözést és a megfelelő megvilágítást – oldotta meg. Az orvostudományt már az ókortól kezdve izgatta az orr-, fül- és a gégeüreg in vivo tanulmányozása, amelynek akadályá Czermakig éppen a megvilágítás volt. Pompei feltárásánál találtak olyan orvosi lencsét, melyeket feltehetően a szájüreg megvilágítására használtak, de ilyen jellegű kísérletekre csak a XVIII. században találunk adatokat.

Levret francia szülész – csupán kíváncsiságból – fémlappal világított be először az orrba, majd a szájba, végül a fülbe.¹¹⁷ További adat nincs a fémlap használatáról, nem ismerjük, hogy gondolt-e ennek gyógyászati jelentőségére. A XIX. század legelején – 1804-ben – Majna-Frankfurtban Bozzini gyertyafénnyel megvilágított fényvezetőt szerkesztett. Ez egy hajlatban végződő, belül fémlappal kettéválasztott fémcső, a hajlatban tükörrel. A járatba vezette a fényt és tükör segítségével a gégére vetítette, míg a másik járaton keresztül tanulmányozta a megvilágított részt. Az ormótlan szerkezet használata nehézkes volt, hiszen az elhelyezett tükör állandó változtatása jelentett különös gondot. A szerkezetet bemutatta a bécsi Josephinumban és az egyetem tanári karának, de mindkét helyen nehezen kezelhetőnek és orvosi vizsgálatokra alkalmatlan találmánynak minősítették. Bozzini fényvezetőjének orvostörténeti jelentőségét az adja, hogy indirekt, mesterséges fényforrást alkalmazott.

A Bozzini-féle kísérlet után hosszú ideig csak természetes fényforrás felhasználására törekedtek. A genfi Senn – feljegyzések szerint – egy nehézlégzésben szenvedő, hangtalan kislány gégéjét vizsgálta tükör segítségével, de hogyan, arra nézve semmi biztos adattal nem

¹¹⁴ SOL Orvosegyesület Levéltára. 1859. évi tudományos ülések jegyzőkönyvei.

¹¹⁵ Uo. 1859. márc. 26. ülés

¹¹⁶ A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve, p. 154.

¹¹⁷ Navratill Imre: A gégebajok. Pest, 1866. Emich. p. 4.

rendelkezőnk.¹¹⁸ Esetét leközlötte az Académie des Sciences, majd a Journal des progrès című szaklapokban. Azonban közleményét a szerkesztőségek csak később közlötték, emiatt Senn és Benjamin Guy Babington között prioritási vita támadt. Babington egy gégetükröt vezetett be a beteg garatjába, egy nagyobb tükörrel pedig napfényt vetített rá. Szerkezetét „Glottiscop”-nak nevezte el. Nehézségeit maga Babington ismertette a szerkezet bemutatóján. A beteg a napfénnel szemben ül, bal kezében tartja a másik tükröt. A garatba vezetett tükröt meleg vízbe mártották a párasodás ellen. (Ma is a tükör melegítésével akadályozzuk meg a párasodást.) A nyelvet viszont lapoccal nyomta le. A legnagyobb hiba az volt, hogy a vizsgálat a beteg aktív segítségét kívánta.¹¹⁹

Később Babington meghatározta a tükör hajlásszögét. A XIX. század harmincas éveitől kezdve egyre többen kísérleteztek a gége tükörrel történő megvilágításával. Bennetti – a párizsi opera olasz orvosa – vizsgált tükrös szerkezettel beteget. Szerkezetéről Trousseau és Belloc Selligie állították, hogy ezt nem Bennetti hanem egy gégesorvadásban „szenvedő” beteg – egy gépész – szerkesztette orvosa számára. Ez valóban egy lappal kettéválasztott fémcső volt, melynek egyik járatán a fényt bevezették, másikon a tükör segítségével a kapott képet tanulmányozták. Ez nagyon nehézkesnek bizonyult, ráadásul a betegek egy része bírta csak el a tükrözéssel járó fájdalmakat.¹²⁰ Ezzel egy időben Lyonban Baumés mutatott be pálcára erősített, csavarral állítható tükröt, aminek segítségével napfénnél tanulmányozta a gégefedőt. Ezek egyszerűsége, állíthatósága vált alapjává a Türc által szerkesztett gégetükröknek.

1840-ben Liston használt gégetükröt, bár ennek nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Négy esztendővel később (1844-ben) Warden Edinburghban ólomüveg-hasábot használt, amelyet előbb melegített, majd a garatba helyezte és ennek segítségével vetítette az Argandi-féle lámpa fényét. Ezzel állítólag a kannaporcot is látta egy betegnél. A hangrést és a kannaporcot megvastagodottnak találta. Ő volt az első szerző, aki a gégetükrözés észlelését leírta.¹²¹ Vele egy időben Londonban Avery hosszúkás tükrét egy közepén átfúrt homorú tükörrel világította meg, de vizsgálatairól nem számolt be, működése csak halála után vált ismeretessé. Kísérlete lényeges vonatkozásokban közel állt az indirekt laryngoscophoz.¹²²

Tíz esztendővel később, 1854-ben nem orvos, hanem Garcia spanyol énektanár a

¹¹⁸ Bozzini, Philipp: Der Lichtleiter oder Beschreibung einer einfachen Vorrichtung und ihrer Anwendung zur Erleuchtung innerer Höhlen und Zwischenräume des lebenden animalischen Körpers. Weimar, 1807.

¹¹⁹ Navratill Imre id. mű pp. 7–10.

¹²⁰ Irsay Artur: Útmutató a gége és orrtükrözésben. Különös tekintettel a gyakorló orvosok és orvostanhallgatók igényeire. Bp., 1893. Dobrowsky–Franke. p. 11.

¹²¹ Navratill Imre id. mű p. 13.

¹²² Uo.

gégetükrözés új távlatait nyitotta meg. Kíváncsiságból a hangszalagok működését kívánta megtekinteni. Háttal a napfénynek, a fénysugarat egy tükör segítségével a garatba helyezett – melegített – tükörre vetítette. Az egész jelenetet egy nagyobb tükörben nézte és meglepően pontos leírást adott a hangszalagok működéséről.

Mesterséges fénnel is kísérletezett eredménytelenül.¹²³ Megfigyeléseit tanulmányban közölte, bár meg kell jegyezni, hogy akkor kísérleteinek nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Tanulmánya feledésbe merült volna, ha 1857-ben Türck nem olvasta volna Bécsben Garcia munkáját. Garcia nyomán először hullákon kezdte el megfigyeléseit természetes fénynél, de az őszi borús időben félbehagyta kísérleteit.

Ebben az időben szerkesztette meg különböző alakú és nagyságú tükreit, majd megfigyeléseiről 1858 tavaszán beszámolt a bécsi Orvosegyesületben. A véletlen folytán előadását meghallgatta Czermak és az előadás végén elkérte Türck tükreit, hogy maga is hasonló kísérleteket végezzen.¹²⁴ Tekintve, hogy kísérleteit természetes fénynél ritkán tudta végezni, így mesterséges fényforrás alkalmazásával próbálkozott. Olajlámpa (Argand-lámpa) fényét vetítette a lámpa mögött elhelyezett Reute-féle szemtükörre, amely 4–6°-ban hajlítható. Ez a szemtükör már ismert volt előtte élettani kutatásai során és ezt használta fel a fény vetítésére, miközben a garatba a Türck-féle tükröt helyezte. A lámpa mellé állított közönséges tükörben figyelte meg a kapott képet. Később a Türck-féle tükör helyett négyszögletű, csiszolt fémlapokat használt.¹²⁵

Kísérleteit önmagán végezte és ebben nagy könnyebbséget jelentett, hogy garatja rendkívül tág volt. A mesterséges fényforrás felhasználását az tette lehetővé, hogy nagy elfoglaltsága miatt kísérleteit csak éjjel tudta végezni. Hamarosan megszerkesztette kísérleteinek modelljét is és ennek bemutatásával számolt be 1858 őszén a pesti Orvosegyesületben eljárásáról. Az előadás sikerét jellemzi, hogy több alkalommal meg kellett ismételni.¹²⁶ Először Balassa János figyelt fel Czermak eljárásának gyógyászati jelentőségére és már decemberben közösen végeztek egy gégegyulladásban szenvedő betegen gégemetszést.¹²⁷ Néhány nap múlva Czermak ablakos kanulön keresztül megállapította a stenosis okát. A siker és a pesti kollégák biztatására határozta el Czermak európai körútját, amin a gégetükrözést kívánta népszerűsíteni. Mielőtt elutazott volna, eljárásáról közleményt

¹²³ Observations on humane voice. = Philosophical Magazine and Journal of Science, 1854.

¹²⁴ Navratill Imre id. mű p. 17.; Irsay Artur id. mű p. 14.; Daday András id. mű

¹²⁵ Czermak, Johann N.: Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie und Medizin. Leipzig, 1863. Engelmann. pp. 3–15.

¹²⁶ Lásd Györy Tibor kartörténetében, p. 537. Az észlelt gége- és hangszalag-megbetegedésekről saját kezű rajzokat is készített. Ezek a maguk nemében a legelső és tökéletességükkel ma is csodálatot keltenek. Lásd a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményében.

¹²⁷ Navratill Imre id. mű p. 18.

jelentetett meg a Wiener Medizinische Wochenschrift című bécsi folyóiratban,¹²⁸ majd ezzel egyidőben az Orvosi Hetilapban is.¹²⁹ A közleményben felhívta a figyelmet a gégetükrözés gyógyászati jelentőségére és a kínálkozó lehetőségekre.

A hír hallatára Türck 1859. április 9-én előadást tartott a bécsi Orvosegyesületben és a felfedezés egyedüli jogát magának követelte. Az érdeklődés és az európai bemutató hatására Türck egyre hevesebben támadta Czermakot és találmánya elorozásával vádolta.

Czermak és Türck prioritási vitája

A prioritási vita lényegéről és a kísérletek alakulásáról maga Czermak számolt be a „Der Kehlkopfspiegel” című könyvében:

„...1857/58 telén néhány, a gégetükröl kapcsolatos fiziológiai kérdéssel foglalkozva rájöttem hogy az esetben, ha a vizsgálatoknál a szemtükröt mint reflektort használom, a mesterséges világítást is eredménnyel alkalmazhatom és ezzel a vizsgálatokat a napszaktól és az időjárástól függetleníteni tudom. Eddig ez az eljárás ismeretlen volt. Módszeremmel – ami most már általánosan és Türck úr által is használatos – határozottan meggyőződtem a gégetükrök mint explorációs műszernek nagy teljesítőképességéről. Ezen meggyőződésemet Garcia utódainak általam ismert támadásai ellenére is nyilvánosan kihirdettem (lásd Wiener Medizinische Wochenschrift 1858. március 27.) és az orvosoknak a gégetükröt a legkiterjedtebb használatra ajánlottam. Így a fentiekhez Türck Úrnak semmi köze.

Megállapított tény, hogy nem én tőle, hanem ő kapta tőlem az impulzust, hogy végre 1858-ban – az előző évi megszakítás után – újból eredményesen foglalkozzon a gégetükr alkalmazásával. Később is így volt, Türck Úr mindig elkésett. Daczára annak, hogy első kísérleteimhez Türck Úr néhány hosszúnyelű üvegecskét kölcsönzött nekem a felhasználásra való utalás nélkül, nem jogosítja fel őt arra, hogy társszerzői igényekkel lépjen fel a gégetükr általam való sokoldalú gyakorlati alkalmazásának ajánlásával kapcsolatban. Hiszen még 1858 áprilisában is kijelentette, hogy nem fűz vérmes reményeket a gégetükr gyakorlati alkalmazásához. Már a gégetükr gyakorlati alkalmazásában való

¹²⁸ Wiener Medizinische Wochenschrift, 1858. márc. 27.

¹²⁹ Adalék a gége vizsgálatához. Laryngoscopia. Lásd az Orvosi Hetilap 1859-es évfolyamának 8, 9, 10, 20. számában.

alapvető propaganda tevékenységem idején csak három hónap késéssel tudott eredményt felmutatni. Az sem fedi a valóságot, hogy Türec Ür által szerkesztett és első kísérleteimhez használt tükröcskéket lemásoltam. Csak saját utaimon jártam. A Türec Ür által kezdeményezett „elsőségi” vitában és máskor sem igényeltem magamnak jogot az elsőségre, mert az kétséget kizárva őt illeti. A valódi értelemben vett elsőséget csak annak az impulsusnak lehet tulajdonítani, amit Liston–Garcia-féle gégetükör és annak alkalmazási elve adott a gyakorlati kísérletekhez. Ezt az elsőséget viszont jogom van magamnak tulajdonítani anélkül, hogy mások e téren való közvetlen, vagy közvetett munkáját kisebbiteném. 1858–59 telén, eltekintve Garcia korszakalkotó kísérleteiről a laryngoscopia még név szerint sem volt ismeretes, 1859-ben a laryngoscopia elleni támadások csökkennek, azonban a cavum-laryngo-nasale kísérletre vonatkozó ajánlataimat értelmetlennek nyilvánították. Az 1860-ban megjelent értekezésemben a régebbi és az újabb cavum laryngo-nasale kikristályosodott kísérleteimet mint új vizsgálati módszert rinoscopiának neveztem el. Ekkor történt az első ide vonatkozó eredményes patológiai megfigyelés is.

Még 1858-ban hangsúlyoztam a gégetükörrel való vizsgálatok rendkívüli szerepét. Ennek az eljárásnak kifejlesztése eredményezte a gégepolip operatív eltávolítását a légutak véres megnyitása nélkül. Ez nagy elégtétel volt nekem ellenzőimmel szemben, akik a kezdeti sikertelenségek által elkedvetlenítve és a kísérletek horderejét nem ismerve, azokat abbahagyták.”¹³⁰

Czermak leírásából kitűnik, hogy Türec előadása nyomán ismerte meg a gégetükörözésre vonatkozó kísérleteket, de nem a kiforrott eljárást. Czermak és Türec vizsgálatainak különbségét éppen a fényforrás felhasználás eltérése adja: Türec a napfénynél – saját szerkesztésű tükrökkel – halottakat vizsgált, míg Czermak mesterséges fénynél önmagán kísérletezett. Az in vivo kísérletezés sokkal nagyobb esélyt adott Czermaknak a gégetükörözés gyógyászati felismeréséhez, mint a másik, hiszen egyben a beteg szempontjából is tökéletesítette a tükröket. E problémához kapcsolódik a XIX. század közepének orvostudományi újdonsága, a szemtükrözés. A szemtükrözésnél a fény reflektálásán volt a hangsúly, amit homorú tükörrel biztosítottak. Ennek segítségét vette igénybe Czermak önkísérleteinél.¹³¹

¹³⁰ Czermak id. mű pp. 14–15.

¹³¹ Navratill Imre id. mű pp. 15–18, 32–33.

A teljes igazsághoz tartozik, hogy Türck csak Czermak ismertetése után alkalmazta az új fényreflektálási módszert, bár elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a tükrök megszerkesztésében. Czermak viszont a következő évtizedben kiterjesztette a tükrözés adta lehetőségeket az orrüreg megvilágítására is. A vita ennek ellenére mind élesebb formát öltött, bár az első szakaszban Türck és Czermak korrekt formában válaszolt az érvekre és az ellenérvekre. A személyeskedés, a vádaskodás csak a módszert követők bekapcsolódása után vált élessé. A korabeli szaklapok – annak megfelelően, hogy kinek a pártján állottak – vádoltak vagy védtek. A kortársi hozzászólások közül Navratill Imre higgadtsága azonnal szembetűnik, hiszen a tények szigorú vizsgálata után alkotott véleményt a prioritásról. Tankönyvének előszavában a következőket írta:

„...Az elsőség a szó igazi értelmében Türcköt illeti, mert ő kezdé Garciát mint első követni, de a tovább fejtés, az érvényre hozás érdemében nincs része, mert a vizsgálatokat – mint már említettük – a tekintélyes oldalról jövő buzdítások daczára is félre téve, mint erről Brücke tanárnak Czermakhoz írt következő levele is tanuskodik ... a tevés és érvényre hozás érdeme Czermaké, s ő kinek mint indítónak a gégetükrészlet mai jelentőségét köszönheti.”¹³²

A prioritási vitát a nyilvánosság előtt még a párizsi Akadémia sem tudta eldönteni és jutalomdíját megosztva adta mindkettőnek. Ez ismét magasra lobbantotta a vita lángját, de ebben a szakaszban Czermak már nem vett részt. Visszavonultan élt Prágában és a rinoscopia módszertanán dolgozott.

Ismét Prágában

Czermak – európai körútjáról visszatérve – Pesten újból az egyetem nyelvi vitájával foglalkozott. A Habsburg-birodalom átszervezését célzó februári pátens után az Orvosi Hetilap hasábjain (1860 júniusában) 141 orvos- és sebészhallgató levelét tették közzé, amelyben magyar nyelvű tankönyvek kiadása mellett az oktatás anyanyelvűvé való nyilvánítását követelték. A lap szerkesztősége támogatásáról biztosította a levélírókat és a következőket fűzte a levélhez:

¹³² Navratill Imre id. mű p. 19.

„...A nemzet Európa művelt nemzetei között csak úgy foghat megfelelő feladatának s csak úgy róhatja le az emberiség iránti tartozását, ha a gondviselés adta adományok hű és erélyes kifejezése által saját nyelvén, saját módján, saját jelleme és egyénisége szerint járul a közös civilizáció nagyszerű eszméje megvalósításához...”¹³³

Czermak és a többi nem magyar tanár távozását követelték és ő csak ekkor értette meg, hogy a magyar nyelv végleg bevonult az egyetemi oktatásba és a tudományos életbe, személye és az általa képviselt álláspont a magyaroknál csak gyűlöletet vált ki. Mégis meglepetésnek számított, amikor 1860. július 13-án lemondott állásáról és távozását igen rövid időben szabta meg.¹³⁴ A pesti orvosi iskola nagyjai szerették volna, ha Czermak megváltoztatja elhatározását és magántanárként maradt volna Pesten. Sokan úgy gondolták, hogy nem tud elszakadni Pesttől, erősebbek a baráti szálak és a maga teremtetten intézetéhez fűződő ragaszkodása.

Az orvosi közvélemény egyik része ragaszkodott távozásához, még ha azzal nagytehetségű szakembert veszít is el az egyetem. Balassa, Markusovszky, Korányi és baráti köre védelmére kelt és a szakmai érdeket fontosabbnak tartották, mint a nyelvi kérdést. Véleményüket nyilvánosan is kifejtették, ami éles ellenállást váltott ki Poór Imre, Bugát Pál, Flór Ferenc és mások körében.¹³⁵ A generációs ellentétek, az egyetem belső és külső (gyakorlóorvosok) kara közötti ellenségeskedések csak motiválták a két tábor küzdelmét. Czermak személye csupán okot szolgáltatott a két tábor úgyszólván feszült kapcsolatában, ami a modern és a konzervatív felfogás ellentéte is volt.¹³⁶

Czermak a személye körül kirobbant vitában nem vett részt, csak ragaszkodott távozásához. Elutazása előtt az Orvosegyesületnek adományozta értékes pesti szakkönyvtárát,¹³⁷ valamint a gégetükrözés modelljét, ami most a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tulajdona.¹³⁸

Keserően tért vissza szülővárosába, ahol újabb csalódások érték. A nemzeti érzésű cseh tanárok ellenségesen fogadták a „németbarát” Czermakot, míg a német kollégák is elleneztek kinevezését, mivel személyében a csehországi németekkel szemben fellépő udvar emberét látták. Először magánlaboratóriumot alapított és egész energiáját a rinoscopiának szentelte.

¹³³ Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 26.

¹³⁴ Daday András id. mű

¹³⁵ Antall József id. írásai

¹³⁶ Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 29. 579–581. has.

¹³⁷ Lásd: SOL Orvosegyesület Levéltára. 1860. évi nagygyűlés jegyzőkönyvei.

¹³⁸ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Hsz. 66.29.1.

Csak Purkyneval tartott kapcsolatot, akinek tanácsára elfogadta a jénai egyetem meghívását.¹³⁹ Négy évig élettant adott elő Jénában, majd 1869-ben átvette a lipcsei egyetem élettani intézetét. A két német egyetemen is átszervezte az élettan oktatását. Talán a megerőltetés is siettette korai halálát, hiszen 1873. szeptember 16-án meghalt.

Utolsó évtizedében Pesttel már alig tartott kapcsolatot. Még 1866 őszén személyesen megjelent az Orvosegyesület egyik ülésén,¹⁴⁰ de egyre ritkábban váltott levelet egykori kollégáival. Ennek tulajdonítható, hogy halála után egy hónappal az Orvosegyesület ülésén (1873. október 14-én) Balogh Kálmán, egykori tanítványa, jelentette be halálát és emlékezett meg az „elfelejtett” mesterről.¹⁴¹

Jan Nepomuk Czermak elévülhetetlen érdemeket szerzett a gégetükrözés addig ismert módszereinek összegezése és tökéletesítése területén. Megoldotta a mesterséges fény felhasználásának kérdését. Nemcsak tökéletes eszközt szerkesztett, hanem felismerte a laryngoscopia klinikai jelentőségét és gyógyászati alkalmazását.

¹³⁹ *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej* p. 404.

¹⁴⁰ SOL Orvosegyesület Levéltára. 1866. évi tudományos ülések jegyzőkönyvei. 1866. okt. 24-i ülés.

¹⁴¹ Az Orvosegyesület 1873. dec. 3-án tartott nagygyűlésén az év folyamán meghalt tagok között így emlékeztek meg Jan Nepomuk Czermakról: „...Czermak N. J. egyeletünk ittléte alatt rendes, később levelező tagja, mint az élettan tanára a pesti egyetemnek több éven át egyik dísze, s az élettan új irányzatának hazánkban meghonosítója. Előbb a gráci, és a krakkói, később a jénai és a lipcsei egyetem tanára volt. A gégetükr felismerését, alkalmazását és terjesztését neki köszöni a tudomány és a gyakorlat, s e téren kifejtett fáradhatatlan buzgalma nevét örökíteni meg az orvostan évkönyveiben. Sokoldalú irodalmi művei, mindmegannyi bűvárkodásának eredményei, bámulatos tevékenységéről tanúskodnak, Kitűnő tanár s bűvár, a szeretetre méltó férfi, a szeplőtelen jellem, számos tanítványa s barátja emlékezetében élni fog. Hosszas szenvedés után élete derekán múlt ki”.

A PESTI ORVOSI ISKOLA NÉHÁNY TAGJÁRÓL

Antall József

Markusovszky Lajos (1815–1893)¹⁴²

A pesti orvosi iskola nagy hatású szervező egyénisége, hatalmas munkabírási, éles eszű és keménykezű irányítója, államférfiak és tudósok igaz barátja, a magyar művelődésügy, egészségügy szürke eminenciása volt évtizedeken keresztül Markusovszky Lajos. Életútja a Liptó vármegyei Csorbáról indult, ahol 1815. április 25-én látta meg a napvilágot lutheránus lelkészi családban. A magyar, a német és a szlovák nyelv egyaránt gyermekkorban elsajátított „közvetítője” volt a tehetséges fiúnak. Orvosi tanulmányait a Festetich család nevelőjeként folytatta, akikhez Stáhly Ignác ajánlotta be. Rendkívül széles körű általános műveltsége részletekbe menő szakismerettel párosult, ami képessé tette a szintézisben való látásra, életműve megalkotására. Nevéhez nem fűződik egyetlen felfedezés vagy találmány, nem tartja számon a medicina egyetlen ága sem a legnagyobbak között, de mindenki elismeri a nemzeti liberalizmus eszmerendszerében gondolkodó művelődési és oktatási szakembert, a kiváló és éles szemű szerkesztőt, akinek életműve része a magyar művelődés- és orvostörténetnek.

Orvosi diplomáját 1844-ben szerezte meg a pesti egyetemen, disszertációja – „Az orvos mint nevelő” (Pest, 1844) – már valóságos program volt, szinte életművének előzetes foglalata. A nevelés fő célja az egészségre nevelés, már az anyát is nevelni kell, mielőtt megszületik a gyermeke. Vázolta az orvosi hivatás alapelveit is: „Ne alacsonyítsa tudományát tehénre, mely őt vajjal látandja el, ne pénz- és hírkereset módjává.” Ezután Bécsbe ment szakismeretei bővítésére, ahol a híres Wattmann professzor mütönövendéke lett. Tanúja volt Bécsben Semmelweis kutatómunkájának és orvosi tevékenységének a gyermekágyi láz okának keresésében. Visszatérve Pestre (1847) Balassa János sebésztanár asszisztense lett. Műtéteiknél az elsők között alkalmazták Európában az éterbódítást, amit Markusovszky először önmagán próbált ki.

A pesti Egyetem orvosi kara a Hatvani (ma: Kossuth Lajos) és az Újvilág (ma: Semmelweis) utca sarkán állott egykori jezsuita kolostor épületében tengődött, amikor 1848-

¹⁴² Forrás: Antall József: Markusovszky Lajos (1815–1893). In: Antall József – Birtalan Győző – Schultheisz Emil (összeáll. és szerk.): Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából. Bp., 1988. Medicina. pp. 36–38.

ban kirobbant a márciusi forradalom. Balassa és Markusovszky együtt hallgatta a szónokló ifjakat. A megalakuló Batthyány-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József nemcsak az orvosi ügyek intézését, de az egyetem irányítását is Balassára bízta. A reformpolitika valóra váltása, a polgári nemzetállam intézményrendszerének kiépítése azonban nem folytatódhatott az elmúlt évtizedekben kiforrt program szerint, mert az európai politika változásai, a bécsi udvari politika machiavellizmusa szabadságharcra kényszerítette a királyi szentesítéssel megerősített törvényekhez ragaszkodó magyar kormányt, a magyar nemzetet.

Markusovszky vállalta az idők parancsát. Előbb csak a sebesülteket ápolta a klinikán, majd maga is bevonult és a „sebészi kötszer- és műszertan” előadója lett a „hadorvosi tanfolyamon”. Már a szabadságharc utolsó fejezetéhez közeledett, amikor az ácsi ütközetben súlyos fejsérülést szenvedett Görgey Artúr tábornok mellé rendelték, Lumniczer Sándor törzsorvos javaslatára, a kiváló sebészt. Markusovszky elkísérte Görgeyt Aradra, vele volt Világosnál, majd Nagyváradon az orosz fogságban és elkísérte száműzetése helyére, Klagenfurtba is. Innen azonban hamarosan visszatért Pestre, ahol azonban – politikai megbízhatatlansága miatt – megfosztották egyetemi állásától. Főnöke, Balassa János börtönbe került, ahonnan kiszabadulva később visszakapta katedráját és visszavette magánasszisztensként Markusovszkyt is.

A bukást követő letargiából azonban hamarosan felocsúdtak az itthon maradott politikusok és orvosok is. Magánlakásokon, a sokat emlegetett lovaskirándulásokon folytatták megbeszéléseiket, vitáikat, tervezgetéseiket a pesti orvosi iskola vezető egyéniségei, elsősorban Balassa, Markusovszky, Lumniczer, majd csatlakozott hozzájuk Semmelweis és több más kiváló orvos is. De személyes kapcsolatuk, „házi orvosi” szolgálatuk – Balassa, Markusovszky esetében is – az Eötvös és Trefort családnál, igen jó lehetőséget adott az orvosképzés, az egészségügy problémáinak összehangolására az általános politikai várakozással. Markusovszky szervező ereje képes volt a Bach-korszak nehéz éveiben is pótolni valamennyire a hiányzó hivatalos fórumokat. Balassa igen nagy tekintélyt szerzett – felesége meggyógyítása révén – Prottmann rendőrfőnöknél, aki elnézőbb lett az egyre megszilárduló, egyre markánsabban megformálódó pesti orvosi iskola tagjaival szemben. A Balassa-társaság valóságos intézménye lett a hazai medicinának, ami az enyhülés, a lazulás éveiben majd a valóságos intézmények alapjainak a lerakásához adott segítséget.

A legégetőbb kérdés az orvosi szaksajtó hiánya volt. Bugát és Toldy Ferenc, illetve Flór Ferenc lapja, az „Orvosi Tár” (1831–48) nem éledt újjá, valamennyien „rossz pontokat” szereztek a szabadságharc alatt tanúsított magatartásukkal, Bugát és Flór különleges

elkötelezettségével. Az Orvosi Hetilap megjelenéséig (1857) hiányzott a magyar nyelvű orvosi szakajtó hazánkban. Tulajdonosa és szerkesztője Markusovszky volt, aki helyet adott minden új tudományos közlésnek, cikknek. E lap hasábjain jelent meg – Markusovszky biztatására és jótékony szerkesztői javításaival – Semmelweis cikksorozata (1858) a gyermekági láz kóroktanáról, amely a legjobb összefoglalása a Semmelweis-doktrínának. Az Orvosi Hetilap mindenkit megszólaltatott és minden kérdésben állást foglalt, a magyar orvostudomány világszínvonalú lapja volt. De ezzel sem elégedett meg, hanem 1863-ban megalapította a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot, amely majd egy évszázadig volt orvosi múltunk színvonalának emelője, az orvoscépzés szolgáltatója.

A neoabszolutizmus (1849–67) éveit nem voltak elvesztett esztendőik Markusovszkyék számára. Az önkényuralom hosszabbra nyúlt, mint remélték, de elszántságuk révén ismét a felkészülés éveivé váltak. Az 1867-es kiegyezés alapján megalakuló Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere ismét Eötvös József lett, a kormány egyetlen 1848-as miniszter-viselt tagja. Az orvostudományi ügyek intézésére egykori háziorvosát, baráti körének tagját, eszméinek és programjának kitűnő ismerőjét, Markusovszky Lajost hívta meg a Minisztériumba. Viszonylag kedvezőtlen „besorolással” vállalta a miniszteri titkári állást az 52 éves férfiú, aki félretett minden hiúságot és megértette minisztere helyzetét és szándékát. Tudománypolitikai törekvéseit, programját egyszerre szolgálhatta a Minisztériumban és saját lapjában. Nemegyszer használta ki e kettős lehetőség előnyeit. Érdekességként is utalhatunk álláspontjára a női emancipációval kapcsolatban. Voltak fenntartásai e kérdésben, alapos történelmi és szociológiai vizsgálattal elemezte az egész problémakört „Nők legyenek-e orvosok?” című írásában. „Elfogulatlan művelt férfiak – írta – csak elismeréssel lehetnek azon nők iránt, kik tudományos törekvéseket mutatnak, s ezen téren sikert aratnak.” Meggyőződése volt, hogy – akár tetszik, akár nem – az egyetemek kapuinak hamarosan meg kell nyílnia a nők előtt.

Nagy veszteség érte Markusovszkyt, amikor minisztere, Eötvös, 1871-ben elhunyt. De másfél évvel később ott folytathatta, ahol korábban, amikor Eötvös sógora, Trefort Ágoston lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–88-ig). Az új miniszterből hiányzott ugyan Eötvös messze jövőbe mutató eszmeisége, nem volt olyan jelentős író és állambölcselelő mint elődje, de jobban kiismerte magát pályatársai intrikáiban. Pragmatikus politikus volt, ugyanakkor hatalmas műveltséggel és komoly gazdasági-társadalmi ismeretekkel, aki igyekezett a buktatókat kikerülve, kompromisszumokkal a lehetségest végrehajtani és lehetőleg a legjobban. Az egészségügyhöz, a medicinához még több érzelme volt mint Eötvösnek, amihez talán sebész atyja emléke is hozzájárult. Trefort világosan látta, hogy a

„közegészség, közgazdaság, közoktatás” hármas jelszava lehet csak a kormányzati cselekvés vezérfonala. Tudta, hogy a közegészségügy és közoktatásügy egyszersmind gazdasági kérdés is, amely meghatározza a termelés egyik tényezőjének, az embernek testi és szellemi állapotát.

Markusovszky és Trefort együttműködése korszakos jelentőségű a hazai orvostudományban is. Gyakorlatiasabbá tette, új szigorlati rendszert vezetett be. Ekkor épült fel az Üllői úton a belső klinikai telep, amely napjainkig otthona intézményeinknek. A tanszékek számát tizenháromról huszonkettőre emelte, az orvostudomány mellett felismerte az orvos-továbbképzés szerepét is. Egészségpolitikai törekvése egy „ép, egészséges nemzedék előállítására” már doktori disszertációjában megfogalmazódott. Minden fórumon szorgalmazta a közegészségügy reformját, ő volt az egyik megszövegezője a Balassa javaslatára felállított (1868) Országos Közegészségügyi Tanács tervének. Oroszlánrészt vállalt az 1876-ban elfogadott közegészségügyi törvény előkészítésében, a közegészségügyi tanszék felállításában. De elválaszthatatlan a nevétől az iskolaegészségügy, a közegészségügyi kongresszus, az Országos Közegészségügyi Egyesület, az „Egészség” című lap életre hívása is. Sorolhatnánk tovább azokat a területeket, ahol hatalmas munkabíráásával, messze túlmenően a hivatali kötelezettségein, amelyek előbb az orvosi egyetemi ügyekre, majd az összes egyetemi ügyekre terjedtek ki, feltűnik alkotóereje és tevékenysége.

Páratlan tekintélyt vívott ki magának Markusovszky a dualista Magyarország „köztisztviselői karában”. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta (már 1863-ban levelező tagja volt), elsikkadt professzorságát a budapesti és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli tanársággal, illetve díszdoktorsággal pótolta. De Trefort Ágoston halála (1888-ban) igen súlyosan érintette, vele elköltözött annak a politikus nemzedéknek a kiemelkedő képviselője, akikhez Markusovszky is tartozott. Még néhány évig a helyén maradt, majd tekintélye csúcspontján, hetvenhét esztendőskorában, mint miniszteri tanácsos vonult nyugalomba 1892-ben. Barátai, pályatársai jórészt eltávoztak az élők sorából. Egészségi állapota is megromlott. Abbáziába utazott gyógykezelésre, ahol 1893. április 21-én elhunyt. Abbáziában még őrzi emlékét a „Markusovszky-pad”, emléktábla idézi nevét szülőhelyén, Csorbán és választott pátriájában, Vasegerszegén. Itt temették el felesége, Kiss Zsófia hamvaival együtt, akivel a szabadságharc alatt ismerkedett meg és e régi dunántúli nemesi család sarjával vált „Vas megyeiévé”, akinek nevét viseli a szombathelyi Megyei Kórház is. Eszmei végrendeletét halálos ágyán Korányi Frigyes jegyezte le számunkra: „Nekünk nagyszámú, értelmileg képzett és testileg edzett emberre van szükségünk, ha önállóságunkat fenntartani akarjuk.”

Lumniczer Sándor (1821–1892)¹⁴³

A magyar orvosi múlt jelentős alakja Lumniczer Sándor, aki egyik legrégebbi és máig virágzó orvosi dinasztiánk tagja volt. A Balassa és Markusovszky körül kialakult pesti orvosi iskola „alapító tagjainak” egyike, aki Semmelweisnek is ifjúkori barátja volt. Nagyatyja, Lumnitzer István egyike volt a nagyszombati kar első végzettjeinek (1777), aki Pozsonyban szerzett magának nevet mint orvos és botanikus. Atyja mint mezőgazdász nemcsak felkelthette az érdeklődését a természettudományok iránt, hanem uradalmi jószágkormányzóként megfelelő neveléséről is tudott gondoskodni. Lumniczer Kapuváron született 1821. március 29-én, ahol ma a Kórház viseli nevét. Iskolai tanulmányait Kőszegen, Sopronban és Pozsonyban végezte az evangélikus ifjú, majd a pesti és bécsi egyetemen végezte orvosi tanulmányait. Orvosi és sebészmesteri diplomáját 1844-ben szerezte meg, amikor együtt avatták doktorrá a nála hat esztendővel idősebb Markusovszkyval. Ugyanakkor, de Bécsben fejezte be tanulmányait Semmelweis Ignác is.

Lumniczer már az 1843/45 közötti időszakban mint „tisztelőbeli segéd” működött Balassa János mellett. Doktori disszertációja¹⁴⁴ messze felülmúlja a kor szokványos egyetemi értekezéseit. Lumniczer műve a plasztikai sebészet hazai alapvetése, amiben összegezi a múlt eredményeit és a külföldi állásfoglalásokat. De nemcsak a külföldi szakirodalomra támaszkodott, amit éppen művében hangsúlyozott. „Kórtanodánk folyó év egyik esetét említtem itt, részint mint nagyon szépen sikerültet és tanulságost, részint mint ismét annak bizonyosságát, hogy képlőműtétéknél legkevésbé sem szorul az ügyes és elmés sebész csupa utánzásra, sőt mielőtt műtéthez fogna, mindig azon kérdés megfejtését tűzi ki magának célul; vajjon nem lehetne-e műtéti föladatát, a már létező példa és minta ésszerű módosítása által, vagy tán eredetileg is másképp sikeresen s legjobb foganattal bevégezni? – Egy nagy kiterjedésű ajakrák volt a műtét tárgya, melly a jobb szájszögletet s az ajaknak majdnem 2/3-át foglalta el.” Balassa klinikáján, annak tanítványaként kapta Lumniczer sebészi kiképzését. Feltehetően ő készítette a kitűnő rajzokat is. (Ismerjük nagyszerű rajzkészségét, rajzait –

¹⁴³ Forrás: Antall József: Lumniczer Sándor (1821–1892). In: Antall József – Birtalan Győző – Schultheisz Emil (összeáll. és szerk.): *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából.* Bp., 1988. Medicina. pp. 43–45.

¹⁴⁴ Orvos-sebészi értekezés a képlő sebészetről általános szempontból orvostudorrrá létekor írta Lumnitzer Sándor. [De chirurgia plastica dissertatio inauguralis.] Pest, 1844. Landerer-Heckenast. 46 p.

többek között a családi barátról, Liszt Ferencről készített karikatúráit –, valamint festményeit, tájképeit a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum őrzi.) Balassa János két évtized múlva jelentette meg plasztikai sebészeti munkáit (Új műtétmodorok az orrképzés körül, 1863. A képzőműtékek atlaszai, 1867.), amelyek természetesen meghaladják tartalmukban és kivitelükben Lumniczer úttörő értékű értekezését.

Nem ok nélkül küldte kitűnő minősítéssel mestere, Balassa Schuh mellé műtő-növendéknek (1845–47) Lumniczert, akire éppen olyan jelentős hatással volt a második bécsi orvosi iskola (Rokitansky, Skoda stb.) mint Markusovszkyra és Semmelweisre vagy magára Balassára. Schuh volt az első német-osztrák sebész, aki a bonctani, élettani és laboratóriumi vizsgálatok, eredmények bevonásával, a belgyógyászattal egyenrangúvá tette a sebészetet. De talán érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy Lumniczer disszertációjának függelékében, a tézisek között szerepel a gyermekági láz önálló kórformáját tagadó szűkszavú megállapítása: „Febris puerperalis non existit.” Ez ugyan három évvel korábban fogalmazódott meg, mint a Semmelweis-doktrína (1847), természetesen nem tekinthető annak előrejelzésének. Azt azonban érzékelteti, hogy mennyire benne élt a köztudatban, a vitákban és talán ez a szemlélet már valamit jelez a későbbi felfedezéshez vezető úton. Néhány hónappal azután, hogy Morton és Warren először alkalmazta Amerikában az éterbódítást, Balassa és Markusovszky mutatta be Pesten az új módszert, ami mellett „egy kömötszés vitetett végbe”. A hazai bemutatóra (1847) lejött Bécsből Lumniczer is, de ott álltak olyan ismert alakjai a magyar orvostudománynak, mint Arányi Lajos, Kovács-Sebestény Endre, Bókai (Bock) János és mások. Hamarosan visszatért Balassa klinikájára Lumniczer, tanársegédi pályázatához – megjárva Londont, Párizst és Zürichet is – a legkiválóbb külföldi és magyar professzorok ajánlásait csatolta.

Az orvostudomány történetébe azonban beleszólt a politika. Az 1848/49. évi szabadságharc Lumniczer meghatározó élményévé vált, hiszen a legmagasabbra éppen ő emelkedett ekkor a pesti orvosi iskola tagjai közül. Az egyetemi sebészeti és szemészeti klinikát Balassa és Markusovszky honvédkórházzá alakította át. Lumniczer már 1848 augusztusában bevonult és zászlóalj-főorvosként vett részt a harcokban. Ott volt Schwechatnál, Görgey Artúr téli és tavaszi hadjáratának valamennyi ütközetében. 1849. februárban Mészáros Lázár törzsorvossá nevezte ki Görgey javaslatára. Kitűnő szervezőnek bizonyult, Kassán kiadott utasítása a fel-dunai hadtest orvosai számára (1849) mintául szolgált a többi alakulat egészségügyi ellátása megszervezésekor is. Nem véletlen, hogy a Szemere-kormány idején Görgey, majd Aulich – minisztersége idején átvette az egészségügyi főnökséget a hadügyminisztériumban a nagy érdemeket szerzett Flór Ferenc utódjaként. Bár a

szabadságharc a végkifejlethez közeledett, Lumniczer fáradhatatlanul működött. Erélye jótékonyan hatott, Kossuth utasítására „percnyi idővesztés nélkül” indított útnak minden tábori felszerelést és anyagot Szegedre, ahol az olasz légió törzsorvosának, egyébként nagybátyjának, Schoepf-Merei Ágostnak feleségét (aki Brambilla unokája volt) kezelte kolera ellen. Lumniczer is megkapta a kolerát, de betegen sem hagyta el helyét, követte a kormányt Aradra, ott volt a fegyverletételnél Világosnál. Büntetésül besorolták betegápolóként az osztrák hadseregbe, ahol egyik bécsi barátja vette maga mellé.

Hamarosan Lumniczer is visszatért Pestre, azonban alig mertek vele szóba állni a kollégái, Haynau rémuralma megfélemlítette az embereket. Keserűen írta Korányi Frigyesnek: „Párizsból Luertől hozott műszereim közül egyedül azon késnek veszem hasznát, amellyel tyúkszememet vágom.” Helyzete akkor javult csak meg, amikor a börtönből kiszabadult Balassa őt is maga mellé vette mint magánasszisztenst, Markusovszkyval együtt. Ismét együtt voltak a sokat próbált kör tagjai, amikor Semmelweis is visszatért Bécsből. Lumniczer is részt vett a megélénkülő orvosi közéletben, írásai (a húgycsőszűkülésről, a sipolyról, a túrómészkötés előnyeiről, a légcsőmetszésről, a korcsizület kiirtásáról stb.) megjelentek az 1857-ben alapított Orvosi Hetilap hasábjain. Az Orvosegyület főtítkára, alelnöke, végül elnöke volt (1862 és 1886 között). Külön ki kell emelnünk az Angliába emigrált Schoepf-Merei Ágost (édesanyja fivére volt) emlékére mondott beszédét 1860-ban, amely bátor politikai kiállás volt, hangsúlyozva „nemzetünk szabad szellemét, s önkormányzati tehetségét”. A gyorsan indult karriert természetesen a szabadságharc bukása és más tényezők hátráltatták. Előbb államvasúti orvosi állást vállalt, majd a Rókus Kórház főorvosa lett (1861). 1868-ban habilitálták magántanárrá „Az erőművi sértések tanából”. 1872-ben nevezték ki rendkívüli tanárnak, de a rendes professzorságra 1880-ig kellett várnia, amíg a megfelelő tanszéket átvehette. E várakozás sokszor elkésérítette, noha egyébként számos elismerést kapott, hiszen nemcsak tagja, hanem alelnöke, majd elnöke volt (1878–81) az Országos Közegészségügyi Tanácsnak is, végül pedig 1885-ben a Főrendiház tagja lett.

Lumniczer Sándor részt vett orvosnemzedékének harcaiban és megpróbáltatásában, az 1867-es kiegyezést követő új reformok megvalósításában, azokban a harcokban, amelyeket Balassa (†1868) vagy Semmelweis (†1865) már nem élt meg. Jellemezte „az új haladások iránt való nagy érdeklődés”, ahogy egyik kortársa megállapította. Talán ezzel is magyarázható, hogy Semmelweis egyik első méltatója (1865. októberben a Királyi Orvosegyesületben), aki Kovács József professzorral együtt a semmelweisi aszepszis gondolatvilágában élt, miért került oly gyorsan a Lister-féle antiszeptikus sebkezelési eljárás hatása alá, miért vált annak egyik első hazai kezdeményezőjévé. Nevét megőrizték írásai, az

1848/49. szabadságharc legmagasabb katonaorvosi beosztásának emléke, a közismert „Lumniczerfogó” és professzori, közéleti működésének megannyi eseménye. A Lumniczer család fiú- és leányágon két évszázadon keresztül számos kiemelkedő orvost adott Magyarországnak, Lumniczer Sándorról pedig Janny Gyula írt 1892. január 30-án bekövetkezett halála után olyan szerény, mértéktartó és mégis mély értelmű elismerést, ami nemcsak reá, hanem a magyar orvostudomány egészére is vonatkoztatható: „Művei nem úttörők, de mindig a kor színvonalán állók, s nemcsak hazai, hanem az egyetemes orvosi tudománynak maradó és méltányolt alkotásai.”

Korányi Frigyes (1828–1913)¹⁴⁵

Nem feladatunk Korányi Frigyes személyiségének nagyságát, életművének sokoldalúságát és gazdagságát bemutatni. Mi csak arra vállalkozhatunk, hogy felvázoljuk azt a kört, amelyben Korányi mozgott és azt az orvosi iskolát, amelynek tagja volt, amelyhez tartozott. Korányi Frigyes nem tartozott a magányos tehetségek közé, minden ízében egy nemzedék képviselője, egy nagy hatású orvosi iskola tagja, irányítóinak egyike volt.

Noha két orvosnemzedék is megformálódott Magyarországon az első bécsi iskola (Van Swieten) kialakulása óta, számos kiválóságot adva az országnak, magyar orvosi iskoláról az 1840-es évekig nem beszélhetünk. Önálló orvosi iskolának csak a XIX. század közepén, a Balassa és Markusovszky körül kialakult orvosi kört nevezhetjük. Egységes orvosi szemlélet, korszerű társadalmi alapokon nyugvó közegészségügyi program, a vezető országok tudományos színvonalán álló szakismeret, rokon politikai eszmék jellemezték ezt az orvosi kört, amely egyszersmind valódi iskolája, nevelő műhelye volt az új orvosnemzedéknek.¹⁴⁶

Balassa és Markusovszky mellett Lumniczer Sándor, Semmelweis Ignác, Bókai János – és sorolhatnánk a neveket – mind e körhöz tartoztak. Míg Balassa és Markusovszky a „közéleti” adottságokkal is rendelkeztek, Semmelweis a gyakorló és kutató orvos típusa volt, aki a gyermekágyi láz kóroktanának meghatározásával és a prophylaxis megfogalmazásával az egyetemes orvostörténelem nagyjai sorába emelkedett. S ennek a körnek, ennek az iskolának volt kiemelkedő alakja, a fiatalabb nemzedék vezére Korányi Frigyes, aki a nagyok tanítványaként, majd barátjaként nemcsak felnőtt hozzájuk, hanem később a vezetést is átvette.

Balassa alig volt idősebb a többieknél, de már professzor volt a pesti egyetemen, amikor a többiek befejezték tanulmányaikat, Rokonszenves egyénisége egyesítette magában a közéleti, a tudós és a gyakorló orvos típusát, aki bár nem volt nagy szónok, minden adottsága megvolt ahhoz, hogy „elnöke” lehessen e körnek, amelyet gyakran mint „Balassa-társaságot” emlegettek.¹⁴⁷ Balassa mellett Markusovszky Lajos, a magyar orvosi szaksajtó, az

¹⁴⁵ Forrás: Antall József – Kapronczay Károly: Korányi Frigyes és a pesti orvosi iskola. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 32. pp. 1969–1971. (A Magyar Tudományos Akadémián rendezett emlékülésen 1977. december 9-én elhangzott előadás.)

¹⁴⁶ Antall József: A pesti orvosi iskola és a centralisták egészségügyi politikája. Eötvös József halálának 100. évfordulóján. = Orvosi Hetilap 112 (1971) No. 19. pp. 1083–1089.

¹⁴⁷ Antall József: Lumniczer Sándor és a pesti orvosi iskola. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 45. (1968) pp. 57–73.; Balogh János: Balassa János, az első magyar sebészeti iskola megalapítója. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 48–

orvosképzés, sőt a hazai felsőoktatás egyik legnagyobb egyénisége, organizátora volt a kör összetartója és tényleges „motorja”. Természetesen a barátságok, személyi kapcsolatok gyakran okoznak felmelegedést és elhidegülést, így nem mindenki tartozott évtizedeken keresztül a baráti körhöz, de a „szellemi kör” lényegében érintetlen maradt.

Azokban az évtizedekben, amikor nemcsak a felfedezések sora követte egymást (ezzel éppen összefüggésben), de az orvosi gondolkodásban is forradalmi változások érvényesültek, a kiváló magyar orvosok természetes törekvése volt a második bécsi iskola mestereinek (Rokitansky, Skoda stb.) a megismerése, amit már részben hallgatóként, részben pedig végzett orvosként tehettek meg. Nem tagadtuk soha, hogy a legnagyobb hatással a pesti orvosi iskola kialakulására éppen a bécsi iskola volt, azonban más irányzatokat, iskolákat megismerve, önálló iskola megteremtésére voltak képesek. Mi forrasztotta össze e nemzedéket? Maga a történelem, az események sodrása. A negyvenes évek, a reformkor második évtizede, a nemzeti liberalizmus eszméinek gyakorlati kiterjeszkedése és megismerése a szellemi és politikai erőgyűjtés tette lehetővé; a kirobbant szabadságharc, ahol a magyar orvosok itthon levő tagjai – szinte valamennyien, akik számítottak – alkalmat kaptak a nagy próbatételre és a katonaoorvosi szolgálat tagjai lettek vagy a független állami lét megteremtésével együtt az egészségpolitika megalapozásán fáradoztak. De nem kis lehetőséget adott negatív körülményeivel, éppen az elnyomás ellenhatásaként, a neoabszolutizmus két évtizede. Nemcsak összeforrasztotta a közös sors a bukás után e kört, hanem a szakmai útkeresés révén az egyesületi élet fellendítésével, az orvosi szaksajtó (Orvosi Hetilap) megindításával éppen ezekben az évtizedekben vált igazán iskolává, önálló körre a Balassa-társaság. Végül pedig, akik megérték és még éltek benne, az 1867-es kiegyezést követően programjuk állami szinten történő megvalósítására tettek kísérletet és értek el igen nagy eredményeket.

Ezen nem változtat az sem, hogy már 1860-ban a nyelvi kérdésben ellentét támadt a Balassa-kör és ellenfelei között az Orvosi Hetilap hasábjain. Ez az ellentét vezetett a Gyógyászat című lap megindításához. Ezzel a két tábor külön szaklapot teremtett magának és lehetőséget kapott arra, hogy kölcsönös vádaskodással adjon hangot szembenállásának. Küzdelmüket gyakran emlegetik a magyar orvostörténelmi szakirodalomban a „haladók” és a „reakciósok”, illetve a „progresszív” és a „konzervatív” erők harcának: Bár ez lényegében – főleg tudománytörténeti szempontból – meg is felelne a valóságnak, mégsem ilyen egyszerű. A „frontvonalak” pontosabb meghúzása, a túlzások elhagyása világosabb képet ad a korabeli küzdelmekről. De megállapíthatjuk, hogy a modern felfedezések átvételében, elsősorban a második bécsi iskola mestereinek tanítványaként Balassa és köre felette állt a másik tábornak.

Haladóbb, korszerűbb nézeteket vallottak. De a másik oldal, a Poór köré csoportosulók sem tekinthetők egyszerűen reakciósnak, sőt még konzervatívoknak sem, hiszen körükben találhatjuk Bugátot, Flór Ferencet, a reformkor és a szabadságharc az előbbieknél nem egy radikálisabb képviselőjét.

Generációs tényezők, a belső (egyetemi) és a külső (gyakorló) orvosi kar ellentétei egyaránt motiválták a két tábor harcát. Nemegyszer igaztalan vádak illették Markusovszkyék részéről a Poórkat tömörítő Természettudományi Társulatot, illetve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseit. Az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat szinte valamennyi gyűlés alkalmával polemizált, miután a Hetilap támadta, a Gyógyászat védte a vándorgyűléseket. Ebben a kérdésben nem helyeselhetjük Markusovszkyék álláspontját, hiszen a Bene és Bugát alapítású társasági és vándorgyűlési tevékenység mégsem zárható le az Orvosi Hetilap értékelésével: *„azoknak nincs tudományos jellege, egy tömeg ember összejön, mely egyebet sem csinál, mint eszik-iszik”*. Egyébként ismeretes, hogy Bugát Pál is távol állt Balassáéktól az abszolutizmus éveiben, Balassa pedig a reformkorban sem közölte cikkei az Orvosi Társaságban. Ez a harc igen kiéleződött 1865 elején, amikor az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat hasábjain súlyos vádak emeltek egymás ellen. Poór Imre a Gyógyászat 1865. évf. 5. számában¹⁴⁸ Markusovszkyt, majd a 8. számban¹⁴⁹ Balassa és Markusovszky egész körét támadja, akik *„magánérdekű cliquet alakítottak ... Ezen clique célja az orvosi gyakorlat finandziális kiaknázása, s döntő befolyás szerzése föl- és lefelé orvosi és nemorvosi ügyekben”*. Az ellentétek bemutatása, a vádaskodások ismertetése semmi mást nem jelentenek, mint egy nagy nemzedék nyílt és nyilvános küzdelmét, amely a progresszió táborán belül folyt.¹⁵⁰

A liberalizmus politikai programja és az egészségügyi-orvostudományi törekvések összehangolása is ezekben az években – a reformkor végétől a kiegyezés koráig – történt meg. Könnyű felismerni Eötvös József köre, valamint Balassa és köre között az elvirokonságot. Egyek voltak az alkotmányos és demokratikus szabadságjogokkal felruházott polgári állam megteremtésére irányuló törekvésekben éppen úgy, mint a függetlenségi harc bukása után a kompromisszumok tudomásulvételében, az egészségügyi és kulturális viszonyok megjavításáért folytatott harcban. Közös vonásuk a tudományos kutatás bármelyik irányból történő elferdítésének megvetése, történetük az akár *„a hazafiasság lobogója alatt is”*. De abban is, hogy Ausztriával a megegyezést nem az uralkodón keresztül, hanem az osztrák

¹⁴⁸ p. 104.

¹⁴⁹ pp. 164–169.

¹⁵⁰ Antall József: Egy ismeretlen levél – Poór Imre szakítása Markusovszky Lajossal. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 50. (1969) pp. 141–148.

liberálisokon, illetve a bécsi reformereken keresztül, a velük fenntartott kapcsolatban keresték.

Balassa, Markusovszky, Lumniczer és Korányi Frigyes általános politikai és művelődéspolitikai szemlélete Eötvösével rokon, viszont ők adják a centralisták hiányzó egészségügyi programját. A prevención alapuló szociálpolitikai szemlélet könnyen találkozott az egészségügyi prevenciót való orvosok programjával. Vonatkozik ez Semmelweis tanítására éppen úgy, mint Markusovszkynak már doktori disszertációjában (*Az orvos mint nevelő*) kifejtett, a megelőzésen alapuló egészségügyet megfogalmazó szemléletében. A centralisták köre és a pesti orvosi iskola ugyanannak a kornak, ugyanannak a társadalompolitikai irányzatnak a hordozója volt.

Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter (1872–1888) egyenesen kimondta, hogy „*közgazdasági fejlődésüknek egy további főfeltétele a közegészségügy*”. Hármasszója – a közegészség, közgazdaság, közoktatás¹⁵¹ – világosan tükrözi az összefüggések felismerését.¹⁵² Felismerte, hogy a közegészségügy és a közoktatás egyszersmind közgazdasági kérdés, mert meghatározza a termelés egyik legfőbb tényezőjének, az embernek a testi és szellemi állapotát. Fodor Józsefhez írott levelében fejti ki¹⁵³ Trefort, hogy a népesedési mozgalmatól függ a „*nemzetek politikai és közgazdasági súlya*”. Tőle – mint a közegészségtan tanárától – kér választ a Magyarországon olyan előnytelenül alakuló halandósági viszonyokra. (Érdekességgént megemlítjük, hogy a népesedési viszonyok alapján veti fel egyes országoknak a XX. századra kialakuló világtörténelmi szerepét és politikai súlyát, és 1932-re az Egyesült Államok, Oroszország és a Német Birodalom nagyhatalmi rangsorát jelzi, fokozatosan Anglia szerepének csökkenését és Franciaország lemaradását jósolta a XIX. századhoz viszonyítva.)

A liberalizmus természetrajzának megfelelően maguk a centralisták is idegenkedtek az állami beavatkozástól a társadalmi élet különböző területein. Sokáig a társadalmi egyesülés és öntevékenység angolszász receptje szerint képzeltek el az iskoláztatás és az egészségügy megszervezését. A felvilágosult abszolutizmus, a jozefinizmus emléke kísértett még a progresszív irányú állami beavatkozásban is. De elsőnek éppen ők ismerték fel az alkotmányos és demokratikus állam beavatkozásának szükségességét a haladás érdekében. Ebben pedig nem kis része volt a tanügy és az egészségügy – esetünkben a pesti orvosi iskola – vezető egyéniségeinek.

¹⁵¹ Trefort Ágoston: Beszédok és levelek. Bp., 1888. Méhner. p. 197.

¹⁵² Trefort id. mű p. 143, 180.

¹⁵³ Trefort id. mű. pp. 51–52.

Korányi Frigyes – ezek közismert adatok – még orvos volt a márciusi forradalom alatt, a márciusi ifjak közé sorolhatjuk őt, majd – még diploma nélkül – katonavésztényként szolgált a szabadságharcban. Kapcsolata Balassa Jánossal és Markusovszky Lajossal ekkor vált szorosabbá: Balassa János orvosként dolgozott előbb a pesti honvédkórházban, majd a bukást követően Korányi volt annak a delegációnak a vezetője, amely Balassa szabadon bocsátását követelte Prottmann rendőrtanácsostól.¹⁵⁴

A nagyvárói – sokat emlegetett száműzetés éveiben – Korányi folytatta orvosi praxisát, állandóan kapcsolatban maradt a pesti orvosi iskola tagjaival, sohasem szakadt el sem az orvosi közélettől, sem a tudománytól. E téren éppen Balassa János és Markusovszky Lajos nyújtott Korányinak segítséget, buzdították szakmai önművelésre, külföldi tanulmányutakra, segítettek ki nehézségeiből. Igaz, Korányi először távozni kívánt Magyarországról, külföldön kívánta folytatni orvosi hivatását, de Balassa higgadt szavának hatására állt el a kivándorlás gondolatától, és maradt mégis otthon.¹⁵⁵ A velük való kapcsolat erősítette kitartását, mentette meg őt a magyar orvostudomány számára. Így nem véletlen, hogy amikor az 1860. évi Októberi Diploma kiadása után – az önkényuralom válsága idején – megindult a politikai élet, Korányi olyan progresszív egészségügyi programmal lépett fel Szabolcs vármegyében, aminek csak Pest megyében és a fővárosban volt párja. Az elmaradottság még inkább világossá tette előtte az új program megteremtését. E téren az alapot Markusovszky Lajossal és Hirschler Ignáccal közösen megtett európai tanulmányútjuk teremtette meg. Az európai horizontot nyitó, fejlődést indító tanulságos utazások tapasztalatai Korányi figyelmét mindjobban szűkebb hazájának nyomorára, az ország alacsony egészségügyi körülményeire, elhanyagoltságára irányították és később a vidék közegészségügyének kérdéseiben Balassa elsőrendű tanácsadójává vált.¹⁵⁶

Budapestre költözése után Korányi nemcsak az orvosi kör, az Orvosegyesület, az Orvosi Hetilap munkatársainak lett egyik vezéregyénisége, hanem a pesti egyetem legnagyobb befolyású professzorainak egyike. Balassa inkább a baráti kört összefogni képes társalkodó közéleti személyiség volt, talán szoros kapcsolata Deák Ferencsel is hatással volt a magatartására. Hasonlított ehhez Lumnitzer is, míg Korányi személye kitűnő debattort is adott a társaságnak. Jól jellemzi ezt Müller Kálmán emlékbeszédében:

¹⁵⁴ Müller Kálmán: Emlékbeszéd Korányi Frigyes felett. In: Az orvosi iskola magyar mesterei. Bp., 1924. Markusovszky-Társaság. p. 141.

¹⁵⁵ Uo. pp. 141–142.

¹⁵⁶ Uo. p. 143.

„Balassa szónokolni nem tudott, írni pedig nem szeretett, természetes tehát, hogy a fakultásban Korányi az ő kiváló szónoki képességével, azonkívül pedig meggyőző stilisztikával neki csakhamar hathatós támasza lett, akit a régi tagok emiatt sanda szemekkel néztek ... Balassa arisztokrata volt a szónak a legjobb értelmében, modorában sima, aki soha hangos és kemény szót nem szólt, akinek minden szavából az a nagy emberismeret és bő tapasztalat volt kiérezhető, amely tapintatosságra int, lehetetlen nem rá ismerni arra a nagy befolyásra, melyet Balassa e tekintetben Korányira gyakorolt és amely szuggesztíóból alakult ki az a Korányi, akit a mi korunk is ismert ... Balassa halála után hallgatag és önként mindenki Korányiban látta és ismerte el a leghivatottabbat a vezérletre, később pedig, midőn rokon érzésű és hason felfogású társai, mint Balogh Kálmán, Bókay, Lumnitzer, Hőgyes a karba jutottak; befolyása túlsúlyban is döntő volt”.¹⁵⁷

Korányi tehát átvette Balassa szerepét, szoros kapcsolatban maradt Markusovszkyval és a kiegyezést követő évtizedek legnagyobb befolyású egyénisége lett. Nemcsak új belgyógyászati szakiskolát teremtett, amit azután fia, Korányi Sándor emelt a legmagasabb szintre, hanem kiváló új nemzedéket segített a pályára. Alkalmazkodott a korhoz, amelyben élt, báróságot kapott, főrendiházi tag lett. Nemcsak a szellemi, hanem a társadalmi értelemben vett elitnek is vezetője lett. S mindezt a befolyást a magyar nép egészségügyének emelésére, életkörülményeinek jobbítására használta fel. Típusa volt a nemzeti liberalizmus századában asszimilálódó polgárnak, aki olyan tagjává vált a magyarságnak, akire csak büszke lehetett és lehet a nemzet. De sohasem vált a túlzók, a szűklátókörűek képviselőjévé. Végig hű maradt ahhoz a történelmi szabadelvűséghez, amely a magyar Risorgimentónak, a Széchenyi–Kossuth–Deák–Eötvös-vonulatnak volt (minden ellentétük ellenére is) szellemi tulajdona, amely sohasem tagadta a magyarság érdekeinek elsődleges szolgálatát, de amely sok más tehetség mellett az orvostudományban – például Korányi támogatásával – Babeş Viktornak nemzetközi súlyú karrierjét is lehetővé tette, egy nagy tudóst adva a román orvostudománynak. Korányiban és életművében is megtaláljuk azt a nagyszerű szintézist, amit a kor magas tudományos színvonalának és korszerű politikai eszmerendszerének a találkozása létrehozott a pesti orvosi iskolában.

¹⁵⁷ Uo. p. 47.

A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a pesti orvosi iskola¹⁵⁸

Az önálló nemzeti állam megteremtése, a magyar társadalom polgári átalakítása, tehát a modern Magyarország világra segítése volt a reformkor (1825–1848) programja. E pezsgő politikai és szellemi élet tette lehetővé a magyar medicina és egészségügy első igazi és önálló alkotó műhelyének, a „pesti orvosi iskola” néven ismert kör létrejöttét. De nem kevésbé volt fontos tényező a tudományok nemzetközi fejlődése. A Napóleon bukását követő évtizedeknek, a XIX. század első felének nagy ellentmondása éppen abban rejlett, hogy a gazdasági és technikai fejlődés, a tudományos haladás ellentétéként a politikában a Szent Szövetség konzervatív hatalmi rendszere uralkodott. Jól ismerjük a történelemből, hogy az organizációk szklerotikus állapotukban is mily sokáig képesek „tehetetlenségi nyomatékukkal” fékezni, akadályozni a reformtörekvéseket.

A hatalom gyakorlóinak konzervatív abszolutisztikus rendjével szemben a kor uralkodó eszméje és gondolatrendszere a liberalizmus politikai filozófiájában gyökerezett. Az egyéni szabadság, az emberi jogok érvényesítése, az erők szabad mérkőzése a gazdasági életben, a népakarattól függő közhatalom, az oktatás monopóliumának megszüntetése, az egyházaknak mint a vallásos emberek szabad magántársulatainak az elismerése, a tudomány, a művészet, az irodalom szabad polgári tevékenységének tudomásulvétele – hogy csak nagyon vázlatosan és leegyszerűsítve utaljunk a liberalizmus programjára.

Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy a modern világ intézményrendszerére semmi sem volt olyan hatással, mint a liberalizmus politikai filozófiája, alapvető és meghatározó mutatója az európai és európai hatás alatt fejlődött államszervezeteknek. A magyar liberalizmus előfutára vagy akár első kiemelkedő egyénisége a tragikus végű Martinovics-összeesküvés egyik vezetője, Hajnóczy József volt. Az angol modellt szem előtt tartó Széchenyi István életművében – ellentmondásoktól sem mentes hatalmas egyéniségének elismerésével a konzervatív és liberális törekvések egyaránt megtalálhatók. A reformkorban a klasszikus liberalizmus legnagyobb magyar képviselői Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és Deák Ferenc voltak. Ha volt is különbség közöttük a politikai programban, az inkább a

¹⁵⁸ A Királyi Orvosegyesület 150 éves jubileuma alkalmából, 1987. 10. 24-én, az MTA-n tartott előadás alapján. A szövegközlés alapja: Antall József: A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a pesti orvosi iskola. In: Antall József – Birtalan Győző – Schultheisz Emil (összeáll. és szerk.): Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából. Bp., 1988. Medicina. pp. 24–28.

nemzeti önállóság vagy a nemzetiségi kérdés tekintetében és nem a társadalmi reformok területén érvényesült.

A XIX. század széles sodrású átalakulási folyamatában igen jelentős szerepet vállaltak a „doctrinairek”, ahogy ellenfelei nevezték az Eötvös József, Szalay László és Trefort Ágoston körül gyülekező „centralista” kört, akik az elavult megyei autonómia reformját és a központi, parlamenti kormányzást és korszerű közigazgatást tűzték ki célként. A magyar liberalizmus legtudatosabb, világszemléletileg és politikailag legiskolázottabb irányzatát vitathatatlanul a centralisták jelentették. Nem véletlen, hogy a kor legnagyobb szabású magyar állambölcseleti könyvét Eötvös írta.¹⁵⁹ De e körhöz tartozott „Az ember tragédiája” szerzője, Madách Imre is. Törekvéseik, elképzeléseik számos európai ország liberális gondolkodóinak programjával hasonlíthatók össze, akik közül emeljük ki az „amerikai modell” hatása alatt álló francia Ch. A. H. Tocqueville-t, Eötvös művének ismerőjét és méltatóját. (Egyébként Amerikáról írott műve magyarul is megjelent 1846-ban, hasonlóan nagy hatást téve, mint előtte Bölöni Farkas Sándor amerikai útikönyve 1834-ben.)

A társadalmi egyensúlyelmélet megfogalmazása, a társadalmi robbanásokat megelőző szociális reformok hirdetése egyaránt része volt politikai filozófiájuknak. A különböző szocialisztikus és kommunisztikus iskolákat is kritikai vizsgálat alá vették – nyilvánvalóan a liberalizmus eszmei alapjáról szemlélve ezeket. Éppen ezért nem volt alapvető különbség sem közöttük ezek megítélésében. Kölcsey Ferenc is a szabadság és a tulajdon együttes létében határozta meg a forradalmak legjobb ellenszerét. A legmarkánsabban Eötvös foglalkozott e kérdésekkel, amikor megállapította, hogy a „communismus” győzelme nem lehetetlen, ez azonban „csak úgy lehetséges, ha az államot korlátlan hatalommal ruházzuk fel”. Meggyőződése volt, hogy a polgári társadalmi rend feladata a nép anyagi és művelődési színvonalának emelése! Ezért is hangsúlyozza: „A kérdés csak az, vajon a jelen rendszer, mely az egyéni szabadság és birtok fenntartásán alapszik, vagy azon organismusok behozása, melyeket az új iskola ajánl, biztosítja-e a nagyobb számnak anyagi és szellemi jólétet.” A választ „az elvek praktikus alkalmazásának” tapasztalata adja majd meg, csak ezen mérhető le. A jólét a termelt javak „bőségétől függ”, ami viszont csak munka révén jön létre. „Mi erősebb indok a munkához: a birtokvágy, vagy a kormány hatalma?”

A liberalizmus nagy dilemmája az állami beavatkozás területének és mértékének meghatározása volt. (Elégge közismert, hogy e dilemma ma sem áll távol – ha különböző formában és mértékben is – a két egymással szemben álló világrendszertől sem.) A

¹⁵⁹ Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. 1–2. köt. Bécs, 1851–1854. Manz.

centralisták éppen úgy idegenkedtek ettől, mint a klasszikus liberalizmus más képviselői, hiszen a felvilágosult abszolutizmus, a jozefinizmus emléke kísértett a progresszív irányú állami beavatkozásban is. Kossuth írta később: „Az a fogalom uralkodott az államtani bölcsészetben, hogy az államok egyedüli hivatása a társadalmi rend biztosítása, a többit hagyni kell, amint tud. De a társadalmi viszonyok annyira bonyolódottakká lettek, a mechanikai és természettudományok oly új meg új tényezőket vittek be az életbe, amelyeknek igényei az egyéni tevékenység által ki nem elégíthetők, hogy ... az államnak nemcsak a rend őrének, hanem a haladás emeltyűjének is kell lennie.” Mindezt Kossuth az önkormányzati intézmények fenntartásával kívánta elérni, amelyek „biztonsági szellentyűk” a forradalmakkal szemben. Úgy vélte, hogy a túlzottan centralizált közigazgatású Franciaország ezért csúszott „a socialisticus eszmék sikamlós mezejére”.

Eötvös és a centralista kör nemcsak pragmatikus politikai filozófiája alapján, hanem mélységes humanizmusa következtében is vonzódott a szociális kérdésekhez, programjuk részét képezte a szociálpolitika is. Jelzik ezt Eötvös szépirodalmi alkotásai (A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben stb.), a „Szegénység Irlandban” című írása, valamint a büntető törvénykönyvről és a börtönrendszerről szóló beszédei is. Természetesen a politikában elsősorban a művelődéspolitikát volt Eötvös igazi szakterülete, az elemi oktatástól a felsőoktatásig, illetve a művészetpolitikától a tudománypolitikáig minden ágazatot felölelt az érdeklődése. Éppen ezért, amikor a nemzeti liberalizmus képviselőinek egészségügyi politikáját vizsgáljuk, ezen belül a centralista kör hatását tesszük az első helyre, ezt a két pillért, a művelődéspolitikát és a szociálpolitikát kell megjelölnünk, amire tulajdonképpen az egészségügyi politikájuk programját is építették. Csak innen közelíthetjük meg az orvosképzés reformjában, a felsőoktatásban és tudománypolitikában játszott kiemelkedő szerepüket.

Felmerül a kérdés, hogy volt-e önálló egészségügyi politikája a centralista körnek a negyvenes évek elején. Válaszunk csak tagadó lehet. Az 1831. évi kolerajárvány idején is csak az emberi kiszolgáltatottság, az egyéni tragédiák látványa rendíti meg Eötvöst, amiről Szalay Lászlóval is levelezett. Az egészségügyi politika, a közoktatásügyi programalkotás mint az „alkalmazott politika” része csak a politikusok köré sereglő szakemberek, vezető értelmiségi koponyák bevonásával jöhetett létre. Eötvös híres volt arról, hogy valóságos „agytrösztöt” tudott maga köré gyűjteni. Megfelelő adottságai voltak ehhez: szellemi fölénye, tapintata és képessége mások nézeteinek a tiszteletben tartására. Tudta, hogy minden alkotás, minden tervezés és kivitelezés a megfelelő szakértők, szervezők és vezetők kiválasztásának függvénye. A magyarországi liberalizmus e viszonylag szűkebb köre vonzotta magához a negyvenes évektől kezdve a legkiválóbb intellektusokat, körülöttük gyülekezett a vezető szak-

értelmiség. Ez azután még csak fokozódott a szabadságharc bukása után, a neoabszolutizmus időszakában, az ötvenes-hatvanas években.

A kölcsönhatás, az általános politikai program és az egészségügyi-orvosképzési törekvések összhangja is ezekben az években, a reformkor, a szabadságharc, a neoabszolutizmus és a kiegyezés éveiben alakult ki. Két orvosnemzedék is megformálódott a Van Swieten hatása alatt kialakult első bécsi orvosi iskolát követően. De önálló magyar orvosi iskoláról csak akkor beszélhetünk, amikor Balassa János, Markusovszky Lajos és pályatársai körül kialakult a negyvenes évektől kezdve a pesti orvosi iskola. Egységes orvosi szemlélet, korszerű társadalmi alapokon nyugvó közegészségügyi program, a vezető európai országok színvonalán álló szakismeret és tudományos felkészültség, valamint rokon politikai gondolkodás jellemezte ezt a kört, amely egyben valódi iskolája, nevelő műhelye volt az új orvosnemzedéknek. Balassa orvosi köre és Eötvös politikai csoportja, irányzata között könnyű felismerni az elvrokonságot. Egyek voltak az alkotmányos és demokratikus szabadságjogokkal felruházott polgári állam megteremtésére irányuló törekvésükben éppen úgy, mint az önálló és modern Magyarország programjában, majd a bukás után a kompromisszumok keresésében és tudomásulvételében, a kulturális és egészségügyi viszonyok megjavítására való erőfeszítésükben.

Ezzel nem kisebbítjük annak a nemzedéknek az érdemeit, amelyik a XVIII–XIX. század fordulóján a kezdés, az úttörés érdemeit mondhatta magáénak a tudományos és kulturális haladásban. Még kevésbé annak a második nemzedéknek a „teljesítményét”, amelyik a magyar orvosi szaknyelv megteremtésével, a tudományos társaságok létrehozásával, a magyar nyelvű szaksajtó megalapításával írták be nevét a magyar tudománytörténetbe. Nyilvánvaló, hogy e korszakban sokkal inkább a „közéleti orvos” típusa vált uralkodóvá a „kutató orvos” alakjával szemben. A politikai programok, a viták jobban kedveztek a fórumokon mozgó embereknek, mint a szaktudósoknak. Bugát Pál és Toldy Ferenc (helyét később Flór Ferenc vette át) indította el az 1831–1848 között rendszeresen megjelenő „Orvosi Tár”-at, amely a kor színvonalán ismertette a külföldi szakirodalmat és a hazai eredményeket. Egyben elősegítette az egységes orvosi terminológia kialakulását, amit nem kisebbít a nyelvújító kedv néhány túlzása sem.

A nyilvánosságot, a fórumokat kedvelő orvosok hozták létre az átalakulás elősegítésére, a szakmai és szellemi összefogás érdekében is a Budapesti Királyi Orvosegyesületet (1837), a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseit, valamint a Természettudományi Társulatot (1841). Különösen fontosá tette ezeknek az orvosi-természettudományi egyesületeknek a szerepét az, hogy a Széchenyi István által kezdeményezett Magyar Tudós

Társaság (Magyar Tudományos Akadémia) elsősorban a humán tudományoknak vált otthonává, még a természettudományokon belül is a nyelvi (szaknyelvi) kérdéseknek szentelte munkáját. De más előnye is volt annak a ténynek, hogy szinte a közélet valamennyi területén – Almási Balogh Páltól Korányi Frigyesig – találkozunk orvosokkal a reformkor egész időszakában, a forradalom kitöréséig, majd a szabadságharcban, ami hatással volt a politikusok világszemléletére, tudomány- és egészségügyi politikai programjára egyaránt.

A medicina fejlődésére páratlan hatással volt a természettudományok haladása a felvilágosodás korától kezdve, ami nemcsak a tudományos szemléletben, hanem az ipari forradalom kibontakozásával a technikai fejlődésben is éreztette hatását. A XIX. században ez már az orvostudomány valamennyi ágazatában éreztette hatását, az elméleti és klinikai „szakmák” egyaránt gyors fejlődést mutatnak. Különösen nagy jelentőségű a kórbonctan és a fizikális diagnosztika szerepe, amely Franciaországból indult hódító útjára, majd pedig – Rokitansky és Skoda személyében – a második bécsi orvosi iskola tartóoszlopává vált. Az új vizsgáló módszerek, az új technikai eszközök és műszerek (sztetoszkóp, szemtükör stb.) alkalmazása nagy ugrást jelentett előre. Az 1840-es évektől kezdve már a betegségek okai és az ellenük való védekezés került az érdeklődés központjába, a kauzalitás a gondolkodásban és a prevenció, a prophylaxis a gyakorlatban. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az orvosi elméletet és gyakorlatot egyaránt érintő forradalmi változáson ment át az orvosi gondolkodás. A természettudományok újabb eredményei új lehetőségeket adtak a terápiában, a szerves kémia fellendülése új gyógyszerek megjelenését tette lehetővé. A kórokok felismerése már új irányba mutatott, a kórokozók felfedezése felé, amely a Pasteur és Koch nevéhez fűződő mikrobiológiai forradalom nyitánya lett.

Balassa János mindazt megismerte Bécsben, amikor kitűnő minősítéssel Schuh mellé került asszisztensnek, amit a második bécsi orvosi iskola mesterei nyújthattak. De itt szövődött az életre szóló barátság is Markusovszky Lajos, Lumniczer Sándor és Semmelweis Ignác között. Balassa alig volt idősebb náluk, de már professzor volt, amikor ők befejezték tanulmányaikat. Egyesítette magában a közéleti, a tudós és a gyakorló orvos típusát, így minden adottsága megvolt ahhoz, hogy a kör vezetője, „elnöke” legyen, amit róla először Balassa-társaságnak is neveztek. De a kör organizátora, szürke eminenciása az egész korszaknak Markusovszky Lajos volt. Lumniczer egyénisége inkább Balassához hasonlított. Valamennyiüknek nagyobb hatása volt az orvosi közéletben, mint a szabadságharc bukása után hazatérő Semmelweis Ignácnak, aki viszont az egyetemes orvostudomány történetébe is beírta nevét.

E rövidre szabott írásunkban nincs helyünk a pesti orvosi iskola kiemelkedő

személyiségei felsorolására, hiszen számos jelentős egyéniséget emelhetünk ki, Korányi Frigyes, Lenhossék Józsefet, Jendrassik Jenőt, Bókai Jánost, Hirschler Ignácot stb. De találkozunk még velük, amikor a magyar orvosi múlt nagy alakjait, a szakági iskolateremtő mestereket mutatjuk be, ismertetjük életútjukat és életművüket. E nagy nemzedék életútját meghatározta a magyar politikatörténet négy jól elhatárolható szakasza, a reformkor (1825–1848), a forradalom és szabadságharc (1848/49), a neoabszolutizmus (1849–67), illetve az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchia alkotmányos kormányzása és megújuló politikai életében még megért éveik. A reformkor az indulás, a felkészülés időszakát jelentette. A forradalom és szabadságharc időszaka a program megvalósításának kísérletét, majd pedig a fegyveres harc időszakában a nagy próbatételt, amikor a hazai katonaeorvosi szolgálat gerincét alkották a pesti orvosi iskola tagjai, egyben lehetővé téve az európai viszonylatban is korszerű, modern katonaegészségügyi szemlélet érvényesítését.

A szabadságharc bukása, a neoabszolutizmus évei, Haynau, Bach és Schmerling nevével fémjelzett esztendő, a „passzív rezisztencia” vállalását, majd az értelmiségi élet fórumainak megnyílásával az új felkészülést, a szerveződést jelentették számukra. Talán azt is mondhatjuk, hogy éppen az elnyomás évei voltak a tudományos és szellemi erőfeszítés nagy-szerű esztendei, amikor az Orvosi Hetilap megindításával, (1857) az Orvosegyesület és más társaságok, fórumok felhasználásával európai színvonalra emelték a magyar medicinát és megalapozták a kiegyezés után kibontakozó alkotó időszakot, az infrastruktúra kiépítésének időszakát az egészségügy, a tudományos élet és felsőoktatás területén. A centralisták tervező-munkája az általános politikában és jogalkotásban, az államszervezet modernizálásában találkozott a pesti orvosi iskola nagyjainak orvosi-egészségügyi törekvéseivel, amit közvetlen és személyes kapcsolatuk még csak megerősített és hatékonyra tett. A centralista kör és Eötvös József általános politikai szemlélete, szociálpolitikai és művelődéspolitikai programja találkozott a pesti orvosi iskola egészségügyi-tudománypolitikai törekvéseivel. A prevención alapuló politikai-szociálpolitikai szemlélet könnyen talált egymásra az orvosi-egészségügyi prevenció felismerő orvosok programjával. A centralisták köre és a pesti orvosi iskola ugyanannak a kornak, ugyanannak a társadalompolitikai irányzatnak a gyümölcse, az általános és alkalmazott politika ritkán tapasztalt szintézisének példája. Felismerték és megfogalmazták együttesen azt, amit máig érvényesnek tarthatunk, a „közgazdaság”, a „közművelődés” és a „közegészség” egységét, aminek együttesen kell fejlődnie, mert egymás nélkül, egymás rovására egyik sem fejleszthető. E politikus- és orvosnemzedék nélkül sohasem jött volna létre az európai színvonalú, egy-egy korszakban az élen járó nemzetekhez felzárkózó magyar orvostudomány és egészségügy.

A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában¹⁶⁰

A magyar szabadságharc leverése után az ország egész területén bevezetett katonai közigazgatás felszámolta az 1848/49-ben kiformált orvos-egészségügyi igazgatás kereteit, de nem hozta vissza az 1848 tavasza előtti állapotokat. A katonai közigazgatás keretei között kialakított egészségügyi irányítás végső soron a bécsi Belügyminisztérium, illetve a birodalmi Állandó Egészségügyi Bizottság felügyelete alá tartozott. Már 1849 őszén e szervezetek rendelkezéseit hajtották végre a vármegyei és a helyi egészségügyi igazgatás vezetői. Franz Günthler professzor, birodalmi főorvos 1850 nyarán körutat tett Magyarországon, hogy előkészítse a helyi egészségügyi igazgatás és az orvosképzés beillesztését az osztrák birodalom egységes jogrendszerébe.¹⁶¹ Az 1852. október 20-án megjelent birodalmi belügyminiszteri rendelet értelmében a polgári egészségügyi közigazgatás mind az öt tartományi helytartósági kerületben szervezett egészségügyi hivatalon keresztül történt, amelyek élén – helytartótanácsosi minőségben – orvostisztviselők álltak. A kerületi egészségügyi hivatalok mellé egészségügyi bizottságokat szerveztek, amelyek tagjainak felét szakemberek (kerületi főorvosok, megyei főorvosok, járási orvosok stb.), katonaeorvosok, gyógyszerészek, a másik felét igazgatási tisztviselők alkották. Az egészségügyi közigazgatás keretében szervezett állásokat kinevezéssel töltötték be. A vármegyék – mint a kerületi egészségügyi hivatal alárendelt szervei – orvos-egészségügyi igazgatási apparátusa változatlan maradt, tisztségeit hasonlóan kinevezéssel töltötték be, de kötelező módon bevezették a járási és a községi bába tisztségét. E birodalmi belügyminiszteri rendelet másik lényeges újdonsága, hogy kötelező módon bevezették a kör- és községi orvos tisztséget, amely független volt az adott közigazgatási egység lakosainak számától, 5000 lakosig legalább egy orvost kellett alkalmazni. Meg kell jegyeznünk, hogy sok helyen nem tudták az orvosi állást megfelelő képesítésű szakemberrel betölteni, de ez a rendszer reményt ébresztett a falvak és általában a vidék egészségügyi ellátásának javítására. Az orvostól megkövetelték a német nyelv tökéletes ismeretét, igaz, a fizetésüket alacsony szinten állapították meg.

Jelentős korszerűsítésnek számított, hogy az „emberorvosi” szolgálatról leválasztották

¹⁶⁰ Forrás: Antall József – Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. = Magyar Tudomány 34 (1989) No. 10–11. pp. 903–915.

¹⁶¹ Kapronczay Károly: Egészségügyi igazgatás a szabadságharc bukása után. = Orvosi Hetilap 129 (1988) pp. 2256–2257.

az állatorvosi feladatkört, 1853-ban állatvizsgáló bizottságokat állítottak fel, 1859-ben pedig új, egységes állategészségügyi hatósági eljárást vezettek be. Az orvosképzésen belül elkülönített állatorvosi képzésre külön tanszéket szerveztek.

A kerületek egészségügyi hivatalai szakvéleményezést a pesti orvosi kartól kérhettek, a Budán működő helytartóság viszont ilyen kérdésekben igénybe vehette a Budapesti Királyi Orvosegyesületet. E kerület új egészségügyi igazgatási rendszerének kiépítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett Tormay Károly főorvos, a magyar szabadságharc egészségügyi igazgatásának kiemelkedő egyénisége és szervezője. 1851-ben szabályozták az orvosi gyakorlat területeit, szigorúan léptek fel a kuruzslók és a kétes képesítésűek ellen. 1853-ban bevezették az új orvosi díjszabályzatot, amelynek kidolgozásában már részt vett Balassa János és Lumniczer Sándor is. Még ebben az évben bevezették a gyógyszerészeti ügyrendet, a járási orvosokat felhatalmazták törvényszéki orvosi eljárások lefolytatására. 1856-ban egységesen szabályozták a közápolás- és a kórházügyet, szigorúan szétválasztották a betegápolás intézményeit a szegénygondozástól. Bevezették a közkórház fogalmát, a kórházi gazdaság rendszeres ellenőrzését, az egységes ügyintézkést, az egész ország területére érvényes ápolási díjakat, amelyekkel kapcsolatban módosításokat csak a központi egészségügyi hatóság végezhetett. Ezzel egyidőben elrendelték az egységes birodalmi kórházi ügyrend alkalmazását. 1856-ban Tormay Károly elnökletével bizottság alakult egy országos kórházépítési program kidolgozására. A kórházügyi szabályzat értelmében minden helyhatóság kórházépítési célra központi alaptól kölcsönt, illetve költségei kiegészítésére állami támogatást kérhetett. A kórházépítési program célul tűzte ki állami kórházak építését. 1859-ben valóban megindult a 400 ágyas pozsonyi állami kórház építkezése, amelynek végső átadása 1863-ban történt meg. 1854-ben elrendelték a vidéki szemkórházak (osztályok) szervezését, ahol az országos szegénygondozási alapból kötelesek voltak a rászorulókat ingyen ellátni.¹⁶²

Jelentős lépések történtek az elmebetegek ügyében: 1858-ban az állami sorsjátékok jövedelmének felhasználásával megkezdődött egy 200 ágyas nagyszombati elmeegógyintézet, 1862-ben a budai Lipótmezőn egy állami tébolyda építkezése. E rövid időszakban látványos eredményeket mutatott fel a kórházügy; a szabadságharc előtti néhány száz kórházi férőhely a kiegyezés évéig négyezerre emelkedett. 1854-ben lehetővé tették a gyógyító szerzetes rendek tevékenységét a világi kórházakban.

¹⁶² Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. 322 p.

A kialakított rendszert kevésbé módosította az 1860. évi Októberi Diploma után kialakult helyzet. A tisztségviselőket ismét a helyhatóságok választották, de a Sauer Ignác vezette egészségügyi osztály nem számolta fel a községi és körorvosi rendszert, beépítette a régi igazgatási rendbe, nem változtatott az 1850-es években kiadott rendeleteken, az egészségügyi ellátást fejleszteni óhajtó terveken. Az egész magyar orvosi kar előtt olyan közegészségügyi rendszer megteremtése állt, amelyet az országgyűlés által hozott törvény szabályoz, tehát megtartása mindenki számára kötelező. E tervezetet az országos előkészítő bizottság 1866. június 24-én nyújtotta be a parlamentnek, de megvitatására csak a kiegyezés után került sor. Kidolgozásában rendkívül fontos szerepet játszott a pesti orvosi iskola néven ismert, Balassa János köré tömörülő csoportosulás.¹⁶³

Az egészségügy reformja és a pesti orvosi iskola

A XIX. század közepén a nemzet önállóságáért, az ország társadalmi és gazdasági viszonyainak korszerűsítéséért folyt a küzdelem, amelynek szolgálatába szegődött a magyar értelmiség. Ennek jelentős rétegét adta a szociális problémákat közelről látó orvostársadalmunk. Nem véletlen, hogy e korban az orvosok között inkább a „közéleti orvos” és nem a „kutatóorvos” típusa vált jellemzővé. Nemegyszer éppen ebben rejlik a kort feltáró kutató nehézsége, amikor e réteg tevékenységét teszi a mérlegre. Nem véletlen, hogy 1867 idején – a jogalkotó tevékenység fénykorában – majdnem az egész hazai orvostársadalom aktív közéleti tevékenységet fejt ki, majd annak lassulásával elfordul a közjogi harcok meddő vitáitól. Viszont ebben az időszakban az orvostudomány fejlődésében az egyes szaktudományok további elkülönülése vált jellemzővé, jelentős változások következtek be az orvosi gondolkodás területén. A prevenció, a betegségek megelőzése került a központba, amit nemcsak konkrét betegségekre, hanem az egész társadalmat veszélyeztető fertőző bajokra is értettek. A közegészségügyi gondolkodás hatotta át a magyar orvostársadalmat, amit a felgyorsult ipari fejlődéssel együtt járó urbanizáció is sürgetett. Ez a folyamat csak távolította a város és a vidék egészségügyi ellátását, közegészségügyi állapotaik közötti különbségeket. Csak néhány jellemző adat: a kiegyezés évében a történeti Magyarország 2 ezer orvossal és 2500 sebésszel rendelkezett, 44 kórházban 4 ezer betegágy működött. E reformok kidolgozásában vállalt magára hatalmas szerepet a pesti orvosi iskola.¹⁶⁴

¹⁶³ Csátáry (Grósz) Lajos – Tóth Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács ötvenéves működése. 1868–1918. Bp., 1918. Franklin. 125 [1] p., 1 t.

¹⁶⁴ Antall József: A pesti orvosi iskola és a centralisták egészségügyi politikája. Eötvös József halálának 100. évfordulóján. = Orvosi Hetilap 112 (1971) No. 19. pp. 1083–1089.

Az iskola a XIX. század közepén bontakozott ki Balassa János és Markusovszky Lajos körül. Egységes orvosi szemlélettel, korszerű társadalmi alapokon nyugvó közegészségügyi programmal, a vezető országok tudományos színvonalán álló szakismerettel, rokon politikai eszmékkel rendelkeztek, amely egyszersmind valódi iskolája, nevelő műhelye volt az új orvosnemzedéknek. Balassa rokonszenves egyénisége egyesítette a közéleti ember, a tudós és gyakorló orvos típusát, minden adottsága megvolt ahhoz, hogy „elnöke” lehessen e körnek, amelyet róla Balassa-társaságnak is neveztek. Markusovszky a magyar felsőoktatás legnagyobb szervezője volt, motorja a körnek és szürke eminenciása az egész korszaknak. Lumniczer egyénisége inkább Balassáéhoz hasonlított. Valamennyiüknek nagyobb hatása volt az orvosi közéletben, mint Semmelweisnek, aki viszont a gyermekágyi láz kórtanának meghatározásával és a profilaxis megfogalmazásával az egyetemes orvostörténet nagyjai közé emelkedett. Erényeivel és hibáival együtt a modern szaktudós megtestesítőjévé vált. Részt vett baráti körével együtt a magyar orvosi közéletben, a budapesti egyetem professzoraként a felsőoktatásban, magyar nyelvű cikkeivel a szaksajtóban szerzett megbecsülést, de személye nem volt alkalmas a vezérszerepre, – amire nem is törekedett.¹⁶⁵

Nincs arra lehetőség, hogy életútjukat külön-külön megrajzoljuk, vagy hosszú névsorral egészítsük ki a kört, hiszen sorolhatnánk a neveket – Korányi Frigyes, Lenhossék József, Jendrassik Jenő, Bókai János stb. De utalunk a magyar történelemnek arra a négy jól elhatárolható szakaszára, amely meghatározta valamennyiük életútját: a reformkor (1825–1848), majd ezt követően a magyar szabadságharc (1848–1849), az ennek bukását követő osztrák neoabszolutizmus, valamint 1867-ben Ausztria és Magyarország kiegyezése. Az első a szellemi és politikai erőgyűjtés; a második a nagy próbatétel; a harmadik a passzív rezisztencia, a felkészülés és a kibontakozás; a negyedik pedig programjuk állami szinten történő megvalósításának időszaka a nagy kompromisszum után. A szabadságharc idején Markusovszky magas beosztású honvédtiszt, Görgey Artúr személyes orvosa, míg Lumniczer a szabadságharc egészségügyi főnöke volt. Semmelweis ekkor még Bécsben dolgozott, és noha rokonszenvezett a szabadságharcnak, az ő személyes küzdelme éppen ekkor folyt a felfedezése elismertetéséért, egyetemi állásáért. De a második bécsi orvosi iskola progresszív és konzervatív erőinek nagy összecsapása is ekkor zajlott. A széles körű tevékenységre predesztinált „közéleti töltésű” orvosok mellett ő az anyákért, igazsága érvényesítéséért harcoló, elkötelezett kutatóorvos maradt.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Lesky, Erna: Ignaz Philipp Semmelweis und die wiener medizinische Schule. Wien, 1964.; Gortvay György – Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Bp., 1966.; Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1967.; Antall, József: Welche Rolle spielten das Familienheim und die Schule in der Entwicklung von Semmelweis?

A szabadságharc leverése után Balassára börtön, Markusovszkyra és Lumniczerre állástalanság várt. Bár hamarosan sikerült kiszabadulnia Balassának, később visszakapta katedráját is, végig szigorú rendőri megfigyelés alatt állott. Markusovszky kezdeményezésére először lovas összejöveteleket rendeztek, magukat maró öngúnnyal „Faculté de médecine à cheval”-nak nevezték. E lovas kirándulásokon – távol a fülelő kopóktól – vitatták meg a politikai és tudományos kérdéseket, szótték álmaikat. Ekkor – 1850 októberében – tért haza végleg Bécsből Semmelweis is, aki csatlakozott régi baráti köréhez. Az orvosi hivatás hiányát azonban nehezen viselték. Lumniczer írta Korányinak: „Párizsból Luertől hozott műszereim közül egyedül a késnek veszem hasznát, mellyel a tyúkszememet vágom.” Később a neoabszolutizmus is lazított az elnyomás gyeplőjén, így vagy úgy visszakerültek az orvosi karra, elismerést szereztek maguknak. Balassa, Markusovszky és Korányi pedig háziorvosa lett és maradt a visszavonultságban élő Eötvös Józsefnek és Trefort Ágostonnak, a magyar történelem legnagyobb hatású tudományszervező és oktatásügyi politikusainak, a kiegyezést követő időszak közoktatásügyi minisztereinek.

A neoabszolutizmus ugyan később sem engedett a nemzeti követeléseknek, de eltúrta az értelmiségi élet bizonyos köreinek az újjászervezését. Működött újra a Tudományos Akadémia, a Természettudományi Társulat és az Orvosegyesület, és 1857-ben Markusovszky megindíthatta a máig fennálló orvostudományi folyóiratot, az Orvosi Hetilapot, később, 1863-ban pedig létrehozta az orvosi könyvkiadó vállalatot. Ugyancsak erre az időszakra esik Semmelweis Ignác magyarországi működésének, szakirodalmi tevékenységének időszaka. Az Orvosi Hetilapban jelentek meg cikkei, és ekkor váltak ismertté – könyvén keresztül – nyílt levelei is. Balassa és Lumniczer megteremtette a modern magyar sebészetet, különösen a plasztikai és urológiai sebészetben végeztek úttörő munkát.

Körüik egyre nagyobb befolyást gyakorolt, bár komoly ellenfeleik is voltak. Különösen akkor, amikor 1860/61-ben az osztrák neoabszolutizmus – az olasz-francia háború után – válságba került, és Bach belügyminisztert is menesztette az uralkodó. Magasra csaptak a patriotizmus lángjai, ami érthető a hosszú elnyomatás után. Sokan jogos vagy vélt sérelmek alapján ezt a nemzeti felbuzdulást kihasználták a tudományos életben is. Külön csoport keletkezett Balassa, Markusovszky és Semmelweis ellenfeleiből, akik között konzervatívok és a magyar szabadságharc legradikálisabb képviselői egyaránt megtalálhatók voltak, akiknek közös platformja az idegen orvosprofesszorok eltávolítására irányult. (Lapjuk a „Gyógyászat”

Persönlichkeit? = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 95–126.; Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 185–267.

lett).¹⁶⁷ Ennek esett áldozatul a cseh Czermák János, a gégetükrözés világhírű bevezetője, aki nem tudván magyarul, ebben a hangulatban eltávozott hazánkából, és később Lipcsében lett egyetemi tanár. Balassa köre, akikhez – éppúgy mint Eötvöshöz – személyes barátság fűzte, mindent elkövetett itt-tartására, de a közhangulat ezt lehetetlenné tette. Joggal mondta Balassáról Lumniczer, ami valamennyiükre vonatkozott: „Nem volt ő azon túlbuzgók egyike, ki az áltudományosság kinövéseinek becsempésztetését a tudomány csarnokába, bár ha a hazafiság lobogója alatt is tűrte vala.”¹⁶⁸

Az 1867-es kiegyezést Semmelweis már nem élte meg, Balassa még ott volt az alkotmányos rend megszületésénél, a nagy hatású Országos Közegészségügyi Tanács létrehozásánál, de ezután már csak Markusovszky, Lumniczer és Korányi játszott közvetlen szerepet a közegészségügyi törvény megfogalmazásában, a modern felsőoktatási törvény megteremtésében, az orvostudományi intézetek, a második egyetem, illetve orvostudományi kar létrehozásában (Kolozsvár, 1872.).

A liberalizmus és a centralisták egészségügyi politikája

Abban a korban, amikor a nemzeti önállóság kivívása és a társadalmi reformok végrehajtása volt a legfontosabb programja Magyarországnak, a liberalizmus gondolatrendszere uralkodott. Az egyéni szabadság, az emberi jogok érvényesítése; a közhatalomnak a népakarattól való demokratikus függése; az erők szabad mérkőzése a gazdasági életben; az oktatás nem állami monopólium; az egyházak a vallásos emberek magántársulatai; a tudomány, a művészet és az irodalom egyaránt szabad polgári tevékenység – összegezhethetjük – kissé leegyszerűsítve programjukat.

A század széles sodrású átalakulási folyamatában igen jelentős szerepet vállaltak a „doktrinerek”, ahogy ellenfelei nevezték Eötvös József, Szalay László és Trefort Ágoston körül gyülekező centralista csoportot. Követelték az elavult megyei szervezet reformját, a központi parlamenti kormányzást és a korszerű államigazgatást. Politikai programjuk nem egy kérdésben szembeállította csoportjukat a reformpolitika fő erőit vezető Kossuthal és Deák Ferencsel. Ha néha hibáztak is taktikai téren, mégis nekik köszönhető a modern polgári állam modelljének megtervezése, a '48-as és '67-es állam- és jogrend megfogalmazása.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Antall József: Egy ismeretlen levél – Poor Imre szakítása Markusovszky Lajossal. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 50. (1969) pp. 141–148.

¹⁶⁸ Emlékbeszéd Balassa János felett, melyet a Buda-Pesti Kir. Orvosegyelet... rendkívüli ülésében tartott Lumniczer Sándor. Pest, 1872. Khór-Wein. p. 17.

¹⁶⁹ Antall József: Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866. = Századok 99 (1965) No. 6. pp. 1099–1130.

Eötvöst nemcsak politikai filozófiája, hanem humanizmusa is a szociálpolitika területére vonzotta. A „Szegénység Irlandban”, valamint a büntető törvénykönyvről és a börtönrendszerről mondott beszédei – szépirodalmi alkotásain kívül is – jól mutatják érdeklődését a társadalmi problémák iránt. Igazi „szakterülete” azonban a művelődéspolitikai volt. E két pillért kell megjelölnünk, amikor Eötvös és a centralisták egészségügyi politikájának megfogalmazását, az orvoscépzés reformjában, a felsőoktatás és tudománypolitika területén játszott szerepük megítélését vállaljuk magunkra. E kapcsolatnak köszönhető az orvoscépzés reformja, a nagy egyetemi építkezések és intézetszervezések, egyetemalapítás tevékenysége. Eötvös és Trefort minisztersége, valamint a kontinuitást biztosító Markusovszky tevékenysége a modern magyar orvoscépzés alapjainak lerakását jelentette. A nagyszerű kölcsönhatás, az általános politikai program és az egészségügyi-orvoscépzési törekvések összehangolása is ezekben az években – a reformkor végétől a kiegyezés koráig – történt meg. Könnyű felismerni Eötvös politikai köre és Balassa orvosi köre között az elvokonságot. Egyek voltak az alkotmányos és demokratikus szabadságjogokkal felruházott polgári állam megteremtésére irányuló törekvésekben éppen úgy, mint a függetlenségi harc után a kompromisszumok tudomásulvételében, az egészségügyi és kulturális viszonyok megjavításáért folytatott harcban. Közös vonásuk a tudományos kutatás bármilyen irányból történő elferdítésének a megvetése, történjék az akár „a hazafiasság lobogója alatt” is. De abban is, hogy Ausztriával a megegyezést nem az uralkodón keresztül, hanem az osztrák liberálisokon, illetve a bécsi reformereken keresztül, a velük fenntartott kapcsolatban keresték.

Balassa, Markusovszky, Lumniczky és Korányi általános politikai és művelődéspolitikai szemlélete Eötvössel rokon, viszont ők adják a centralisták hiányzó egészségügyi programját. A prevención alapuló szociálpolitikai szemlélet könnyen találkozott az egészségügyi prevenciót valló orvosok programjával. Vonatkozik ez Semmelweis tanítására éppen úgy, mint Markusovszkynak már doktori disszertációjában¹⁷⁰ kifejtett, a megelőzésen alapuló egészségügyet megfogalmazó szemléletében. A centralisták köre és a pesti orvosi iskola ugyanannak a korának, ugyanannak a társadalompolitikai irányzatnak a gyümölcse, általános és alkalmazott politikájának a hordozója volt. Ennek a tudatos, történelmileg és orvostörténelmileg meghatározott kapcsolatnak csak az aláhúzására említhetjük személyes összeköttetéseiket.

Eötvös és Trefort családjának – mint említettük – évtizedeken keresztül Balassa (1848), Markusovszky (az abszolutizmus korában) majd Korányi (a kiegyezés után) volt a háziiorvosa.

¹⁷⁰ Markusovszky Lajos: Az orvos mint nevelő. Pest, 1844. Trattner-Károlyi. 30 p.

Eötvös halálakor is Korányi és Markusovszky állt mellette.¹⁷¹ De nemcsak „házi orvosaik”, hanem egészségügyi politikai tanácsadók, orvosképzési szakértők is voltak. Nem véletlen, hogy 1848-ban Balassa Jánost, 1867 után pedig Markusovszky Lajost állította Eötvös az egyetemi ügyek élére. A centralisták tervező munkája és a pesti orvosi iskola törekvéseinek találkozása és kölcsönhatása teremtette meg a modern Magyarország kulturális-tudományos és egészségügyi szervezetét, rakta le intézményei alapjait.

A liberalizmus természetrajzának megfelelően maguk a centralisták is idegenkedtek az állami beavatkozástól a társadalmi élet különböző területein. Sokáig a társadalmi egyesülés és öntevékenység angolszász receptje szerint képzeltek el az iskoláztatás és az egészségügy megszervezését. A felvilágosult abszolutizmus, a jozefinizmus emléke kísértett még a progresszív irányú állami beavatkozásban is. De elsőnek éppen ők ismerték fel az alkotmányos és demokratikus állami beavatkozásnak a szükségességét a haladás érdekében. Ebben pedig nem kis része volt a tanügy és az egészségügy – esetünkben a pesti orvosi iskola – vezető koponyáinak. Erre a következtetésre jutott – bár fenntartásokkal – a klasszikus liberalizmus képviselője, Kossuth Lajos is:

„Az a fogalom uralkodott az államtani bölcsészetben, hogy az államnak egyedüli hivatása a társadalmi rend biztosítása, a többit hagyni kell menni, amint tud. De a társadalmi viszonyok annyira bonyolódottakká lettek, a mechanikai és a természettudományok oly új meg új tényezőket vittek be az életbe, amelyeknek igényei az egyéni tevékenység által ki nem elégíthetők, hogy a XIX. század elve a mai viszonyoknak már nem felel meg, tehát előkerül annak érzete, hogy az államnak nemcsak a rend őrének, hanem a haladás emeltyűjének is kell lenni.”¹⁷²

Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter (1872–1888) egyenesen kimondta, hogy „közgazdasági fejlődésünk egy további főfeltétele a közegészség”.¹⁷³ Hármasszóú jelszava – a „közegészség, közgazdaság, közoktatás”¹⁷⁴ – világosan tükrözi az összefüggések felismerését. Felismerte, hogy a közegészségügy és a közoktatás egyszersmind közgazdasági kérdés, mert meghatározza a termelés egyik legfőbb tényezőjének, az embernek a testi és szellemi állapotát. Éppen Fodor Józsefhez írott levelében fejt ki, hogy a népesedési mozgalomtól függ a „nemzetek politikai és közgazdasági súlya”.¹⁷⁵ Tőle – mint a közegészségtan tanárától – kér

¹⁷¹ Ferenczy Zoltán: Báró Eötvös József, 1813–1871. Bp., 1903. Magyar Történelmi Társulat. p. 288.

¹⁷² Kossuth Lajos iratai. X. köt. Bp., 1904. Athenaeum. pp. 304–305.

¹⁷³ Trefort Ágoston: Beszédek és levelek. Bp., 1888. Méhner. p. 147.

¹⁷⁴ Uo. p. 143, 180.

¹⁷⁵ Uo. pp. 51–52.

választ a Magyarországon olyan előnytelen halandósági viszonyokra. (Érdekességként megemlíthetjük, hogy a népesedési viszonyok alapján veti fel egyes országoknak a XX. századra várható világtörténelmi szerepét és politikai súlyát és 1932-re az Egyesült Államok, Oroszország és a Német Birodalom nagyhatalmi rangsorát jelzi, Anglia szerepének csökkenését és Franciaország lemaradását jósolta a XIX. századhoz viszonyítva.)

De nem mellőzhetjük Eötvös köre és a pesti orvosi iskola kölcsönhatásának említését a homeopátia kérdésében sem. Eötvösék egyértelműen távol tartották magukat az oly népszerű hasonszenvészettől. Érdemes idézni azokat a sorokat, amelyeket 1870-ben mondott a parlamentben a homeopata tanszék és kóroda felállításának vitájakor, a létesítést megakadályozni nem tudta, de kifejtette fenntartását, tudománypolitikai hitvallását:

„A tudomány alkotja és teremti önmagát a törvényhozás segedelme nélkül, sőt a törvényhozás segedelme ellen is. Mert valamint a vér forgásának helyességét, és valamint egyetlen nagy igazságot, melyet a tudósok bármely korban feltaláltak, a törvényhozás sehol pártolás alá nem vett: úgy a homeopathiának, ha csakugyan pártolásra szorul, hogy jövője legyen, én részemről nagy jövőt nem ígerek. Mert a tudomány oly hatalom, mely nemcsak pártolásra nem szorul, hanem még az üldöztetést is igen könnyen eltűri. Én legalább meg vagyok győződve, hogy a világon egy nagy tudományos igazság sem mondatott még ki, mely bármiként üldöztetett, mert üldöztetett, csak egy évvel is később fogadtatott volna el.”¹⁷⁶

Az abszolutizmus és liberalizmus részben egymást követve, részben akció-reakció viszonylatban egymással, politikailag vitathatatlanul kibékíthetetlen ellentéte egymásnak. De mit látunk az alkalmazott politikában? A felvilágosult abszolutizmus a XVIII. században és a neoabszolutizmus a XIX. század derekán részben vagy egészben vitathatatlanul progresszív programot követ az oktatásügyben és az egészségügyben, tehát az alkalmazott politika egy-egy szektorában.

A nemzeti önállóságért és polgári átalakulásért vívott küzdelem évtizedeiben, a reformkorban és a szabadságharcban, illetve az elnyomatást és a készülődést egyszerre jelentő neoabszolutizmus, majd az 1867-es kiegyezést követő dualizmus első felében (1825–1890) megszületett a modern Magyarország. Kossuth Lajos aggodalmait igazolta a jövő, a függetlenség terén 1867-ben megtett engedmény miatt, de a belső építésben elért eredmények, a művelődésügy, az egészségügy és a tudományos fejlődés területén elért sikerek, a fejlett

¹⁷⁶ Eötvös József: Beszéddek. 3. köt. Bp., 1902. Révai. pp. 394–395.

európai országok és Magyarország között tátongó szakadék kisebbitése, indokolja azoknak a magatartását is, akik vállalták a történelem által felkínált kompromisszumos lehetőséget. Főleg azokét, akik a liberalizmus jelszavával visszaélő, Tisza Kálmán kormányzásával (1875-től) kezdődő évtizedekben is, megmaradtak az igazi magyar történelmi liberalizmus híveinek, hűek maradtak azok nemzeti, társadalmi és humanista eszmevilágához. Ezek közé tartoznak azok a nagy magyar orvosok, a pesti iskola mesterei, akik a maguk területén a tudományos és szociális haladást szolgálták és elvetették a beszűkülő konzervativizmust.

A kiegyezés után

A kiegyezést követő években a hazai orvostársadalmat elsősorban az ország egészségügyi és közegészségügyi helyzetének törvényes rendezése, az orvosképzés reformja foglalkoztatta. Elsőnek az egészségügyi-orvosi közigazgatás szervezete formálódott ki, amelynek legfelsőbb szervezője a Belügyminisztérium egészségügyi és a kórházi alapellátást irányító osztálya lett, a szakmai tanácsadó és javaslattevő, véleményező intézménye az Országos Közegészségügyi Tanács. Az orvostársadalom – a jogalkotás és a magyar egészségügyi ellátás rendezése mellett – saját helyzetének, az állammal való viszonyának tisztázását is szorgalmazta. Ez már az orvosképzés reformjának és a közegészségügyi törvény előkészítésének időszakában is élesen előtűnt. Az orvosképzés reformja alapvető változást eredményezett az egyetemi oktatás területén: először is megszüntette a korszerűtlen seborvosképzést, ennek meglévő intézményeit bekapcsolta az oktatásba, egyben növelte az orvosképzésen belül a sebészet és a szülészeti-nőorvoslás ismereteit, e két szakterületet egyenrangúvá tette a medicina egészében.¹⁷⁷ A reform másik lényeges vonatkozása, hogy egységes vizsga és szigorlati rendet épített fel, a képzésbe bekapcsolta a magántanári kart, olyan új tanszékeket és klinikákat létesített, amelyek a korabeli modern orvosi szemléletet tükrözték.

Trefort minisztersége alatt született meg 1876-ban a közegészségügyi törvény, amely az állam legfontosabb feladatai közé emelte a közegészségügyet, egész szervezeti felépítésének létrehozását, ellenőrzését. A törvényalkotók számoltak azzal a ténnyel, hogy az elmaradott egészségügyi állapotokat csak az államhatalom segítségével változtathatják meg. Bár a törvény a prevenció szellemében mindenre igyekezett kiterjeszteni hatalmát, a legnagyobb „hiányosság” mégis abban rejlett, hogy sok szempontból meghaladta az akkori hazai lehetőségeket. Viszont sok olyan területnek – például az iparegészségügynek, az iskolaegészségügy-

¹⁷⁷ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935. Egy. ny. XVI, 842, [2] p.

nek, a település-egészségügynek – adott kibontakozási teret, amelynek addig még jogi alapjai sem léteztek a magyar közigazgatási gyakorlatban. Azt senki sem vitatta, hogy a közegészségügyi törvény az orvosi ellátás és a közegészségügy minden területét felölelte, kialakította az orvos-egészségügyi igazgatás korszerű formáit, viszont a felügyelet kérdésében – éppen a korabeli közigazgatás jellegéből fakadóan – ellentmondást képezett.¹⁷⁸ A kritika már ekkor is kiemelte, hogy az állami elismerésben részesült egészségügyet külön szakminisztérium illetné meg, ne az ország közigazgatását irányító Belügyminisztérium egyik feladatköre legyen. Ez a felügyeletet megosztotta a megyei, illetve az elsőfokú törvényhatóságok között, így e fontos szakterület szakmai tisztviselői (orvosok, gyógyszerészek stb.) elsőfokú felügyeleti kérdésben nem szakemberek felügyelete alá tartoztak. Emellett a vidéki szakigazgatás tagjait nem nevezték ki, hanem választották, díjazásuk nem volt egységes, nem jogosultak nyugdíjra, mint más állami tisztviselők. Ez az ellentmondás kiinduló pontja lett az orvosi érdekvédelmi mozgalmaknak, illetve sok vidéki orvosi állás betöltetlenségének. A magyar közegészségügyi törvény – beépítve az 1850-es évek gyakorlatát – a kötelező orvostartást a lakosság lélekszámához igazította, ehhez igazodott az egészségügyi gyógyító intézmények létesítésének rendszere. Igaz, az utóbbiban ilyen konkrét „normát” nem írt elő, de az állami segélyek, kórházépítési alapítványok és kölcsönök rendszerének megteremtésével azt szorgalmazta, hogy a városok, nagyobb települések rendelkezzenek önálló kórházzal, a járási rendszer is alkossa meg a saját területét ellátó közép nagyságú gyógyintézményét.

A közegészségügyi törvény valóban a korabeli Európa legkorszerűbb ilyen jogalkotása volt, s bár életbe lépésének pillanatától sokan illették kritikával, mégis a hazai egészségügyi, a hazai közegészségügyi állapotok felemelkedésének, a századfordulón már európai színvonalra emelkedésének alapja volt. A közegészségügyi törvény, az orvoscépzés területén végrehajtott reformok, az ország második orvosi karának is köszönhetően jelentősen megnövekedett a hazai orvostársadalom létszáma. Itt kell megjegyeznünk, hogy a két orvosi egyetem sem tudta biztosítani az ország teljes orvosigényét, így a XIX. század utolsó évtizedeiben ismételten előtérbe került a harmadik és a negyedik orvosi kar megalapításának szükségessége, de ez az első világháborút megelőző évekig anyagi és pénzügyi eszközök hiányában nem válhatott valósággá.

Érdemes megfigyelnünk az orvosok számának alakulását: 1876-ban még 2000, 1900-ban 4811, 1914-ben 5850 orvos működött a történeti Magyarországon, de a határozott

¹⁷⁸ Antall József – Kapronczay Károly: Fodor József és az iskolaegészségügy. = Magyar Pedagógia 75 (1975) No. 1–2. pp. 191–200.

növekedés ellenére – a hivatalos statisztika szerint is – a szükségesnél közel 500 orvossal kevesebb állt a hazai egészségügy rendelkezésére. A vidéki orvoshiányt nemcsak a városokban működők viszonylagos nagyobb aránya okozta, hanem az is, hogy jelentős számú magyar orvos működött a magyar állam határain kívül a Monarchia területén. A harmadik egyetem hiányában még mindig sokan tanultak és végeztek a közeli bécsi egyetemen, ahonnan nem mindenki tért vissza Magyarországra. Például az 1910. évi statisztika szerint Magyarország 5192 egyetemi oklevéllel rendelkező orvosa közül 1159 nyerte képesítését Bécsben.¹⁷⁹

A közegészségügyi törvény hatására igen jelentős előrelépés történt a betegellátás és a kórházügy területén. E területen a szegénységi alapon az ingyenes, a vagyonnal vagy jövedelemmel rendelkezők részére a térítéses gyógykezelés elvét teremtték meg. Ez utóbbit részben pótolta a biztosító társaságok által nyújtott lehetőség, valamint az 1870-es évektől – a különböző időszakokban egymástól jelentősen eltérő, de fokozatosan fejlődő, sokáig a balesetbiztosítási formát magán viselő – munka- és iparegészségügy.¹⁸⁰

A szegény, illetve a térítési elven alapuló betegellátás legfőbb területe a kórházügy volt, amelyről az 1876. évi közegészségügyi törvény 15. szakasza rendelkezett. A kórházügy teljes egészében elvált a szegénygondozástól, a gyógyítás legfőbb területe lett. A teljes reformot az Országos Közegészségügyi Tanács 1868-tól fokozatosan készítette elő, ami nemcsak a szakmai kérdésekre terjedt ki, hanem felölelte ezen terület alapítványi, költségi vonatkozásait is, pontosan kidolgozta a szegénységi alapon bekerülők költségi normáinak alakulását a legkülönbözőbb esetekben (életveszély, szülés, baleset stb.). Az államkincstár ennek fedezésére megteremtette az Országos Betegápolási Alapot. Mindezen előkészítő munka csúcspontja a közegészségügyi törvény 14. szakaszában, s ennek következménye lett az 1870–80-as évek nagy hazai kórházépítési programja. Ekkor épültek a főváros nagy kórházai (Szent István, Szent János Közkórház, a Szent László Járványkórház, a Vöröskereszt Erzsébet Kórháza, kibővítették a Rókus Kórházat, megkezdődött a biztosító társasági kórházak megteremtése stb.), a jelentős számú vidéki megyei kórház, a budapesti és a kolozsvári klinikai telepek. A magyar állami költségvetésben 1894-től külön tételként szerepelt a közegészségügy, az 1898. évi 21. tc. 14. § pedig kimondta, hogy a kórházfenntartó törvényhatóságok az ápolási költségek terhére kórházfejlesztési kölcsönt vehettek fel. Ez lényegében azt jelentette, hogy a vidéki kórházak teljes költségeit az állam fedezte. 1898 után

¹⁷⁹ Kapronczay Károly: A magyar orvostársadalom helyzete és szervezetei. 1867–1945. Kézirat. 63. lev. SOMKL Adattár.

¹⁸⁰ Kapronczay Károly: Adalékok a hazai iparegészségügy fejlődéséhez 1945-ig. = Ergonómia 22 (1988) No. 4. pp. 211–219.

– 1912-ig – a kölcsönök igénybevételeével bővültek és épültek tovább kórházaink; az állam ebben az időszakban 25 millió koronát fordított e terület fejlesztésére. A kiegyezés évétől a hazai kórházaink száma 44-ről 398-ra (állami, klinikai rendszerek, városi és törvényhatóságok által fenntartott magán és egyházi betegápoló intézmények), az ágylétszám pedig négyezerről 42 543-ra emelkedett.¹⁸¹

A másik igen figyelemre méltó terület az ipar- és munkaegészségügy volt. E téren önkéntes vállalkozások és társulások szolgáltak kiindulópontul már a XVI. századtól, elsősorban a bányavidékeken. A különböző társulások ágyalapítványokat, betegsegélyező pénztárakat alapítottak, de fejlődésük a kiegyezés után rendkívül felgyorsult. Az 1872. évi VIII. tc. és az 1875. évi III. tc. kimondta, hogy baleset vagy a munkával kapcsolatos megbetegedés esetén az ápolási költségeket a munkaadó köteles 30 napig fizetni, az 1876. évi XIV. tc. pedig a vasút és a hajózás alkalmazottainál kimondta az állam ilyen irányú kötelezettségét.¹⁸²

A munkaadók és a munkavállalók „küzdelmé” ezután kettős volt: a munkavállalók betegségük esetére táppénzt, ápolási költséget, rokkantságuk esetén járadékot kívántak, míg a munkaadók megfelelő „garanciákat” igényeltek a törvényes rendelkezéseken túl – a betegségek megállapítására, minősítésére. Ez utóbbi garanciákat éppen az orvostudománytól igényelték, és valójában e hármas igény – a törvényes rendelkezések, a munkaadók és munkavállalók érdekei – lendítette fel hazánkban is az ipar- és munkaegészségügyet, s ezen keresztül teremtődött még a település-egészségügy. Az Országos Közegészségügyi Tanács, a különböző orvosi fórumok, majd a közegészségügyi törvény megszületése után az országgyűlés rendszeresen felhívta a kormány figyelmét a munkaegészségügyre, a munkásság által lakott peremkerületek a gyors ipari fejlődéssel együtt megjelenő zsúfolt települések – tarthatatlan közegészségügyi állapotaira. Nagy hangsúllyal ajánlották az állam feladatkörébe az iparegészségügy kérdéseit, az egészségvédelem megszervezését. Ezekről rendelkezett részben az 1884. évi XVII. ún. ipartörvény: elrendelte, hogy az iparhatóságok negyedévenként kötelesek egészségügyi vizsgálatokat tartani, ilyen jellegű feladatok biztosítására megfelelően képzett szakembert alkalmazni, az egyéni biztosítás helyett kötelezővé tették az ipari munkások kollektív balesetbiztosítását, és ipari baleseteknél – munkaképtelenség vagy halál esetén – a kártérítést. E törvény 25. §-a felsorolta azokat az iparágakat, melyek az ipartelepek körül élők egészségét veszélyeztetik, szabályozták ezek jövőbeli telepítését. E környezetvédelmi intézkedést egészítette ki később az az 1901. évi 701.

¹⁸¹ Kapronczay Károly: A magyar egészségügyi ellátás fejlődése. 1000–1945. Kézirat. 30 lev. SOMKL Adattár.

¹⁸² Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. I. köt. 1854–1894. Összeáll.: Chyzer Kornél. Bp., 1894. Dobrowsky és Franke. XXVIII, 919 p.

sz. miniszteri utasítás, amely elrendelte az ipartelepek munkavédelmi ellenőrzését. Ennek ki kellett terjednie az ipari létesítmények talajára, az épületek közegészségügyi állapotára, a helyiségek levegőjére, külön figyelmet kellett szentelni a páratartalomra, a gőzökre és gázokra, a világításra, a fűtésre és a hőmérsékletre, az általános tisztaságra és az ivóvízre.¹⁸³

Az 1893. évi XVIII. tc. a munkaadók balesetvédelmi kötelességeiről szólt, elsősorban az alkalmazottak testi épségét és egészségét kellett ezekkel biztosítani. Az iparfelügyelet kötelesek voltak ezeket ellenőrizni, sőt, a munkaadókat az észlelt hiányosságok felszámolására kötelezni.¹⁸⁴

Külön kell szólnunk az iparegészségüggyel kapcsolatban a munkaidőről, a gyermek- és női munkát szabályozó rendelkezésektől. Az 1884. évi törvény csak heti egy munkaszüneti napot engedélyezett, később – 1901-ben – újabb rendeletek bővítették a szünnapok számát. A gyermekmunkát 1884-ben csak általánosságokban határozták meg, így ennek további rendezése már a két világháború között történt meg.

Lényeges kiemelni, hogy az iparegészségügyi felügylettel és a balesetbiztosítással kapcsolatos teendőket az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantpénztárra ruházták; a végrehajtására külön rendelőintézetet, illetve hálózatot hoztak létre, kórházi és szanatóriumi hálózatot építettek ki. A betegbiztosításnál ekkor a munkás a járulék kétharmadát, a munkaadó egyharmadát fizette, ennek fejében 20 napi táppénzt és gyógyszerellátást nyújtottak. 1907-ben ezt a lehetőséget kiterjesztették a biztosított családtagjaira is, a hozzájárulás fele-fele arányban történt, a táppénz pedig az átlagos napibér 50%-a lett.¹⁸⁵

Ezzel egyidőben létrehozták az Állami Munkásbiztosító Hivatalt, mint a biztosító pénztárak állami felügyeleti szervét. Ennek következtében óriási fejlődés következett be az orvosi szolgálatban: 1909-ben már közel 3500 orvos állt a rendelkezésre, az addigi 15 rendelőintézet száma 70-re emelkedett és a szentendrei munkás tbc-szanatóriumon kívül (1897) saját 280 ágyas kórházat is nyitottak Pestújhelyen, 1913-ban. A biztosított betegek zömét az állami gyógyintézetek gyógyították kórházaikban, szerződések alapján. Itt kell megjegyeznünk, hogy az európai viszonylatban is fejlettnek számító munkásbiztosítási rendszer mellett a parasztság és a mezőgazdasági munkásság biztosítása rendkívül alacsony szinten állt. Az 1900. évi XVI. és az 1902. évi XIV. tc. csak az idényjellegű munkáknál kötelezte a munkaadókat balesetbiztosításra, betegbiztosításra viszont nem.¹⁸⁶

A hazai közegészségügy kiemelkedő egyéniségei közül szinte mindenki foglalkozott az

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Lásd: Kapronczay Károly: Adalékok a hazai iparegészségügy fejlődéséhez 1945-ig. = Ergonómia 22 (1988) No. 4. pp. 211–219.

¹⁸⁶ Uo.

iparegészségügy elvi és gyakorlati kérdéseivel, sőt Markusovszky Lajos kezdeményezésére az 1879/80. tanévtől a Műegyetemen is bevezették a mérnökjelölteknek az iparegészségtant (Fodor József adta elő), valamint az elsősegélynyújtási ismereteket (Müller Kálmán). Valójában Fodor Józsefben a hazai tudományos iparegészségtan megalapozóját kell tekintenünk, aki a közegészségtan egyik lényeges területének tekintette e formálódó szakágat. Az iparegészségtanhoz nemcsak település-egészségtani vizsgálatai vezették, hanem kutatásának középpontjába azokat az embereket állította, akik veszélyes körülmények között dolgoznak, és rendkívül egészségtelen viszonyok között élnek. Vizsgálódásai során majdnem minden iparágat áttekintett, megállapításai ma is helytállóak.¹⁸⁷

Az alkalmazott közegészségtan másik nagy területe az iskolaegészségügy lett. A közegészségügyi törvény kritikájában több szakember rámutatott arra, hogy az 1876. évi törvény nem intézkedett kellő mértékben az iskolaegészségügyről és a higiéné oktatásáról. „A higiénét általában és rendszeresen kell oktatni, mert a higiéné az egyén számára munkaképességet és a lakosság humánus érzékét kifejleszti” – írta Fodor József 1887-ben. Az oktatásügy és a közegészségügyi állapotok kapcsolatára főként az óriási gyermekhalandóság tényén keresztül hívta fel a figyelmet. Fodor József az iskolaegészségügyet a higiéné önálló, alkalmazott területének tekintette, amely az orvosi, a higiéniai és a pedagógiai elveket együtt alkalmazza az oktatás területén. Ennek irányítója a szakszerűen kiképzett iskolaorvos, akinek feladatai nemcsak a közegészségügyi elvek és törvények következetes végrehajtása és ellenőrzése, hanem az egészségtan oktatásán keresztül a jövő nemzedékben az egészséges életre és életmódra való nevelés feltételeinek a kialakítása is.¹⁸⁸

Fodor iskolaegészségügyi szemléletében a „védelmi” rész magát az iskolát, a környezetét és a tanulókat jelentette. Az alapkérdések részletes kidolgozása során vizsgálata az iskola épületét, környezetét, a tanulók vonatkozásában pedig a nevelést a gyermekek életkori – testi és szellemi – sajátosságaihoz igazította. Mindezt az iskolaorvosra, illetve az iskolaorvosi intézményre kívánta bízni, aminek felügyeleti joga nemcsak az iskolai, hanem az otthoni környezetre is kiterjedt. Elképzelései részben a 48.281/1885. évi vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletben és annak 1887-ben kelt végrehajtási utasításában valósultak meg. Mindkettő a középiskolai iskolaorvosok és egészségtanárok képzéséről és alkalmazásáról szólt, bár nem tükrözték teljesen Fodor elképzeléseit. Az iskolaorvos felügyelete kiterjedt az elemi és középiskolákra, csak az egészségtan oktatása nem. A

¹⁸⁷ Bugyi Balázs: Újabb adatok a Műegyetemen folyt munkavédelmi oktatás kereteihez egy 1886-ban megjelent egyetemi jegyzet alapján. (Fodor József munkaeegészségügyi munkásságáról.) = Felsőoktatási Munkavédelmi Közlemények 8 (1979) No. 6. pp. 10–29.

¹⁸⁸ Antall József – Kapronczay Károly: Fodor József és az iskolaegészségügy. = Magyar Pedagógia 75 (1975) No. 1–2. pp. 191–200.

középiskolákban kötelező lett az egészségtan, míg az elemi oktatásban csupán figyelemfelkeltő olvasmányok szolgálták az egészségnevelés céljait. A végrehajtási utasítás viszont pontosan meghatározta az iskolaorvos feladatkörét, felügyeleti jogkörét és intézkedési lehetőségeit. A képzés formája a szünidei továbbképzésen belül az iskolaorvosi tanfolyam lett, amely hamarosan sikert aratott a magyar orvostársadalomban. A sikerek ellenére a törvény hiányosságait – például a népiskolákra vonatkozóan – a századforduló éveiben sem sikerült kijavítani, sőt az első világháború előtt már csökkentek az anyagi és erkölcsi támogatások. Ennek ellenére a magyar iskolaegészségügyi rendelkezések példásak voltak Európában.

Az alkalmazott közegészségtan és a társadalom egészségét védő preventív intézkedések nyomán született meg hazánkban a szervezett csecsemő- és anyavédelem, amelyet nemcsak a szociálhigiéniai vizsgálatok adatai indokoltak, hanem részben összefüggtek a csecsemőhalandósággal. Ennek kiindulópontja nemcsak a törvényes rendezés, a jogalkotás programját kidolgozó Országos Közegészségügyi Tanács volt, hanem a felvilágosítást szervező Országos Közegészségi Egyesület, amely a társadalom legkülönbözőbb rétegeit kívánta mozgósítani az ország közegészségügyi állapotainak megváltoztatására. A különböző programok megvalósításában jelentős szerepet vállalt magára az 1881-ben megalakult Magyar Vöröskereszt szervezete is. A Vöröskereszt nemcsak saját feladatait teljesítette, hanem magára vállalta az ápolónőképzést, az ifjúság felvilágosítását, háttérül szolgált az egészségügyi felvilágosításnak, a szegénygondozásnak, a nyomorenyhítésnek, amely a társadalom egészségi állapotának emelését volt hivatva szolgálni.

Az orvosi ellátás és az egészségügy fejlődése a XIX. század folyamán olyan eredményeket hozott, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. A tudományok fejlődése, az iparosítás és a kibontakozó társadalmi-politikai mozgalmak együttes hatása vezetett ide. A századvége, a századforduló már új korszakot jelez e téren, amikor az egészségügy mellett a szociálpolitika is fokozottabb mértékben az államigazgatás részévé, az állami beavatkozás tárgyává vált. A „liberális jogállam” mellett megjelenik a „szociális állam” modellje, a kibontakozó válságjelenségek, a munkásmozgalom erősödése új kihívást jelent, amire új válaszok születtek. A klasszikus liberalizmus korszaka a végéhez közeledett, újkonzervatív tendenciák, szociáldemokrata és keresztényszocialista eszmék érvényesültek a szociális kérdések megítélésében, ami kihat az egészségügyi politikára is. De ez már a következő század nagy erőfeszítései közé tartozik.

Adatok Táncsics Mihály szemműtétjéhez¹⁸⁹

A társadalmi haladás gondolatának egyik legradikálisabb alakja a nagy átalakulás korában Táncsics Mihály (1799–1884) volt. Izzó demokratizmusa – valódi „honszerellemmel” párosulva – mohón kereste az igazság érvényesítését a társadalom életében. Így került kapcsolatba Bölöni Farkas Sándor révén az utópista szocialista eszmékkel (Owen, Rapp), az első amerikai szociális kísérletekkel.¹⁹⁰ Irodalmi tevékenységét korlátozta a cenzúra, majd amikor ez sem verte bilincsbe a gondolatait, valódi bilincseket rakott a kezére Bécs.

Kevés ember töltött annyi időt bujdosásban és börtönben a XIX. század Magyarországon, mint Táncsics. Írásai (Népkönyv, Nép szava – Isten szava) a reformkor és a közeledő forradalom mezsgyéjén jelentős sikert értek el. Ezzel azonban velejárt a börtön (1847), ahonnan csak a győztes márciusi forradalom szabadította ki. A szabadságharc országgyűlésének közismerten legbaloldalibb képviselője, a „Munkások Újsága” szerkesztője volt. Világos után bujdosott, és csak 1857-ben kapott amnesztiát.

Újult erővel fogott ekkor a munkához. Írt, tervezgetett – és politizált. A Bach-korszak bukását követő politikai válság idején elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, ennek következtében – 1860 márciusában – másodszor is letartóztatták. Hétévi börtön után csak 1867-ben, a kiegyezéskor kapott amnesztiával szabadult ki. A börtönben elvesztette szeme világát, ezért a magyar nyelv eredetéről írott művét már vakon írta, illetve diktálta. De Orosháza népe képviselőjévé választotta, s „Arany Trombita” címen újra lapot adott ki. A kiegyezés után kapcsolatba került az első munkásszervezetekkel, azonban a különállását élete végéig megőrizte. Súlyos anyagi gondok közepette írásból, könyvei eladásából, segélyekből tartotta fenn magát és családját.

*

¹⁸⁹ Forrás: Antall József: Adatok Táncsics Mihály szemműtétjéhez. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 44. (1968) pp. 127–131.

¹⁹⁰ Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltár. Acta centralis censurae collegii. Ált. Iratok. 1842–616.; Lásd még: Vörös Antal: Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról. = Történelmi Szemle 1 (1958) No. 1–2. pp. 55–75.; Pándi Pál: Utópista szocialista eszmék a reformkori Magyarországon. = Magyar Tudomány 10 (1965) No. 3. p. 153.; Antall József: Közművelődés és iskolaügy Bölöni Farkas Sándor úti jegyzeteiben. = Pedagógiai Szemle 16 (1966) No. 12. pp. 1131–1140.

Táncsics Mihály egész életéről számot adott „Életpályám” című könyvében.¹⁹¹ Az 1860-ban történt elfogatása után kimért 15 éves börtönbüntetését néhány hónap múlva 10 évre mérsékelte Vay Miklós kancellár, Sőt elég széles mozgalom bontakozott ki szabadon bocsátása érdekében, „minthogy a fogságban úgy is megvakultam”. A börtönben *Lippay Gáspár* (1809–1895), a szemészet professzora vizsgálta meg, és biztatta a szabadulással.¹⁹²

Lippayt a szabadságharc alatt – aulikus érzelmei miatt – eltávolították az egyetemről. De előadást vállalt a hadorvosi tanfolyamon (1849), amit megbocsátottak Bécsben. Gyorsan emelkedett pályája a Bach-korszakban, noha tudományos érdemeket alig szerzett. Gyávaságára jellemző, hogy amikor Táncsics kiszabadításának elősegítésére az országgyűlés elnöke, Ghyczy Kálmán orvosi bizonyítványt kért a fogoly megvakulásáról, ezt megtagadta. „Lippay nem állított ki erről írott bizonyítványt”.¹⁹³

Táncsics azonban kiszabadult! „Van-e nekem mint vak embernek is még kötelességem?” – tette fel a kérdést az *Életpályám* c. könyvében. Írásai, az „Arany Trombita” sikere, a megélénkülő politikai élet igenlő választ adott vele.

De vaknak kell-e maradnia? Miért ne kísérlethetnének meg egy szemműtétet!? – s elszánja magát:

„A lap kíváncsi folyamatban lévén, február vége felé elhatároztam magamban, hogy szemeimet operáltatom. Nem kerestem híres szemorvost, hanem egy fiatal emberre bíztam magam, ki nemcsak hogy még senkit előbb nem operált, de be sem végezvén iskoláit, az oklevél sem volt még kezében; ez egy ó-budai fiatal ember, *Egei József* volt, most Nyitra megyében megyei orvos.

Közelgetvén a március elejére kitűzött választás napja, mikor majd le kellendett mennem Orosházára, e nagy munkán előbb át akartam esni. Midőn az én fiatal barátom egyik szememen a műtétet végbevitte, azt tanácsolta, hogy a másikon való műtétet későbbre hagyjuk, de én ülve maradtam, kérvén őt, hogy most egymásután, egy ülőhelyemben végezze munkáját, hetven éves valék, erős elszántság kellett hozzá. Hála Istennek sikerült; 9 évig tartott vakságom után szemem világa annyira megjött, hogy vezetőre nem vala többé szükségem”.¹⁹⁴

¹⁹¹ Táncsics Mihály: *Életpályám*. Bp., 1949. Révai. 463 p.

¹⁹² Uo. pp. 334–335.

¹⁹³ Uo. p. 335.; Lippay Gáspártól és a korabeli szemészetről lásd: Bartók Imre: *A magyar szemészet története*. Bp., 1954. Akadémiai. pp. 116–121.; ugyanerről lásd még: Bíró Imre: *A magyar szemészet fejlődése a XIX. században*. = *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Vol. 15–16. (1959) p. 68.

¹⁹⁴ Táncsics id. mű p. 342.; a korabeli orvosi szemlélethez: Grosz, Friedrich: *Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns und Statistische Übersicht*. Grosswardein, 1857. Tichy. pp. 70–87.

Egeiről nem sokat tudunk. Szinnyei mint homeopata orvost említi, akinek Szatmáron jelent meg írása: „A beteg szenvedőnek ajánlja” címen. Valószínűnek tűnik, hogy nem sorolható egyértelműen a homeopata irányzathoz, inkább csak átvett Hahnemann iskolájától bizonyos gyógyítási-megelőzési elveket (diéta stb. terén).¹⁹⁵ Nem tartozott a XIX. század nagy orvosegyéniségei közé, nem maradtak utána nagy alkotások. Nevét is alig őrizte meg az orvostörténelem, azonban Táncsics személye méltóvá teszi arra, hogy kiemeljük a feledés homályából. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum részére – Pastinszky Miklóstól – átengedett iratok¹⁹⁶ alapján néhány adattal gazdagabbak lettünk. Szikszón született 1830 körül. A szabadságharcban honvédőrmester volt, amit 1807. június 22-én igazolt a Buda-Pesti Honvéd Segélyező Egylet. Elég későn fejezte be középiskolai tanulmányait, amit egyébként Debrecenben folytatott.

A kor tanügyi követelményeinek megfelelően – a középiskola hat osztálya után – jelentkezett a pesti egyetem sebészeti tanfolyamára, ahol 1859. április 5-én sebész- és szülésmesteri oklevelet szerzett. Az orvos- és sebészdoktori diploma megszerzéséhez azonban szükség volt a nyolc osztályra épülő érettségi vizsga letételére is. Az érettségi bizonyítványt ezért később, 1864. július 29-én, 33 éves korában [?] szerezte meg Egei, amikor a pesti református középiskolájában Gönczy Pál, Molnár Aladár, Ballagi Mór stb. – a kor ismert kiválóságai – „éretté” nyilvánították.

Orvosdoktori oklevelét 1869. július 28-án kapta meg Erlangenben (Bajorország), majd 1870. január 22-én a pesti egyetemen a szemésmesteri diplomát. A korábban óbudai, majd nyitrai (1870), végül Szatmár megyei (1876) orvosnak volt azonban egy, az elsoroltaknál is jobban őrzött bizonyítványa, amit Táncsics Mihály állított ki a már idézett műtétről:

„Bizonyítvány

Alólirott hitelesen bizonyítom – illetőleg köszönetemet nyilvánítom – hogy Dr. Egei József (akkor ó-budai) jelenleg nyitrai kerületi orvos úr 1869. jan. 21-én – mindkét szememen levő (s még 1860-ban képződött) szürke hályogot – egy szerencsés műtét által levette. Mely műtét alatt tapasztalt ügyességéért őt bárkinek ajánlani kedves kötelességemnek ismerem.

Kelt Pesten 1870. april. 23.

Táncsics Mihály

országgyűlési képviselő”

¹⁹⁵ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Vol. II. Bp., 1893. Hornyánszky. 1218. has.; Antall József: A homeopatia tegnap és ma. = Természettudományi Közöny 95 (1964) No. 11. pp. 518–521.

¹⁹⁶ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. XI/1. gyűjteménycsoport. Gy. sz. 3977.

Táncsics kézirata módosítja az önéletrészletben közölt dátumot, amely szerint februárban zajlott volna le a műtét. A többi irattal, oklevéllel együtt, a különben igen ritkán előforduló Táncsics-kézirat is a Múzeum gyűjteményében található. De a műtétről és műtétet követő újabb tortúráról számot adnak a korabeli lapok¹⁹⁷ és az Életpályám¹⁹⁸ c. könyve egyaránt. Miután az „Arany Trombita” kiadásakor nem rendelkezett a szükséges „cautio”-val, ennek megszerzéséhez halasztást kért. Pest város törvényszéke – a mulasztásért – mégis egy havi börtönre és 100 Ft pénzbírságra ítélte. Nem volt hajlandó kegyelmet kérni, hanem a műtétet követően vállalta a kiegyezés utáni korszak börtönét is. Maga Táncsics idézte a lapokat:

„Igaz, 70 éves már, hogy szeme világát, melyet igazságtalan börtönbüntetésében veszített, visszanyerhette, ily előrehaladt korában csak pár hét előtt alávetette magát egy veszélyes orvosi műtétnek, mely szerencsésen sikerülvén, még folyvást a leggondosabb ápolást igényelné, hogy a siker maradandó legyen. De mindegy, neki lakolnia kell.”¹⁹⁹

„Hanem időközben valami történt, amitől minden becsületes jobboldali embernek – mennyivel inkább a kir. ügyek igazgatójának, minden hajaszála égnek állt – t. i. Táncsics szemeit operálták, s a műtét sikerét a lapok örömmel hirdették.

Ez sokkal nagyobb veszély volt, mintsem úgy könnyen el lehetett volna nézni.

Keresni kellett tehát §-t, ha mindjárt a jezsuitizmus segélyével is, amelynek alapján Táncsicsot börtönbe vethessék, s az operációt megghiúsíthassák.

Találtak, és Táncsics a műtétei után másnap pörbe fogatott, a tárgyalás harmadnapra tűzétvén ki. Ő a kórágyon feküdt; megmozdulnia nem volt szabad, midőn jött a hivatalos kézbesítő, tudtul adandó, hogy másnap d. e. 9 órára jelenjen meg a fenyítő törvényszék előtt.”²⁰⁰

Táncsics önéletrészletében újra visszatért szembajára, amely még a sikeres műtét után is sok keserűséget okozott neki.

„De a sors keze nagyon rám nehezült; egyik szemem mindig fájt; néha el-elhagyta, de meg-megújult; orvosom *Bernolák*²⁰¹ azt tanácsolta, ne dolgozzam, mert a gondolkodás, az agyvelő folytonos működése nagy befolyással van a szemre is; megígértem, de nem igen tartottam meg, csak akkor hajoltam a jó tanácsra, mikor a fájdalom nagyobb

¹⁹⁷ Arany Trombita, 1869. No. 13. (ápr. 13.); Magyar Újság, 1869. No. 77.

¹⁹⁸ Táncsics id. mű p. 346.

¹⁹⁹ Uo. p. 48.

²⁰⁰ Uo. p. 349.

²⁰¹ Bernolák József (1844–1935) katonaoorvos, a szemészeti műtéttan magántanára (1869).

mértékben beállt; ilyenkor arra a gondolatra jöttem, hogy ki kellene szemem golyóját venni, akkor talán a fájdalom megszűnnék. Az orvos erre nézve *Korányi* [Frigyes]-t hívta magával, hogy e fölött tanácskozzanak; abban állapodtak meg, hogy nem kell a szemgolyót bántani, hanem várjunk, majd az idő enyhülést hoz, csak a rendelt gyógyszert vegyem. Vártam tehát, és néha kegyetlenül szenvedtem.

Mikor a fájdalom gyakran nagyobb rohammal támadott meg, újra nyilatkoztattam az orvosnak, hogy vegyék ki szemgolyómat. Elhívta *Vidor*²⁰² és *Siklósi*²⁰³ orvosokat, tanácskoztak, mitévők legyenek, s az lett tanácskozásuk eredménye, hogy nem állhatnak jól, hogy a szemgolyó kivételével a fájdalom megszűnik. Túrnöm kellett tehát.

Egyrésről a szembaj okozta kínok, másrésről a politikai üldöztetés kényszerítettek a lapnak megszüntetésére. Egy évig tartott életpályája. Én pedig félévig nem mehettem ki a szobából, az orvosnak szigorú rendelete folytán; mely idő alatt a fájdalom lassanként végkép meg is szűnt”.²⁰⁴

²⁰² Vidor Zsigmond (1835–1908) szemorvos, aki Hirschler Ignác mellett kezdte meg szemorvosi működését.

²⁰³ Siklóssy Gyula (1839–1901) szemorvos, a szemészeti műtét tanárára (1868).

²⁰⁴ Táncsics id. mű pp. 355–356.

Jókai Mór ismeretlen levele Korányi Frigyeshez és Laborfalvi Róza halála²⁰⁵

Közli: Antall József

Jókai Mór életművének orvostörténelmi igényű vizsgálata sem lenne indokolatlan, nem egy kutató érdeklődését keltette már fel. Művei valóságos tárházát adják a korabeli medicinának; gyógymódok, orvosi megfigyelések író-krónikását fedezhetjük fel benne. Most azonban nem erről, hanem egyik orvosi segítséget kérő, felesége halála előtt írott leveléről szólnunk. A levél eredeti példánya a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár gyűjteményében található,²⁰⁶ teljes szövege – tudomásunk szerint – most jelenik meg először nyomtatásban.

„Budapest, 1886 14. Nov.

Méltóságos Tudor úr.

Alázattal esedezem, kegyeskedjék Méltóságod még a mai dél előtt folytán, súlyosan beteg feleségem baja fölötti Consultatio végett hozzám elfáradni. Lakásom Sándor utca 36 I emelet. Nőm baja tüdőlob; ordináriusunk dr Fromm Pál, és mellette dr Huray István; – kérem, ha kegyeskedik kérelmemet teljesíteni, izenje meg M[é]l[tósá]god, hogy mely órában jöhet (kérném, minél korábban) hogy a másik két orvost jókor értesíthessem. Alázatos kérésem meg újítva, maradék mély tisztelője

Jókai Mór”

A levél kézbevétele után azonnal Korányi Frigyes neve merült fel címzettként. Közvetlen támpontunk nem volt, miután „kereskedelmi úton” került hozzánk, eladója semmiféle felvilágosítást nem tudott adni arról, hogy mely családtól való. De valószínűsítette előttünk a betegség jellege, valamint a „Méltóságos” megszólítás, amely (a grófokon kívül) az V. fizetési osztályba sorolástól, illetve az udvari tanácsosi cím megszerzésétől illetve viselőit. Feltevésünket igazolja, illetve valószínűsíti a Vasárnapi Újság korabeli tudósítása is:²⁰⁷

²⁰⁵ Forrás: Antall József: Jókai Mór ismeretlen levele Korányi Frigyeshez és Laborfalvi Róza halála. = Orvostörténelmi Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 50. (1969) pp. 149–153.

²⁰⁶ Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár. XI. (Tört. dok.) szakgyűjtemény. Gy. sz. 4215.

²⁰⁷ Vasárnapi Újság 33 (1886) No. 47. (nov. 21.)

„Mi újság?

Jókainé asszony, a nagynevű művésznő, oly súlyos beteg volt legközelebb, hogy állapota övéit és tisztelőit a legnagyobb aggodalmakba ejtette, s leányát, Jókai Róza kisasszonyt, ki most Münchenben a festészetben képezi szép tehetségét, táviratilag hívták a beteghez. A szeretetteljes ápolás, az orvosok (Huray, Fromm, Kétly és Korányi) gondossága elhárította egy időre a fenyegető válságot. (Lapunk zártakor vesszük a lesújtó gyász hírt, hogy Jókainé f. hó 20-án hajnalban meghalt.)”

Jókainé Laborfalvy Róza (1817–1886), aki nyolc esztendővel idősebb volt férjénél, huszonhat évi színészi pálya után, 1859-ben visszavonult a színpadtól. Jókai és az ünnepelt tragika kapcsolatáról, hatásáról és „irodalmi megjelenítéséről” Nagy Miklós legutóbb megjelent kitűnő könyvében kapunk jól megrajzolt képet. Arról a házasságról, amely nemcsak családjával, hanem legközelebbi barátjával, Petőfivel is szembeállította. „Bort nem ismertem húszéves koromig, s asszonyt nem, míg meg nem házasodtam” – idézi Jókai vallomását Nagy Miklós.²⁰⁸

Jókai számára – szenvedélyes szerelem nélkül is – igen sokat jelentett haláláig Laborfalvi Róza. Ennek a kapcsolatnak végakkordja ez a levél. De most térjünk vissza a betegség leírásához, a korabeli sajtó egy másik híradásához, amely a Fővárosi Lapok hasábjain jelent meg:²⁰⁹

„A betegség hirtelen jött s vált veszedelmessé. *Jókainé* e hó (november, szerk.) 6-ikán érezte magát először rosszul. Baja jelentéktelennek látszott, egyszerű meghűlésnek, úgy hogy férje nyugodtan távozott el hazulról. A mikor hazajött, akkorra neje már ágyban fekvő beteg lett s *dr. Fromm Pál* azonnal konstatálhatta, hogy a betegség tüdőgyulladás. Az orvos korán felösmerte a veszélyt, bár bizhatott betege acélos erejében, mely egész életén át eddigelé semmiféle bajt közelébe férközni nem engedett. Igyekezett hatását csillapítani, amennyire lehetett, de a tüdőgyulladás mindig erősebbé vált; elannyira, hogy 10-ikén már komoly veszedelem fenyegetett. Ekkor táviratilag fölhívták *dr. Huray* balatonfüredi főorvost, ki nejével együtt azonnal a beteg ágya mellé sietett s az ő kérére orvosi tanácskozást hívtak egybe, melyben *Frommon* s kivüle részt vettek *Korányi Frigyes* és *Kéthly* (sic! helyesen: Kétly) *Károly* orvostanárok is. A beteg állapota mindig súlyosabb lett, dacára a rendkívüli gondnak és szeretetnek, mellyel ápolták. *Jókai* és

²⁰⁸ Nagy Miklós: Jókai. Bp., 1968. Szépirodalmi. (A szerző több helyen foglalkozik Laborfalvi Róza és Jókai házasságával.)

²⁰⁹ Fővárosi Lapok, 1886. No. 322. (nov. 21.) p. 2354.

családja szakadatlanul mellette voltak...

E hó 13-án és 14-ikén a beteg állapota olyan válságos lőn, hogy az orvosok teljesen lemondtak megmentéséről, s ekkor a hírlapok meg is írták, hogy *Jókainé* utolsó perceit éli... (*– néhány sor kimaradt, amely a Jókai iránt megnyilvánuló részvétről szól, szerk.*)

14-ikén éjjel, dr. *Huray* önfeláldozó ápolása s ama erőfeszítés következtében, hogy a beteget megmenthesse, hirtelen oly fordulat állott be, mely bizonyosnak tünteté fel, hogy *Jókainé* föl fog gyógyulni. A fölszívódás és ezzel együtt a gyógyulás is megkezdődött, a beteg visszanyerte étvágyát, kedélye derűjét, mert a legutóbbi napokban ha öntudatától nem is, de vidámságától megfosztá a kór. Ez az állapot azonban, fájdalom, csak egy napig tartott. A beteg 15-ikén éjjel ismét rosszabbul lett, s a mikor kora hajnalban melléje hívták *Hurayt*, az orvos konstatált rajta neuralgikus fájdalmakat, melyek az agytól lefelé terjedtek egész a derékig, s egyszersmind konstatált a nyelv és gége összeszorulása folytán szélhűdést is.

Jókainé még ez alatt sem veszté el nyugalma, s mint betegsége kezdete óta úgy most is beszélgetett övéivel... (*– néhány sor, amely Jókainének a politikai és művészeti események iránti érdeklődésére utalt, kimaradt. Szerk.*)

Így lebegett a beteg élet és halál között egész péntek estig, a mikor *Huray* orvos bekövetkezettnek mondta a válságos percet. Ezt azonban *Jókai* előtt elhallgatta, mert szükségesnek tartotta, hogy ő, a kit a hosszú aggodalom és a több éjjen át tartó virrasztás teljesen kimerített, nyugodjék egy kissé. Éjfél után 1 órakor azonban *Jókait* is felköltötték álmából, mert a betegen már a halálküzdelem jelei kezdtek mutatkozni... *Huray* beadott a betegnek erősítő szereket, a melyek azonban csak pár pillanatra használtak. El kezdett hörögni, érverése folyton lassúdott, ereje mindinkább elhagyta, s bár eszméletét egy pillanatra sem veszté el, előre látható volt, hogy életét többé megmenteni nem lehet.

Három óra felé teljesen elbágyadt, mondta is, hogy alig bírja tovább a kimerüléstől. De azért beszélt, még pedig egészen közömbös dolgokról. Vége közeledtéről még most sem bírt semmi sejtelemmel, elannyira, hogy semmiféle módon nem rendelkezett, sem övéitől el nem búcsúzott. Sajátságos sejpítő kiejtéssel kezdett beszélni; azt mondta, hogy ruháit tegyék közelébe, míg egyszerre így szólt:

– Gyújtsatok gyertyát, mert nem látok. Ezek voltak utolsó szavai. Azután egy sóhajjal visszahanyatlott és reggel 4 órakor meghalt.”

Jókainé haláltusája véget ért! A Fővárosi Lapok tudósítása és a most közölt levél között néhány napi eltérés található, miután ez a konzultációt (ha nem is egyértelműen) november 10-re teszi, míg a levél 14-én kelt. Ugyanígy a betegség válságos szakaszai között is mutatkozik néhány napos eltérés. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Jókaiék háziorvosa Fromm Pál és mellette a velük családi kapcsolatban álló Huray István volt. A consiliumra pedig Korányit és Kétlyt hívták meg, egyikükhöz szólt a levél. Miután Korányi már 1866 óta egyetemi tanár volt, Kétly Károly viszont rendkívüli tanárrá történt kinevezése (1880) után, csak 1889-ben lett nyilvános rendes tanár (udvari tanácsos 1901-ben), a fenti levél címzettje minden valószínűség szerint Korányi Frigyes volt.

Érdekességgként megemlíthetjük, hogy a levél címzettje láthatólag nem volt közeli baráti kapcsolatban Jókaival (a lakcím megadása stb.). Ezt azonban érthetővé teszi az, hogy Jókai Mór Tisza Kálmán köréhez tartozott: az egykori balközép pártból került a kormánypárt soraiba. Ezzel szemben Balassa, Markusovszky, Korányi és a pesti orvosi iskola néven ismert Balassa-kör Eötvös József (és sógora Trefort) politikai irányvonalához és baráti társaságához tartozott. Az Eötvös-családnak 1848-ig Balassa (Eötvös Loránd világra hozatalakor is), az abszolutizmus éveiben Markusovszky, majd a kiegyezés idején Korányi Frigyes volt a háziorvosa. Eötvös József halálakor (1871. február 2-án) Korányi Frigyes és Markusovszky Lajos volt jelen – előtte Wagner János és Kovács Sebestyén Endre (Deák Ferenc háziorvosa) is bekapcsolódott a consiliumba, megvizsgálta Skoda bécsi professzor is. Eötvös nemcsak politikai téren, hanem irodalmilag (tévesen!) is rossz véleménnyel volt Jókairól. így nem csodálkozhatunk a levél „idegen” hangján, amely a kor legdivatosabb írója és orvosprofesszora között sem mutat semmiféle baráti kapcsolatra,²¹⁰ Jókai személye azonban elég indok volt az orvosi vonatkozású levél közlésére...

²¹⁰ Antall József: Lumnitzer Sándor és a pesti orvosi iskola. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 45. (1968) pp. 57–73.; Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Bp., 1903. Athenaeum. pp. 290–292.

**A magyar balneológia irodalmának kezdetei és törekvések
egyetemi oktatására²¹¹**

A vízgyógyászat és balneológia a legősibb gyógymódok. Annál érdekesebb, hogy elfogadott és komolyan vett gyógymóddá csak az 1830-as években vált, főként Winzenz Priessnitz (1799–1851) tevékenysége nyomán.²¹² Természetesen komoly előzményekre tekintett vissza már ekkor – s nem pusztán különböző utazók leírásaiban, akik többnyire szintén nem felejtkeztek el a fürdők, a fürdőélet bemutatásáról.

A magyar balneológiai irodalom kezdetei

A XVI. századtól kezdve tudományos igényű művek foglalkoztak a gyógyvizekkel és hatásukkal. Ezekben komoly szerepet játszottak a magyar vonatkozások. Magyarország gyógyvizekben való gazdagsága indokolta ezt, hasonlóképpen azt is, hogy a balneológiai irodalom első művelői között már jelentős szerepet játszottak a magyarországi szerzők. A magyarországi vizekről és forrásokról megemlékező első művet – Georg Bauer (Agricola) „De natura eorum quae effluunt ex terra” (Bázel, 1533) – hamarosan a máig is nagy becsben tartott mű, Wernher György sárosi és eperjesi várkapitány „De admirandis Hungariae aquis” című könyve követte, amely tárgyát már kimondottan Magyarországra szűkítette. Korabeli sikerét és jelentőségét jellemzi, hogy 1549-es bázeli első kiadása után hét ízben jelent meg 1600-ig.²¹³ Wernher rövid leírásokban bemutatta az egyes magyarországi fürdőket, sőt áttekintést adott arról is, „kik írtak leginkább a csodálatos vizekről”.²¹⁴

A XVI. századból még két művet ismerünk, amelyek bár általánosságban foglalkoztak a vizekkel és gyógyhatásukkal, de jelentőségükhöz mérten nagy teret szenteltek Magyarországnak

²¹¹ Forrás: Antall József – Buzinkay Géza – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: A magyar balneológia irodalmának kezdetei és törekvések egyetemi oktatására. In: Országos Reuma és Fizioerápiás Intézet. Jubileumi Évkönyv, 1951–1971. Bp., 1971. ORFI. pp. 370–378.

²¹² Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. MOKT. p. 522, 527.

²¹³ Wernher György életrajzi adatait, valamint művének teljes magyar fordítását lásd: Erdősi Laura: Wernher: Wernher: De admirandis Hungariae aquis (1549). = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 29. (1963) pp. 103–168.

²¹⁴ Uo. p. 141.

gyógyvizeinek is. Andreas Baccius „De thermis” címen Velencében 1571-ben, Leonhart Thurneisser pedig „Von kalten-warmen-minärischen und metallischen Wassern” címen (Frankfurt am Main, 1572)²¹⁵ jelentette meg.

A későbbiek során Marco della Fratte „Dell’aque minerali del regno Ungheria” (Velence, 1687) és Csiba István nagyszombati jezsuita tanár „Institutio historico-physica de admirandis Hungariae aquis” (Nagyszombat, 1713) című művéről kell említést tennünk. Innocenty Petrycy lengyel orvos „O wodach w Druzbaku y Leckowey” (A ruzsbachi és lackovai vizekről) című 1635-ben megjelent művében elsősorban ugyan a Poprád melletti Felső-Ruzsbachhal foglalkozott – amely abban a korban mint a Szepeesség része Lengyelországhoz tartozott –, de művének második kötetében alapos képet festett a magyarországi fürdők, források helyzetéről is.²¹⁶

A XVII. század már magyar nyelvű balneológiai művel is rendelkezett – az első magyar „fürdőszeti hely- és egyedirat”-tal – Scholtz Jeremiás néhány oldalas könyvével, amely „A soproni birodalomban lévő Bálfői Feredő mérsékletes állapotja, természetének, munkálkodó erejének és használatosságának magyarázó megírása” címmel jelent meg (Csepreg, 1631).²¹⁷

1721-ben látott napvilágot balneológiai irodalmunk első kimagasló műve, Stocker Lőrinc „Thermographia Budensis”-e. Jelentőségét nemcsak abban láthatjuk, hogy a néhány évvel később megjelent első budai útikalauz közel fele terjedelmében, németre fordítva közölte leglényegesebb megállapításait, s így „Budapest-fürdőváros” legrégibb és kitűnő propagandája lett,²¹⁸ hanem elsősorban tudományos alapossága és értékei miatt.

Stocker Lőrinc, mint könyvének címlapja mondja, a „Császár és Király Őrségének és a szabad királyi Székesfővárosnak rendes orvosa”, bölcséleti és orvostudor volt. Később városi külső tanácsos lett. Már 1696-ban budai háztulajdonosként szerepelt,²¹⁹ majd 1712-ben megvásárolt a budai Várban két házat (a mai Anna utca 1-nek és Tárnok utca 18-nak megfelelő épületeket), újjáépíttette őket, és 1735-ben közel tízszeres áron továbbadta. Valószínűleg a következő tulajdonos idején költözött ebbe a házba az Arany Sashoz címzett patika.²²⁰

²¹⁵ Thurneisser művéről téves adatot – megjelenési évként 1612-t – közöl: Palla Ákos: Újabb adatok Buda hőforrásainak történetéhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 33. (1964) p. 124.

²¹⁶ Petrycy könyvét Szumowski id. műve 523–525. lapjain ismerteti.

²¹⁷ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. Akadémiai. p. 141.

²¹⁸ Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Bp., 1963. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. p. 253.

²¹⁹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 3. köt. Bp., 1931. MOKT. p. 427.

²²⁰ Czagány István: A budavári „Arany Sas” patika. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 44. (1968) pp. 57–58. A hajdani patika jelenleg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár gyógyszerészeti kiállító helyiségeként működik.

Stockernek két művéről tudunk. 1711-ben Bécsben jelent meg „Ofnerischer Pest-Schild” címen az egyik, amely az 1709–1710-es magyarországi pestisjárvány tanulságait és ismertető jegyeit elemezte.²²¹ Másik műve a Thermographia Budensis, a „Budai kőrajz, vagyis a Budán forrásozó ásványvizek fizikai-orvosi vizsgálata, azoknak eredetéről, fekvéséről, régiségéről és orvosi használatáról és hatásáról mind belső, mind külső szempontból”. A címben megjelölt számos problémával 21 fejezetben foglalkozik, s mint írta, tizenkilenc évi munkájának, „mechanikus-spagyrikus” kísérleteinek eredményeként született meg a mű. Második kiadásának (1729) bevezetése szerint az indította írásra, hogy „...*az értelmes emberek közömbössége és tunyaága folytán...*” forrásaink kincsei parlagon hevernek. Tudományos igényére pedig igen szép fényt vet, hogy művében azokat szándékozta követni, akik „...*minden dolgot a maguk eredetére és okaira vezetnek vissza, hogy a gyökérből és a keletkezés módjából azoknak valósága és lényege annál világosabb legyen*”.²²²

Műve szemléletes leíróra és igen alapos megfigyelőre vall. A fürdőknél utánajárt annak is, hogy honnan, milyen úton kapják vizüket, hogyan változik vízszintjük, hőmérsékletük. Kísérleteinek eredményeképpen a vizek elemzését is közölte.²²³ Alaposságának érzékeltetésére jó példa, ahogy a Császár-fürdő vizéről írt (XI. fejezet 3. §):²²⁴

„A Császár-fürdő elég tiszta, aranyos jellegű ként tartalmaz, továbbá kovakő [?] természetű márgát elég bőven, kb. egy a harmincöthöz arányban, kátrány természetű földszurkot, szénsavat, közönséges, vagyis gyöngysót, amelyről lassú párologtatással és más kezeléssel úgy találtuk, hogy kb. egy a százhatvanhoz arányban van meg, bőségesen [tartalmaz] salétromot, mind meszeset, mind halogént, aranyos okkerföldet és piritet, amely kövesedik.

A Vízivárosban levő fürdők alkotóelemeikre nézve csaknem megegyeznek az említettel, ti. a Császár-fürdővel, hiszen egyazon forrásból erednek, kivéve, hogy a víz lefolyása során csatlakoznak hozzájuk azok az ásványvizek, amelyek a von Rittersheim úr tulajdonát képező, a Császár-malom közelében fekvő kertben forrásoznak. Úgy látszik, ennek az eredete azonos az éppen említettekével, mert a Szt. József-hegy lábánál levő tó vize, amely nagy örvénnyel gyűlik egybe, miután kiürült, és lebocsájtotta a malom vizét, az előbb említett két hévízzel együtt teljesen nélkülözi a

²²¹ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. 1. köt. Bp., 1960. Medicina. p. 361.

²²² Liber Endre: Budapest-fürdőváros kialakulása. 1. köt. Bp., 1934. Statisztikai Hivatal. p. 300.

²²³ Szőkefalvi-Nagy Zoltán: Magyarországi gyógyvízvizsgálatok a XVIII. században. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 25. (1962) p. 171.

²²⁴ Stocker, Laurentius: Thermographia Budensis. Buda, 1729. pp. 80–81.

vizet. Ennek a hatásnak az okát a fent említett és megfigyelt [jelenségekben] kell megtalálnunk.”

Orvostörténeti értéke mellett igen jelentősek a mű művelődéstörténeti vonatkozásai is. Néhány mondatából például kiderül, hogy a XVIII. századi Magyarországon teljesen természetes igény és jelenség volt a köznép fürdése – akkor, amikor Nyugat-Európában még a vezető osztályok tagjai sem fürödtek!²²⁵

A XVIII. század további évtizedeiben meglehetősen megnőtt a fürdőkkel, gyógyvizekkel foglalkozó munkák, mind az egyes fürdőkre vonatkozó „hely- és egyediratok”, mind az általánosabb jellegű művek száma. Már a század elején jelentkezett Moller Károly Ottó (művét azonban csak Bél Mátyás – „Notitia Hungariae”, 1737 – közvetítésével ismerjük). Torkos Justus János a század közepén két könyvben is beszámolt vizsgálatainak eredményeiről („Schediasma de thermis Pösthensibus”, Pozsony, 1745; „Thermae Almasienses”, Pozsony, 1746). A szakirodalom igazi fellendülése azonban csak 1763 után következett be. Ebben az évben a Helytartótanács rendeletet adott ki Magyarország és Erdély gyógyvizeinek összeírására és megvizsgálására. Megkezdődött Erdélyben is a tudományos igényű vizsgálat. Első és máris komoly eredményeit Mátyus István „Diaetetica”-jában (1766) közölte. A benyújtott jelentéseknek egy része Heinrich J. Crantz bécsi professzor kezébe is eljuthatott. Ezeket felhasználta „Gesundbrunnen der Österreichischen Monarchie” (Wien, 1777) című munkájában.²²⁶

Az 1770-es évekre a rendelet által előírt kötelezettség mellett előzményekben is, felkészültségben és az orvosok számának meginduló növekedésével is létrejöttek a magyar balneológiai irodalom kifejlődésének feltételei. A nagyszombati orvosi kar megalakulásától (1769) a balneológiai irodalom is erőteljesen kapcsolódott a kar professzorainak és növendékeinek személyéhez.²²⁷

A balneológiai irodalom a hazai orvosképzés megindulása után

Winterl Jakab a kar nagyszombati (később budai, majd pesti) kémia professzora nemcsak a vizek elemzésével foglalkozott, hanem igyekezett e vizsgálatok módszertanát is kidolgozni,²²⁸

²²⁵ Zoltán József id. mű p. 253.

²²⁶ A 18. századi gyógyvízvizsgálatokra vonatkozólag lásd: Szőkefalvi-Nagy Zoltán id. tanulmányát!

²²⁷ Az irodalomra vonatkozólag lásd bővebben Gortvay György id. művét pp. 141–143. és Győry Tibor „Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899” (Bp., 1900) című munkája idevágó fejezetét (pp. 31–52.).

²²⁸ Winterl, Jacob Joseph: Methodus analyseos aquarum mineralium. Viennae et Budae, 1781.

s kutatási eredményeit, módszereit tanítványainak továbbadni, akiket hasonló tárgyú orvosavató értekezések megírására készítetett.

Kutatói, oktatói munkáját és annak színvonalát igazolja tanítványa Oesterreicher Manes József, aki disszertációjában az ő módszerével végezte el több budai és más fürdő vizének elemzését. Munkáját²²⁹ professzorának ajánlotta, és ő tette ismertté Winterl vizsgáló módszerét. Ennél hamarabb terjedt el a szakirodalomban Staehling József gyógyvízelemzési módszere, melyet 1772-ben Pozsonyban megjelent értekezésében ismertetett.²³⁰

Az orvosi kar nagyszombati időszakában Gömöry István és Pillmann István készítették balneológiai tárgyú értekezést,²³¹ a budai időszakból a már említett Oesterreicher. Az orvosi kar pesti korszakából, az 1784-1848 közötti években, huszonöt hallgató írt orvosavató értekezést a balneológia területéről.²³²

Nyulas Ferenc a századfordulón megjelent művében²³³ nemcsak az erdélyi gyógyvizek elemzéséről számolt be, hanem megismertette hazánkban az akkor legkorszerűbb, a svéd Bergman nevéhez fűződő vízelemzési, analitikai módszert.

Winterl tanár volt adjunktusa, Kitaibel Pál orvosdoktor – majd a növénytan tanára az egyetemen, aki kiváló kémikus is volt – 150-féle ásványvíz elemzését végezte el.²³⁴

A Magyar Tudományos Akadémia is fontosnak tartotta a balneológiai irodalom művelését és pályadíjat tűzött ki 1847-ben egy tankönyv megírására, melyet Török József nyert el a magyar gyógyvizekről írt munkájával.²³⁵

Feltétlenül meg kell emlékeznünk Tognio Lajos, a pesti orvosi kar tanára balneológiai munkásságáról, aki eredetileg hydrológusnak készült, de egyéni körülményei az orvosi pályára sodorták. Élete során sokat tett ásványvizeink elemzése, megismertetése érdekében. Tizenegy év „hosszas, nehéz és költséges fáradozmai” árán 519 hazai ásványvizet vizsgált

²²⁹ Oesterreicher, Josephus Manes: *Analyses aquarum Budensium*, praemissa methodo prof. Winterl, quas ... publicae disquisitioni exponit. Budae 1781 typis Regiae Universitatis. [8], 283, [29] p., 1 t.

²³⁰ Staehling, Josephus Franciscus: *Dissertatio inauguralis chemico-medica sistens methodum generalem explorandi aquas medicatas*. Posonii 1772 typis Joannis Michaelis Landerer. [8], 191 p.

²³¹ Gömöry, Stephanus: *Dissertatio inauguralis medica de aqua soteria Sancti Ladislaiensi*. Posonii 1777 litteris Francisci Patzko. 24 p.; Pillmann, Stephanus Laurentius: *Dissertatio inauguralis medica de aquarum martialium efficacia*. Tyrnaviae, 1774. Typis Tyrnaviensibus. 22 p.

²³² Győry Tibor id. mű; 1848-ban megszűnt a kötelező orvosavató értekezés írása.

²³³ Nyulas Ferenc: *Az Erdély országi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*. 1–3. darab. – 1. darab: *Az Erdély országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen*. Írta Nyulas Ferentz orvos. Kolosváratt 1800. Nyomtt. Hochmeister Márton által, a' Kiadó költségével. XXXX, 174 p., 3 t. + 2. darab: *A' Radna vidéki vasas borvizeknek bontásáról*. Írta Nyulas Ferentz orvos. Kolosváratt 1800. Nyomtt. Hochmeister Márton által, a' Kiadó költségével. XVI, 248 p. + 3. darab: *A' Radna vidéki vasas borvizeknek orvosi erejéről, hasznairól, és vélek élésnek módjáról*. Írta Nyulas Ferentz orvos. Kolosváratt 1800. Nyomtt. Hochmeister Márton által, a' Kiadó költségével. VIII, 203 p.

²³⁴ Kitaibel, Paulus: *Examen thermarum Budensium*. Neosolii, 1804. Typ. Joan. Stephani.

²³⁵ A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei. Természet- vegy- 's gyógytani sajtáságaikban előterjesztve. A' M. Tudós Társaság által koszorúzott pályamunka. Írta Török József... Kiadta a' Magyar Irodalomterjesztő Társulat. Pesten, 1848. Nyomatott Beimel Jósefnél. IV, 190 p.

meg, és eredményeit kitűnő monográfiában, cikksorozatban publikálta.²³⁶

Kiemeljük még Preysz Kornél több mint 100 füzetből álló „Fürdőirodalmi Könyvtár” c. sorozatát, melyet 1889-ben, Kolozsvárt kezdett szerkeszteni a hazai tájak és fürdők megismertetésére.

A XIX. század balneológiai irodalma olyan gazdag, hogy meg kell elégednünk a kiemelkedő szerzők, szerkesztők neveinek felsorolásával. Bernáth József, Bolemann István, Bruck Jakab, Chyzer Kornél, Hankó Vilmos, Linzbauer X. Ferenc, Preysz Kornél, Than Károly, Wachtel Dávid, Zsigmondy Vilmos nemcsak a balneológiai irodalom művelésében tűntek ki, hanem a hazai fürdőügy megalapozásában, fejlesztésében is nagy érdemeket szereztek.

A XX. század első felének balneológiai irodalmi anyagát bibliográfiailag feldolgozta Sándor Róbert.²³⁷ Ennek az időszaknak a szerzői közül feltétlenül meg kell említenünk Aujeszky László, Benczúr Gyula, Bókay Árpád, Bossányi Béla, Frank Miklós, Dalmady Zoltán, Kunszt János, Kuthy Dezső, Lenkei Vilmos, Löw Sámuel, Papp Ferenc, Schulhof Vilmos, Tausz Béla, Vámosy Zoltán nevét, akik alapvető művekkel gazdagították a magyar balneológiai irodalmat.

Nem lenne teljes a kép, ha nem foglalkoznánk a magyar balneológiai lapok megindulásával. Kezdetben az első magyar orvosi lapok, mint az Orvosi Tár, az Orvosi Hetilap, a Gyógyászat közöltek rendszeresen balneológiai tárgyú cikkeket. Áttekintésünkben a XIX. században indult fontosabb folyóiratokat említjük. A XX. század első felében indult szaklapok legfontosabb cikkanyagát szakokra bontva közli a már említett Sándor-féle bibliográfia.

A magyar balneológia első lapjai, folyóiratai rövid életűek voltak. Megszűnésük oka nem a lapok színvonalával függött össze, hanem érdeklődés hiánya és anyagi okok játszottak közre. Első volt a „Fürdői Lapok”, heti közlöny. Kiadói Chyzer Kornél, Orzovenszky Károly és Felletár Emil voltak. Csupán 1868-ban jelent meg, májustól szeptemberig. A „Tátravidék” című fürdészeti közlöny Szontagh Miklós szerkesztésében jelent meg. Itt közölték 1884–85-ben Bolemann István rendszeres fürdőtanát.

A Balneológiai Értesítőt 1894-ben indította meg Preysz Kornél. Tíz évfolyamot élt meg; a szerkesztő elfoglaltsága miatt szűnt meg. Ma forrásértékű kiadványnak számít.

²³⁶ Tognio Lajos: Nehány szó Magyarhon ásványvizeiről. Pesten 1843. Emich Gusztáv biztatómánya. 2 lev., 5–38 p.; Tognio Lajos: A gyógyviztan némelly viszonyairól Magyarhonban. 1–2. = Orvosi Tár, 1846. Vol 10. No. 14. pp. 209–216.; No. 15. pp. 226–230.

²³⁷ Sándor Róbert: A magyar balneológiai irodalom jegyzéke 1900–1956-ig. In: Magyarország ásvány- és gyógyvizei. Szerk.: Schulhof Ödön. Függelék. Bp., 1957. Akadémiai. pp. 933–950.

Ugyancsak Preysz Kornél jelentette meg 1897-től a „Balneologische Rundschau” című szaklapot, főleg kongresszusok idején, a külföldiek tájékoztatására.

Egy szám jelent meg csupán, anyagi okok miatt a Preysz Kornél szerkesztette „Nemzetközi Utazási Almanach”-ból, mely színes tartalmú, bőven illusztrált lapnak indult, négy nyelven. Kifejezetten orvosok számára készült a Bossányi Béla által szerkesztett „Fürdő- és Vízigyógyászat” című lap, a Budapesti Orvosi Újság melléklete.

Az említetteken kívül számos lap jelent meg egy-egy fürdő érdekeltségéért. Talán kiemelhető közülük az általános érdeklődésre is számot tartó „Magyar ásványvíz- és fürdőszemle” Lukács Emil szerkesztésében.

A hazai balneológia irodalmának kialakulását, fejlődését nyomon követhetjük e vázlatos áttekintés útján. Nem lenne azonban teljes a kép, ha nem térnénk ki azokra a körülményekre, melyek ezt a fejlődést elősegítették, és nem emlékeznénk meg azokról a társaságokról, intézményekről, melyek e fejlődés döntő szakaszában léptek színre, s gyorsították ezt a folyamatot.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésein mindig nagy figyelmet szenteltek a hazai fürdőügynek, és érdekében többféle tevékenységet fejtettek ki. Általában valamelyik fürdőhelyen tartották üléseiket (Szliács, Buziás, Torda, Harkány, Bártfa, Parád, Herkulesfürdő stb.), vagy ha másutt, akkor előre jól megszervezett kirándulásaik alkalmával ismerkedtek a különböző fürdőkkel, azok történetével (Ivánda, Szováta, Budapest, Csorba tó stb.). Nemcsak erős propagandatevékenységet folytattak az ásványvizek elemzése, megismertetése terén, hanem pályadíjat is tűztek ki fürdőink és ásványvizeink tudományos feldolgozására. A vándorgyűléseken nemcsak kitűnő előadások hangzottak el a balneológia tárgyköréből, hanem a Munkálatokban²³⁸ 48 fürdő- és ásványtani értekezés látott napvilágot. Többször rendeztek kiállítást a magyar ásványvizekből: 1876-ban, a máramarosszigeti vándorgyűlésen 234-féle ásványvizet állítottak ki.

A kir. Budapesti Orvosegyesület (1831) is támogatta a magyar balneológia ügyét. 1853-ban bizottságot alakítanak a magyar ásványvizek eladásának szabályozása ügyében. 1858-ban hidrográfiai küldöttséget jelölnek ki, melynek feladata lesz a magyar fürdők és ásványvizek külfölddel való megismertetése. Ez a küldöttség aktívan működik 1864-ig; közben ásványtani állandó bizottsággá alakul át. Mikor tevékenysége megszűnik, ennek hátrányaira Lumniczer Sándor mutat rá az 1881-ben tartott nagygyűlés elnöki megnyitójában, és javasolja, hogy keltsék újra életre e bizottságot. 1882-ben Lumniczer ismét fontos bejelentést tesz: megalakul

²³⁸ A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók a nagygyűlések alkalmával kiadták azok Munkálatait; e kötetek hűen megőrizték az egyes nagygyűlések jegyzőkönyvi anyagát és az értekezések, előadások anyagát.

Bókay János elnöklete alatt a Balneológiai Bizottság, s működését rögtön meg is kezdi. Ez a bizottság adja ki már a következő évben Bruck Jakab szerkesztésében a fürdőinket és ásványvizeinket ismertető fürdőkalauzt.

1890-ben Korányi Frigyes joggal méltatja a balneológiai bizottság eredményes tevékenységét, melynek kimagasló eredménye a nagysikerű első országos fürdőügyi kongresszus megrendezése volt. Az itt elhangzottak alapján következett be 1891-ben, 80 évvel ezelőtt, az Országos Balneológiai Egyesület megalakulása. Első elnöke Tauffer Vilmos lett. A kir. Orvosegyesületben számos balneológiai tárgyú előadás hangzott el kitűnő előadóktól, és az egyesület kiválása után is szerepelnek ilyen tárgyú előadások az ülések programjában.

Az Országos Balneológiai Egyesület csaknem hatvan éves működése alatt széleskörű és felbecsülhetetlen értékű tevékenységet folytatott a magyar fürdőügy fejlesztése érdekében. Megalakulásától kezdve konkrét elgondolások alapján szívós munkába kezdett. Kiadványok, fürdőtörvény-tervezet készítése, jó szereplés az ezeréves kiállításon, kongresszusok, pályadíjak kitűzése, harc az egyetemi oktatás megvalósulásáért, az Idegenforgalmi Egyesület létesítésének elősegítése, Budapest fürdővárossá történő kiépítése, a Balaton fürdőinek fejlesztése, mindez egy-egy mérföldköve az egyesület eredményes munkájának olyanok vezetésével, mint Tauffer Vilmos, Bókay Árpád, Vámosy Zoltán, Dalmady Zoltán, Frank Miklós és olyan szakemberek közreműködésével, mint Than Károly, Fodor József, Chyzer Kornél, Bolemann István, Hankó Vilmos, Papp Samu. A két világháború között olyan szintre emelték a magyar fürdőügyet, hogy 1937-ben az első nemzetközi fürdőügyi kongresszust nemcsak Budapesten rendezték, hanem a nemzetközi szövetség székhelyévé is fővárosunkat tették. Másik nagy teljesítményük volt: csaknem négy évtizedes küzdelem után a fürdőügyi törvény tető alá hozása 1929-ben.

A II. világháború befejezése után a magyar fürdőügy a mélypontról indult el 1945-ben. Szívós munka, társadalmi összefogás, állami szervezés eredményeként hamar fejlődésbe lendült a hazai balneológia ügye, s bár az Egyesület megszűnt (jogutódja ma a Magyar Balneoklimatológiai Egyesület), érdemeit nem vitathatjuk, sőt törekednünk kell arra, hogy csaknem hat évtizedes történetét feltárjuk, tárgyi emlékeit felkutassuk és megőrizzük.

Képzési törekvések a balneológiában Magyarországon

Magyarországon a fürdőügy története kedvező körülményekre vall és folyamatosnak tekinthető. Területén négyezer éves fürdőkultúra nyomait találhatjuk. Legrégibb okleveleink

is tanúsítják nemcsak a különböző magyar fürdők létét, hanem utalnak egy régi foglalkozási ágra, melyet a városi élet fellendülése és a fürdőkkel kapcsolatos társadalmi igény hív létre; ez az ún. fürdősség, gyakorlóit a fürdészek (balneatores). Régen a fürdők kezelése, az odalátogató vendégek egészségügyi ellátása az ő feladatuk volt. Képzésük céhszerű formában történt, hasonlóan a sebészekéhez. Mivel a két mesterség gyakran együtt járt, a fürdősök sebészi munkát is végeztek (érvágás). Viszont a sebészek is gyakran beavatkoztak az ő munkahatáskörükbe: köpölyöztek például, amire a fürdősöknek volt kizárólag szabadalmuk. Ebből viták, perlekedések támadtak. Hiába járt jó anyagi, kereseti lehetőséggel a fürdőmesterség, társadalmilag alsóbbrendű foglalkozásnak tartották, mint a borbély-sebészekét. A hatóságok igyekeztek őket egyforma elbírálás alá venni; 1732-ben VI. Károly a borbélyokat és a fürdészeket „egy céhhez tartozóknak” tekintve, szabadalmaikat is így osztgatta ki.²³⁹ A budai sebészek egyenesen céhhatározatot hoztak, hogy a fürdős csak akkor gyakorolhatja mesterségét, ha a sebészséget is kitanulja (3 év) és saját fürdővel rendelkezik.²⁴⁰ 1447-ben mindössze 17 ilyen vizsgázott fürdős működött.²⁴¹

Fokozottabb figyelmet kapnak a gyógyfürdők a XVII. és XVIII. században. Számos gyógyhely működött nemcsak Európában, hanem nálunk is. A kémia fejlődésével lehetővé vált a gyógyvizek elemzése. Orvosaink is kezdenek foglalkozni e vizek vizsgálatával (Árkosi-Thegző Benedek, Loew András, Wette György), előkelő családok kezdik látogatni a fürdőket, s igénylik az orvosi felügyeletet.

Moller Károly Ottó²⁴² az első tulajdonképpeni magyar fürdőorvos. Évenként kétszer bejárta a különböző fürdőket és orvosi tanácsot adott a rászoruló fürdővendégeknek.

Mindinkább felmerül annak szükségessége, hogy a nagyobb fürdőhelyeken állandóan álljon rendelkezésre orvos. II. József 1785-ben adja ki rendeletét, hogy Balatonfüreden fizetési állandó fürdőorvos legyen,²⁴³ aki rendszeres tájékoztatást ad majd az egészségügyi helyzetről. Az első ilyen állandó fürdőorvos Magyarországon Oesterreicher Manes József, aki 1786-ban évi 400 ft javadalmazásért ezt az állást elvállalja.

Nemcsak a „betegellátásá”-ban növekvő társadalmi igény hozza létre ezt a minőségi változást, hanem az 1769-ben, Nagyszombatban felállított orvosi kar működése következtében kialakuló kedvező helyzet is az ország orvosokkal való ellátása terén. Nemcsak orvosokat, hanem képzett sebészeket is nagy számban vizsgáztatott. Így a céhszerű képzés

²³⁹ Linzbauer, Xav. Franz.: Statistik des Medizinal-Standes der Kranken- und Humanitätsanstalten von Ungarn. Wien, 1859. p. 48.

²⁴⁰ Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. Bp., 1894. p. 514.

²⁴¹ Uo. p. 514.

²⁴² Uo. p. 514.

²⁴³ Linzbauer id. mű p. 68.

fokozatosan elsorvadt, viszont a kar álláspontja is az, hogy minél több orvosra van szükség a gyógyfürdők orvosi feladatainak ellátására, így a „fürdősség” mestersége ilyen formában eltűnik.

A fejlődés következő állomása, hogy már nem elegendő, ha a gyógyfürdőhelyeken orvos áll rendelkezésre. Olyan orvosra van szükség, aki jártas a balneológia tudományában, amely a XIX. század második felében ugrásszerű fejlődésen ment keresztül.

A magyar orvostudomány reformátorai, élükön Balassa Jánossal, felismerve a balneológia jelentőségét az orvosi gyakorlatban, már 1848-ban javasolják egy „fürdőszeti rendkívüli tanár” alkalmazását az egyetemen.²⁴⁴ Sajnos a szabadságharc leverése utáni években sem ez a terv, sem sok más egyéb hasznos elképzelés nem válhatott valóra.

A balneológia egyetemi oktatása szempontjából akkor válik kedvezőbbé a helyzet, amikor a pesti orvosi karon tantervi bizottságot állítanak fel, amelynek ismét tagja Balassa János (Lippay, Semmelweis, Stockinger, Wagner tanárok mellett). Működésük első évében, már 1861-ben szerepel reformtantervi javaslatukban a tárgyak között a „fürdőszet”.²⁴⁵

1867-ben ismét szerepel az egyik kari tantervi javaslatban,²⁴⁶ hogy az orvosi tanfolyamon a rendes tantárgyakon kívül rendkívüli tárgyakat is oktassanak a magántanárok és rendkívüli tanárok. Javaslatukban az oktató tárgyak sorában a „fürdőszet” megelőzi a fogászatot.

Nemcsak egyetemi, hanem társadalmi síkon is egyre erősödő kívánsággá vált, hogy szervezzenek tanszéket a balneológia számára. Szekrényessy József ügyvéd, a Rudasfürdő bérője 1861-ben tett indítványt a balneológia egyetemi oktatására.²⁴⁷ A helytartóság magántanár alkalmazását engedélyezte csak, és Pete Zsigmond gyakorló orvost hozták javaslatba. Grosz Lipót és Hasenfild Manó is jelentkeztek balneológiai magántanárságra, de először csak Pete Zsigmondot habilitálták 1863-ban, aki a következő tanévben meg is kezdhette előadásait az orvosi karon „fürdőszet”-ből.

Hasenfild Manó a pesti elutasítás után 1866-ban Bécsben lett a balneológia magántanára, de 1867-ben nemcsak a kiegyezés által létrejött szabadabb légkör, hanem Eötvös támogatása is hozzásegítette, hogy habilitációját a pesti karon is elnyerhette. Mint a balneológia docense kezdte meg előadásait az 1867/68-as tanévben, és nemcsak fürdőgyógyászatot adott elő, hanem a legismertebb gyógy- és ásványvizeket is bevonta előadásaiba. Találkozunk nevével hosszú éveken keresztül az egyetemi tanrendben.

²⁴⁴ Gortvay György id. mű p. 221.

²⁴⁵ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935. Egy. ny. p. 540.

²⁴⁶ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kéziratára, Gy. sz. 4987. (Jendrassik dékán felterjesztése Balassa tanár úrnak, mint bizottmányi elnöknek, 1867.)

²⁴⁷ Győry Tibor id. mű pp. 562–630.

Az Országos Balneológiai Egyesület elnöksége már megalakulása évében, 1891-ben Tauffer vezetésével felkereste a közoktatásügyi minisztert a balneológiai tanszék felállításának engedélyezése ügyében. A miniszter a kérést pártfogolta, és az érdekelt karok (Budapest, Kolozsvár) vezetőinek véleményét kikérte. A karok véleménye az volt, hogy bár kívánatos lenne ilyen tanszék felállítása, még nem lehetséges, mert sem tárgyi, sem személyi feltételei nincsenek még meg.

E kedvezőtlen kari döntés ellenére Bókay Árpád, a gyógyszerstan professzora már az 1892/93-as tanévben megkezdte a balneológia egyetemi oktatását és olyan sikerrel, hogy a tanév végén 200 forint külön jutalomban részesítik.²⁴⁸ Kiváló oktatói munkáját több mint két évtizeden át folytatja. Az ő általa kijelölt úton haladnak utódai a balneológia egyetemi oktatásában: Dalmady Zoltán és Benczúr Gyula.

A kolozsvári egyetem orvosi karán is megkezdik a balneológia oktatását, de tanszék hiányában a magyar gyógyfürdők és ásványvizek ismertetését Löte József a gyógyszerstan, Rigler Gusztáv pedig a közegészségstan keretében adták elő.

A két világháború közötti időszakban felmerül ismét olyan jól felszerelt, klinikai osztállyal bíró tanszék iránti igény, amely egyszerre elméleti és gyakorlati képzést is nyújtana. Tehát nem csupán az orvosképzésben tartják fontosnak a balneológia oktatását, hanem szeretnék kiterjeszteni a már végzett és fürdőügy területén dolgozó orvosok szakoktatására is. Az ilyen jellegű képzés egy-két éves időtartamú lehetne. Így a fürdőorvos is lépést tarthatna saját tudományága fejlődésével és nem lenne arra utalva, hogy balneológiai szakismereteit csupán különböző diszciplínák tanulmányozása révén, magánintézetekben szerzett tapasztalatok útján és a szakirodalomból vett elméleti tájékozódással szerezze meg.²⁴⁹

E vázlatos áttekintésből láthatjuk, hogy nagy fejlődést tett meg hazánkban a balneológiai irodalom gazdagodása mellett e tudományággal hivatásszerűen foglalkozó szakemberek képzésének ügye. Nemcsak az orvosképzés keretein belül lehetett elsajátítani a legfontosabb tudnivalókat a magyar fürdőkkel és ásványvizekkel kapcsolatban, hanem a már végzett orvosok számára is nyitva volt a lehetőség, hogy balneológiából tudományos fokozatot szerezzenek. Az már messze vezetne és nem is lehet célunk annak elemzése, hogy miért éltek olyan kevesen ezzel a lehetőséggel.

²⁴⁸ Hőgyes Endre id. mű p. 388.

²⁴⁹ Germán Béla: Mik a jó fürdőorvos és a jó fürdőorvosképzés kellékei? = Orvosképzés, 1926. pp. 364–375.

Babeş Viktor és a magyar orvostudomány²⁵⁰

A XIX. század második felének nagy bakteriológiai fölfedezései, Pasteur és Koch fellépése nem véletlenül keltett oly élénk visszhangot Magyarországon. Jogosan írta Fekete Lajos 1874-ben megjelent művében: „Ha azt állítjuk, hogy hazánkban a járványos és ragályos kórok több emberéletet vittek áldozatul, mint a legvérengzőbb hadjáratok, állításunkban semmi túlzás sincs”. E pusztító járványok hatására a magyar orvosi iskola megkülönböztetett figyelemmel fordult a fertőző és parazitás betegségek kutatása felé, és e téren kiváló tudósokat adott az orvostudománynak. A pesti orvosi iskola tanítványából vált a nemzetközi tudomány elismert nagyságává Babeş Viktor, a román kórbonctan és bakteriológia legfényesebb alakja is.

*

Érdemes néhány szót szólnunk arról a családi háttérrel, amely Babeş Viktor (1854–1926) személyiségét megformálta, és a román-magyar orvosi kapcsolatok valóságos megtestesítőjévé tette. Atyja, Babes Vince (1822–1907), maga is sokoldalú és nagy műveltségű férfiú volt. A Temes megyei Hodony községből származott, tanulmányait Temesvárott, Szegeden és Budapesten végezte. Fiatal tisztviselőként Bécsben működött, a magyarországi románokra vonatkozó jogszabályok szövegének szerkesztője volt. Később Bécsben és Budapesten bírósági tisztviselő lett, jogi és újságírói működésének betetőzéseképp három ízben választották országgyűlési képviselővé. A magyarországi román nemzetiségi mozgalomnak egyik harcos vezetője, a román nemzetiségi pártnak egyik alapítója volt. Miközben Magyarországon politikai szerepet vitt, a romániai tudományos közéletbe is bekapcsolódott, és történészként tagja volt a román akadémiának. Fiai, akik atyjuk bécsi tisztviselősködése idején ott születtek, Budapestet és Bukarestet egyaránt otthonuknak érezték. Babeş Aurél, miután befejezte budapesti tanulmányait és heidelbergi tanulmányútját, a bukaresti gyógyszerésziskolának lett a tanára.

²⁵⁰ Forrás: Antall József – Karasszon Dénes: Babeş Viktor és a magyar orvostudomány. = Élet és Tudomány 26 (1971) No. 35. pp. 1645–1648.

Scheuthauer kórbonctani iskolája

Babeş Viktor pesti és bécsi egyetemi tanulmányai végeztével Pestre, az enciklopédikus műveltségű, óriási olvasottságú tudós, Scheuthauer Gusztáv professzor mellé került segédnek. A fiatal Babeş itt kapta azt az útravalót, amely őt a morfológiai betegségkutatás rendkívül elmélyült gondolkodású és világhírű művelőjévé tette. Scheuthauer ugyanis – akárcsak Rokitansky (1804–1878) Bécsben vagy Bichat (1771–1802) Párizsban – egy új orvosi iskolának lett a vezéralakja. Nemcsak nagy tudós volt – aki közvetlen szakmáján, a kórbonctanon kívül egyebek között az orvostörténelemben is maradandót alkotott –, hanem eleven szemléletű oktató és nevelő is, aki a tudomány legfrissebb vívmányaival azon frissiben megismertette tanítványait. Óriási tudásának szétáramló hatását legközvetlenebbül asszisztensei élvezték, akiket ritka emberismerettel tudott kiválasztani, és működésükben sokoldalú tanácsaival buzdított és vezetett. Húszéves tanári működése alatt tizenkét tanítványából lett egyetemi tanár. Mellőle került ki többek között Babeş Viktor, Buday Kálmán, Czakó Kálmán, Hutýra Ferenc, Pertik Ottó, Preisz Hugó, Tangl Ferenc és Török Lajos. Reájuk a külön, mogorva természetű, de különlegesen szuggesztív egyéniségű professzor ellenállhatatlan hatással volt.

Scheuthauer Gusztáv számára akkori kultuszminiszter, Eötvös József állított fel kórszövettani tanszéket Budapesten, a Mária utca 47. számú földszintes, eredetileg bölcsőde céljait szolgáló épületben. Oda járt be Babeş is dolgozni. Ő 1876-tól 1884-ig működött Scheuthauer mellett. Abban az időszakban a Kórbonctani Intézet személyzete a Professzoron kívül két tanársegédből, egy díjas gyakornokból és két szolgából állott. Babeş négy évig az első tanársegédi állást töltötte be, majd magántanárként dolgozott Scheuthauer professzor mellett 1884-ig. Akkor egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki, és számára fölélesztették a II. sz. Kórbonctani Intézetet, amely Arányi professzor nyugalomba vonulásakor, 1873-ban szűnt meg.

Babeş vezetése alatt az intézet az akkori Stefánia Szegénygyermekórházban (ma ez az I. sz. Gyermekklinika) működött. Éppen ez az időszak volt „a nagy fölfedezések korszaka” a bakteriológiában: 1882-ben fedezte föl Koch a tuberkulózis, Löffler és Schütz a takonykór bacilusát, 1883-ban Koch az ázsiai kolera okozóját, 1884-ben Löffler a diftériának és ugyanabban az évben Gaffky a tífusznak a bacilusát.

Tudományos pályája Magyarországon

Babeş első tudományos művein még látszik mesterének hatása. A Bécsben nevelkedett Scheuthauer ugyanis – aki feltétlen híve maradt tíz éven át volt tanítójának és példaképének, Rokitanskynak – különösen szívesen foglalkozott szakmájának legnehezebb fejezeteivel. Kedvelt témái voltak a szív fejlődési rendellenességei, az agyrostozattan és a paraziták. Babeş 1881-ben éppen mesterének a bakteriológia iránti lelkesedésétől áthatva és az ő buzdítására kezdett a fertőző betegségek oktatásával foglalkozni. Első ilyen tárgyú közleménye a Természettudományi Közönyben jelent meg 1881-ben „A betegségokozó baktériumokról”. Az összefoglaló jellegű közlemény átfogó ismeretterjesztő volta és korszerű felfogása alapján csekély változtatással akár ma is megjelenhetne.

Ezt az első bakteriológiai tárgyú közleményét sorozatban követték további, immár eredeti kutatásokon alapuló, idegen nyelven is megjelent dolgozatai. (Az Egyetem Évkönyvének adatai alapján „Az egyetemi tanárok és tanítók irodalmi munkássága az 1882/83. tanévben” című fejezetben Korányi Frigyes tanár három, Högyes Endre tanár kettő, ugyanekkor Babeş Viktor magántanár huszonnégy közleménnyel szerepel.) Kiemelkedően szorgalmas, eredményes munkájára felfigyelt a tanári kar, és Korányi Frigyes állami ösztöndíjat eszközölt ki számára külföldi tanulmányútra.

Babeş útja híres orvostudósokhoz vezetett: Münchenbe (Bollinger, Ziemsen), Heidelbergbe (Arnold), Strassburgba (Tecklinghausen, Waldeyer), Berlinbe (Virchow, Koch) és végül Párizsba. Ott Cornil professzor asszisztense lett a kórbonctani intézetben. Együtt írta vele az első rendszeres orvosi bakteriológiát.

Hazatérve vette át az ő számára újra életre hívott II. sz. Kórbonctani Intézet vezetését. Átjárt a Korányi-klinikára is, és ott rendszeresen bakteriológiai előadásokat tartott. Közben megírta az első magyar nyelvű bakteriológiai könyvet, amely – korábbi, Cornillal közösen írt francia nyelvű bakteriológiai könyvén kívül – világviszonylatban is az elsők között foglal helyet. A 402 lap terjedelmű és élvezetes magyarsággal írt könyvet saját preparátumairól saját kezűleg készített színes rajzokkal illusztrálta. A kitűnő könyv nemcsak a fiatal tudós avatottságáról vall, hanem a budapesti tudósok élénk mikrobiológiai tevékenységéről is – a bakteriológia hajnalán.

Babeş professzor nemzetközi elismerést keltő kórbonctani és bakteriológiai tevékenységére hamarosan felfigyeltek Bukarestben is. Először 1888-ban kérte őt fel a román kormány egy Romániában évek óta rendszeresen előforduló és tetemes károkat okozó „gastro-entero-nephritis” – másként „fertőző haemoglobinvérűség” – néven ismert szarvasmarha-

betegségnek, majd – néhány év múlva – a románul „carceag” néven ismert juhbetegségnek a tanulmányozására. Babeş, a kiváló patológus, a kórbonctani elváltozások alapján fertőző betegségekre gondolt, és a betegség okozóját valóban meg is találta a beteg állatok vörösvérsejtjeiben. Igaz, a kórokozó protozoont ő még akkor baktériumnak tartotta (ezért nevezte el Haemotococcus bovisnak), mégis: hamarabb ismerte fel a betegség lényegét, mint Theobald Smith, aki a texasi lázra vonatkozó történelmi jelentőségűnek értékelt beszámolóját csak egy évvel később, 1899-ben tartotta meg. Babeş elsőségének elismerését fejezi ki az úgynevezett pirop plazmózist okozó protozoonok „Babesia” neve is.

Romániában

Babeş, mint az akkori magyarországi román értelmiség egyik kiemelkedő tagja, magyar iskoláztatásban részesült, és magyar állami ösztöndíjjal folytatta tanulmányait. De mint román nemzetiségű, érthetően Románia ügyét is magáénak tartotta, *magát mindig is románnak vallotta*. Ezt itthon a XIX. század nyolcvanas éveinek magyar nacionalizmusa persze ellenségesen fogadta. De a magyar tudományos és közéletnek számos vezető tagja nagyvonalúan és haladóan gondolkodott. Eötvös József vagy Trefort Ágoston Babeş román nemzetiségének ismeretében is támogatta tehetségének kibontakozását. A Balassa-kör tagjai – a pesti orvosi iskola mesterei – szintén így jártak el, hiszen ők *mindent elvetettek, ami ellentétes volt a tudományos igazságba vetett hitükkel*.

Babeş 1889-ben meghívták a bukaresti egyetemre, és ott később ragyogóan fölszerelt intézetet kapott. Csaknem harminc évig dolgozott ott – tudományos dolgozatainak, értekezéseinek száma az ezret is meghaladja. Ezek ismertetése most nem lehet feladatunk. A budapesti orvosi iskola tagjai – akik körébe tartozott Babeş – még eltávozásakor őszintén kifejezték érzelmüket az Orvosi Hetilapban:

„Sajnáljuk Babeş tanár távozását, mert jeles készségű, szorgalmas, a bakteriológia terén pedig ez idő szerint legtevékenyebb szakemberünk volt... Egyébiránt mindenesetre örömdetes tény, hogy a budapesti egyetem növendéke ily fontos misszióval megtiszteltetett, s örülni fogunk neki, ha a munkaköre és annak eredményei iránt táplált reményei teljesülnek, és sikerülni fog neki ... az orvosi tudományt mindnyájunk hasznára bűvárlataival gyarapítani.”

A magyar orvoskollégákhoz fűződő kapcsolatai továbbra is melegek maradtak. A kölcsönös megbecsülést és rokonszenvet mutatja Babeşnak a Budapesti Királyi Orvosegyesület tiszteletbeli tagjává történő választása 1907-ben, és az a levél, amelyben ő ezt az egyesület elnökének, Bókay Árpádnak megköszönte:²⁵¹

„Ezen megtiszteltetés annál inkább meghatót – írja ebben –, mint hogy a Kir. orvosegyesület magas hivatását és kiváló szakértését ösmerem és nagyrabecsülöm, főleg azonban, minthogy tagjai mindig kiváló barátságot és jóindulatot tanúsítottak irányomban.”

Babeş – Bologa professzornak, romániai orvostörténésznek a tanúsága szerint – azokban az esztendőkhöz is megőrizte jó emlékeiből táplált érzelmeit, amikor a román-magyar ellentétek a leginkább érződtek. Az első világháború után a kolozsvári egyetemen tanított, és készségesen demonstrált magyarul a románul nem tudó magyar nemzetiségű hallgatóknak. Továbbra is élt megbecsülése a magyar kollégák iránt is. A magyar és a román orvosi kapcsolatok – számos példa tanúsága szerint – *a két oldal egymásra találó szándéka* folytán jobban alakultak, mint ahogyan az a politikai helyzetből következhetett volna. A pesti orvosi iskola mesterei – akik közül Balassa és mások is tagjai voltak az iasi Orvosok és Természetkutatók Társaságának is – korán *azon munkálkodtak, hogy távol tartsák az elfogult szemléletet a tudományos élettől*.

E tudósok magatartása és jó kapcsolata ma is példamutató örökségünk, emléküket őrizzük meg a jövő számára.

²⁵¹ A szép fogalmazású magyar nyelvű levél jelenleg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár gyűjteményében található.

A pszichoanalízis magyarországi történetéről²⁵²

Igen tisztelt vendégeink, hölgyeim és uraim!

Megtisztelő felkérésnek teszek eleget, amikor a nemzetközi pszichoanalitikus konferencia alkalmából rendezett, a magyar pszichoanalízis történetét bemutató kiállítás megnyitásakor köszöntöm a megjelenteket.

A kiállítások megnyitása, a könyvek elé írt előszavak megírására szóló felkérések általában az alkotás korszakából kifelé tartó kutatóknak adott fájdalomdíjak. Az viszont, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatóját, a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnökét kérték fel erre, akinek egyébként semmiféle személyes érdeme e téren nincs, és nem is tartozik a pszichoanalitikusok kutató- vagy „hívő” táborába, nyilvánvalóan nem valamiféle protokollkérdés. Úgy gondolom, hogy a sokéves konfliktusok, a kiélezett és ritkán igazságos viták helyett ez a hazai tudománytörténet folyamatába történő természetes integrálódást és a magyar tudományos élet hétköznapi rendjébe való beilleszkedés igényét jelenti.

E tudós gyülekezet előtt még említenem is illetlenség, hogy nem kívánok Freudról vagy Ferenczi Sándorról újat és bölcséket mondani, a pszichoanalízis méltatásához vagy kritikájához hozzájárulni, hiszen a mea culpa is csak a szaktudás mellett viselhető el. A pszichoanalízis történetét számos mű tárgyalta az elmúlt évtizedekben, elsősorban pszichoanalitikus klasszikusaink tűnnek a legjobb forrásnak. Magyarországon is számos dolgozat foglalkozott ezzel a témával történeti megközelítésben. Egyetértő vagy polemizáló formában a legutóbbi esztendőben kiemelhetjük Benedek István,²⁵³ Erős Ferenc²⁵⁴ és Hidas

²⁵² Forrás: Antall József: Megnyitó beszéd. In: Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993. 2. átd., bőv. kiad. Bp., 1994. Bethlen. pp. 3–9. – Megnyitó beszéd. Elhangzott 1987. október 30-án, a Magyar Tudományos Akadémia székházában „A pszichoanalízis magyarországi története” című kiállítás megnyitóján, amit a nemzetközi pszichoanalitikus konferencia tiszteletére rendeztek.

A kiállítás megnyitására (1987. október 30-án délelőtt 11 órára) szolid és ízléses meghívót küldött szét a konferencia szervező bizottsága. Ezen vastag betűvel szedve szerepelt a kiállítást megnyitó személy neve. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a Magyar Nemzet 1987. november 5-i számában a kiállításról hosszú, részletes tudósítás jelent meg, de a megnyitó személyét, akinek tudományos elismertségét – a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöke – a meghívón is feltüntették, nem említi meg az írás (*– szerkesztői megjegyzés az 1994-ben megjelent munkában*)

²⁵³ Benedek István: Az ösztönök világa. Bp., 1987. Minerva.

²⁵⁴ Erős Ferenc: Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus. Bp., 1986. Gondolat.

György²⁵⁵ írásait.

Az úttörő jelentőségű monográfiát, a Ferenczi és a magyar pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről szóló művet Harmat Pál²⁵⁶ tette le az asztalra, ami magyarul, de az emigrációban jelent meg. A magyar pszichoanalitikusok átfogó történetét írta meg. Számos ellenvéleményt is kiválthatott könyvével, lehetnek tévedései, lehetnek hibái, de aligha vonhatja kétségbe valaki, hogy ilyen terjedelmű, átfogó könyv itthon még nem jelent meg. A könyv vitathatatlan értékeit nem csökkentik az esetleges hibák, vélt vagy valóságos elfogultsága. Bízunk abban, hogy a nyugati magyar szellemi élet számos szerzőjének hazai publikációs lehetősége után e könyv is hozzáférhetővé válik egy újabb kiadásban, amely értékesítheti az újabb kutatási eredményeket és alkalmat ad az esetleges hibák kiküszöbölésére is.

*

A korábbi, a Ferenczi-évfordulóhoz kapcsolódó kamara-kiállítás után a mostani kiállítás fontos állomás a pszichoanalízisről történő megemlékezések sorában. A kiállítás szellemi célja minden hasonló rendezvénynél fontos kérdés. A rendezők átfogó képet kívántak nyújtani a pszichoanalízis magyarországi történetéről, Ferenczitől napjainkig, beleértve a freudizmus hazai befogadtatását is. A most megnyíló kiállítás nem vállalkozott Freud életművének átfogó bemutatására, inkább csak magyarországi hatására és a magyar pszichoanalitikusok működésére, elsősorban Ferenczi Sándor személyének és munkásságának ismertetésére korlátozódott. Hasonlóan nem foglalkozik a freudizmusból levált irányzatokkal, Freud egykori híveivel, később más irányba haladó vagy önálló iskolát teremtő tagjaival. Így például Adler és az individuálszichológia nem kis magyarországi hatásával, irodalmával és egyesületi tevékenységével, Junggal és magyarországi hatásával vagy éppen a nemzetközi hírvé vált, nem régen elhunyt Szondi Lipóttal és a sorsanalízis jelentőségével.

A külföldi megméretés – ha nem is a legfontosabb, de – nem lebecsülendő értékelése egy ország tudományos teljesítményének, hiszen a tudomány tényleg nemzetközi. Büszkén valljuk, hogy sok kiváló tudóst, Nobel-díjast adtunk a világnak – igaz, hogy hazai műhelyből, itthoni működés alapján csak Szent-Györgyi Albert nevét említhetjük –, sokan járultak hozzá az egyetemes tudománytörténet haladásához, öregbítették a magyar tudományos élet és vele

²⁵⁵ Hidas György: A csoportpszichoterápia elméleti alapjai. Tanulmány. In: A csoportpszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései. Bp., 1984. Akadémiai.

²⁵⁶ Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1983. Bern, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

az iskoláztatás hírére a világban, közöttük Semmelweis Ignác a medicinában és Eötvös Loránd a fizikában. De azt is be kell vallanunk, hogy „budapesti iskolával”, önálló hatású, élenjáró és előrevivő igazi szellemi műhellyel, amely meghatározó volt az adott diszciplínában, nem sokkal rendelkezünk. Igaz, hogy mostoha politikai és történeti viszonyaink közepette önmagában a felzárkózás, gyakran a közelítés az európai élvonalhoz, nem mindennapi teljesítmény volt. Ha olyan tudományterületeket keresünk, amelyek nemzetközi kihatásúak, ki kell emelnünk a szociológiát, a pszichológiát és ezen belül a pszichoanalízist. Ferenczi Sándor elismertsége területén eleve megköveteli tőlünk, hogy beillesztjük őt a magyar szellemi élet, a magyar tudománytörténet, a magyar orvostörténet értékrendjébe. Indokolatlan lenne lemondanunk arról az elismerésről, amit a befogadás és megismerni vágyás területén megérdemlünk.

Nem lehet közömbös a *genius loci* szempontjából a mostani konferencia számára az sem, ha arra gondolunk: e falak között került sor majd hét évtizeddel ezelőtt az ötödik nemzetközi pszichoanalitikus kongresszusra Ferenczi Sándor szervezésében (1918. szeptember 28–29-én), a háború utolsó időszakában, de még az őszirozás forradalom előtt és a magyar királyi kormány képviselőinek jelenlétében.

Megígérttem, hogy nem kontárkodok bele szakmai kérdésekbe, de érdemes felfigyelni a háttérre, a színhelyre, arra a különleges államalakulatra, az Osztrák-Magyar Monarchiára, ahol a freudizmus megszületett, ahol Freud, Adler, Ferenczi és mások születtek. Hosszú évszázadok szabadságküzdelmei és belső válságai után a Habsburg-monarchia 1867–1918 között – nem számítva persze a háborút – a viszonylag békés és alkotó évtizedeket, az infrastruktúra kiépítésének eredményes időszakát nyújtotta.

Nem idealizáljuk ezt az állapotot, amelynek keretét a szociális és nemzetiségi kérdések feszítették, mégis jelentős szellemi áramlatok és törekvések fontos helyének kell minősítenünk a Monarchiát. Nem volt hasonló, kizárólag európai államalakulat, ahol ennyi nemzet, nemzetiség, vallási csoport, a mentalitásnak ilyen sok iránya, a fejlődés más és más lépcsőfokán álló népcsoport élt volna együtt, mint ebben az orosz határtól Svájcig nyúló közép-európai államszövetségben. Az integrálódás, az asszimiláció, a kölcsönhatás és az ezzel járó „identitás-zavarok” micsoda modellállamát alkotta a Monarchia, micsoda lehetőséget adott az „egészséges” és a „beteg” népesség tanulmányozásához. Németek és zsidók, magyarok és különböző szláv népek, románok és olaszok – sorolhatnám tovább – éltek itt mindenféle európai és keleti vallás hitében, illetve e vallásoktól távolodva, új szellemi területeket keresve. Az sem véletlen, hogy a Monarchia Európa legnagyobb zsidó népcsoportját foglalta magába – nemcsak Galíciára gondolunk –, hiszen Magyarországon is

majd egymillió volt a zsidók száma 1910-ben, és ez az antiszemitizmusnak is melegágya lett. Ne feledjük: itt élt Lueger bécsi polgármester, ebben a monarchiában született egy Adolf Hitler, de az sem véletlen, hogy Budapesten született a politikai cionizmus megalapítója, Herzl Tivadar is.

Konzervativizmus és radikalizmus ellentéte feszítette a szellemi-politikai kereteket és adott különleges jelentőséget ennek az államnak a szellemi mozgalmak kibontakozásában. Bécs, Budapest, Prága és Krakkó komoly szellemi műhelyek, irodalmi és tudományos központok ezekben az évtizedekben. (Nosztalgikusan idézi fel e kornak Bécsét Stefan Zweig ismert könyve, a *Búcsú a tegnaptól.*) Volt mit tanulmányozniuk a pszichológusoknak, pszichiátereknek, szociológusoknak és sok más tudomány képviselőinek. Toynbee könnyen találhatott itt történeti kihívást, amire választ kellett adni!

*

Néhány szót a befogadás, az elfogadás is megérdemel. Ha történelemről írunk, igyekszünk mindig az objektivitáshoz ragaszkodni. André Maurois gyakran idézte William Shakespeare kortársát, Samuel Butlert, aki szerint: *„A múltat az Úristen sem tudja megváltoztatni, de a történetírók igen”*. Kétségtelen tény, hogy a pszichoanalízissel, Freuddal és követőivel szemben igen nagy ellenállást tapasztalhattunk Magyarországon (és más helyen) is. Nemcsak a politikai konzervativizmus, hanem a különben liberális gondolkodású orvostudósok részéről is. A Budapesti Királyi Orvosegyesület, amely az európai liberalizmus szellemében alakult meg és folytatta működését Balassa János, Markusovszky Lajos, Semmelweis Ignác, majd Korányi Frigyes, Fodor József, Hógyes Endre és mások vezetése alatt, ellenszenvvel fogadta Ferenczit és a freudizmust.

Nyilvánvaló, hogy olyan irányzatról volt szó, amely szemben állt a XVIII. század felvilágosodásának szellemében gyökerező európai liberalizmus, a pozitivizmus tudományszemléletével, hagyományos racionalizmusával és ízlésvilágával. Tehát Ferenczi és mások elutasítása nem egyszerűen a „reakció”, az „antiszemitizmus” vagy a „fasizmus” műve. Éppen ennek árnyalt vizsgálata a tudomány feladata, és így sokkal könnyebb megérteni a korabeli és későbbi vitákat is.

Köztudott, hogy Ferenczi Sándort az Orvosegyesület az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után kizárta tagjai sorából. Nem könnyen és nem ellenkezés nélkül. Nem tarthatta meg katedráját, a pszichoanalízis első tanszékét a világon, amit ugyancsak a kar kiemelkedő súlyú tudósainak és orvosainak ellenére, részben sértve az egyetemi autonómia gondolatát, 1919-

ben kapott meg.²⁵⁷ Ferenczi Sándor a kar javaslata ellenére, a kari tanács ellentétes állásfoglalása után kapott egyetemi tanári kinevezést az akkor már népbiztosként működő Kunfi Zsigmond korábbi vallás- és közoktatásügyi minisztertől.

Az Orvosegyesület nem akceptálta a freudizmust. Ezzel szemben a korábban szemben álló, inkább „nacionalista” és antiliberális Gyógyászat, azokban az években már jelentős zsidó orvosi körök támogatását is élvező lap lehetővé tette írásainak közlését. Ferenczi állását megszüntették az egyetemen, kizárták az Orvosegyesületből, de itthon és külföldön egyaránt folytathatta tudományos és orvosi működését. A két világháború között mind a freudizmus, mind más irányzatok (Adler, Szondi stb.) jelentős befolyást gyakoroltak és élénk tevékenységet fejtettek ki. Igaz, hogy a náci Németország létével a jelentős számban zsidó származásának minősített pszichoanalitikusok helyzete hátrányossá vált. De a megítéléshez nemcsak az elismerés, hanem a kritika formája is hozzátartozik.

Idézhajjuk Győry Tibortól,²⁵⁸ hogy Jendrassik Ernő mit mondott 1919 márciusában a kari ülésen a pszichoanalízis tanszékének felállítással kapcsolatban:

„...az, amit Freud és követői ezen hangzatos címen (psychoanalysis) értenek, nem egyéb, mint pornographia és álomfejtés...” stb. Ehhez Győry még hozzáfűzi 1936-ban Az orvostudományi kar történetében: „...e jobb belátásra ösztönző felvilágosító jelentés ellenére a freudizmus legperverzebb irányzatának képviselőjét, egy Ferenczi Sándor dr. nevű orvost kineveztek...”.

Ismerjük Győry érdemeit a magyar orvostörténelemben, éppen úgy, mint elfogultságát és stílusát. Persze – anélkül, hogy egyenlőségi jelet kívánnánk tenni ezek közé – megállapíthatjuk, Ferenczi sem kímélte ellenfeleit, nem kevésbé keményen bírálta Adler és Jung tanításait és követőit is, ne feledjük: a politikában – és a tudományban „gazember” néha csak azt jelenti, eltér egymástól a véleményünk.

*

A freudizmus, amely nem csak orvosi diszciplínaként jelentkezett, hanem széles körben vált ismertté a magyar századelő nagyjai között, a nagy szellemi mozgalmak közé tartozik.

²⁵⁷ Erről a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára és Levéltára őrzí a legfontosabb megmaradt iratokat. Vö. Kapronczay Károly – Kiss György: Adatok Ferenczi Sándor egyetemi tanár működésével kapcsolatban. Magyar Pszichológiai Szemle 43 (1986) No. 2. pp. 111–118.

²⁵⁸ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1935. Egy. ny.

Sorolhatnánk a Nyugat című folyóirat szerzőinek és olvasóinak, jelentős alakjainak nevét – Ignót, Kosztolányi Dezsőt, a két világháború közötti időszakra átnyúlva József Attilát és másokat, akikről ez a kiállítás egyébként számot ad. Úgy gondolom, hogy nem csak a magyar szellemi és irodalmi életben, hanem az elmúlt évtizedekben közgondolkodásunkban, sőt köznyelvünk terminológiájában és frazeológiájában is minduntalan találkozhatunk a freudizmussal és hatásával.

Tény, hogy a Monarchia és Magyarország emancipálódott, művelt zsidó polgárságában és értelmiségében igen nagyszámú pszichoanalitikus alkotóra és hívőre találhatunk. Nyilvánvaló, hogy ennek korrekt, becsületes, tudományos elemzését lehet majd egyszer adni, mert ez a tény ugyancsak meghatározó volt a következő évtizedekben, hiszen éppen ennek következtében kerültek sokan hátrányos helyzetbe vagy estek áldozatául a hitleri üldöztetésnek. Nem lenne azonban célszerű összekeverni a kritikákat, s nem állíthatunk valótlan sem aktuálpolitikai, sem szakmapolitikai érdekből. Kétségtelen tény, hogy a pszichoanalízist és Freud tanításait Magyarországon sem fogadta másképpen a közvélemény, mint a tudományos élet sok más eredményét.

Éppen ezért nem szabad elmosnunk a határokat a különböző kritikák minősége között, amikor is a magyar történelmi liberalizmus kiemelkedő alakjai különbözőképpen másként foglaltak állást Ferenczivel vagy a freudizmussal szemben. A befogadás, a kritika színvonala a másként gondolkodókkal szemben egy ország politikai kultúrájának alapja. Külön is hangsúlyoznunk kell azt, hogy Magyarországon a szemben állók tisztességes része, a szemben állók igen széles köre hogyan fogalmazott és hogyan ismerte el részben Ferenczi vagy általában a freudizmus alaptételeit.

A szépirodalom kiemelkedő alakjaira nagy hatással volt a freudizmus, és még a szemben állók is olyan méltányos írásokkal foglalkoztak vele, mint az orvos és író Németh László:²⁵⁹ „...a pszichoanalízis s betű szerinti írásaiban Freud is fölötte áll azoknak a gyanúsításoknak, amelyekre a freudizmus mint társadalmi jelenség az embert bizonyos fokig följogosítaná...”. Dosztojevszkij, Ibsen és André Gide bemutatásával utal a pszichoanalízis előzményeire is, noha éppen orvosi működését mutatja be.

Emlékezzünk arra, hogy a katolikus teológusok hogyan foglaltak állást, például 1942-ben Sík Sándor piarista egyetemi tanár:²⁶⁰

²⁵⁹ Németh László: Freud és a freudizmus. Tanulmány. In: Az európai utas. Bp., 1973. Magvető–Szépirodalmi.

²⁶⁰ Sík Sándor: Esztétika I–II. Bp., 1946. Egy. ny. p. 370.

„Akármilyen kétségbevonhatatlan szolgálatot tett a pszichoanalízis a lelki tudattalan hangsúlyozásával a modern lélektani kutatásoknak, és – főleg az adleri és jungi formájában – bármennyi értékes fölfedezést, termékeny szempontot adott is a legkülönbözőbb tudományoknak...” – írja elismeréssel, s ez után mondja el ellenérveit az esztétika területén.

Még jobban meglepődhetünk, hogy milyen méltatás és méltánylás mellett foglalkozott a pszichoanalízissel a budapesti katolikus teológiai kar dogmatika professzora, Schütz Antal²⁶¹ 1940-ben és utána is. Nyilvánvaló, hogy nem csodálkozhatunk a szembenálláson, de a kritika tisztessége mellettünk áll.

De mondhatunk ennél jobb példát is a méltánylásra, báró Wesselényi Miklós, a kiváló közíró A Harmadik Birodalom keletkezése című művében éppen a pszichoanalízis segítségével elemzi a náci hatalomra jutását és nézeteit. „Történelemkutatás, történelembölcsélet és pszichoanalízis” című fejezete²⁶² különleges értékű.

Szólnunk kell arról is, hogy Magyarország ugyan – számos kül- és belpolitikai, földrajzi és katonapolitikai okból – a hitleri Németország oldalán lépett be a második világháborúba, a zsidóság megkülönböztetésére súlyos törvényeket és intézkedéseket tettek, de ne merüljön feledésbe az sem, hogy ezekben az években a hitleri Németország befolyási övezetében kevés helyen működhetek Freud tanítványai, és számos méltató vagy méltányos írás mellett 1943-ban jelent meg Debrecenben Freud „A lélekelemzés legújabb eredményei”²⁶³ című tanulmány- (előadás-) kötete, valamint Budapesten Hermann Imre²⁶⁴ „Az ember ősi ösztönei. Összehasonlító vizsgálatok a pszichoanalízis és a főemlősök biológiája” című könyve. Kitalálhatunk ennek okairól különféle tényleges vagy vélt indokokat, de a tény tény marad!

Nyugodtan mondhatjuk, hogy minden ellenkezés mellett élt a magyar pszichoanalízis, majd pedig új lendületet kapott 1945–1947 között. Azok az esztendő, amelyek valóban a pszichoanalízis árnyékba szorulását jelentették, részét alkották a „fordulat éve” után egy monolitikus ideológiai és politikai szemléletnek, amelynek azonban nemcsak a pszichoanalízis, a freudizmus tartozik a kárvallottjai sorába.

Úgy gondolom, elérkezett az ideje Magyarországon annak, hogy napirendre térjünk a korábbi viták felett és a magyar tudományos élet, a magyar medicina és pszichológia rendjébe – átkok és divatok nélkül – illesszük be a pszichoanalízist, mint tudományos diszciplínát

²⁶¹ Schütz Antal: A bölcselet elemei. Bp., 1940. Egy. ny.

²⁶² Br. Wesselényi Miklós: A Harmadik Birodalom keletkezése. Bp., 1936. pp. 26–40.

²⁶³ Freud, Sigmund: A lélekelemzés legújabb eredményei. Debrecen, 1943. Ampelos könyvek.

²⁶⁴ Hermann Imre: Az ember ősi ösztönei. Összehasonlító vizsgálatok a pszichoanalízis és a főemlősök biológiája alapján. Bp., 1943. Pantheon.

kutatási, oktatási és orvosi ellátási rendünkbe. A múltat, annak konfliktusait viszont bízunk a tudománytörténet objektív vizsgálatára. Bízom benne, hogy mindkettőt szolgálni fogja e kiállítás és a konferencia.

Megköszönöm a kiállítás rendezőinek a meghívást, a kiállítást megnyitom.

JOHAN BÉLA ÉS A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG

Levél a Markusovszky-óra ajándékozásáról²⁶⁵

Budapest, 1975. szeptember 5.

1474/1975. Múzeum/Fk.

Dr. Johan Béla professzor úrnak,
ny. belügyi államtitkár

1118 Budapest, XI. ker.
Kelenhegyi út 33.

Igen tisztelt Professzor Úr!

Engedje meg, hogy őszinte köszönetet mondjak azért a bizalomért, amivel megtisztelte intézetünket és a Markusovszky Társaság mindenkori vezetője által őrzött Markusovszky-órát leendő megőrzésre felajánlotta, illetve intézetünk örökösként történő megjelölését kilátásba helyezte.

Igen nagy megtiszteltetés számunkra, hogy Múzeumunk tárgyai között őrizhetjük majd Markusovszky, Korányi Frigyes, Tóth Lajos, Müller Kálmán, Korányi Sándor és Johan Béla után a nevezetes ereklyét. Legyen szabad azonban megjegyezni, hogy Professzor Úrnak még hosszú életet és jó egészséget kívánjunk és bízunk benne: végrendelete még sokára „lép életbe”, még sokáig fejtheti ki értékes tevékenységét.

A felajánlott ereklye annál nagyobb érték nekünk, mert a pesti orvosi iskola nagy mesterei, közöttük elsősorban Markusovszky Lajos értékes hagyatéka nálunk vannak. Érdemeiket mind szakirodalmi tevékenységünkben mind kiállításunkon igyekeztünk az elmúlt esztendőinkben is tudatosítani. Legyen szabad azonban – a hízelgés szándéka nélkül – azt is

²⁶⁵ Levélmásolat a Magyar Orvostörténelmi Társaság Irattárában. Birtalan Győző orvostörténész, a Magyar Orvostörténelmi Társaság alelnöke komoly közvetítő szerepet vállalt abban, hogy Johan Béla és a Magyar Orvostörténelmi Társaság között komoly kapcsolat alakuljon ki. Ennek egyik eredménye az óra ajándékozása, a másik a következő fejezetben közreadott értekezés megrendezése. Johan életművét Birtalan Győző több cikkben is méltatta, ezek egyike a Társaság szakfolyóiratában látott napvilágot: Birtalan Győző: Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 87–88. (1979) pp. 181–218. (– a szerk. megj.)

kifejezésre juttatni: Professzor Úr képviselte nemcsak szimbolikusan (az óra őrizetével) a kontinuitást a nagy liberális orvos nemzedék és a két világháború között kibontakozó, eddig méltánytalanul mellőzött és történetileg nem megfelelően méltatott, mélyen humanista és szociálpolitikai ihletettségű egészségügyi politika között, illetve az utóbbinak éppen Professzor Úr volt a kezdeményezője és nagyvonalú kivitelezője.

Bár a korszak általános politikai megítélésében is jelentkező egyoldalú szemlélet is csak lassan oldódik, az „alkalmazott politika” egyik legfontosabb területén, az egészségügyi politika megítélésében mi is igyekeztünk a helyesebb és igazabb szemlélet kialakításához hozzájárulni. Ez éppen Professzor Úr kiemelkedő értékű államtitkári – az összehasonlító kormányzattörténet szemüvegén keresztül – egészségügyi működésének megítélésére vonatkozik.

Még egyszer megismétlem köszönetünket döntéséért, igyekezni fogunk mint „jogi személy” annyi tisztességgel őrizni e becses ereklyét, amellyel méltóak lehetünk az egykori Markuszovszky Társasághoz és annak vezetői erkölcsi emelkedettségéhez, nemzeti és tudományos elkötelezettségéhez. Legyen szabad előre jelezni, hogy az órát igyekezni fogunk restauráltatni, olyan állapotba hozni, amely megfelel az eredetinek (a hiányzó részek újra elkészíttetésével).

Végül pedig fogadja el intézetünk két kiadványát, valamint meghívásunkat, hogy alkalmas időben látogassa meg intézetünket. Szeretném Professzor Urat személyesen vezetni a kiállításainkon, ezért azt kérem, hogy amikor erre sor kerülhet, előzetesen telefonon egyeztethessük az időpontot.

Öszinte tisztelettel köszönti

(Dr. Antall József)

mb. főigazgató

a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtítkára

Az Országos Közegészségügyi Intézet 1925–1945 közötti működéséről²⁶⁶

Tudományos ülés az ott megjelent Johan Béla tiszteletére

Jegyzőkönyv

Készült a Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvostudomány-történeti-, illetve Egészségügyi és Társadalomorvostani Történeti Szakosztályainak rendezésében megtartott tudományos ülésen, a Társaság székhelyén, 1979. március 16-án.

Tárgya: Szervezett egészségvédelem Magyarországon a két világháború között, különös tekintettel az OKI tevékenységére.

Dr. Antall József mb. főigazgató, főtitkár

Engedjék meg, hogy a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos tanácsa és a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöksége nevében köszöntsem a megjelenteket, kedves vendégeinket és Társaságunk tagjait.

Úgy gondolom, hogy mai ülésünk tárgya indokoltta teszi. Éppen időszerűsége és fontossága következtében, a XX. századi orvostudományi és egészségügyi problémák történeti feltárásának összehangolása, a megfelelő szakszerűség biztosítása érdekében, Társaságunk programjának összegezését. Természetesen Társaságunk arra törekszik, hogy minden korszak helyet kapjon kutatási terveinkben, az ókortól a jelenkorig. Ebben nincs helye személyi szempontoknak, személyes érdeklődésnek, hiszen éppen a magam esetében, mint XIX. századdal foglalkozó történésznek, az „objektivitása” talán elfogadható. A Társaság és vezető testületei, tisztségviselői az egész szakterület műveléséért felelősek.

Az elmúlt esztendőkből nem egyszer merült fel különböző oldalról kifogásként intézetünkkel kapcsolatban, hogy elhanyagolja a XX. századi orvostörténelem problémakörét, nem foglalkozunk megfelelően a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, illetve a legújabb időszak problémáival. Sőt – nem egészségügyi, hanem kulturális minisztériumi oldalról – még az egészségügyi felvilágosítás, az egészségnevelés vonatkozásában (nyilván külföldi és korábbi hazai összehasonlítások alapján) is számon kértek tőlünk teendőket. Nem egyszer okoztak gondot e megalapozatlan, n tárgyban járatlan, nem éppen jóindulatú „kritikák”.

²⁶⁶ Kéziratban maradt feljegyzése.

Szerencsére ezen túljutottunk. Világossá vált, hogy egy intézetnek az a tevékenységi köre, amit meghatároznak a vonatkozó jogszabályok és az egységes magyar közgyűjteményi hálózaton belül kijelölt helyének megfelelően kell működnie. Intézetünk könyvtári részlege a könyvtári (orvosi) hálózaton belül a régi orvosi szakirodalom gyűjtését 1900-ig kapta feladatkörül a teljesség igényével (természetesen a reá vonatkozó orvostörténelmi szakirodalmat a jelenkorig); a múzeumi részleg tudománytörténeti jelleggel (nem egészségnevelési) 1918-ig a teljesség igényével, utána a tudománytörténeti és általános egészségügy-történeti emléktanyag válogató gyűjtését; a szaklevéltári részleg pedig csak a tudományos társasági iratanyag gyűjtését időhatár nélkül.

Nyilvánvaló tehát, hogy intézetünk történeti jellegű tudományos intézet, amely bizonyos korszakhatárokon belül végzi közgyűjteményi és közművelődési tevékenységét. Jellegéből következően csak megfelelő távlatban és szinten feltárt kutatásokra építheti munkáját. Külön kérdés az egészségügy és munkásmozgalom tárgykörének vizsgálata, amely nem tartozik intézetünk feladatkörébe, miután a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Párttörténeti Intézet külön egészségügyi gyűjteményekkel rendelkezik és ezt változatlanul saját feladatkörének tekinti. Végül pedig korlátozza intézeti tevékenységünket, hogy az utolsó évtizedek orvostudományi problémái olyan speciális szaktudást igényelnek, amely nem várható el egy történeti jellegű közgyűjtemény kutatási és közművelődési teendőit ellátó munkatársaitól.

Ugyanakkor a jelenkori, illetve a XX. századi problémakör kutatása és vizsgálata része Társaságunk tevékenységének, ezt jelzik a szakosztályai, illetve a Társaságba tömörült kutatók egyéni eredményei, az e tárgyban készült cikkek, sőt disszertációk. De jegyezzük meg azt is, hogy az utolsó évtizedek speciális (szakági) orvostudományi problémáival csak a szakterület hivatott és „képesített” művelői tudnak – történeti szempontból is – érdemben foglalkozni. Ezért vettük fel a kapcsolatokat a szakági tudományos egyesületek képviselőivel, akikkel együttes üléseket rendeztünk és rendezünk (belgyógyászok, sebészek, egészségügyi szervezők stb.).

Felmérve a XX. századi orvostörténelem kutatási igényeit bizonyos egyenetlenséget figyelhettünk meg. A korábbi korszakok vizsgálatának (egy-egy korszakon belül) iránya eléggé komplexnek tűnik, az adott tudománytörténeti, egészségügyi, gyógyszerészeti stb. problémakör minden ágára kiterjedő, korszerű történeti értékű munkákra figyelhettünk fel. A XX. század utolsó hat évtizedén belül a kutató csak bizonyos kérdéscsoportokra találhat modern szemléletű munkákat. Egyes kérdésekről szinte csak a korabeli sajtótermékekre, jogszabályokra stb. van utalva, mert hiányoznak az orvostörténeti szintézisek. Ez semmilyen szempontból nem jó és nem helyeselhető!

A történetírás jellegét és irányát is meghatározzák a szükségletek, az igények, a körülmények. Naivitás lenne azon csodálkozni, hogy az elmúlt évtizedekben, az elmúlt esztendőben miért kapott nagyobb hangsúlyt a munkásmozgalommal összefüggő egészségügyi kérdések, a párttörténettel kapcsolatban levő orvosi, orvostársadalmi problémák tárgyalása. A korábbi szakirodalomban nem szereplő, kevés forrással rendelkező, hagyományépítő szándékkal művelt feltáró munka természetes igénye a mai orvostörténelmi kutatásnak, illetve az e kérdésekkel foglalkozó kutatóknak és szakíróknak. Ugyanígy érthető, hogy a hitleri Németország bukását követő esztendőben a „fajbiológia”, a „fajegészség” stb. kurzusa után, az átélt borzalmak hatása alatt e korszak és ez irányok kritikai vizsgálata kapott kiemelkedő hangsúlyt. Tehát bizonyos tematikai polarizáltság érvényesült, ami az általános politikai viszonyok, annak egyes szakaszai (személyi kultusz évei stb.) meghatározó szerepén kívül is magában hordta a sematizálás, az egyoldalú megítélés veszélyét.

Ma azonban, amikor a tisztuló általános történettudományi eredmények, a politikai stabilitás érzete és az elmúlt évtizedek megállapodottabb kortársi szemlélete alkalmas a történeti, orvostörténeti szintézisre, lehetőség nyílik az átfogó kutatások (és eredményeik) elvégzésére és publikálására. Nem valamiféle idealizálásra, periódusok „összebékítésére” stb. gondolok, hanem a valóságnak megfelelő objektív feltárássra és annak korszerű, átfogó értékelésére. Meg kell mutatni, hogy mi következik az adott korszak gazdasági-társadalmi-politikai struktúrájából és mit tartalmaz azon belül elhelyezkedő egészségügy mint az infrastruktúra része, milyen egészségpolitikai törekvések, programok érvényesülnek. Az alkalmazott politika (oktatás-, egészségügy-politika stb.) egy-egy ága egy-egy korszakban nem választható el az adott politikai korszaktól, de nem is azonosítható egyszerűen az általános politika, illetve annak hatalompolitikai törekvéseivel, programjával. A korábbi korszakokban is beszélünk progresszív alkalmazott politikai eredményekről, reformpolitikáról, amikor azok általában negatív megítélésű struktúrákban érvényesülnek.

Éppen ezért nem vehetjük egy kalap alá Horthy-korszakban érvényesülő egészségpolitikai-, sőt szociálpolitikai törekvéseket, mert pontosan kitapinthatók azok a tények és tényezők, melyek alapján megítélhetjük a felmerülő problémákat. Nem mellőzhetjük az orvostudomány, az orvosképzés adott korszakban elért eredményeinek méltatását, amikor pedig nemzetközi szinten elismeréssel adóztak annak. Ezért tartottuk szükségesnek, hogy az orvostudomány fő ágainak eredményeit is összegeztessük a korszakban már élő és dolgozó, megfelelő áttekintéssel rendelkező szakemberekkel. Így került sor az elmúlt esztendőben Magyar Imre professzor belgyógyászat-történeti-, illetve Petri Gábor professzor sebészettörténeti előadására, amikor is a két világháború közötti

időszakot értékelték. Vonatkozik ez a „terápiás” szakmákra éppen úgy, mint az egészségügyi szervezési, egészségpolitikai kérdésekre. Egyaránt be kell mutatni az eredményeket és a hibákat, a pozitívumokat és a negatívumokat.

Van a magyar orvostudománynak és egészségügynek egy olyan progresszív vonulata, amely a pesti orvosi iskola reformkori kibontakozása óta végigvonult a magyar orvostörténelmen. Ez bizonyos kontinuitást jelent az alkotó tudomány, a progresszív egészségpolitikai szemlélet és a humanizmus jegyében, áthidalva a különböző korszakok és struktúrák különbözőségeit. Ennek a nagy hagyományú nemzeti liberalizmusnak volt továbbvitele a megváltozott körülmények között az az egészségpolitikai reformtörekvés, amit Johan Béla professzor, az OKI élén, illetve belügyi államtitkárként megtestesített. Nem véletlen, hogy Korányi Sándor a Markusovszky Társaság szimbolikus emlékoráját reá hagyományozta, mint aki őrzője lehet e szellemnek a nehéz esztendőkből is. Megtisztelő reánk nézve, hogy intézetünket tekintve alkalmasnak Johan professzor e szép emlék megőrzésére a jövőnek. Ez a progresszív szellemű, nagy hagyományú egészségpolitika szívta magába és testesítette meg XX. században kibontakozó szociális helyzetből következő egészségvédelmi reformprogramot.

Éppen ezért úgy vélem, hogy akkor járunk el helyesen, ha a kutatásokat és publikációkat, tudományos üléseket átfogóan, több tárgykörben rendezzük. Az elmúlt időszakban és jelenleg is tudományos ülésen foglalkoztunk a Tanácsköztársaság, a munkásmozgalom és egészségügy összefüggő problémakörével. A Horthy-korszak ellenzéki hangvételű szociál- és egészségpolitikai kérdéseit is érintő népi írókról is hangzott már el itt előadás. Hasonlóan a nácizmus időszakának fajelméleti és egyéb elméleteiről és törekvéseiről. Tehát a kor problémakörét átfogóan vizsgáljuk, ilyen irányú forrásfeltárást kell végeznünk, aminek jó példája az a kutatómunka, amelyet az egykori irányítást végző kortársi segítséggel Birtalan Győző végzett. Igen fontos az egykori jogalkotó tevékenység, az irányító koncepció alapos vizsgálata, a statisztikai eredmények megvizsgálása.

E forrásfeltárásnál szinte kötelességünk a kortársak emlékezéseinek, feljegyzéseinek összegyűjtése. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk – és ezt némi elfogódottsággal mondom –, hogy velem szemben most majd öt évtized egészségügyi irányítói ülnek, Johan Béla professzor, aki mint egy modern protomedicus hungaricus irányította belügyi államtitkárként az egészségpolitikát, Székely Miklós, aki Johan Béla mellett a Belügyminisztériumban működött, majd 1945-től népjóléti államtitkárként folytatta tevékenységét, illetve Simonovits István professzor, Aczél György professzor, akik mint egészségügyi miniszterhelyettesek vezetnek a máig ebben a meglehetősen érdekes személyi

kontinuitásban. Változó időszakok, változó korszakok képviselői ülnek most együtt, a kortársi emlékezés most összefonódik az utókor megítélésével. Nem kis dolog ez, bevallom egy második világháborús történettudományi vita keltett bennem hasonló érzéseket, amikor a korszak kutatói az egykori résztvevő magas rangú katonákkal ültek együtt és egyeztettek a kortárs és az „ítélkező” történész szempontjait.

Még egyezzer köszönöm a megjelenteket, köszönöm a figyelmüket és megkérem Simonovits professzort, hogy foglalja el az elnöki széket és vállalja el ülésünk vezetését.

Dr. Simonovits István egyetemi tanár megnyitja az ülést és felkéri Birtalan Győző kandidátust az előadás megtartására.

Dr. Birtalan Győző főorvos, a Társaság alelnöke

„Szervezett egészségvédelem Magyarországon a két világháború között, különös tekintettel az Országos Közegészségügyi Intézet tevékenységére.”

(Az előadás teljes anyagát Birtalan Győző elhelyeztette a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum adattárában. Megjelenésére később kerül sor.)

Dr. Simonovits István elnöki zárszava

Megköszönte Birtalan Győző rendkívül érdekes, hatalmas anyagot feldolgozó előadását. Birtalan dr. záró idézete Erdei Ferentől igen jól érzékelteti az ország súlyos társadalmi viszonyait a két világháború között, a 3 millió koldus országát. A fennálló társadalmi-politikai viszonyok korlátozták a progresszív törekvések sikerét, meghatározták a határait. De kétségtelenül igen nagy lépéseket tettek mg a korszerű egészségügy kiépítése terén, az egységes, államosított egészségügyi szolgálat irányába. Olyan szervezési feltételek mellett, amikor az orvosképzés a Közoktatásügyi Minisztériumhoz, az egészségügy általában a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, illetve az egyes tárcák (Földművelésügyi, Iparügyi Minisztérium) a saját szakáguk egészségügyi problémáival foglalkoztak, nem voltak kedvezőek a feltételek. De az átfogó egészségügyi igazgatás felé tett nagy lépéseket is pozitívan kell értékelnünk.

A nagy ellentmondás abban is tükröződött, hogy a rendkívül magas színvonalú, nagy eredményeket elért magyar orvostudomány kedvezőtlen társadalmi-politikai viszonyok mellett létezett. „Egyet értek Antall József megállapításával, a vizsgált egészségpolitikai törekvések progresszív jellegével, amely azonban súlyos társadalmi problémák és viszonyok mellett, egy kizsákmányoló társadalom körülményei között érvényesült. Ennek a progresszív

egészségpolitikának volt kiemelkedő egyénisége Johan Béla professzor, akit örömmel üdvözlök körünkben.”

Az ülést berekesztette.

Kmf

(Dr. Kapronczay Károly)
titkár

(Némethy Ferenc)
jegyző

Hitelesítették:

(Dr. Honti József)
titkár

(Dr. Lambrecht Miklós)
a SZB elnöke

Antall József

Semmelweis Ignác tabáni szülőháza és utolsó pesti lakhelye²⁶⁷

Kevés emléke, csak néhány hírmondója maradt a régi Tabánnak. Egyik ezek közül az Apród utca 1–3. szám alatti műemlék: Semmelweis Ignác szülőháza. Festői környezetben, a budai Várhegy déli lábánál, a középkori palota és várfal megmaradt és helyreállított maradványai alatt húzódik meg. Egyelőre még befejezetlen városképi együttes tárul elénk, de jelentősége már így is lemérhető. Jóvátehetetlen hibát jelent és jelentene minden elhamarkodott döntés, meggondolatlan és elsietett építkezés. Egy önmagában véve esetleg megnyerő vonalú épület nemcsak a szomszédos műemléket, hanem saját modernségét és sikerét semmisítheti meg, ha nincs megnyugtató harmóniában a szomszédsággal. Nem könnyű összeegyeztetni a táj természeti szépségének és történelmi hangulatának megőrzését a nyújtózkodó nagyváros igényeivel. Sajnos ez sem a múltban, sem a jelenben nem sikerült mindig.

A környék hangulata és romantikája már sokszor elragadta a ház múltját idéző kései krónikások képzeletét.²⁶⁸ Középkori kolostort, török háremet vagy éppen csárdát sejtettek benne.²⁶⁹ A valóságban azonban nem ilyen regényes. Noha a mai Apród utca középkori eredetű, házai azonban megsemmisültek a Buda visszavívásáért folytatott török elleni harcokban (1686). Északi házsora, ahol Semmelweis szülőháza is áll, csak a XVIII. század utolsó évtizedeiben épült fel.²⁷⁰

A mozgalmas kikötő mentén, a sürgő-forgó Rácvárosban igazán csak akkor kezdődött a virágzó élet, amikor elkészült (1767) a dunai hajóhíd, amelynek budai hídfője éppen az Apród utca végénél kapaszkodott meg. Még elevenebbé tette a forgalmat a déli várfal áttörése és az újkapu (később: Ferdinánd-, Palota-, Tabáni kapu) megnyitása II. József uralkodása idején.

²⁶⁷ Forrás: Antall József: Semmelweis Ignác tabáni szülőháza és utolsó pesti lakóhelye. = Műemlékvédelem 10 (1966) No. 3. pp. 172–180.

²⁶⁸ Kertész Róbert: Az anyák megmentője. Semmelweis Ignác életregénye. Bp., 1941. Franklin. p. 11.; Miklóssy Lajos: A titkok házában (újságcikk a „Pest” című lap 1943-as évfolyamában)

²⁶⁹ Gortvay György – Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Bp., 1966. Akadémiai. p. 13. (A szerzők is „kb. 500 éves ház”-ról beszélnek.)

²⁷⁰ Magyarország műemléki topográfiája. IV. köt. Bp., 1955. Akadémiai. pp. 706–710.

Megrövidült a Várhegyre siető diákok, polgárok és egyszerű árusok útja.

Az Újkapuhoz Semmelweis szülőháza mellett, a Szarvas-ház oldalánál vezetett fel a Palota utca. Később így nevezték az Apród utcai szakaszt is, amely csak 1879-ben kapta mai nevét.²⁷¹ Módos kereskedők szereztek telket és építettek házakat a forgalmas út mentén. Így épült fel az Apród utca 1–3. szám alatt álló ház a XVIII. század végén.

Eredetileg klasszicizáló későbarokk stílusban készült. A nagy tabáni tűzvész (1810) idején elpusztult házat azonban hamarosan újjáépítették. Ekkor kapta mai copf köntösét. A tűzvész nyomait ma is őrzik a falai, a mostani helyreállításakor is előbukkantak a régi kormos részek. Alkotóját egyelőre nem ismerjük, sem a barokk, sem a copf épület tervezőjét.

Az egyemeletes 2+3+3+3+2 ablakos épületet egy közép- és két oldalrizalit teszi plasztikusabbá, tagolva a földszintet és az emeletet összefogó, páros konzolban végződő falisávokkal. Közöttük a főpárkányban kiemelkedő füzérsor, amit ugyancsak füzérek egészítenek ki még az ablakok alatt is.²⁷² A Sándor-lépcső felé eső oldalhomlokzat egyszerű hat tengelyes falrészét élénkebbé tették az ablaknyílások. Másik oldalán, a „Szarvasház” felé, beépítésre váró, csatlakozó tűzfal zárja. Ismerve azonban a tabáni környezet; a várpalotára eső pillantás nagyszerűségét, valamint az újonnan helyreállított épület funkcionális igényeit, jóval sikerültebb megoldás lenne az említett tűzfal homlokzati kiképzése. Nyert volna és nyerne vele a városkép, az épület és ezzel maga Budapest. Nyugodtan tehattünk volna ennyi engedményt a céltalan és merev „műemléki szemlélet” rovására. Ez semmit sem rontott volna copf stílusú építészetünk egyik legszebb emlékéen, amely hírnevét elsősorban a nagy magyar orvosnak, Semmelweis Ignácnak köszönheti.²⁷³

A Semmelweis-család nem tartozott a régi budai famíliák közé. Életútjukat – a családnév említésével – a XVI. századig tudjuk visszavezetni a történelmi Magyarországon. A ma Ausztriához tartozó burgenlandi falvakban (Márczfalva – Marz, Szikra – Siegggraben, Kabold – Kobersdorf, Felsőpéterfa – Oberpetersdorf), illetve Kismartonban (Eisenstadt) éltek.²⁷⁴ A magyarországi németiség egyik különálló, a szomszédjaitól teljesen elütő hiencek vagy heancek (Heanzn) által lakott vidékről származtak. Akárcsak Hyrtl vagy Liszt Ferenc. A heancok már a honfoglalás idején Magyarországon élő, valószínűleg Nagy Károly uralkodása idején erre a területre (Sopron és Vas megye) telepített frankoknak az utódai, akiknek önálló

²⁷¹ Uo.

²⁷² Zakariás G. Sándor: Budapest. Bp., 1961. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. p. 9. (Magyarország művészeti emlékei 3.)

²⁷³ Antall József: Semmelweis Ignác (1818–1866). = Természettudományi Közöny 96 (1965) No. 7. pp. 289–293.

²⁷⁴ Semmelweis, Karl: Ignaz Philipp Semmelweis. = Burgenländische Heimatblätter 27 (1965) No. 3–4. pp. 99–101. A Tabánban szereplő másik Semmelweis család, Semmelweis János és fia, György egyszerű kapások voltak, feltehetően a Kismarton környékéről korábban ide szakadt ág tagjai.

jellegét a későbbi bajor-osztrák telepítések sem változtatták meg.²⁷⁵ Békességben élt itt egymás mellett a heanc, a magyar (a beolvadt avar és besenyő), a szláv népesség századokon keresztül. Igen sok heanc kereskedő, mesterember vándorolt az ország különböző helységeibe.

Márczfalván már 1570-ben szerepel Semmelweis Merth mint szőlőbirtokos a hegyközségi lajstromkönyvben, hasonlóan 1586-ban Semmelweis János. A következő században már házuk van Szikrán és szerepelnek a kaboldi uradalom urbáriumában (1667) is. A század végén (1682) ismét találkozunk egy Semmelweis Jánossal, aki kovácsmesterként kereste kenyerét. Az elpusztult iratok csak szegényes fényt adnak a múlt megvilágításához, azonban a XVII. század végétől, Semmelweis György (1670–1725) szikrai földművestől már megszakítás nélkül tudjuk követni a család útját.²⁷⁶ Fiai Kismartonba vándoroltak, ezek egyike, Semmelweis János, akinek Gschaidner Teréziától született fia, Semmelweis János Péter szőlőművelő kapás (fossor) volt a világhírű orvos nagyapja.

Semmelweis Ignác apja, Semmelweis József 1778. január 30-án született Kismartonban. A vándorlásra hajlamos, vállalkozó szellemű heancok ivadéka kitört a kismartoni földművelők és szőlőkapások világából. Kereskedő lett! Budára a századforduló táján jött, talán a Vas vármegyei Hermán (Gyöngyöshermán, ma Szombathely V. kerülete) nevét olvashatjuk az 1806-ban tett budai polgáreskü szövegében, mint korábbi lakóhelyét. Ezért is mondhatta a rokonság elhomályosuló emlékezete Vas vármegyét szülőhelyének a halotti bejegyzésben (1846. július 13.) a Sopron megyei Kismarton helyett. (Halálakor családja magyar nyelvű gyászjelentésben tudatta az elmúlás hírét a zömében német nyelvű Budán.)

De most térjünk vissza Semmelweis József budai életének és tevékenységének az ismertetéséhez. Jómódú ember lehetett, különben aligha vezethette volna oltár elé (1810) Müller Teréziát, a híres kocsigyártó, Müller Fülöp leányát. Vagyoni helyzetüket mutatja a tulajdonukban levő házak száma. 1817. szeptember 15-én 30000 aranyért és 50 dukátért vett egy házat Tekusch K. Vilmostól. Az egykori Ív utca 8. szám alatt álló házhoz még egy 300 négyszögöles kert is tartozott (a különböző átszámozások idején a hrsz.: 889, 772, 794).²⁷⁷ Semmelweis József halála után (1846) adta el Mayer Ferencnek a család megbízottja, Ráth Péter patikus, aki Semmelweis Júlia férjeként veje volt. Gyógyszertára, a „Szentháromság” patika a szülőház közelében (Palota utca 9.) működött.²⁷⁸

²⁷⁵ Nitsch Mátyás: A dunántúli némettség. Bp., 1913. Élet. pp. 4–21. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár)

²⁷⁶ Semmelweis, Karl id. mű

²⁷⁷ Fővárosi Levéltár. Buda város levéltára. Tabaner Haus-Gewöhr Protocoll. 15/63, 19/264.; lásd még: Zakariás G. Sándor: Adatok Buda építészetéhez a XIX. század első felében. In: Tanulmányok Budapest múltjából. Vol. 17. Bp., 1957. Budapesti Történeti Múzeum. pp. 279–312.

²⁷⁸ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok. Bp., 1935. Radó. pp. 205–206.

Közben azonban vett Semmelweis József még egy házat az Apród utca és a Döbrentei utca sarkán, szemben a szülőházzal. Bandy Demetertől vették 30000 aranyért 1822. május 20-án és 1847-ben adták el Bauduin Vilmos hajóskapitánynak (hrsz.: 560, 602).²⁷⁹ A harmadik ház pedig örökségként került tulajdonukba 1841-ben, Müller Fülöptől, az apósától. A Tabán Attila utca felőli házsorán álló házat (hrsz.: 742.) azonban még abban az évben eladták.²⁸⁰ Tudomásunk szerint ez a három ház volt a Semmelweis család tulajdonában, amelyeket azonban lebontottak, vagy áldozatul estek a második világháborúban.

Semmelweis Ignác szülőháza az Apród utca 1–3. szám alatt tehát sohasem volt a Semmelweis család tulajdonában, amint ezt a legutóbb megjelent Semmelweis monográfia is állította.²⁸¹ Ezért merülhetett fel másokban, hogy egyáltalán kapcsolatban állt-e a Semmelweis családdal a szülőházának minősített épület, és indokolt-e a köztudomású megjelölés? A Grundbuch Conscription alapján megállapíthatjuk, hogy 1814 és 1844 között Meindl János gazdálkodó, a polgárság egyik tekintélyes alakja és családjáé (hrsz.: 982, 932, 628); 1844 és 1852 között Jankovits Lőrinc (hrsz.: 633); utána pedig Schallinger Leóé és örököseié volt.²⁸² 1906-ban, amikor elhelyezték a szülőházon Semmelweis Ignác emléktábláját, Wolf Márton fűszer- és csemegekereskedő tulajdonában állott.²⁸³

Az emléktábla elhelyezését már 1894-ben elhatározta a Semmelweis-emlékbizottság,²⁸⁴ erre azonban csak 1906-ban, a Strobl-féle Semmelweis szobor leleplezésével egyszerre, a hivatalos ünnepségek fénypontjaként került sor. Seenger Béla kőfaragó készítette a vörös svéd gránit emléktáblát, amely a kapu felett elhelyezve tudatta: „Itt született 1818. július 1-én Semmelweis Ign. Fülöp orvostanár, az Anyák Megmentője”.²⁸⁵ Az emléktábla is elpusztult a második világháborúban. Helyette most egyszerű márványlap hirdeti: „Semmelweis Ignác szülőháza és hamvainak nyugvóhelye”.

Az Apród utca 1–3. számú ház és a Semmelweis család közötti összefüggés megállapítására, illetve dokumentálására a Fővárosi Levéltár és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársai folytattak kutatásokat. Bekapcsolódott a munkába Lehoczky-Semmelweis Kálmán szülészmagántanár, Semmelweis Ignác unokája is. A kutatási eredmények és a családi visszaemlékezések²⁸⁶ teljesen egybevágtak és kétségtelenné tették az

²⁷⁹ Fővárosi Levéltár uo. 15/182, 19/287.

²⁸⁰ Uo. 17/49, 18/355, 18/361.

²⁸¹ Gortvay – Zoltán id. mű p. 13.

²⁸² Fővárosi Levéltár Grundbuch Conscription. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Adattár 1–66.

²⁸³ Dirner Gusztáv: A nemzetközi Semmelweis-emlék Budapesten. Bp., 1909. Semmelweis Emlék Végrehajtó Biz. p. 49, 119.

²⁸⁴ Vasárnapi Újság (1894) No. 35. p. 578.

²⁸⁵ Dirner id. mű, továbbá az emléktábláról fennmaradt fénykép alapján.

²⁸⁶ Jegyzőkönyv, Múzeum Adattár 9–66.

1906-ban megjelölt szülőház hitelességét. Ezt még megerősítette és igen értékes adatokkal gyarapította Moess Alfréd Tabán-kutató.

A Fővárosi Levéltárban őrzött „Budai levéltár” anyagában található a tabáni összeírási lapok,²⁸⁷ amelyek megismertetnek bennünket a Meindl-ház, a mai Apród utca 1–3. sz. ház 1805–1830 közötti tulajdonosaival és lakóival is. Semmelweis József még nőtlen ember, amikor 1809-ben – a tűzvész előtt – itt szerepel társával, Gerhard Simonnal együtt. De ugyancsak itt lakik nősülése után, ami egybeesett a tabáni tűzvész évével (1810). Az 1815. évi összeírásban három idősebb fiával (József, Károly, Fülöp) és a személyzettel szerepel a Semmelweis család. Az összeírási lapon 1817-ben már szerepel Semmelweis Julianna, majd 1819-ben és 1821-ben a későbbi világhírű orvos, Semmelweis Ignác is. (Két ifjabb testvérével, Jánossal és Ágostonnal együtt 1821-ben). Az összeírások alkalmával az életkort mondták be és azután számították ki a születés évét, ezért igen gyakoriak az eltérések.

A lakók száma is mutatja, hogy a tűzvész utáni helyreállítás alkalmával megnagyobbították a házat és a korábbi 23 helyett már 38 lakó talált itt otthonra. A Semmelweis családon kívül a Meindl-házban lakott maga a tulajdonos és családja, továbbá különböző években – a Pfisterer, a Tyrnauer, a Kényesi família, valamint magánosok, Virág Benedek, a kor kiemelkedő papírója (1815-ben), Pohánszki József muzsikus (1817), továbbá a nagyszámú személyzet. Virág Benedek később átköltözött az utca másik oldalán álló házba (Apród utca 10.).

Moess Alfréd kutatásai még számos érdekes adatot tártak fel. 1823 júniusában értesíti vevőit Semmelweis József, hogy üzletét áthelyezte az 1822-ben Bandy Demetertől vásárolt és már említett saját házába. A korabeli hirdetés szövege így hangzik magyarul: „Van szerencsém közölni, hogy a Meindl János házában a Tabánban 17 éve fennálló fűszer- és festékküzletemet (Material, Spezerey und Farbwaren) immár saját házamba helyeztem át, az előbbivel szemben. Kérem továbbra is az igen tisztelt közönség eddig tanúsított szíves támogatását” stb.²⁸⁸ Egyébként is gyakran hirdette „Fehér Elefánt”-hoz címzett boltjának termékeit, hol leveles dohányt (1813), hol móri és csókai óbort, majd „3 liliom” kölnivizet hirdetett (1830).²⁸⁹ Élénk szerepet játszott, amit nemcsak a polgárságban elfoglalt helye mutat, hanem megbízatásos hirdetése, tanúként szereplése végrendeletekben, a gazdag görög családokhoz fűződő kapcsolata.²⁹⁰

²⁸⁷ Fővárosi Levéltár. Buda város levéltára. Conscriptio Animarum Ignobilium Suburbii Tabaniensis. Domus Numerus 982, 932 (Mai hrsz.: 6332), 1805, 1809, 1815, 1819, 1821, 1827, 1830.

²⁸⁸ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1823. No. 52.

²⁸⁹ Lásd még uo. az 1813, 1814. és 1830-as évfolyamokban.

²⁹⁰ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1838. No. 51. Fővárosi Levéltár. Buda város levéltára. Testamenta II. b. 118.

Ebből megállapíthatjuk, hogy Semmelweis József üzlete 1806–1823 között működött a Meindl-házban, amit az összeírási lapok is igazolnak, egyben bizonyítva az ott lakást is. A Semmelweis tulajdonában álló sarokház (560 hrsz.) korábban a híres görög Paziazi család tulajdona volt, majd a macedóniai eredetű Bandy Demeter tulajdonába került (1808–1822). Emeletén hét szoba, lent három üzlethelyiség volt. Az üzlet áthelyezésével együtt a család is oda költözött. A későbbi összeírási lapokon (1827, 1830) már itt szerepel a népes Semmelweis család, közöttük Semmelweis Ignác is. Hat főnyi személyzetüket az üzletben és a háztartásban foglalkoztatták: segédek (sodalis), inasok (tyro) és szolgáló leányok (ancilla).²⁹¹

Ehhez tegyük hozzá annyit, hogy az összeírási lapokban említett Semmelweis Júlia nemcsak akkor élt még, amikor 1894-ben elhatározták a Meindl-ház megjelölését, hanem 1906-ban is, amikor elhelyezték az emléktáblát. Sőt részt vett fiával, Ráth Péterrel együtt a hivatalos ünnepeken is.²⁹² Idős nővérén kívül megjelent még özvegye, Semmelweisné Weidenhofer Mária is, akinek fénykép őrizte meg alakját a szülőház előtt, amelyet a Vasárnapi Újság is közölt.²⁹³ A levéltári és irodalmi adatok összegezése alapján tehát megállapíthatjuk, hogy Semmelweis Ignác szülőháza a család akkori (1806–23) lakóhelye („bérlakása”), amelyben egyben az üzletük is volt.

Most azonban vessünk egy szempillantást a Semmelweis család, illetve Semmelweis Ignác későbbi budapesti lakóhelyeire is. Semmelweis Ignác iskolájának névkönyvében, amely a második világháborúban ugyancsak megsemmisült, a tanuló atyjának lakóhelyéül a Tabán 113-at tüntették fel. Szerencsére azonban még idézte a tanulmányi eredményeit kiváló könyvében Szalay Gyula és megmaradt egy régi másolata is.²⁹⁴ Így történhetett meg, hogy néhányan a szülőház helyrajzi számának vélték a 113-at.²⁹⁵ Semmelweis 1829 és 1835 között volt a királyi egyetemi katolikus, egy ideig piarista kezelésben működő gimnázium tanulója. Ez a bejegyzés 1829-ben történt, amikor a Tabán 113-nak a Perger Sebestyén tulajdonában levő Felsőhegy utca 36. számú ház felelt meg,²⁹⁶ ami a parkosított részben feküdt. Ez azonban nehezen érthető, miután az összeírási ívek mást mondanak. Lehet, hogy ez téves bejegyzés.

A kétszötendős bölcsészeti tanfolyam (Pesti Egyetem, 1835–37) – amely megfelel a gimnázium későbbi 7–8. osztályának – befejezése után Bécsbe ment Semmelweis, ahol előbb joghallgató, majd a következő tanévben orvostanhallgató lett. A második és harmadik

²⁹¹ Fővárosi Levéltár. Buda város levéltára. Összeírási iratok uo. Domus 560, 1827, 1830.

²⁹² Dirner id. mű p. 63.

²⁹³ Vasárnapi Újság, 1906. No. 40. pp. 641–645.

²⁹⁴ Szalay Gyula – Patonay József: A 250 éves budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium. 1687–1937. Bp., 1937. Sárkány ny. p. 98. Továbbá Szalai Béla kutatásai. Múzeum Adattár 22–66.

²⁹⁵ Gortvay – Zoltán id. mű p. 13.

²⁹⁶ Múzeum Adattár 1–66.

évfolyamot Pesten, a továbbiakat ismét Bécsben végezte. Bécsben fedezte fel (1847) a gyermekágyi láz és a vérmérgezés azonosságát, jelölte meg a megelőzés módját. Szülei még 1844-ben és 1846-ban elhunytak, a család szétszóródott. Markusovszkyhoz írott levele alapján azonban tudjuk, hogy 1849 és 1850 júniusa között, valószínűleg 1850 tavaszán járt itthon. Utána került sor a váratlan lépésre, Bécs elhagyására 1850 októberében. Először „egy igénytelen hónapos szobában meghúzódva”²⁹⁷ látott munkához. Később önálló lakást bérelt Pesten, a Belvárosban. Házassága idején és házassága első esztendeiben is a Kasselik-házban lakott, amely a régi Városház utca 1. szám alatt, a Rózsa tér sarkán állott (a későbbi Klotild-paloták közelében). Az Erzsébet-híd építésekor, a pesti hídfő kialakításakor bontották le. Bizonyíthatóan itt élt 1856-tól 1859-ig. A következő esztendőben (1860) már a Vármegyeház utca 1. szám van feltüntetve gyermeke, Mária anyakönyvi bejegyzésében. Ha nem az előbbiekről van szó, ami igen valószínű, akkor ez az épület a mai Semmelweis utca – Vármegye utca sarkán, az egykori orvostudományi épület közelében feküdt.²⁹⁸

Semmelweis Ignác felesége, Weidenhofer Ignác pesti szalagkereskedő és Walthier Mária leánya, családi házukból költözött férjéhez az esküvő után (1857). Az előbb említett lakóhelyek után 1861-ben, de legkésőbb 1862-ben anyósáék családi házába költöztek. Semmelweis később öngyilkossá lett fiának, Bélának keresztelésekor (1862) mint lakóhely a Váci utca 17. szerepel az anyakönyvben (Belvárosi Főplébánia). De így él a család tudatában, itt látogatta meg később is özvegy nagyanyját Lehoczky-Semmelweis Kálmán. Ez a ház, amely egykor Váci utca 17, később 19. volt, ma a Váci utca 10. számot viseli. A műemléképület helyreállítása éppen mostanában fejeződik majd be, ezért érdemes ezzel is foglalkoznunk.

A ház tulajdonosának, Walthier Ferenc gazdag üvegesmesternek már 1792-ben két műhelye volt.²⁹⁹ Örökösei között találjuk fiait (Ferenc, Antal, Alajos, Ágost) és leányát, Walthier Máriát, Semmelweis Ignác anyósát. A Walthier-házat (hrs. 437.)³⁰⁰ (ma Váci utca 10.) 1865 után Semmelweis özvegye és testvére, Planerné Weidenhofer Etelka tulajdonában találjuk. Később ismét a Walthier-fivérek tulajdona. De továbbra is itt lakott Semmelweis özvegye és innen ment férjhez leánya, Szemerényi Antónia (a család megmagyarosította a nevét). Továbbá e családi kapcsolat révén kerültek (1891–94) Semmelweis hamvai is a

²⁹⁷ Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Bp., 1885. Franklin-Társulat. p. 41.

²⁹⁸ Amtliches Verzeichniss des Lehr- und Beamten-Personals, so wie der Studirenden an der kais. kön. Universitaet zu Pest im Studien-Jahre 1856/57. Ofen, 1857. p. 5. Továbbá: anyakönyvi és családtörténeti adatok, a Főv. Emlékmű Fel. 6/966. sz. irata (Múzeum, Adattár)

²⁹⁹ Sághegyi Lajos: A magyar üvegesipar története. Bp., 1938. Budapesti Üvegesek Egyesülete. p. 211.

³⁰⁰ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár. Pest városi telekkönyvi iratok gyűjteménye. I–V. 1820–1871.

Kerepesi-temető Walthier-sírboltjába, amikor özvegye hazahozatta Bécsből.³⁰¹

Az említett Váci utca 10. számú ház egyike az utolsó, régi hangulatot keltő belvárosi épületeknek. A háromemeletes épület az első emeletig 1800 körül, a második-harmadik emelet 1840 körül készült későklasszicista stílusban. Az udvaron az első emelet barokk, a második emelet klasszicista kőkonzolos függőfolyosói mutatják a különböző időben készült részek stílusát. (A harmadik emelet csak az utcai részben épült fel.) Most bontakozik ki – a helyreállítás közben – az eredeti cseh süvegboltozatos kapualj, amelyet – nem odavaló – kirakatok csúfítottak el. Külön megemlíthetjük még a tízablakos ház félköríves alaprajzú, fabábos korlátos lépcsőházát is.³⁰² A sétáló utcává nyilvánított Váci utcán igazán ildomos lenne Semmelweis utolsó lakóhelyével együtt – a többi műemlék méltó megjelölése is.

Semmelweis pesti lakóhelyeinek kutatása közben előkerült még egy adat, amely inkább elírásnak tűnhet, mint valóságnak, azonban ne menjünk el mellette megjegyzés nélkül. A mai Váci utca 19-nek akkor Váci utca 7. volt a házszáma, ami feltehetően a Walthier-ház számával (17) felcserélve került Semmelweis lakóhelyeként feljegyzésre.³⁰³ Az elpusztult épület helyén működik a „Kedves” eszpresszó és emléktábla hirdeti, hogy az ennek helyén állott házban halt meg Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály. Akár téves, akár nem, a kegyelet már nem sokra képes, hiszen a történelem pusztító vihara már elragadta ezt az épületet is.

Összeraktuk a széttört mozaikokat, megmutattuk a pótolhatatlan hiányokat és a hiteles darabokat egyaránt. Kirajzolódott Semmelweis és családja képe, vándorútja a várostopográfia lencséjén keresztül is. Jól mutatja a magyar műemlékek és Semmelweis Ignác sorsának furcsa rokonságát. Mennyi rejtély, mennyi bizonytalanság, állandó csak a pusztulás és az elmúlás ténye. Éppen ezért van olyan jelentősége annak, hogy a Semmelweis Ignác személyével összefüggő két megmaradt műemlék épületünket, elsősorban a szülőházat (Apród utca 1–3), másodsorban pesti lakóházát (Váci utca 10) megőrizzük és megjelöljük.

Erre méltóbb megoldást valóban nehéz lett volna találni, mint ami történt, itt talált otthonra a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és itt helyezték el 1964. október 15-én, az udvar Várhegy felé eső falában, a nagy orvos hamvait. Útja oda vezetett, ahonnan élete elindult. Most már talán joggal remélhetjük, hogy földi maradványainak ötödik nyugvóhelye, valóban „végső nyugvóhely” lesz. Előtte szimbolikus szobor áll, Borsos Miklós modern vonalú alkotása, amely jól mutatja a művész törekvését az anyaság megidézésére.

Ma már nehéz lenne végigkísérni azt a hosszú utat, amit a második világháborúban félig

³⁰¹ Bartucz Lajos: Semmelweis négyszeri exhumálása. = Természettudományi Közlöny 96 (1965) No. 12.

³⁰² Zakariás G. Sándor: Budapest. Bp., 1961. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. p. 128. (Magyarország művészeti emlékei. 3.)

³⁰³ A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem személyzete. 1864–1865. Buda, 1864. p. 5.

elpusztult, lebontásra váró épület megmentéséért és újjáépítéséért megjártak az orvos-történelem és a műemlékvédelem lelkes munkásai. A helyreállítási munkálatok 1962 és 1964 között folytak. Súlyos és bonyolult feladat várt a tervező építőművészre, Pfannl Egonra.³⁰⁴ Modern múzeumot kellett terveznie egy félig megmaradt, félig elpusztult polgárházban. A megmaradt eredeti részek, a homlokzat helyreállítása után az elpusztult belső részek helyén jól megkülönböztethető modern kiállítási termeket tervezett. A funkcionális hiányosságok mindig orvosolhatók a műemlék tiszteletben tartása és a múzeumi igények összeegyeztetésén alapuló kompromisszummal. A tervező elismerést érdemlő ízléssel oldotta meg építészeti feladatát, a régi és az új harmonikus összeillesztését.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot 1965. augusztus 13-án, Semmelweis Ignác halálának 100. évfordulóján rendezett ünnepségek keretében avatták fel, foglalták „rendeletbe” az alapítást.³⁰⁵ A nagyközönség számára azonban még nem nyithatta meg kapuit. Gondos előkészítő munka, a muzeális tárgyak és dokumentumok nyilvántartásba vétele és meghatározása, a szükséges technikai feladatok megoldása előzi meg az állandó kiállítás megnyitását. Régóta működő múzeumokban is – amit a kívülállók figyelmen kívül hagynak – éveket vesznek igénybe ezek a feladatok, hát még egy most született, feldolgozatlan gyűjtemények birtokába jutott intézetnek milyen nehézséget jelentenek. Reméljük azonban, hogy két részletben, előbb az egyik, majd 1968-ban, Semmelweis születésének 150. évfordulóján sikerül a másik részét is megnyitni. Sajnos valamennyire is igényes kiállítást csak jelentős pénzügyi fedezettel lehet megrendezni.

A látogatók megismerkednek majd az egyetemes és magyar orvostörténet emlékeivel, a gyógyszerészet fejlődésével. A népi gyógyászat, az antik Róma, a középkor, a kibontakozó újkor orvoslása mutatja majd az utat a mához. Az orvosi vonatkozású érmek, plakettek nemzetközi vonatkozásban is jelentős értéket képviselnek. De nem marad el ezek mögött a gyógyszerészet emlékanyaga sem. Régi edények, eszközök és mozsarak között elhaladva lépünk majd be az egykori Gömöry-féle „Szent Lélek” patikába.³⁰⁶ Az eredeti, 1813-ban készült (Rossnagel, Dunaiszky) berendezést, korhűen megtervezett patika-interiért elhagyva lépünk a Semmelweis emlékszobába, ahol bútorai (íróasztala, könyvszekrényei stb.), családi képei és könyvei idézik emlékét. De bemutatja a kiállítás életműve tárgyi emlékeit és dokumentumait, a kortársak és barátok, a „pesti iskola” (Balassa, Markusovszky, Lumniczer, Korányi stb.) életét és működését is.

³⁰⁴ A BUVÁTI munkatársa volt.

³⁰⁵ 19/1965. (Eü. K. 18.) Eü. M. – M. M. sz. miniszteri utasítás

³⁰⁶ Voit Pál: Egy régi pesti patika. Bp., 1940. Székesőváros. p. 34. (A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumhoz tartozik az I. ker. Tárnok utca 18. sz. házban feltárt középkori és barokk patika is.)

A múzeummá vált szülőház³⁰⁷ méltó emléket állít a legnagyobb magyar orvosnak, de egyben a gyógyítás egész tudományának, amelynek egyik legnagyobb egyénisége és művelője volt Semmelweis. A megidézett múltat teszik hitelessé a múzeumi tárgyak és a levéltári dokumentumok. Kevés olyan épülete van az országnak, amelyik ennyire jogosan foglalhatna helyet a „beszélő házak” sorában. Múltja és hivatása, a születés és elmúlás összefonódott szimbóluma, a küzdelem és a tudomány elválaszthatatlan együttese teszi a gazdag mondanivalójú házat valódi zarándokhellyé, ahol erőt gyűjthetnek a küzdelemhez mindazok, akik sohasem fáradnak el harcolni az emberi és tudományos igazság diadaláért...

³⁰⁷ Farkas Károly – Fekete Sándor: Semmelweis szülőháza mint orvos-gyógyszerésztörténeti múzeum. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 33. pp. 1554–1555.

Semmelweis Ignác³⁰⁸

A magyar orvostudomány legnagyobb nemzetközi tekintélye, a magyar orvosi múlt kiemelkedő egyénisége: Semmelweis. Neve fogalommá vált, amit szinte csak közhelyként díszít az „anyák megmentője” kísérő „jelző”, hiszen neve már önmagában ezt idézi. Budai szülőháza múzeummá vált, amelynek udvarában hamvai is végső nyugalomhelyet találtak. A születés és elmúlás szimbóluma összefonódott az emberi és tudományos igazságért küzdő hatalmas orvosegyéniség életútjának és életművének bemutatásával. Így vált a szerény tabáni polgárház az orvostudomány és a szenvedő emberért küzdők nemzetközi zarándokhelyévé. Életműve tükrözi leginkább Bécs és Pest összefüggését, a bécsi iskola olyan neveltje volt, aki nemcsak kapott Béctől, hanem adott is. Éppen ezért indokolatlan – bármelyik oldalról – kisajátítani Semmelweis életművét, hiszen a felfedezés vitathatatlanul Bécsben történt, indulása és kibontakozása azonban szülővárosához, Budához és Pesthez fűződik.

Bécs és Pest között felváltva végezte egyetemi tanulmányait (1837–44), majd Bécsben avatták orvosdoktorrá.³⁰⁹ Még ugyanebben az évben, 1844-ben megszerezte a szülésmesteri és a sebészdoktori oklevelet is. A belgyógyász Skoda és a kórboncnok Rokitansky még csak magánkurzusokon oktatta tanítványait, de hatásuk felmérhetetlen volt. Rokitansky – a francia Bichat nyomán – kórélettani szemlélettel foglalkozott a kórbonctannal. Nem mag annak utólagos, „jóváhagyó” szerepével. Nem kisebb hatással volt Semmelweisre Skoda, a belgyógyászati diagnosztika átalakítója, valamint a bőrbajokat kórbonctani alapon rendszerező Hebra. Felkészültségében, kutatószenvédelében és metodikájában egyaránt hatottak rá.

Semmelweist belgyógyászati érdeklődése ellenére nem tudta maga mellé venni Skoda, így Klein professzor szülészeti klinikáján jelentkezett a betöltetlen tanársegédi állásra. Kétesztendei várakozás után, 1846-ban kinevezték ideiglenes, majd végleges asszisztensnek. De nem múltak tétlenségben a várakozás évei sem, szorgalmasan látogatta Skoda előadásait és Rokitansky prospektúráját. A belgyógyászati diagnózis helyességére a boncteremben keresték a választ, a bonctani megfigyeléseket pedig igyekeztek már az élő szervezetben ellenőrizni.

³⁰⁸ Forrás: Antall József: Semmelweis Ignác. (Nagy magyar orvosok). = Magyar Nemzet, 1979. aug. 12.

³⁰⁹ „Tractatus de Vita Plantarum” című botanikai disszertációja alapján.

A bécsi közkórház (Allgemeines Krankenhaus) II. József császár alatt építették, szülészeti osztálya már azonnal (1784) megnyílt. Négy évtizeden keresztül alig 1,25 százaléka halt meg az anyáknak. De a húszas évektől emelkedni kezdett a gyermekágyi láz következtében elhunytak száma. Ez akkor sem javult, amikor a klinikaként működő szülészeten két osztályt állítottak fel. Az I. osztály élére Klein, a II. osztály élére pedig Bartsch került. De azonnal megváltozott a helyzet, amikor szétválasztották a orvosok és a bábák gyakorlati képzését, a orvosokat az I. a babákat a II. osztályra osztották be. Így 1841–46 között az I. osztályon 20042 szülő nő közül 1989 (9,92 százalék), a II. osztályon pedig 17791 közül 691 (3,88 százalék) halt meg. A legszörnyűbb „járvány” 1841 októbere és 1843 májusa között tombolt: volt olyan hónap (1842. október), amikor a szülő anyák 29,3 százaléka adta életét, mielőtt tényleg megismerhette volna az anyaság örömét.

A halálozás mértéke, a két osztály között mutatkozó különbség természetesen felkeltette a hivatalos körök érdeklődését is. Egymást váltották a hivatali bizottságok, eredményre nem jutottak. A gyermekágyi lázat ragályos betegségnek tartották és járványként kezelték. Néha a zsúfoltságban, máskor a gyógyzóban keresnek indokát. A kórházi szülés veszélyeiről és a két osztály közötti különbségről hamar elterjedtek a hírek Bécsben. Alig fordult elő megbetegedés azoknál, akik otthon vagy akár az utcán hozták világra gyermeküket. Azoknak a leányanyáknak viszont, akik az ingyenes ellátás és gyermekük menhelyi elhelyezése miatt kénytelenek voltak a klinikán szülni, nem maradt választásuk.

Semmelweis naponta látta örülni és meghalni az anyákat, anélkül, hogy segíteni tudott volna rajtuk. Későbbi írásaiban maga mondja el a felfedezés történetét, szörnyű lelkiállapotát. „Minden kérdésessé és megfejthetetlenné vált előttem, csak a halottak nagy száma volt kétségbevonhatatlan valóság”.

Rokitansky tanítványa volt. Maga is boncolásban kereste a választ. Minden reggel felboncolta a hullákat, a kórkép mindig ugyanaz: vevőér-, nyirokcsomó-, hashártya-, szívburok- és agykéreggyulladás. Skoda kizárólagos módszere alapján sorra vette azokat a feltevéseket, amelyek alapján járványnak (epidémia) tekintették a gyermekágyi lázat. Lehetetlennek tartotta, hiszen akkor mindkét osztályon egyaránt pusztítana. A városban semmiféle járványos betegség sem volt tapasztalható. Az évszakoknak semmiféle hatása nem volt észlelhető. A többi kiváltó ok – szemeérintés, bántalmazás, gyógyzó stb. – még képtelenebbnek tűnt előtte. Mi lehet a helyi ok Klein klinikáján? – ez volt a kérdés!

Néhány hónapi működés után Semmelweisnek – mivel visszatért elődje, Breit doktor – meg kellett válnia az állásától. Angolul kezdett tanulni, hogy Dublinba utazzék tanulmányútra, ahol ritkábban pusztított a gyermekágyi láz. Közben egy bizottság – a durva

vizsgálati módra hivatkozva – csökkentette a hallgatók számát, különösen a külföldieket. Ennek hatására valóban csökkent a halottak száma. Breit ugyanis nem tartozott a szorgalmas boncolók közé, kevesebb volt a boncteremből odasiető medikus: csökkent a fertőzési veszély. Breitet azonban meghívták Tübingenbe egyetemi tanárnak, ezért Semmelweis visszakapta az állását. Mielőtt elfoglalta volna, a sok gond és tépelődés után Velencébe utazott, hogy felüdülést keressen barátaival.

Velencéből visszatérve újult erővel fogott a munkához. A halottak száma újra rohamosan emelkedett, 1847 áprilisában már ismét 18 százalék volt. A vajúdo asszonyok halálát részben maga Semmelweis okozta, amikor a boncteremből egyenesen betegeihez sietett. Ugyancsak visszatérése után értesült arról, hogy távollétében meghalt barátja, a törvényszéki bonctan tanára, Kolletschka, mert boncolásakor egyik tanítványa megsértette Kolletschka ujját. A boncolási jegyzőkönyv tanulmányozása során döbbsent rá, hogy a gennyvérűségben (pyaemia) elhunyt orvostanár és a gyermekágyi lázban elhunyt anyák kórképe azonos.

„Éjjel-nappal üldözött – írta – Kolletschka betegségének képe, s egyre növekvőbb határozottsággal kellett elismernem, hogy az a betegség, amelyben Kolletschka meghalt és az a betegség, melyben annyi száz gyermekágyast láttam elpusztulni, egy és ugyanaz.”

Semmelweis felismerte, hogy az előidéző okok mindkét esetben azonosak: „*a hullarészek voltak, melyek bekerültek a véredényrendszerbe*”. A közvetítők nem lehettek mások, mint a vizsgáló orvosok és a medikusok, akik állandóan érintkezésben voltak a hullákkal. A szappanos kézmosás – ezt a szag is elárulta – nem távolította el a kézhez tapadó hullarészeket. A bábánövendékek nemigen kerültek kapcsolatba hullákkal, így magyarázható meg a két osztály említett halálozási arányszáma. Most már olyan fertőtlenítő szerre (dezinficiens) volt szükség, amely elpusztította a „hullamérget”. Többféle vegyszer kipróbálása után a klórmész mellett döntött. 1847 májusának második felében tért rá a klóros kézmosás alkalmazásra. Kötelezte az orvosokat, a medikusokat és az ápoló személyzetet egyaránt.

Az eredmény azonnal megmutatkozott: júniusban 2,38 százalék, júliusban 1,20 százalék és augusztusban 1,89 százalék volt a halottak száma. „1847 októberében egy, a méh evesedő velős rákjában szenvedő vajúdot” vettek fel az osztályra. Tizenkét szobatársa közül tizenegy meghalt. Semmelweis rádöbbsent, hogy nemcsak a hullarészek, hanem az élő szervezetből származó „bomlott szerves anyagok” is gyermekágyi lázat okozhatnak. Most már az egyes

betegek vizsgálata között is elrendelte a kézmosásokat. A következő hónapban pedig egy gennyes térdízületi gyulladásban – a „térdízület evesedő szájában” – szenvedő beteg fertőzte meg társait. Szobatársai majdnem mind meghaltak. Így vált világossá, hogy nemcsak a kéz közvetítése, hanem a gennyes anyagokkal telített szoba „athmosphaericus levegője” is képes a gyermekági lázat előidézni. Pontosan végezték most már a klóros kézmosásokat, megkövetelte az előírások megtartását. 1848-ban a halálozás arányszáma 1,27 százalék volt az I. osztályon és 1,33 százalék a II. osztályon. Márciusban és augusztusban – pedig nem éppen nyugalmas idők voltak – senki sem halt meg gyermekági lázban.

Kártyavárként omlott össze mindaz, amit eddig a gyermekági láz előidézőjeként felhoztak. *Megtörtént a kórok és a védekezés felismerése, ami nem más, mint a fertőzés megelőzése: az aszepszis.* Megszületett a Semmelweis-doktrína! Egyszerű igazságát azonban nem fogadta hozsánna. Nemcsak féltékeny és maradi főnöke, Klein utasította vissza, hanem kollégái, a hallgatók, az ápoló személyzet is elsősorban zaklatást látott a klóros kézmosás elrendelésében. De visszautasították a szülészeti nemzetközi tekintélyei: Simpson Edinburghban, Scanzoni Würzburgban, Dubols Párizsban, Kiwisch Prágában. Egyedül a kiel Michaelis professzor ismerte el igazát, mégpedig drámai módon, öngyilkosságra menekült a tudat elől, hogy ő maga volt a „gyilkos”, aki közvetítette a „hullamérget”.

Nem könnyű végigkísérni a semmelweisi gondolkodás fejlődését, nem véletlenül jutottak ellentétes álláspontra a kortársak, de még inkább az utókor „ítészei”. Egyes külföldi szerzők, elsősorban Podach, regényesnek vélik Semmelweis felfedezésében Kolletschka halálnak szerepét. Semmelweis nem is egyszer hivatkozik ennek jelentőségére. Nem vonja senki sem kétségbe, hogy milyen fontos szerepe volt a bécsi iskola kutató metodikájának, orvosi gondolkodásának a felfedezéshez vezető úton. De a végső felismeréshez a világító szikrát, az asszociációhoz és az absztrakcióhoz az utolsó lökést éppen egy ilyen eset adhatta.

Semmelweis gondolkodásmódja, általános műveltsége azért is vált kérdésessé életrajzírói körében, mert írásai annyira tárgyiasak (legfőljebb emlékezőek), hogy még képeiben, hasonlataiban sem tűnnek elő általános műveltségének jelei. Könyvtára maradványai igazolják szakirodalmi olvasottságát, kritikai, megjegyzéseit éppúgy, mint a latin és német klasszikusok műveinek beszerzését. Egyénisége kortársaihoz viszonyítva inkább a modern szaktudóséhoz hasonló, akinek érdeklődése és kutató szenvedélye egy meghatározott kérdésre irányul. Egész gondolkodását meghatározta a gyermekági láz okának felderítése, majd a megelőzésen alapuló védekezés módjának elterjesztése. Ez végül arra vezetett, hogy még a tanításait igazoló újabb tudományos eredményeket sem vette észre, felfedezésével személyisége eljutott a fejlődés csúcspontjára.

Semmelweis felfedezése és életműve nemcsak a szülészetet és a nőgyógyászatot érintette, hanem kihatással volt a sebészet, sőt az egész orvosi gondolkodás fejlődésére. Csak Pasteur és Koch munkássága, a bakteriológia korszaka szolgáltatott neki végül igazságot, amikor a kórok felismerése után már a kórokozókat is megismerték. De ez már nem volt Semmelweis világa, egy régebbi iskola tagjaként jutott el a helyes felismerésre, amihez az utódok megadták a betetőzést. Sokáig folyt a vita a szakirodalomban Semmelweis elsőbbségéről, az amerikai Holmes és az angol Lister eredményeiről. Minden tudományos felfedezésnek van előzménye, számos hasonlóság fedezhető fel az ajánlott módszerekben. De az alapvető kérdésben – a gyermekágyi láz és a szepszis azonosságának felismerésében – nem merülhet fel kétség a prioritásban, ez kizárólagosan Semmelweis nevéhez fűződik, amit a megelőzésen alapuló aszepszis a szülészeti gyakorlatává tett.

Bécsben élte át a szabadságharcot, későbbi életrajzírói nemegyszer csináltak belőle lelkes forradalmárt, majdnem hogy szabadságharcost. Ez pedig nem igaz. Rokonszenvét megmaradt leveleinek egyike, családja és barátai magatartása igazolja. A márciusi forradalom napjaiban – a kortársi visszaemlékezés szerint – Semmelweis Hebrával és Hyrtl-lel együtt tagja lehetett a császári hozzájárulással megalakult Nemzeti Gárdának. Ha azonban Semmelweis a második bécsi forradalom (október) idején aktív szerepet játszott volna, könnyű dolga lett volna vele szemben Rosasnak és Kleinnek, a reakció megtestesítőinek, amikor „elzúgtak” a forradalmak. Ekkor folytatta küzdelmét a felfedezés elismertetéséért, saját egyetemi állásáért, ekkor folyt a bécsi iskola progresszív erőinek harca a konzervatív erőkkel szemben. Orvosi hivatása, felfedezésének láza kötötte le Semmelweist, aki ekkor nemcsak a császárvárost, hanem a politikai és tudományos haladásért küzdő fővárost is láthatta Bécsben. Sem hősnek, sem hűtlennek nem tarthatjuk...

Tanársegédi megbízatása 1849. március 20-án azonban lejárt. 1850. február 9-én egyetemi magántanárságért folyamodott, hullákon és fantomokon történő demonstrációval. Ugyanez év március 15-én – Rokitansky elnöklete alatt – végre előadást tartott a bécsi orvosegyesületben, amit még két vitaülés követett. Október 10-én megkapta a magántanári minősítést, de csak a fantomokon történő demonstráció lehetőségével. Bár ebbe egyszer már belenyugodni látszott, váratlanul elhagyta Bécset és hazatért Pestre.³¹⁰

*

³¹⁰ 1855-ben hunyt el Birly, az elméleti és gyakorlati szülészeti tanára, akinek helyére korábban Bécs Semmelweist nevezte ki.

Semmelweis megkezdte itthoni működését, 1851 májusában átvette a Rókus Kórház szülészeti osztályát mint tiszteletbeli főorvos. Hat esztendő alatt 0,85 százalékra szorította le a gyermekági lázban elhaltak számát. Orvosi praxisa mellett szoros kapcsolatot tartott fenn barátaival, a tudományos kérdéseket és politikai terveket egyaránt tárgyaló Balassa-kör tagjaival. Hihetetlen energiával folytatta a fertőzési veszélyek megszüntetéséért a harcot.

Az Orvosi Hetilapban (1858) fejtette ki a gyermekági lázról szóló tanításait Semmelweis, majd 1860 végén (1861-es dátummal) megjelent a könyve „Die Aetiologie der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers” címen. Hamarosan német nyelvű nyílt levelei tették még ismertebbé nevét, Spaeth, Siebold és Scanzoni voltak a fő ellenfelei. Az utolsó esztendők a haragos indulatok és a melankólia váltakozásai közepette teltek el. Folytatta elméleti munkásságát. Némi vigaszt jelentett számára a szentpétervári orvosegyesület elismerése. Ilyen körülmények között bontakozott ki Semmelweis betegsége, amikor 1865. július közepén az elmezavar jelei mutatkoztak rajta.

Bécsbe szállították, ahol szepsziszben halt meg az elmeógyógyintézetben. Semmelweis betegsége és halála az utóbbi esztendőkből olyan széles körben került vitára, annyit foglalkozott vele a napi sajtó, hogy néha már a Semmelweis-kutatás fő kérdésének is tűnhetett az olvasó előtt. A lényeg pedig nem ez, hanem a Semmelweis-doktrína hatása az orvosi gondolkodásra és mély humanizmusa, amely nélkül nincs orvostudomány és nincs jó orvos.

Antall József

**Benedek István „Semmelweis és kora”
címmel 1967-ben a Gondolat Kiadónál megjelent kötetéről³¹¹**

Ritkán esik olyan közel egymáshoz két évforduló, mint Semmelweis halálának centenáriuma (1965) és születésének 150 esztendőjének jubileuma (1968). A két évfordulóval kerített esztendőkből termést hoztak életrajzának feldolgozásában, életművének értékelésében. Számos újat mondó résztanulmány, összegező és helyreigazító igényű cikk és esszé mellett, egy nagy apparátussal végzett vizsgálatot ismertető könyv a betegségéről, egy forrástanulmányokon nyugvó monográfia és most Benedek könyve jelzi a hazai irodalom nagyobb igényű alkotásait. Mind a három eltérő jellegű, más szempontú, ezért mindegyikre szükség volt. A különböző felfogásból fakadó vitákból a tudománynak csak haszna származik, hiszen megalapozott kutatásra, körültekintő állásfoglalásra sarkallja a szakembereket. Kivéve azt, ha a viták személyeskedő harccá fajulnak, amelyet ugyan mindenki elítél – Semmelweis korszakában.

Jól ragadja meg a csomópontokat Benedek István, amikor végigkíséri hőseit a küzdelem életútján. Diagnózisa feltárja a kor szövődményeit is, meghatározza a történelmi és tudománytörténeti faktorok szerepét. Elénk varázsolja a reformkori Pest-Budát és a Birodalom minden anyagi és szellemi kincsét magába szívó császárvárost, Bécsset.

A gyermekágyi láz pusztító démona megrázóan, de a tudományos kutatás fényében, az összefüggések szakszerű leírásával tűnik elénk. Meghatározza a módszeres kutatás és a spontán asszociáció egységét Semmelweis felfedezésében. Művében a '48-as intermezzo, amely mindig alkalmas színpadot nyújtott Semmelweis drámájának „túldramatizálására”, beleolvad a tanai elfogadtatásáért vívott külön harcának történetébe. Nem fogadta itthon lovas bandérium, de teret kapott a küzdelemhez, kórtermet a gyógyításához, egyetemi katedrát és sajtót tanai hirdetéséhez.

A könyv minden sorában érezzük az írói szándékot az életmű megtisztítására, a romantikus máz eltávolítására. Mégis az igazi különbség az ítéletben – néhány inkább félreértett és túlexponált neuralgikus pontot (Holmes stb.) kivéve –, a betegség és halál körülményeinek vázolásában ismerhető fel, amely nyilvánvaló ellentétben áll több, már

³¹¹ Forrás: Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1967. Gondolat. 473 p. Ism.: Antall József. = Természettudományi Közlöny 98 (1967) No. 10. p. 478.

idézett mű szerzőjével. Az orvostörténész egyre határozottan ölti magára az elmeorvos köpenyét, egyre inkább saját betegségéről készít kórleírást, róla „kéri be” a boncolási jegyzőkönyvet. Elveti a seblázból eredő delíriummal azonosított elmezavar diagnózisát (és a szerzők egész koncepcióját). Három szakaszt különböztet meg Semmelweis betegségében: pszichopátia (1861 előtt); krónikus idegrendszeri elfajulás, valószínűleg paralízis (1861–65); végül halála előtt, a bécsi elmegyógyintézetben fellépett akut infekciós elmezavar. Egyszer talán még előbukkannak újabb adatok, amelyek elősegítik a vita eldöntését. De ez semmi esetre sem a recenzens feladata...

Semmelweis és korának új összefoglalása már tartalmazza a legújabb kutatások eredményeit is, az utolsó esztendőkről krónikáját, amelyek szükségszerűen kimaradtak a korábban lezárt anyagú munkákból. Sajnáljuk, hogy a Semmelweis-idézetek lelőhelyét nem jelölte meg. Gazdag képanyaga szerves egységet alkot a tudományos alapokon nyugvó, társadalmi míveltségű ismeretterjesztő mű szövegével, gondolatvilágával.

Ki ölte meg Semmelweist?

Silló-Seidl Györggyel beszélget Zöldi László³¹²

„Pillanatnyilag azzal a kérdéssel foglalkozom, miként vezethet a híres emberek (császár, filmsztár) iránt érzett szerelem örültséghez. Az Ön klinikájának anyaga Európában a legértékesebb. Kérem, engedje meg, hogy átnézhessem az 1860. és 1910. közötti kórlapokat.” A levelet dr. med. Georg Silló-Seidl frankfurti orvos írta gróf Wilhelm Solms egyetemi docensnek, a bécsi városi pszichiátriai kórház igazgatósának. Silló-Seidl György meddőségkutató valójában nemes szenvedélyének hódolt: Semmelweis Ignác kórtörténetét kereste.

– ***Semmelweis-ügyben adott interjúi élénk érdeklődést keltettek a hazai olvasókban.***

– Az érdeklődésnek örülök, a fiktív interjúknak nem. Én ugyanis az Esti Hírlap munkatársának nyilatkoztam. Szerencsére a többi, a kvázi-nyilatkozatok is helyesen tükrözik felfogásomat: a legnagyobb magyar orvos elmeegógyintézetbe szállításának és halálának hiteles történetét csak az eredeti betegpapírok révén lehet feltárni.

– ***Mindenesetre az igazi és a fiktív nyilatkozatokból is az derült ki, hogy új mozzanatokkal gazdagította a meglehetősen terebélyes szakirodalmat. Csupán az a kérdés, hogy a megtalált alapidokumentumok átszínezik-e a köztudatban élő Semmelweis-képet?***

– Milyen kép él a köztudatban? Ő az anyák megmentője, aki egy látszólag pofonegyszerű módszerrel – vizsgálat vagy műtét előtt fertőtlenítette a kezét – radikálisan csökkentette a gyermekágyi lázban elhunyt nők számát. Felfedezését irigy kor- és kortársai elhallgatták, sőt, őt magát is elhallgattatták. Elmeegógyintézetbe csukták, voltaképpen meggyilkolták. Vagyis a nagy magyar orvos tragikus hős – legalábbis így ábrázolták és ábrázolják a regényírók, a filmesek. Nem kétséges, hős volt, még hozzá a tragikusabbik fajtából, mindazonáltal egyre több jel utal arra, hogy balsorsa más okkal magyarázható. Benedek István például kérdések tömegét tette föl, a kérdéseknél többre azonban nem vállalkozhatott, mert hiányoztak a legfontosabb dokumentumok.

³¹² Forrás: Ki ölte meg Semmelweist? = Élet és Irodalom 21 (1977) No. 19. (máj. 7.) p. 7.

– A felvételi lapra és a körlapra gondol?

– És arra, ami kiolvasható belőlük. Beteg volt-e Semmelweis, amikor 1865-ben az alsó-ausztriai elmeegógyintézetbe zárták? Ha beteg volt, akkor mi volt a baja? Vajon miben halt meg? Halála összefüggésben volt-e feltételezett betegségével? Ilyen kérdéseket tucatjával idézhetnék a szakirodalomból, ezen a nyomon indultam el.

– És mit sikerült megállapítani a kalandos úton megszerzett – eredeti vagy lemásolt – írásokból?

– Például azt, hogy pontosan mikor halt meg. A szakirodalomban ugyanis több verzió olvasható: 1865. augusztus 13, 14, 15, 16. – attól függően, hogy a szerzők melyik korabeli újságot tartották hiteles forrásnak. Csakhogy bebizonyosodott: az alsó-ausztriai elmeegógyintézet nem adott ki hivatalos jelentést Semmelweis haláláról, sőt, még az illetékes anyakönyvi hivatalnak sem jelentette az esetet, holott erre – legalább erre – szabály kötelezte. Nos, a meglett felvételt naplóból sikerült kideríteni, hogy hősünk valójában augusztus 13-án hunyt el.

– Legszívesebben azt kérdezném, hogy miben, de tudom, előbb azt kell tisztázni, hogy az orvosok mit írtak a felvételi lapjára.

– Ez alapkérdés. Már csak azért is, mert a kutatók eddig egy forrásra támaszkodtak: Schürer von Waldheim 1905-ben megjelent könyvére. A derék bécsi orvos fia nemrégiben elmondta nekem, hogy apja maga is az orvostársadalom peremén állt: olyan – természetes – gyógy módokkal foglalkozott, amelyeket az akkori tudomány fenntartással fogadott. Nem csoda, ha keresett magának egy hőst, akivel azonosulhatott, akinek példájából erőt meríthetett. Mint ahogy az sem meglepő, hogy nagy azonosulási igyekezetében a valóban történetknél kissé regényesebben rajzolta meg eszményképét. A felvettek adatait tartalmazó „Protokollkönyvből” például pontosan idézte Semmelweis számát, de a bejegyzett diagnózis nem egyezik meg a könyvből ismert és világszerte elterjedt diagnózissal. Az eredeti dokumentumon ugyanis *örjöngés* olvasható, nem pedig – mint a századeleji szerző állítja – *mánia*.

– Miért fontos ez? Végül is a kutatók nem azon vitatkoznak, hogy mánia vagy örjöngés, hanem azon, hogy mánia vagy paralízis.

– Igen ám, csakhogy az eredeti és hiteles dokumentum alapján másként kell a témához közelíteni. A protokollkönyvben föllelhető *örjöngés (Tobsucht)* és a *mánia* jelentése ugyanis

nem egészen ugyanaz. A korabeli elmeorvosozási szakirodalom alapján megállapítható, hogy a mániát összefoglaló értelemben használták és két válfaját ismerték: az egyik a Tobsucht (*őrjöngés*), a másik a Wahnsinn (*őrültség*). Az most mellékes, hogy az őrjöngés mai ismereteink szerint akár a paralízis tünete is lehet, a lényeg az, hogy a hajdani diagnoszták még csak véletlenül sem Wahnsinn-kifejezést írtak a felvételi lapra.

– ***Vagyis nem tartották őrültnek?***

– A felvételi idején teljes kontaktusban voltak Semmelweiszel, következésképpen állapotát gyógyíthatónak vélték.

– ***Mégis őrjöngött?***

– Maga nem őrjöngene, ha minden ok nélkül bezárnák egy kilincstelen szobába?

– ***Mégiscsak igaz volna az a feltételezés, hogy egy „maffia” keze volt a dologban?***

– Semmelweis húsz évig nem volt szabadságon, kimerült, vállalkozott egy gräfenbergi hidegvizes kúrára. Pestről elindulván Bécsen utazott keresztül, az állomáson egyik professzortársa várta, aki felajánlotta neki új, hasonló funkciójú intézetét. Minthogy hősünk ismerte a professzort, Gräfenberget viszont nem, a „hasznos” funkciójú intézetbe tartott. Orvos fogadta, környezete eltűnt, a szoba ablakán rács...

– ***Kik esküdtek össze ellene?***

– Semmelweis kellemetlen ember volt. Szörnyen kellemetlen. Dühödten támadta azokat az orvosokat, akik nem akarták bevezetni az ő módszerét. Csakhogy a fától nem látta az erdőt: nem érzékelte, hogy csupán az elenyésző kisebbség berzenkedik a klóros kézmosás ellen.

– ***Az elenyésző kisebbség ugyan nem mosott kezet, de kezében hatalom összpontosult.***

– Az idő Semmelweisnek dolgozott: az eredmények láttán még a legnagyobb ellenfelei is behódoltak a módszerének. Nem neki. És többnyire csak a halála után.

– ***Magyarán fogalmazva, a Semmelweis-módszerre szükség volt. Semmelweis nélkül?***

– Az igazság az, hogy hősünk vajmi keveset tett a saját módszeréért. Mindössze egy előadást tartott róla – a bécsi orvostársaságban –, és több mint tíz év alatt egy sort sem írt le. Bárki félreérthette. Jó néhányan éltek is a lehetőséggel. Azt hiszem, Semmelweis későn jött rá, hogy hallgatásával árt magának és végső soron az anyáknak. Büntudatot érzett, amitől úgy próbált megszabadulni, hogy kíméletlenül támadott.

– *Nehezen kezelhető személyiség volt?*

– Kezelhetetlen. De korántsem örült. A végtelenségig makacs volt, ez lett a veszte.

– *Megölték?*

– Meg.

– *Kik? Hogyan?*

– Igazán nem akarok kitérni a válasz elől, de meggyőződésem, hogy – utolsó két hete kivételével – Semmelweis volt a világ egyik legszerencsésebb tudósa: a saját hozzájárulása nélkül vitte keresztül a fölfedezését. Azon, hogy a klórvizes mosakodás bevezetésével megmentette az anyák életét, mit sem változtat az, hogy „jóakarói” végül is halálát okozták. Elzárták a külvilágtól, „megvezették”, sérüléseket szenvedett, sebei megfertőződtek, nem kezelték, vérmérgezést kapott...

– *Azt nem tudom, hogy újszerű koncepciójáról miként vélekednek a hazai kutatók, de azt már hallottam: „Hogy jön ahhoz ez az NSZK-ban élő magyar orvos, hogy Semmelweisszel foglalkozzék?” Csakugyan, hogy jön hozzá?*

– Talán éppen egy külföldön élő magyar orvos járhatott szerencsével. Megvolt a helyismeretem, jól hasznosítottam összeköttetéseimet. És különben is, a kutatás nincs határokhoz kötve.

* * *

Antall József

Semmelweist nem ölték meg³¹³

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár mb. főigazgatója, a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtitkára az alábbi megjegyzéseket fűzi dr. Georg Silló-Seidlnek (Frankfurt am Main) a lap legutóbbi számában megjelent „Ki ölte meg Semmelweist?” című nyilatkozatához:

³¹³ Forrás: Antall József: Semmelweist nem ölték meg. = Élet és Irodalom 21 (1977) No. 20. (máj. 14.) p. 2.

Az elhangzott nyilatkozat – hasonlóan dr. Silló-Seidl György több napilapban, illetve hetilapban megjelent nyilatkozatához – igen alkalmas az egész Semmelweis-életút ferde megvilágítására, a közönség érdeklődésének indokolatlan felkeltésére, valamiféle rossz ízű krimistílus érvényesítésére. Ettől valamennyi felelős intézmény és személy, beleértve elsősorban az Intézetet és a Társaságot, de a független szakírók, Semmelweis-kutatók körét is (függetlenül az egymás közötti vitáktól) elhatárolja magát.

Silló-Seidl érdemeit az Intézet és a Társaság elismeréssel fogadta, s ezt kifejezésre juttatta. Lehetőséget adott számára több előadás tartására, szakmai vitában való részvételre és vállalta közleményeinek publikálását az Orvosi Hetilap és az Orvostörténeti Közlemények hasábjain. Valótlan tehát úgy beállítani, mintha bárki is a „hogyan jön hozzá” kérdést tette volna fel a Semmelweis-kutatásba való bekapcsolódása miatt. Idegen és magyar születésű külföldi állampolgár közleményeit, eredményeit mindig készségesen vesszük figyelembe. Így értékeltük dr. Silló-Seidl munkáját is akkor, amikor adatokat közölt Semmelweis kórházi felvételi naplójából, újabb változatát mutatta be és adta át fotokópián Semmelweis boncolási jegyzőkönyvének, illetve nagy fáradsággal több apró adatot derített fel, valamint eredményesen kutatott Bécsben Semmelweis egykori lakásai után. Végül pedig másolatban megszerezte Semmelweis Ignác kórtörténetét, amelynek főbb adatait közölte évekkel ezelőtt dr. M. Jantsch, majd pedig kiadását megtagadta Bécs városa és elveszettnek nyilvánította. Ezeket tényeknek tekintjük ma is, érdemeit az adatok és dokumentumok felderítésében, illetve meglétének bizonyításában, változatlanul elismerjük.

Közben Bécs város illetékes hatóságai nemcsak dr. Silló-Seidlnak, hanem Intézetünknek is kiadták mikrofilmen a teljes kórtörténetet, valamint a bécsi Egyetemi Orvostörténelmi Intézet lektorálta és kiegészítette a rendkívül nehezen olvasható kórtörténet hazai olvasatát. Ennek birtokában – a Semmelweis-család felhatalmazása alapján – megfelelő szakmai és etikai felelősséggel járunk el e kérdésben, annak a felelősségnek a tudatában, hogy a hatályos osztrák törvények figyelembevételével is, a szakmai feldolgozás és publikálás a mi közvetítésünkkel történhet meg.

*

Semmelweis betegsége és halála kérdésében két alapvető álláspont alakult ki. Az egyik szerint a halálát okozó szepszissel együtt járó szeptikus delírium volt az elmezavara, amely heteken át húzódhatott a teljes kifejlődésig; a másik álláspont szerint – nem vitatva, hogy a halála előtti két hét e szeptikus delírium klasszikus kórképét mutatta – ezenkívül megelőzte egy

organikus eredetű elmebaj is, feltételezve a paralis progressiva kibontakozását. Egyértelműen sem a boncolási jegyzőkönyv, sem a kórtörténet birtokában nem lehet teljes biztonsággal rekonstruálni a tényleges folyamatot és „tökéletes” diagnózist felállítani. De légből kapott minden olyan állítás, amely szerint Semmelweis tulajdonképpen egészséges volt, legföljebb „kimerült” stb., amikor beszállították egy „összeesküvés” (maffia) elhatározásából, hogy eltegyék az útból. Ez nemcsak a tényekkel, hanem a józan ésszel is ellenkezik. Ha volt egyértelműen eldönthető kérdés a kórtörténet megtárgyalásakor, az éppen bármi ilyen irányú gyanúsításnak az elutasítása volt. (Nem célszerű történelmünk osztrák-magyar összeütközéseit sem kiterjeszteni a tudománytörténeti kérdésekre.)

Végül pedig arra a visszatérő sajátosságra utalunk, hogy a nyilatkozó az elmúlt évszázad néhány mellékes tévedését, másodrendű munkák adatait felnagyítja, és azt diadalmasan legyőzi. Például egyik korábbi nyilatkozatában jelezte, hogy most már tudjuk, nem Döblingben halt meg Semmelweis. Évtizedek óta tudjuk ezt, egyszer-kétszer „elírták”, de – a történeti és jogutódlás szempontjából – vitatott intézetnek a fényképét is közölte több mint három évtizede az Orvosi Hetilap. Ugyanígy nem dr. Silló-Seidltől tudjuk, hogy Semmelweis 1865. augusztus 13-án halt meg, hanem a gyászjelentésén is ez szerepel (egy évtizede láthatják a látogatók a múzeumban), több munka fotokópiában közölte. De nem soroljuk tovább ezeket a „felfedezéseket”, csak megjegyezzük, hogy a nyilatkozatban több alkalommal is a „klóros kézmosás” szerepel, mint Semmelweis felfedezése, a Semmelweis-doktrína lényege. Nem ez volt Semmelweis felfedezése, ez csak az ajánlott megelőző gyakorlati módszer volt a felismerés után, aminek lényege: *a szepszis és a gyermekági láz azonosságának a felismerése, tehát a gyermekági láz kóroktani meghatározása*. Ez jelenti a tudományos felfedezést, ami önmagában nem is olyan „pofon-egyszerű”...

Felelősséggel állíthatjuk tehát a közvélemény megnyugtására, hogy semmiféle különleges adat sincs az eddig megismert forrásokban, ami bármilyen szenzációra okot adna vagy eddigi ismereteinket lényegesen módosítaná. Legnagyobb jelentőségük az, hogy most már tudjuk: azokban sincs semmi különös, amiktől újat várhatnánk.

Zárszó a Semmelweis-vitához³¹⁴

A Magyar Nemzet több írást közölt a Semmelweis Ignác nyilvánosságra került kórtörténetének értékelésével összefüggésben kialakult vitáról. November 12-én jelent meg a cikkem, amely tükrözte a Magyar Orvostörténelmi Társaság, a Semmelweis Orvostörténeli Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a hazai Semmelweis-kutatók álláspontját. Erre válaszolt dr. Silló-Seidl a lap hasábjain február 9-én. Tekintettel arra, hogy a korábbi cikkben foglaltakat változatlanul érvényesnek tarthatjuk, csak a legszükségesebb kérdésekben idézzük meg a szerzőt önmaga cáfolatára.

Azt írja most: „az általam megszerzett dokumentumok alapján kialakítottam *hipotézisemet* Semmelweis halálával kapcsolatban; ezt a hipotézist vitára bocsátottam, elméletemet publikáltam.” Mi a könyvének címe? „Die Wahrheit über Semmelweis”. Tehát nem hipotézist közöl, hanem igazságot, valóságot ígér! Sőt a könyv alfejezetének címe, egyszerűen: „Die Wahrheit”! Ez a kifogásunk, hogy valóságnak állít be feltevéseket. Továbbá elhatárolódásunk oka, hogy minden alap nélkül összeesküvéssel, közvetett és közvetlen gyilkossággal vádol nagy magyar orvosokat (Balassa, Bókai, Wagner), valamint a bécsi kórházat. Most azt írja: „egyáltalán szó sincs vádról, csak adatokról. és azok is főleg Balassát, mint spiritus rectort illetik.” Mit ír német nyelvű könyvében: „A tetejébe Semmelweis Balassa műtőjét használta. Hogy ezek után a sebésznek megtiszteltetés volt-e, hogy Semmelweis meghívta, asszisztáljon neki az első magyarországi petefészek-eltávolításnál, ne firtassuk. Balassa nem utasíthatta vissza! Azonkívül az egyetemi sebészeti klinika kevesebb ágygal rendelkezett, mint Semmelweis szülészeti klinikája. Ezek az érvek talán nevetségesnek tűnnek, de nem lebecsülendő tényekről van szó, amelyek Balassa és Semmelweis közötti igen fontos viszony mozaikszemcséi. Belső harcok ezek, amelyeknek igazi oka: irigység és becsvágy.”³¹⁵ Tehát Balassa átadja a műtőjét, segédkezik – ez igazán komoly érv és bizonyíték ellene!

Balassáról később így ír: „Egocentrikus lévén nem volt tárgyilagos, nem volt eléggé lelkiismeretes: sebész létére 1868-ban vállalkozott Erzsébet királyné szülésének levezetésére.” Miután ez többször felmerül Silló érveinél, jegyezzük meg, hogy a XIX. században

³¹⁴ Forrás: Antall József: Zárszó a Semmelweis vitához. = Magyar Nemzet, 1979. márc. 3. p. 7.

³¹⁵ Silló-Seidl, Georg: Die Wahrheit über Semmelweis. Genf, 1978. Aiston. pp. 95–96.

természetes volt a különböző szakterületeken egyetemi tanári rangú orvosoknál az általános orvosi praxis, egy-egy közéleti személynél a háziiorvosi tevékenység. De Balassa, Semmelweis, Bókai egyaránt orvosdoktori, sebészmesteri, szülésmesteri képesítéssel rendelkezett, sőt Bókai szemésmesteri diplomát is szerzett. Így az illetéktelen beavatkozás stb. fel sem merült. (Még több ilyen „lelkiismeretlen” ügyről tudunk, így például Balassa segítette világra 1848-ban Eötvös Lorándot is, mint az Eötvös-család háziiorvosa.)

Silló Bókai gyanús kinevezéséről beszél 1867-ben, Báthory megjutalmazásáról (ő kísérte Bécsbe Semmelweist) kétéves külföldi kiküldetéssel. „Tények, amelyek egy összeesküvés gyanúját keltik.”³¹⁶ Miféle tények?! Továbbá most azt írja, hogy a bécsi orvosokat egyáltalán nem marasztalta el. Idézzük: „Semmelweist elmeógyógyintézetbe utalták... Ha az intézet felvette, ezért már annak kell felelnie. A felelős pszichiátereknek fel kellett volna ismerniük a tévedést... Az elmeógyógyintézet fedezte a professzorokat, akik a maguk részéről nem vetették az intézet szemére a gondatlan kezelést. Egyik holló nem vágja ki a másik szemét. Mindegyik fél a hallgatott.”³¹⁷

Silló nem tud arról, hogy felkapta a sajtó rágalmozó állításait, mi állítunk képtelent. Itthon: „A birtokomba jutott anyag, amelynek másolatát most hazahoztam, szinte bűnügyi történetet rejt”,³¹⁸ „jóakarói végül is halálát okozták. Elzárták a külvilágtól, megverették, sérüléseket szenvedett”.³¹⁹ Külföldön: „...kollégáinak rosszindulata miatt egy bécsi elmeógyógyintézetbe szállították, ahol ... ápolóinak tetteles bántalmazása miatt meghalt... A magyar professzorok egy csoportja, kiknek útjában volt a gyermekágyi láz a sikerei és fertőtlenítéstana miatt ... elmeógyógyintézetbe vitték ... kollégáinak áldozata lett”,³²⁰ lényegében ugyanezt ismétlik művének és kiállításának (Bécs) ismertetésekor a bécsi Kurierban,³²¹ a „Bunte”-ban,³²² a Frankfurter Allgemeine Zeitungban.³²³ A külföldi lapok egyébként a magyar kiadást ugyanazzal a címmel hirdették, mint az „ÉS”-nyilatkozat („Ki ölte meg Semmelweist?”), amit később Silló „Semmelweis halála” címre változtatott.

Végül – miután nincs helyünk több idézetre – még annyit, hogy „egy majna-frankfurti kiadónál német és magyar nyelven jelent meg” a könyve (Silló). A német kiadáson rajta van: „Ariston Verlag. Genf”, a magyar kiadáson (saját kiadás lévén, a lakóhelyére utal „Frankfurt a. M.”): „Metropolitan Verlag” terjeszti, ami Münchensteinben van, szintén Svájcban. Többire

³¹⁶ Uo. p. 177.

³¹⁷ Uo. p. 213.

³¹⁸ Esti Hírlap, 1977. márc. 5.

³¹⁹ Élet és Irodalom 21 (1977) No. 20. (máj. 14.)

³²⁰ Stuttgarter Zeitung, 1978. júl. 1.

³²¹ 1978. jún. 12. stb.

³²² 1978.

³²³ 1978. okt. 17.

nem válaszolhattunk, de ismét megjegyezzük, a másolatok megszerzésének elismert érdeme nem jogosítja fel Silló-Seidlt az idézett és nem idézett kétséges állítások hirdetésére. Anélkül, hogy személyeskedni akarnánk, kérjük az „egyenes gondolkodás” alkalmazására velünk szemben, mert kijelentése³²⁴ – „minthogy én Óbudáról jöttem, kis görbe gondolkodásért én sem megyek a szomszédba” – Bécsben talán bevált, nekünk azonban borzasztóan fárasztó. Mi lezártuk e „sajtóvitát”, aki nemi hiszi, járjon utána...³²⁵

³²⁴ Silló-Seidl id. munkája p. 35.

³²⁵ A „Magyar Nemzet” nem foglalt és nem is foglalhatott állást a Semmelweis-vitában, mivel olyan tudományos – orvosi és történeti – kérdésről van szó, amelyet csak magasan kvalifikált szakemberek – orvosok, történészek – dönthetnek el. Kétségtelen azonban, hogy olyan szenvedélyes – olykor személyeskedő – érvek és ellenérvek hangzottak el e sajtóvita során, amelyek a kívülállót meglepik. Szerkesztőségünk törekvése az volt, hogy a magyar Semmelweis-kutatók és az NSZK-ban élő dr. Silló-Seidl György között e vita körén túl közös alapot igyekezzen létrehozni. Most, hogy a vita – legalábbis a „Magyar Nemzet” hasábjain – lezárul, egyetlen gondolatot érdemes hangsúlyozni: a tudományos nézeteltérés nem okozhat szükségszerűen neheztelést, esetleg haragot. (– a korabeli szerk. megj.)

Semmelweis betegsége és halála³²⁶

– Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához –

1.

Semmelweis Ignác (1818–1865) életének és életművének minden részlete érdeklődésre tarthat számot, legalábbis a kutatók nem hagyták figyelmen kívül egyetlen részletét sem. Az egyetemes orvostörténet egyik nagy alakjáról, illetve a magyar orvosi múlt legismertebb tudósegyéniségéről van szó. A „Semmelweis-kutatás” szinte önálló ággá vált a magyar és osztrák orvostörténeti kutatómunkában. Az elmúlt évszázadban számos könyv, tanulmány, szépirodalmi alkotás és film foglalkozott Semmelweis életével és munkásságával. Egyénisége és élettörténete kiválóan alkalmas a drámai elemek, drámai feszültségek bemutatására – éppen ezért az eltúlzásra is.

Nem véletlen, hogy kevés alakja van a tudománytörténetnek, aki annyira vonzotta az előre elkötelezett, Semmelweisben mint a tudomány hősében és mártírjában a „rokont”, az „előképet” felfedező pszichopata kommentátorokat, sőt szerzőket. Nem könnyű a kialakult Semmelweis-kép megtisztítása, a reális történeti-tudománytörténeti portré bemutatása, amikor vélt igazságok, illetve előre megfogalmazott tételek romantikus hordozójává avatta a „para-literatura”. Hiába jelentek meg alapvető monográfiák, új forrásokat feltáró tanulmányok és egyéb publikációk az elmúlt évtizedekben, bármilyen kirobbanó vita vagy nézetkülönbség ismét felszínre hozza a korábbi Semmelweis-képek hamis jellemzőit; mindig új és új avatatlan prókátorok kóros vonzalmát ébreszti fel e valóban nagy humanista, kiváló orvos és nagy felfedező, akinek igazsága önmagában is elég az elismertetéséhez.

Most nem térünk ki az életmű már tisztázott kérdéseinek összefoglalására, hiszen ezek részben a megjelent monográfiákban, részben pedig kiadványunk hasábjain váltak ismertté. E bevezetés egyetlen feladata az, hogy Semmelweis betegségével és halálával összefüggésben ismertesse röviden az előzményeket és a legszükségesebb tudnivalókat, amelyek szükségesek a most nyilvánosságra hozott dokumentumok és szakvélemények megértéséhez és értékeléséhez.

³²⁶ E bevezetés a kórtörténeti vita megnyitásakor elmondott felszólalás és az időközben megjelent nyilatkozatok legfontosabb elvi állásfoglalásainak anyagát tartalmazza. Forrás: Antall József: Semmelweis betegsége és halála. Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 83–84. (1978) pp. 9–13.

Semmelweis betegsége és halála nyilvánvalóan szerepelt korábban is a szakirodalomban, sőt a halálakor megjelentetett nekrológok, megemlékezések is foglalkoztak vele. Ekkor a halál okának mindenütt (Wiener Medizinische Wochenschrift, Wiener Medizinische Presse stb.) egyértelműen pyaemiát írtak – ugyanígy tette emlékbeszédében (1872) Fleischer József is –, s ezt egy korábbi műtéténél szerzett sérülése eredményének tudták be. Emellett mindenütt megemlégették, de a halál okától függetlenül, Semmelweis élete utolsó heteiben megállapított „elmezavarodottságát”. A pyaemia okaként az elmeegógyintézeti brutális bánásmód először csak 1906-ban jelent meg: a Gyógyászat arra hivatkozott, hogy az időközökben elhunyt Machik Béla, aki 1865-ben az elmeegógyintézet orvosa volt, közvetlenül tudott erről, s másoknak el is mondta. E tizedik kézről szerzett hírt – mely a cikk szerint a tragikumot még „borzasztóbbá” tette – már Korbuly György cáfolta az Orvosi Hetilapban megjelentetett cikkében (1940).

A halál okával kapcsolatban mindjárt felmerült – és a mai napig is megvan – a tapintat és a valóság bemutatását hangsúlyozó ellentétes szemlélet közötti különbség. Olyan vélemények hangzanak el, hogy minek a betegséggel és a halállal annyit foglalkozni, amikor *senki előtt sem lehet vitás ma már a Semmelweis-doktrína igazsága és helyessége*, nem része a tudománytörténeti helye meghatározásáért kifejtett tudományos tevékenységünknek. Mások szerint a betegség és halál körülményei nemcsak részét képezik a Semmelweis-kutatásnak, hanem alapvető problémáját jelentik. Természetesen ezen belül ütköztek meg elsősorban az ellentétes álláspontok. Az egyik oldalon Semmelweis elmebetegségének (a paralysis progressiva feltételezésének) az elvetésével, az elmebaj bélyegének a letörlésével, mintegy a nagy tudós rehabilitálását tűzve ki célul, összegezték a rendelkezésre álló tényanyagot. A másik oldalon éppen az indokolatlannak és szükségtelennek érzett tapintat elvetésével, a betegségkutatást az orvostörténelem részének tekintve, a valóság feltárását és teljes bemutatását vélik szükségesnek. Sőt az életmű megítélésében, a belső tudományos fejlődés elmaradásában, a megrekedésben, az újabb felfedezések figyelmen kívül hagyásában, az annyi ellenséget szerző és bizonyos mértékig a saját elismertetését akadályozó „harcmodorban” is vizsgálatra méltónak vélik a betegség és halál körülményeinek pontos megismerését, a „történeti diagnózis” felállítását. Megítélésünk szerint a felsorolt álláspontok: a betegség és halál kérdéseinek mellőzése; a bizonyíthatatlannak vagy nem egészen bizonyítottak a segítségével a betegség tapintatosabb bemutatása; illetve a teljes igazság részletes és elemző feltárása – mind tisztességes szándékúnak és becsületesnek tekinthető önmagában véve.

Hol kezdődik a becsületes határ átlépése? Ott, ahol bizonyított és feltárt forrásokat mellőzve hamis értékelésnek adnak helyet. Akkor, amikor bizonyíthatatlan feltevéseket bizonyított tényekként mutatnak be. Amikor teljesen bizonyíthatatlan, nem bizonyított állításokkal hamis színben tüntetnek fel tudományos kérdéseket vagy vádolnak meg alaptalanul Semmelweis-kortársakat. Értékelésünk rendje csak az lehet, ha megállapítjuk az egyértelműen *bizonyított*, az egyértelműen *elvethető*; valamint a rendelkezésre álló forrásanyag alapján *valószínűsíthető* feltevés és a logikai kombinációk sokrétű *elképzelése* közötti különbséget, s ezeknek ilyeneként való bemutatására vállalkozunk. Az a kérdés, hogy mely korban mit érzünk nyíltan tárgyalhatónak vagy tapintatosan elhallgatandónak, inkább etikett mint etika kérdése, ebben nem a tudományos metodika, hanem a korbeli „jóízlés” a mértékadó. Ugyanez vonatkozik a reklám-hajhászó, zurnalisztikai fordulatokkal megírt munkákra is. A tudományos korrektségre és kinek-kinek a korhoz, korosztályához illeszkedő, saját szakmai etikettjére számíthatunk, amikor egy ilyen régóta vitatott kérdésben, Semmelweis betegsége és halála kérdésében helyet adunk az ellentétes állásfoglalások kifejtésének.

2.

Semmelweis Ignác betegsége és halála különösen akkor került az érdeklődés középpontjába, a viták pergőtüzébe, amikor a debreceni-sárospataki orvostörténeti kongresszuson Haranghy László pathológus, Nyírő Gyula pszichiáter professzorok és Regöly-Mérei Gyula orvostörténész kutató ismertették álláspontjukat.³²⁷ Elvetették a luetikus eredetű paralysis progressiva diagnózisát és Semmelweis elmezavarát a halált okozó szepszissel összefüggő szeptikus delíriumnak minősítették. Természetesen részletes elemzés (számos egyéb részmegfigyeléssel), a tényanyag ennek megfelelő csoportosítása és széleskörű szakmai tevékenység, állt ennek az állásfoglalásnak háttérében, melyet most csak leegyszerűsítve összegeztünk. Feltevésüket nagy apparátussal folytatott kutatómunkával és részletes vizsgálattal kívánták alátámasztani, amikor erre lehetőség nyílt Semmelweis maradványainak exhumálásakor (1963, 1964-ben került sor az újra-eltemetésre). A vizsgálat eredményeit magyar és német nyelvű könyvben összegezték, amely lényegében a korábban megtartott előadás anyagát ismételte meg.

³²⁷ Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis Ignác betegsége orvostörténelmi megvilágításban. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 13–28.; Haranghy László: Semmelweis Ignác betegsége kórbonctani szempontból. = Uo. pp. 29–36.; Nyírő Gyula: Semmelweis betegsége a pszichiatria tükrében. = Uo. pp. 37–43.

Itt jegyezzük meg, hogy álláspontjuk előzménye a neves magyar tudós, Schaffer Károly egyik kései dolgozatában gyökeredzik „*Semmelweis elmébaja csak tünettani, vagyis másodlagos vala és nem ún. genuin elmébántalom*”.³²⁸

Ezt az álláspontot tette magáévá az egyik alapvető Semmelweis-monográfia (Gortvay – Zoltán), amely eddig magyarul (1966), angolul (1968) és németül (1977) is megjelent.

A Semmelweis betegsége körüli vita másik oldalán elsősorban Benedek István állt, aki nem fogadta el Semmelweis betegségének diagnózisát (szeptikus delírium), és vizsgálatában mind mélyebbre hatolva több tanulmányban, könyvében (1967) kitartott a paralysis progressiva valószínűsége mellett. Éppen ezért a betegség kérdésében folytatott vita anyagát publikáltuk kiadványunkban³²⁹ és újabb dokumentumok előkerüléséig, újabb vizsgálatok elvégzéséig lezártnak tekintettük. A kétféle álláspont továbbra is érvényesült a hazai szakirodalomban is, még inkább a le nem írt, de gyakran hangoztatott tudományos állásfoglalásokban.³³⁰

³²⁸ Schaffer Károly: Semmelweis lelkivilágáról. = Matematikai és Természettudományi Értesítő. Vol. 58. (1939) No. 3. pp. 802–811.

³²⁹ Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970)

³³⁰ Jóval e sorok megjelenését követően került elő egy fontos dokumentum, mégpedig *Szállási Árpád* orvostörténész kutatásának köszönhetően. Ez már Antall József halála után történt. Íme Szállási dr. írása az Orvosi Hetilap 1997-es évfolyamából:

„Az Orvosi Hetilap 1902. évi számának »Gynaekologia« című melléklete nekrológot közölt az első magyar nyelvű Semmelweis-könyv szerzőjéről, Bruck Jakabról, amelyben a következő sorok olvashatók:

»Különös és szomorú játéka a sorsnak, hogy mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el. Fleischer József, aki Semmelweis tanítványa volt, s mesterének az Orvosegyesületben tartott remek beszéd alakjában állított örök emléket és Bruck Jakab, aki viszont Fleischer Józsefnek volt a tanítványa, s aki ugyancsak az Orvosegyesületben tartott elhunyt mestere felett emlékbeszédet, amely épp úgy, mint közös mesterükről, s mindannyiunk örök díszéről és büszkeségéről, Semmelweisről írt klasszikus életrajza nemcsak a megörökítettnek, hanem írójuknak is emlékjele marad – aere perennius«.

A Gynaekologia nekrológjai név nélkül jelentek meg, de erősen feltételezhető, hogy Tóth István társszerkesztője, Temesváry Rezső írta azokat. Miért lényeges ez? Mert a korabeli hazai szaksajtóban eddigi tudomásunk szerint egyedül itt olvasható egyértelműen megfogalmazva, hogy Semmelweis utolsó éveit »a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötte el«.

Ne feledjük, a Gynaekologia a Budapesti Kir. Orvosegyesület Gynaekologikus (így!) szekciójának szaklapja volt. Ezt a cikket biztosan látta a szakosztály első elnöke, Kézmárczky Tivadar professzor, aki négy hónappal később, váratlanul hunyt el, valamint az alelnök, Tauffer Vilmos professzor, a szerkesztő Tóth István magántanár közvetlen főnöke. Az akkori szakmai hierarchiában elképzelhetetlen, hogy az egyre szélesebben kibontakozó Semmelweis-kultusz idején ilyen szokatlan sorok Kézmárczky és Tauffer beleegyezése nélkül jelentek volna meg.

Akkor még nem szóltunk Győry Tiborról, aki Tóth Istvánnal, valamint Temesváry Rezsővel közel egy időben nyert magántanári címet, pont orvostörténelemből. Ő készítette a bibliográfiát nemcsak 1900-ig, de azután évente a Magyar Orvosi Archivum részére, így találkozott az említett nekrológgal, s nem ragadott tollat, mint amikor a nacionálé és a prioritás kérdése merült fel. Győry vitatkozó vérmérséklete ismeretében nyugodtan állíthatjuk, nála a hallgatás beleegyezést, egyetértést jelentett. Ezek után az is valószínű, hogy az igen alapos Schürer von Waldheim, illetve Sir William Sinclair tudott a Bruck-nekrológról. Miként a hazai szülésznőgyógyászok, csak ők nem beszéltek róla. Az pedig végképp alábecsülése lenne a kor kiválóságainak, ha kórisméjük szakszerűségét megkérdőjeleznénk. Tehát: Balassa, Bókai és Wagner már a Bécsbe történő szállítás előtt ismerték a lesújtó diagnózist, csak nem tették közhírré, másrészt jobbnak látták pont ezért a császárvárosi szakintézetbe szállítani. Hasonló megállapításra jutott Benedek István, a Bruck-nekrológ ismerete nélkül is.

Utólag valóban elgondolkodtató: pont Balassa ne ismert volna fel egy ujjsérülésből származó

Közben – mintegy magán-háborúját folytatva – dr. Darvas István jogász és várostörténész folytatott nyomozást Semmelweis kórtörténete után. Az ő érdeme, hogy felderítette a kórtörténet meglétét és a bécsi intézményekkel folytatott levelezés révén, dr. med. M. Jantsch docensnő levele (1961) alapján már annak részleges ismeretével is rendelkezett. Miután Darvas István – magános kutatóként – nem tudta elérni a kórtörténet és mellékletei hiteles másolatának kiadását, az ügyet átadta Zoltán Imre rektornak (Semmelweis Orvostudományi Egyetem), aki e minőségben folytatta levelezését (1967–68) a bécsi hatóságokkal, a bécsi polgármesterrel és Erna Lesky professzorasszonnyal. Mindez hiábavalónak bizonyult: a bécsi városi hatóságok előbb jogi akadályokra hivatkoztak, majd pedig az 1963. évi építkezések során elvesztek minősítették az 1968. évi válaszukban Semmelweis kórtörténetét és mellékleteit. M. Jantsch docensnőnek pedig megtiltották a birtokában levő másolat közlését. Nem látva más lehetőséget – az érdekeltekkel folytatott levélváltás megismétlésével – a kórtörténet nyomán folytatott levelezést több nyelven közzétű kiadványunk hasábjain,³³¹ beleértve Semmelweis valamennyi leszármazottjának nyilatkozatát az iratok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos jogi akadályok elhárítására.

3.

Ilyen előzmények után, az Orvostörténeti Közlemények hasábjain megjelent levelezés, valamint Benedek István Semmelweis-monográfiájának megismerése után, 1975-ben dr. med.

gennyvérűséget? S ha felismeri, engedte volna-e tanártársát sebészeti eredetű betegséggel bécsi elmeegógyintézetbe erőszakolni? Tartsuk ezt elképzelhetetlennek.

Nyíró professzor ab ovo aversióját nagyjaink luesze iránt már az Ady-tanulmányában megtapasztalhattuk. Szemében a »Vér és arany« poétája »schizoid költő«. Szimbolikus verseit pszichiátriai szempontból szakszerűen elemzi, de szövegében a luesz szó nem fordul elő. Még a négykeresztes liquor ismeretében sem. Akkor Semmelweis esetében mit várhatunk! Nehezebben magyarázható Szodoray idegenkedése, mert szifilisz történeti előadásait magam is hallottam. Munkácsy Mihálytól Paál Lászlón át Ady Endréig és Juhász Gyuláig mindenkit felsorolt. Semmelweis esetében ezt miért tartotta lehetetlennek? Benedek könyvének külön érdeme, hogy expressis verbis kijelentések helyett inkább dialektikusan valószínűsít. Győry Tibor század eleji hallgatása, Trencsényi ellenvéleménye, s főleg a Bruck-nekrológ az ő feltételezéseit látszik igazolni.

Így utólag Balassáké tétova magatartása is érthetővé válik. Abban igaza van Zoltán Imre professzornak, hogy »Semmelweis emberi nagyságát és felfedezése jelentőségét nem érinti a kérdés, hogy élete utolsó éveiben szenvedett-e és milyen betegségben«. Azt a vitát viszont érinti, amelynek részese volt.

Silló-Seidl György az ő »Semmelweis-krimijében« meglepő fordulattal a cukorbetegség diagnózisához jutott el. A Bruck-nekrológ ezt pláne nem igazolja, de az már más történet.

Benedek Istvánnal még módomban volt közölni kutatásom eredményét, az említett megtalált nekrológot. Elégedettnak mutatkozott, hogy helyesen vélekedett. Sajnos hamarosan eltávozott az élők sorából. Annak idején a megtalált dokumentum perdöntő lehetett volna a kezében.

Reméljük, a következő életrajzokból nem fog hiányozni a Gynaekologia 1902. évi cikke, amely sok kérdésre ad elfogadható magyarázatot. Minőségileg más, mint a többi adat.” (– a szerk. kieg.)

³³¹ Antall József (összeáll.): Semmelweis kórtörténetének nyomában. Bécs és Budapest levelezése. + Tracing Semmelweis' case history. Correspondence between Vienna and Budapest. + Auf der Spur der Krankengeschichte von Semmelweis. Korrespondenz zwischen Wien und Budapest. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 66–68. (1973) pp. 129–188.

Silló-Seidl György nőorvos és szexuálpárológus, a Frankfurt am Mainban éló, magyar származású orvosíró elhatározta a kórtörténet megszerzését. Elótte részt vett az 1974. évi budapesti Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszuson és többször járt Intézetünkben. Érdeklódésére – hogy Semmelweiszel szeretne foglalkozni – értelemszerűen adta azt a választ Intézetünk osztályvezetője, Némethy Ferenc, hogy e témakörben már mindent feldolgoztak, a kórtörténet problémája a nyitott kérdés, próbálja ezt megszerezni, ezzel nagy szolgálatot tenne a Semmelweis-kutatásnak. Silló-Seidl, aki praxisának betegsége miatt történt feladása miatt elsősorban mint orvosíró kívánt működni, nagy energiával fogott bécsi kutatásaihoz: több kisebb jelentőségű, de mégis hasznos részadatot (Semmelweis bécsi lakóhelyei stb.) derített fel.

Silló-Seidl, amikor bécsi kutatásairól, a feltárt adatokról kívánt beszámolni. természetesen nyitott kapukra talált a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a Magyar Orvostörténelmi Társaság rendezésében sorra kerülő üléseken. Vitathatatlanul sok energiát, költséget fektetett be kutatásaiba, és a mi részünkről is mindent megkapott, amit a Semmelweis-életmű megismertetésével, a rendelkezésre álló anyaggal nyújthattunk ehhez. Eredményeit elismertük, a Magyar Orvostörténelmi Társaság köszönőiratot nyújtott át a Semmelweis-dokumentumok feltárása terén elért eredményeiért. Nincs értelme itt részletekkel foglalkozni, mert Silló-Seidl kutatásai módszereiről, a sikerhez vezető ötletekről részletesen beszámol magyar és német nyelvű könyvében.³³²

Most csak azt összegezzük, hogy a kórtörténet másolatát Silló-Seidl 1977. március 2-án adta át a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos tanácsának. Az akkor készült jegyzőkönyvben megállapodás történt, hogy a kórtörténetet magas szintű szakmai konferencia fogja megvizsgálni, és ennek anyagát publikálni fogjuk. (A megállapodás bizonyos pontjai, részben jelen kiadásunk előkészítésének szükségsszerűen hosszadalmas volta, részben pedig Silló-Seidl közben megjelent könyvei, írásai következtében elavultak.)

Itt jegyezzük meg, hogy Prof. Dr. Alois Stacher, a Bécsi Városi Tanács egészségügyi és szociális hivatala vezetőjének rendelkezésére, mind a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, mind a bécsi Egyetemi Orvostörténelmi Intézet kapott egy-egy hiteles másolatot – mikrofilmet – a kórtörténetről és mellékleteiről. (...)

Ennek alapján hiteles képet kaphat mindenki a forrásokról és a különböző állásfoglalásokról.

³³² Vö.: Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. 147 p.

A magyar orvostörténészek őszintén örültek annak, hogy hosszú esztendők eredménytelen levelezése után sikerült teljes egészében megismerni Semmelweis-körtörténetét és mellékleteit. Őszinte sajnálattal vették ugyan tudomásul, hogy a korábbi bécsi városi vezetők a legmagasabb szakmai fórumoktól (a Semmelweis Orvostudományi Egyetemtől, a Magyar Orvostörténelmi Társaságtól és a Semmelweis Orvostörténeli Múzeumtól) megtagadták a másolat kiadását, míg most magánembernek, egy privát orvosként kutatónak kiadták. Ez nem Silló-Seidl személyét érinti, legföljebb a bécsi hatóságok eljárását tünteti fel előnytelenebb színben – különösen amikor építkezések alatt történt elvesztésre hivatkoztak korábban.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miért kerültünk most ellentétbe Silló-Seidl dr.-ral? Miért vagyunk kénytelenek elhatárolni magunkat az álláspontjától és tevékenységétől?

Először is a magyar orvostörténészek és orvosok elutasították, elutasítják Silló-Seidl dr. vélt diagnózisát, amely szerint Semmelweis betegsége – mindkét korábbi álláspont helyett valami újat kívánva közölni – diabetes, férfiklimax és általános idegkimerültség.

Másodszor elvetik forráskezelését, önkényes feltételezések és valóságos elemek együttes bemutatását, e vonatkozásban bizonyításra alkalmatlan módszerek (pl. grafológia) használatát.

Harmadszor nem értenek egyet a napi sajtóban nagydobra vert reklámnyilatkozataival, „krimi-ízű”, szenzációhajhászó elképzeléseinek hangoztatásával, önmaga tényleges érdemeinek felnagyításával.

Mindez azonban még nem lenne ok az elhatárolásra, miután – a korábbiakban hangsúlyozott álláspontunknak megfelelően – ez csak a téves vagy tévesnek vélt tudományos álláspont, valamint az ízlésbeli különbségekre vall. Ami miatt viszont el is határoljuk magunkat, az az, hogy Silló-Seidl György a magyar orvosi iskola kiváló és feddhetetlen alakjait, mint Balassa Jánost, Bókai Jánost, Wagner Jánost (akik beutalták Semmelweist), valamint Báthory Istvánt (aki elkísérte) és Semmelweis családját olyan színben tüntette fel, mint közvetett gyilkosokat. Silló-Seidl szerint komplottot alkottak az osztrák orvoskollégákkal Semmelweis eltüntetésére, indokolatlanul elmeegógyintézetbe záratták, ahol azután brutális bánásmóddal meg is ölték. Elmélete minden alapot nélkülöz, semmiféle dokumentummal alá nem támasztható és még csak logikailag sem következtethető józan ésszel.

Silló-Seidl érdemeit a körtörténet másolatának megszerzésével elismertük, nagyra értékeltük és ma is elismerjük. Továbbra is helyet adunk forrásokon alapuló publikációinak. (...)